

FR. ENGELS

**Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΒΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ**

Μετάφραση
Τ. ΣΤΕΡΓΙΟΥ
.Α. ΑΙΙΟΣΤΟΛΟΥ

«Μ Π Α Ψ Ρ Ο Ν»

Τίτλος: 'Ο ρόλος τῆς βίας στὴν Ἱστορία

Συγγραφέας: Fr. Engels

1η ἔκδοση: Ἀθήνα 1974

Ἐκδοτικὸς οἶκος: «ΜΠΑ·Υ·ΡΟΝ» Ε.Π.Ε. Ἱπποκράτους 6
ΑΘΗΝΑΙ

Στοιχειοθεσία: Μελέτιος & Γεώργιος Ζῶρζος

Ἐκτύπωση: Ἀθ. Φλῶρος

Τίτλος τοῦ γερμανικοῦ πρωτότυπου:

FRIEDRICH ENGELS: Die Rolle der Gewalt in der Geschichte

Ἡ μετάφραση ἔγινε μὲ βάση τὸ γερμανικὸ πρωτότυπο ἀπὸ τὴν 3 ἔκδοση τοῦ Dietz Verlag Berlin 1972. Πάρθηκαν ἐπίσης ὑπόψη οἱ ἀντίστοιχες γαλλικὲς καὶ ρούσικες ἐκδόσεις (Edition Sociales Paris καὶ Ἄπαντα Μάρξ - Ἐνγκελς, Μόσκα).

*Ὅλοι οἱ τίτλοι ἢ οἱ λέξεις ποὺ περικλείονται μέσα σὲ ἀγκύλες [ ] προέρχονται ἀπὸ τὴ σύνταξη. Οἱ σημειώσεις τοῦ Ἐνγκελς δίνονται μὲ ἀστερίσκο, ἐνῶ οἱ σημειώσεις τῆς σύνταξης δίνονται μὲ ἀριθμὸς μὲ διαπεραστικὴ γραμμὴ κάτω ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς σελίδας. Οἱ σημειώσεις πάλι τῆς σύνταξης, ποὺ δίνονται μὲ ἀριθμὸς μέσα σὲ παρένθεση, ποραπέμπουν στὸν πίνακα τῶν σημειώσεων στὸ τέλος τοῦ βιβλίου.

Οἱ μεταφραστὲς

Διευθύνσεις συμφώνως τῷ νόμῳ

Ἄπ. Χαρίσης, ἐκδότης: Δελαφῶν 3, Ἄνω Γλυφάδα
Μελέτιος Ζῶρζος, τυπογράφος: Μεσολογγίου 16, Ἀθήναι

**Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΒΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ**

[Σχέδιο του προλόγου της μπροσούρας «'Ο ρόλος της βίας στην Ιστορία»]

Γράφτηκε ανάμεσα στα τέλη του Δεκέμβρη του 1887 και τὸ Μάρτη του 1888.

Πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ: Die Neue Zeit Στουτγάρδη Χρόνος XIV 1895—1896, τόμος πρῶτος, σελ. 677.

Ἐπί: Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ἐνγκελς — Ἄπαντα, τόμος 21, σελ. 462 τῆς γερμ. ἔκδ. Dietz - Verlag - Berlin.

Σὰν βάση τοῦ κειμένου πάρθηκε τὸ χειρόγραφο.

Ἐπί: Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ἐνγκελς, Ἄπαντα, τόμος 21, σελ. 462 τῆς γερμ. ἔκδ. Dietz - Verlag - Berlin.

Ἐπί: Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ἐνγκελς, Ἄπαντα, τόμος 21, σελ. 462 τῆς γερμ. ἔκδ. Dietz - Verlag - Berlin.

Ἐπί: Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ἐνγκελς, Ἄπαντα, τόμος 21, σελ. 462 τῆς γερμ. ἔκδ. Dietz - Verlag - Berlin.

Ἐπί: Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ἐνγκελς, Ἄπαντα, τόμος 20, σελ. 147—171 καὶ 585—588 τῆς γερμ. ἔκδ. Dietz - Verlag - Berlin.

Σὰν βάση τοῦ κειμένου πάρθηκε ἡ τρίτη ἔκδοσις τοῦ ἔργου: Φρίντριχ Ἐνγκελς: Ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὸν κ. Ὑουγκεν Ντύρινγκ, Στουτγάρδη 1894.

Ἐπί: Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ἐνγκελς, Ἄπαντα, τόμος 21, σελ. 462 τῆς γερμ. ἔκδ. Dietz - Verlag - Berlin.

Ἐπί: Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ἐνγκελς, Ἄπαντα, τόμος 21, σελ. 462 τῆς γερμ. ἔκδ. Dietz - Verlag - Berlin.

Ἐπί: Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ἐνγκελς, Ἄπαντα, τόμος 21, σελ. 462 τῆς γερμ. ἔκδ. Dietz - Verlag - Berlin.

Ἐπί: Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ἐνγκελς, Ἄπαντα, τόμος 21, σελ. 405—461.

Σὰν βάση τοῦ κειμένου πάρθηκε τὸ χειρόγραφο.

ΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΛΟΓΟΥ ΣΤΗ ΜΠΡΟΣΟΥΡΑ «Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΒΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ»

Ἡ ἐργασία πού ἀκολουθεῖ ἀποτελεῖ μιάν ἰδιαίτερη ἀνατύπωση ἀπ' τὸ ἔργο μου: «Ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἐπιστήμης ἀπ' τὸν κ. Εὐγένιο Ντύρινγκ», καὶ περιλαμβάνει τρία κεφάλαια πού ἔχουν γιὰ τίτλο: «Θεωρία τῆς βίας»¹. Παλιότερα τὰ τρία αὐτὰ κεφάλαια εἶχαν κιόλας ἐκδοθεῖ ξεχωριστὰ σὲ ρωσικὴ μετάφραση καὶ μάλιστα σὰν παράρτημα στὴ ρωσικὴ ἐκδοση τῆς ἐργασίας μου: «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπ' τὴν οὐτοπία στὴν ἐπιστήμη». Σὲ τούτη δὴ τὴν ἐκδοση ἔχουν γίνει μόνο οἱ πιὸ ἀπαραίτητες ἀλλαγές καὶ προσθήκες. Ὅμως ἡ ξεχωριστὴ τους ἀνατύπωση ἀπαιτεῖ νὰ προστεθοῦν καὶ λίγα ἀκόμα λόγια.

Τώρα πού ἀποφασίζω νὰ ἐκδώσω τούτη τὴ μπροσούρα γιὰ «τὸ ρόλο τῆς βίας στὴν ἱστορία» στὰ γερμανικά, καταλαβαίνω τὴν ἀξίωση πού ἔχει ὁ Γερμανὸς ἀναγνώστης ἀπὸ μένα, νὰ μὴν τοῦ κρύψω τίς ἀπόψεις μου γιὰ τὸν τόσο σπουδαῖο ρόλο πού ἔπαιξε ἡ βία στὰ τελευταῖα τριάντα χρόνια στὴν ἴδια τὴ δική του τὴν ἱστορία. Γι' αὐτὸ πρόσθεσα σὰν παράρτημα ἕνα τέταρτο κεφάλαιο, πού περιέχει φυσικὰ μόνο τίς βασικὲς ἀπόψεις. Ἴσως, καμιά φορὰ ἀργότερα, μοῦ ἐπιτραπεί νὰ πραγματευτῶ διεξοδικότερα αὐτὸ τὸ θέμα.

---

1. Βλέπε Karl Marx - Friedrich Engels: Werke, bd. 20, S. 147-171.

I (1)

«Ἡ σχέση τῆς γενικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στίς μορφές τοῦ οἰκονομικοῦ δικαίου ἔχει προσδιοριστεῖ τόσο ἀποφασιστικά καί σύγχρονα τόσο πρωτότυπα μέσα στό σύστημά μου, πού δέ θά θεωροῦσα περιττό νά παραπέμνω, γιά νά διευκολύνω τή μελέτη, εἰδικά σ' αὐτό. Ἡ μορφή τῶν πολιτικῶν σχέσεων εἶναι τό ιστορικῶς θεμελιακὸ στοιχεῖο, ἐνῶ οἱ οἰκονομικὲς ἐξαρτήσεις εἶναι μόνο τό ἀποτελέσμα ἢ μιὰ εἰδική περίπτωση καί γι' αὐτό εἶναι πάντα γεγονότα δεύτερης κατηγορίας. Μερικά ἀπ' τὰ νεώτερα σοσιαλιστικά συστήματα παίρνουν σάν κατευθυντήρια ἀρχή τὴν ἀπατηλὴ μορφή μιᾶς ἐντελῶς ἀντίστροφης σχέσης, ἔτσι ὅπως προβάλλεται, καί ἐξάγουν, μπορούμε νά ποῦμε, ἀπ' τίς οἰκονομικὲς καταστάσεις τίς πολιτικὲς ὑποδομές. Ὅπωςδήποτε τ' ἀποτελέσματα αὐτὰ τῆς δεύτερης κατηγορίας ὑπάρχουν σάν τέτοια, καί εἶναι στήν ἐποχή μας τὰ πῶς εὐαίσθητα τὸ πρωταρχικὸ ὅμως στοιχεῖο πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ στήν ἀμεση πολιτικὴ βία καί ὄχι μονάχα σὲ μιὰν ἔμμεση οἰκονομικὴ δύναμη». (2)

Παρόμοια, σ' ἄλλο μέρος, ὁ κ. Ντόρινγκ:

«Ἐξικινεῖ ἀπ' τὴ θέση ὅτι οἱ πολιτικὲς καταστάσεις ἀποτελοῦν τὸ ἀποφασιστικὸ αἷτιο τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητας, καί ὅτι ἡ ἀντίστροφη σχέση ἀντιπροσωπεύει μόνο μιὰν ἀντίδραση δεύτερης κατηγορίας... Ὅσο δὲ δὲν παίρνει κανένας σάν ἀφετηρία τὸν πολιτικὸ σχηματισμὸ, αὐτὸν καθ' ἑαυτὸν, μιὰ τὸν ἀντιμετωπίζει ἀποκλειστικά σ' ἀμέσο γιὰ σκοποῦς διατροφῆς, τότε, ὅσο καὶ ἂν θέλει νά παρουσιάζεται σ' αὐτὸν ὡς οἰκονομικὸν σοσιαλι-

στής και επαναστάτης, θα κρύβει μέσα του μιὰ συγκαλυ-
μένη δόση αντιδραστικότητας». (3)

Αυτή είναι η θεωρία του κ. Ντύρινγκ. Τόσο εδώ όσο και
σε πολλά άλλα αποσπάσματα η θεωρία αυτή μάς παρουσιάζεται
άπλούστατα. Ας πούμε, σ'ὸν αναγκαστικό διάταγμα. Καί ποθενά
στους τρεις ογκώδεις τόμους δὲν καταβάλλεται, ἔστω και φαινο-
μενικά, ἡ προσπάθεια ν' ἀποδειχτεῖ ἢ ν' ἀνασκευαστεῖ ἡ ἀντίθετη
ἀποψη. Κι ἂν ἀκόμα τ' ἀποδειχτικά στοιχεία θὰ ἔταν τόσο φτηνά
καὶ εὐκολοεύρετα ὅσο τὰ θατόμουρα, ὁ κ. Ντύρινγκ καὶ πάλι δὲ
θὰ μᾶς ἔδινε κανενὸς εἶδους ἀποδείξεις. Τὸ πράγμα ἔχει κιόλας
ἀποδειχτεῖ μὲ τὸ διαβόητο προπατορικό ἀμάρτημα. ὅπου ὁ Ρο-
θινσώνας ὑποδούλωσε τὸν Παρασκιυά. Ἦταν μιὰ πράξη βίας, ἄρα
μιὰ πολιτικὴ πράξη. Κι ἀφοῦ αὐτὴ ἡ ὑποδούλωση ἀποτελεῖ τὴν
ἀφετηρία καὶ τὸ θεμελιακὸ γεγονός ὅλης τῆς μέχρι τὰ τώρα ἱστο-
ρίας καὶ μπολιάζει τὸ προπατορικό ἀμάρτημα μὲ τὸ στοιχεῖο τῆς
ἀδικίας, κι αὐτὸ τὸ τελευταῖο σὲ τέτοιο σημεῖο πού στίς μεταγενέ-
στερες περιόδους μονάχα μετριάστηκε καὶ «μεταμορφώθηκε σὲ
πὸ ἐπιμεσὸς οικονομικὸς μορφὴς ἐξάρτησης», κι' ἀφοῦ ἀπὸ μιὰν
ἄλλη πλευρὰ ὅλη «ἡ ἰδιοκτησία πού ἔχει στηριχτεῖ στὴ βία», καὶ
πού ἰσχύει καὶ σήμερα, στηρίζεται πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἀρχέγονη
ὑποδούλωση, εἶναι αὐτονόητο ὅτι δια τὰ οικονομικὰ φαινόμενα
ἐξηγοῦνται ἀπὸ πολιτικὰ αἷτια, δηλαδή μὲ τὴ βία. Κι ὅποιος λέει
ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι ἀρκετό, εἶναι κρυπτο-αντιδραστικός.

Ἄς παρατηρήσουμε πρῶτα - πρῶτα ὅτι δὲ θὰ πρέπει νὰ
ἔναι κανενὸς λιγότερο ἐρωτευμένος μὲ τὸν ἑαυτὸ του, ἀπ' ὅτι ὁ κ.
Ντύρινγκ, γιὰ νὰ πιστεῦει αὐτὴ τὴν ἀποψη τόσο «πρωτότυπη»,
πράγμα πού καθόλου δὲ συμβαίνει. Ἡ ἀντίληψη ὅτι οἱ σημαντι-
κὲς πολιτικὲς καὶ κρατικὲς ἐνέργειες ἀποτελοῦν ὅθην τὸ ἀποφα-
σιστικό μέσα στὴν ἱστορία, εἶναι τόσο παλιὰ ὅσο καὶ ἡ ἴδια ἡ ἱ-
στοριογραφία, κι αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ κύρια αἰτία πού συνετέ-
λεσε, ὥστε τόσα λίγα πράγματα νὰ φτάσουν ὡς ἐμᾶς ἀπ' τὴν ἀνέ-
λιξη τῶν λαῶν, πού πραγματοποιεῖται σιωπηρὰ πίσω ἀπ' αὐτὲς
τίς θορυβώδεις σκηνὲς καὶ πού πραγματικὰ ὄθει τὰ γεγονότα
πρὸς τὰ ἐμπρός. Ἡ ἴδεια αὐτὴ κυριάρχησε σ' ὅλη τὴν προηγού-
μενη ἀντίληψη τῆς ἱστορίας κι ἀμφισβητήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ
μόνο ἀπ' τοὺς Γάλλους ἀστὸς ἱστοριογράφους τῆς Παλινορθω-
σης. (4) Ἡ μόνη «πρωτοτυπία» στὴν περίπτωσή αὐτὴ εἶναι ὅτι ὁ
κ. Ντύρινγκ πάλι δὲν ξέρει τίποτ' ἀπ' ὅλα αὐτά.

Πᾶμε ὅμως παρακάτω: Ἄς υποθέσουμε γιὰ μιὰ στιγμή ὅτι ὁ
κ. Ντύρινγκ ἔχει δίκιο, ὅταν λέει ὅτι ὅλη ἡ μέχρι τὰ τώρα ἱστορία
μπορεῖ ν' ἀναχθεῖ στὴν ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὸν ἄν-
θρωπο. Ὡστόσο καὶ πάλι ἀπέχουμε ἀκόμα πολὺ ἀπ' τὸ νὰ ἔχουμε

θίζει την ούσια του πράγματος. Ἀντίθετα τὸ ἄμεσο ἐρώτημα ποῦ γεννιέται εἶναι: Πῶς ἤρθε ἡ ἰδέα στὸν Ροβινσώνα νὰ υποδουλώσει τὸν Παρασκευά; Μήπως γιὰ νὰ κάνει ἀπλὰ καὶ μόνο τὸ κέφι του; Κάτι τέτοιο ἄμεως ἀποκλείεται: πέρα γιὰ πέρα. Βλέπουμε ἀντίθετα ὅτι ὁ Παρασκευάς:

«ἐπιστρατεύεται μὲ τὴ βία στὴν ο ἰ κ ο ν ο μ ι κ ῆ ὑπηρεσία τοῦ Ροβινσώνα σὰ σκλάβος ἢ σὰν ἀπλὸ ἐργαλεῖο, γιὰ νὰ συντηρεῖται ἀπ' τὴν ἄλλη μόνον σὰν ἐργαλεῖο».

Ὁ Ροβινσώνας υποδούλωσε τὸν Παρασκευά, μόνο καὶ μόνο, γιὰ νὰ τὸν ἔχει νὰ δουλεύει πρὸς ὄφελός του. Πῶς μπορεῖ ἄλλως ὁ Ροβινσώνας νὰ ἀντλεῖ ὄφελος ἀπ' τὴ δουλειὰ τοῦ Παρασκευά; Ἀποκλειστικὰ χάρη στὸ γεγονός ὅτι ὁ Παρασκευάς παράγει μὲ τὴν ἐργασία του περισσότερα μέσα συντήρησης ἀπ' ὅσα εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τοῦ δίνει ὁ Ροβινσώνας γιὰ νὰ διατηρεῖται ἱκανὸς γιὰ ἐργασία. Ὁ Ροβινσώνας λοιπὸν, παρὰ τὶς ρητὲς ὁδηγίες τοῦ κ. Ντύρινγκ, δὲ «θεώρησε τὸν ἴδιον τὸν πολιτικὸν σχηματισμὸν» ποῦ καθόριζε τὴν υποδούλωση τοῦ Παρασκευά «σὰ σημεῖο ξεκινήματος γιὰ χάρη τοῦ ἴδιου αὐτοῦ σχηματισμοῦ, μὰ χρησιμοποίησε τὸν Παρασκευά ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο σὰν ἓνα μ έ σ ο γ ι ἄ σ κ ο π ο ῦ ς δ ι α τ ρ ο φ ῆ ς», καὶ τώρα πιά δὲν ἔχει παρὰ νὰ δεῖ ὁ ἴδιος πῶς θὰ τὰ ὀγάλει πέρα μὲ τὸν κύριο καὶ αὐθῆντ του τὸν κ. Ντύρινγκ.

Τὸ παιδιάστικο λοιπὸν παράδειγμα ποῦ σοφίστηκε ἀπὸ μόνος του ὁ κ. Ντύρινγκ, γιὰ ν' ἀποδείξει πῶς ἡ βία εἶναι τὸ «ιστορικὰ θεμελιακὸ στοιχεῖο», ἀποδείχνει ὅτι ἡ βία εἶναι μόνο τὸ μέσο, ἐνῶ ἀντίθετα τὸ οἰκονομικὸ ὄφελος εἶναι ὁ σκοπός. Κι ὅσο πιὸ «θεμελιακός» εἶναι ὁ σκοπός σὲ σχέση μὲ τὸ μέσο ποῦ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ φτάσουμε σ' αὐτόν, τόσο πιὸ θεμελιακὴ εἶναι στὴν ἱστορία ἡ οἰκονομικὴ πλευρὰ τῆς σχέσης ἀπέναντι στὴν ἀντίστοιχὴ τὴν πολιτικὴ. Τὸ παράδειγμα λοιπὸν ἀποδεικνύει ἀκριδῶς τὸ ἀντίθετο ἀπ' ἔκτερο ποῦ ἐπιδιώκει ν' ἀποδείξει. Κι ὅτι συμβαίνει μὲ τὸν Ροβινσώνα καὶ τὸν Παρασκευά, τὸ ἴδιο γίνεται καὶ σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις κυριαρχίας καὶ υποδούλωσης, ποῦ ἐμφανίστηκαν ὡς τὰ τώρα. Ἡ υποδούλωση ἦταν ἀνάκαθεν, γιὰ νὰ μεταχειριστοῦμε τὴν κομψὴ ἐκφραση τοῦ κ. Ντύρινγκ, «μέσο γιὰ σκοποῦς διατροφῆς» (παίρνοντας αὐτοὺς τοὺς σκοποῦς διατροφῆς στὴν πιὸ πλατιά τους ἔννοια), ποτὲ ἄλλως καὶ πουθενά ἕνας πολιτικὸς σχηματισμός, ποῦ καθιερώθηκε «γιὰ χάρη αὐτοῦ τοῦ ἴδιου» τοῦ σχηματισμοῦ». Καὶ θὰ πρέπει κανένας νὰ εἶναι κ. Ντύρινγκ, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ φαντάζεται ὅτι οἱ φόροι εἶναι στὸ Κράτος μόνο «ἀποτέλεσματα δευτέρας κατηγορίας», ἢ ὅτι ὁ σημερινὸς πολιτικὸς σχηματισμός, ποῦ συγκροτεῖται ἀπ' τὴν κυρίαρχη ἀστικὴ τάξη

και τὸ κυριαρχούμενο προλεταριάτο, ὑπάρχει «για χάρη αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ σχηματισμοῦ» κι ἔχει για χάρη τῶν «σκοπῶν διατροφῆς» τῶν ἀσπῶν πού βασιλεύουν, δηλαδή για τὸ κέρδος και τὴ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου.

Ἄς γυρίσουμε ἄνω πίσω στους δύο ἄδολους ἀνθρώπους μας. Ὁ Ροβινσώνας «μέ τὸ σπαθί στό χέρι» (5), κάνει σκλάβο του τόν Παρασκευά. Μά για νά τὸ κατορθώσει ὁ Ροβινσώνας χρειάζεται, ἐκτός ἀπ' τὸ σπαθί, και κάτι ἄλλο ἀκόμα. Ἐνας σκλάβος δὲ μπορεῖ μοναχός του νά ὑπηρετήσει κάθε ἐλεύθερο. Για νά μπορεῖς νά χρησιμοποιοῦσις ἕνα δοῦλο, πρέπει νά διαθέτεις ἀκόμα δύο πράγματα: Πρῶτα - πρῶτα ἐργαλεῖα και ἀντικείμενα ἀναγκαῖα για τὴν ἐργασία τοῦ σκλάβου, και δεύτερο τὰ μέσα για τὴν πενήρη του συντήρηση. Για νά καταστῆ λοιπὸν δυνατὴ ἡ δουλεία, θά 'πρεπε νά ἔχει κατακτηθεῖ κιόλας μιὰ ὑψηλὴ βαθμίδα στὴν παραγωγή, και νά ἔχει κάνει τὴν ἐμφάνισή του ἕνας ὀρισμένος βαθμὸς ἀνισότητος στὴ διανομή. Και για νά μπορέσει νά γίνει ἡ ἐργασία τῶν δούλων ὁ κυρίαρχος τρόπος παραγωγῆς μιᾶς δόκκληρης κοινωνίας, εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ ἀκόμα πιὸ μεγαλύτερη ἀύξηση τῆς παραγωγῆς, τοῦ ἐμπορίου και τῆς συσσώρευσης τοῦ πλούτου. Στις ἀρχαίες, πρωτόγονες κοινότητες μέ τὴν κοινὴ ἰδιοκτησία τῆς γῆς ἢ δουλεία ἢ δὲν παρουσιάζεται καθόλου ἢ παίζει ἀπλὰ ἕναν πολὺ δευτερεύοντα ρόλο. Τὸ ἴδιο συνέβαινε και στὴν πρωτόγονη Ρώμη, πού ἦταν μιὰ πόλη ἀγροτῶν. Ὅταν ἀντίθετα ἡ Ρώμη ἔγινε «παγκόσμια πόλη» και ἡ ἰδιοκτησία τῆς γῆς στὴν Ἰταλία περνοῦσε ἄλλο και περισσότερο στὰ χέρια μιᾶς ἐλιγάρθιμης τάξης πολὺ πλουσίων ἰδιοκτητῶν, τότε ὁ πληθυσμὸς [1]

---

[1] Ἡ δουλεία, ὅπου αὐτὴ ἀποτελεῖ κύρια μορφή παραγωγῆς μεταβάλλει τὴν ἐργασία σὲ δουλικὴ δραστηριότητα, δηλαδή ἀτιμωτικὴ για τοὺς ἐλεύθερους. Ἐτσι κλείνεται ἡ διέξοδος ἀπὸ ἕναν τέτοιο τρόπο παραγωγῆς, ἐνῶ, ἀπ' τὴν ἄλλη πάλι μεριά, ἡ πιὸ ἀναπτυγμένη παραγωγή βρίσκει τὸν περιορισμὸ τῆς στὴ δουλεία και ἀναγκάζεται νά τὴν παραμερήσει. Πρὸς αὐτὴ τὴν ἀντίφαση βαδίζει κάθε παραγωγή πού βασίζεται στὴ δουλεία και στὴ θεμελιωμένη πάνω στὴ βάση τῆς Κοινότητος. Ἡ λύση στὶς περισσότερες περιπτώσεις δίνεται ἀπ' τὴ βίαιη ὑποδούλωση τῆς Κοινότητος, πού βρίσκεται σὲ ἀποσύνθεση, ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἰσχυρότερη (ἢ Ἑλλάδα ἀπ' τὴ Μακεδονία και ἀργότερα ἀπ' τὴ Ρώμη). Ὅσο αὐτὲς οἱ Κοιότητες βασίζονται στὴ δουλεία, μετατοπίζεται μόνο τὸ κέντρο τους και ἡ πορεία ἐπαναλαμβάνεται πάνω σὲ ὑψηλότερη βαθμίδα. ὥσπου — ὅπως στὴ Ρώμη — τελικὰ κάποιοι λαοὶ θά τὴν κατακτῆσι, πού θά ἐπιβάλλει μιὰν ἄλλη μορφή παραγωγῆς στὴ θέση τῆς δουλείας. Ὅπωςδήποτε ἄνω και ἂν καταργηθεῖ ἡ δου-

τῶν ἀγροτῶν ἐκτοπίζεται ἀπὸ ἕναν πληθυσμὸ δούλων. Ἐν τὴν ἐποχὴ τῶν περσικῶν πολέμων ὁ ἀριθμὸς τῶν σκλάβων στὴν Κόρινθο ἀνερχόταν στὶς 460.000, καὶ στὴν Αἴγινα στὶς 470.000, καὶ ἂν ἦ ἀναλογία τοῦ ἐλεύθερου πληθυσμοῦ συγκριτικὰ μὲ τοὺς δούλους ἦταν ἕνας στὸς δέκα (?), τότε γιὰ νὰ συμβεῖ κάτι παρόμοιο θὰ χρειαζόταν κάτι παραπάνω ἀπ' τὴ «βία», δηλαδὴ μιὰ πολὺ ἀναπτυγμένη χειροτεχνία καὶ βιοτεχνία καθὼς καὶ ἕνα ἐκτεταμένο ἐμπόριο. Ἡ δουλεία στὶς Ἐνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς στηριζόταν πολὺ λιγότερο στὴ βία καὶ πολὺ περισσότερο στὴν ἀγγλικὴ θαμβακοβιομηχανία¹ στὶς περιοχὰς ὅπου δὲν εὐδοκίμοῦσε τὸ μπαμπάκι, ἢ ποὺ δὲν συντηροῦσαν δούλους γιὰ τὰ θαμβακοπαραγωγὰ κράτη, ὅπως στὰ συνοριακὰ κράτη, ἢ δουλεία ἐσθῆσε ἀπὸ μόνη της, χωρὶς χρῆση βίας, γιὰτὶ ἀπλούστατα δὲν ἦταν ἀποδοτικὴ.

Ὅταν λοιπὸν ὁ κ. Ντύρινγκ ὀνομάζει τὴ σημερινὴ ἰδιοκτησία μιὰν ἰδιοκτησία ποὺ στηρίζεται στὴ βία καὶ τὴ χαρακτηρίζει σὰ «μορφὴ κυριαρχίας, ποὺ ἴσως δὲν ἔχει μονάχα γιὰ θ ε μ ἔ λ ι ὀ τ η ς τὸν ἀποκλεισμὸ τοῦ συνανθρώπου ἀπ' τὴ χρῆση τῶν φυσικῶν μέσων ὑπαρξῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑποταγὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴ δουλεία, πράγμα ποὺ σημαίνει κάτι τὸ πολὺ περισσότερο»,⁽⁸⁾

λεία, εἴτε μὲ τὴ βία εἴτε ἐθελοντικά, ἀ κ ο λ ο υ θ ε ἰ ὀ ἀ φ α ν ι σ μ ὸ ς τοῦ τρόπου παραγωγῆς ποὺ ὑ π ἤ ρ χ ε ὦ ς τ ἂ τ ὄ τ ε, στὴ θέση τῆς μεγάλης καλλιέργειας μπαίνει ὁ σκουάτερ* κληρῦχος, ὅπως στὴν Ἀμερικὴ. Στὸ βαθμὸ ποὺ καὶ ἡ Ἑλλάδα βάδιζε πρὸς τὴν ἀποσύνθεση τοῦ συστήματος τῆς δουλείας, ἀκόμα καὶ ὁ Ἀριστοτέλης διαπίστωνε: ὅτι ἡ συναστροφή μὲ δούλους ἐξαχρεώνει τοὺς πολίτες — κι ἄσχετα ἀκόμα ἀπ' τὸ γεγονός ὅτι ἡ δουλεία κάνει ἀδύνατη τὴν ἐργασία γιὰ τοὺς πολίτες. (Ἡ σπιτικὴ ὁμως δουλεία, ὅπως στὴν Ἀνατολή, ἀποτελεῖ ἄλλο πράγμα: ἐδῶ αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ ἄμεσα τὴ βάση τῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ ἔμμεσα, σὰν συστατικὸ μέρος τῆς οἰκογένειας, καὶ περνάει ἀπαρατήρητη στὰ πλαίσια τῆς οἰκογένειας (σκλάβες χαρεμιού).¹ (6)

* Σ κ ο υ ἄ τ ε ρ. Στὶς Η.Π.Α. σκουάτερ ὀνομάζεται ὁ καλλιεργητὴς ποὺ ριψοκινδυνεύει καὶ ἐγκαθίσταται σὲ κῆρες ποὺ δὲν ἔχουν καταληφθεῖ. Στὴν Αὐστραλία σκουάτερ ὀνομάζεται ὁ ἰδιοκτήτης ποιμνίων προβάτων, ποὺ θόσκουν σὲ γαίε ς τῆς κυβέρνησης (Σημ. μεταφραστικῆ).

1. Σημείωση τοῦ Ἐνγκελς γιὰ τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ «Ἀντι-Ντύρινγκ»: Πολιτικὴ Οἰκονομία. II. Θεωρία τῆς βίας, γράφηκε πιθανῶς τὸ 1878.

τότε τοποθετεί όλες τις σχέσεις με το κεφάλι κάτω. Η ύποταξη του ανθρώπου στη δουλεία, σ' όλες τις μορφές της, προϋποθέτει για το δουλολκτήτη ότι διαθέτει τα μέσα εργασίας, που χωρίς αυτά δε θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τον υποδουλωμένο, κι έξω απ' αυτό, στα πλαίσια του δουλολκτητικού συστήματος θα πρέπει ακόμα να έχει στη διάθεσή του και τα μέσα συντήρησης, γιατί χωρίς τα τελευταία δε θα μπορούσε να διατηρήσει το δούλο στη ζωή. Σ' όλες λοιπόν τις περιπτώσεις προϋποθέτει κιόλας την κατοχή μιας όρισμένης περιουσίας, που να ξεπερνάει το μέσον όρο. Πώς δημιουργήθηκε όμως αυτή η περιουσία; Όπωςδήποτε είναι ξεκάθαρο πως μπορεί να προέρχεται κι από ληστεία, δηλαδή να στηρίζεται στη βίαια, όμως αυτό δεν είναι καθόλου άπαράιτητο. Μπορεί μάλιστα να έχει αποκτηθεί με την εργασία, με την κλοπή, με το εμπόριο, με την κατεργαριά. Θα πρέπει μάλιστα να έχει αποκτηθεί με την εργασία, προτού να μπορέσει να γίνει αντικείμενο ληστείας.

Γενικά, η ατομική ιδιοκτησία δεν εμφανίζεται στην ιστορία σαν αποτέλεσμα της ληστείας και της βίας. Αντίθετα. Υπάρχει κιόλας, έστω και περιορισμένη, σε όρισμένα αντικείμενα στην πανάρχαια πρωτόγονη κοινότητα όλων των πολιτισμένων λαών. Στο έσωτερικό μάλιστα αυτής της κοινότητας αναπτύσσεται στην αρχή, στην ανταλλαγή με ξένους, ως που να πάρει τη μορφή του εμπορεύματος. Όσο περισσότερο τα προϊόντα της κοινότητας παίρνουν τη μορφή του εμπορεύματος, δηλαδή όσο λιγότερο παράγονται για τη χρήση του ίδιου του παραγωγού, κι όσο περισσότερο παράγονται με σκοπό την ανταλλαγή, κι όσο περισσότερο η ανταλλαγή, ακόμα και στο έσωτερικό της κοινότητας, παραγκωνίζει τον αρχικό πρωτόγονο καταμερισμό της εργασίας, τόσο πιο άνιση γίνεται η περιουσιακή κατάσταση των διαφόρων μελών της κοινότητας, τόσο πιο βαθιά υποσχάπεται η παλιά κοινότητα της γαιοκτησίας, τόσο πιο γρήγορα η κοινότητα τραβάει για τη διάλυσή της και τη μετατροπή της σ' ένα χωριό μικροϊδιοκτητών αγροτών. Ο ανατολικός δεσποτισμός και η εναλλασσόμενη κυριαρχία από νομαδικούς κατακτητικούς λαούς, δε μπόρεσαν, για δολοκλήρες χιλιετηρίδες, να κατακερματίσουν αυτές τις παλιές κοινότητες· μόνο η προοδευτική καταστροφή της πρωτόγονης οικιακής τους βιοτεχνίας απ' το συναγωνισμό των προϊόντων της μεγάλης βιομηχανίας είναι ο παράγοντας που προκαλεί, όλο και περισσότερο, τη διάλυσή τους. Δεν υπάρχει πια έδω θέμα βίας όπως και στο συνεχιζόμενο κατακερματισμό της κολλεκτιβιστικής αγροτικής ιδιοκτησίας των «αγροτικών κοινοτήτων» στις δχθες του Μοξέλα και του Χόχβαλντ· είναι οι ίδιοι οι χωρικοί που θρί-

σκουν πώς είναι για τὸ συμφέρον τους ν' αντικαταστήσει ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία στὰ χωράφια τὴν κοινή. (9) Ἀκόμα κι ὁ σχηματισμὸς μιᾶς πρωτόγονης ἀριστοκρατίας, — σὰν αὐτῆς πού δημιουργήθηκε στοὺς Κέλτες, στοὺς ἀρχαίους Γερμανοὺς καὶ στὸ Πεντζάμπ τῆς Ἰνδίας, πάνω στὴ βάση τῆς κοινῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς, — κάθε ἄλλο παρὰ στηρίζεται ἀρχικὰ στὴ βία, μ' ἀντίθετα στὴν ἐλεύθερη συγκατάθεση καὶ τὸ ἔθιμο. Παντοῦ οἷον διαμορφώνεται ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀλλαγῆς τῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς, καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ ἐξυπηρετεῖ τὴν αὐξήση τῆς παραγωγῆς καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου, — δηλαδὴ προκαλεῖται ἀπὸ οἰκονομικὰ αἷτια. Ἡ βία δὲν παίζει ἐδῶ κανέναν ἀπολύτως ρόλο. Εἶναι ὡστόσο βλοφάνερο, ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας πρέπει κιόλας νὰ ὑπάρχει, προτοῦ νὰ μπορέσει ὁ ληστής νὰ ἰ δ ἰ ο π ο ι η θ ε ἰ τὸ ξένο ἀγαθὸ, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ βία μπορεῖ ἀσφαλῶς νὰ μεταθέσει τὴν κατοχὴ ἑνὸς πράγματος, δὲ μπορεῖ ὅμως νὰ δημιουργήσει τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία σὰν τέτοια.

Ἄλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὴν «ὑποταγὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴ δουλεία» μὲ τὴν πιὸ σύγχρονη μορφή της, δηλαδὴ μὲ τὴ μισθωτὴ ἐργασία, δὲ μπορούμε νὰ ἐπιστρατεύσουμε οὔτε τὴ βία, οὔτε τὴν ἰδιοκτησία πού στηρίζεται στὴ βία. Ἀναφέραμε κιόλας τὸ ρόλο πού παίζει κατὰ τὴ διάλυση τῆς ἀρχαίας κοινότητος, τότε δηλαδὴ πού γενικευόταν, ἄμεσα ἢ ἕμμεσα, ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἡ μετατροπὴ τῶν προϊόντων ἐργασίας σὲ ἐμπορεύματα, ἡ παραγωγὴ τους ὄχι γιὰ ἀτομικὴ κατανάλωση, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ. Ὁ Μάρξ λοιπὸν ἀπόδειξε, κατὰ φωτεινὸ τρόπο, στὸ Κ ε φ ἄ λ α ἰ ὀ του — καὶ ὁ κ. Ντύρινγκ ἀποφεύγει ν' ἀναφερθεῖ ἔστω καὶ μὲ μιὰ λέξη σ' αὐτὸ — ὅτι σ' ἕνα ὀρισμὲνο στάδιο ἀνάπτυξης ἡ ἐμπορευματικὴ παραγωγὴ μετατρέπεται σὲ κεφαλαιοκρατικὴ παραγωγὴ κι ὅτι σ' αὐτὴ τὴ βαθμίδα:

«ὁ νόμος τῆς ἰδιοποίησης πού στηρίζεται πάνω στὴν παραγωγὴ καὶ τὴν κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων ἢ νόμος τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, μετατρέπεται, χάρις στὸ ἀναπόφευκτο ἀποτέλεσμα τῆς δικῆς του ἐσωτερικῆς διαλεκτικῆς, στὸ ἀντίθετό του: τὴν ἀνταλλαγὴ ἰσοδυνάμων. Ἡ ἀνταλλαγὴ αὐτὴ, πού ἐμφανίζοταν σὰν ἡ ἀρχικὴ πράξη, μετατράπηκε κατὰ τέτοιο τρόπο, πού μόνο κατ' ἐπίφραση γίνεται ἀνταλλαγὴ, πρῶτα γιὰ τὸ μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἀνταλλάσσεται μ' ἐργατικὴ δύναμη ἀποτελεῖ τὸ ἴδιο μονάχα ἕνα μέρος τῆς ἰδιοποίησης, πού πραγματοποιεῖται χωρὶς ἰσοδύναμο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας ἑνὸς τρίτου, καὶ δευτέρου γιὰ τὸ παραγωγὸς του, ὁ ἐργάτης, δὲν

οφείλει απλώς να τὸ ἀναπληρώσει, μὰ οφείλει νὰ τὸ ἀναπληρώσει μ' ἓνα πρόσθετο προϊόν (πλεόνασμα)... Πρωταρχικά ἡ ἰδιοκτησία μας φαινόταν νὰ στηρίζεται στὴν ἐργασία τοῦ ἴδιου τοῦ ἰδιοκτήτη... Ἀπ' τὴν πλευρὰ τοῦ κεφαλαιοκράτη ἡ ἰδιοκτησία ἐμφανίζεται τώρα (στὸ τέλος τῆς ἀνάπτυξης τοῦ θέματος ἀπ' τὸν Μάρξ) σὰν τὸ δικαίωμα νὰ ἰδιοποιεῖται τὴν ξένη ἐργασία, χωρὶς νὰ τὴν πληρώνει καὶ ἀπ' τὴν πλευρὰ τοῦ ἐργάτη σὰν ἀδυναμία νὰ ἰδιοποιεῖται τὸ ἴδιο τὸ δικό του προϊόν. Ὁ χωρισμὸς τῆς ἰδιοκτησίας ἀπ' τὴν ἐργασία γίνεται ἡ ἀναγκαία συνέπεια ἐνὸς νόμου, πού φαινομενικά ξεκινοῦσε ἀπ' τὴν ταυτότητά τους»¹.

Μ' ἄλλα λόγια: ἀκόμα καὶ δταν ἀποκλείσουμε κάθε δυνατότητα ληστείας, βιαιοπραγίας καὶ ἀπάτης, ἀκόμα καὶ δταν παραδεχτοῦμε ὅτι κάθε ἀτομικὴ ἰδιοκτησία στηρίζεται πρωταρχικά στὴν ἴδια τὴν ἐργασία τοῦ ἰδιοκτήτη της, καὶ ὅτι σ' ὅλη τὴν πέρα πορεία τῶν γεγονότων ἀνταλλάσσονται μόνο ἴσες ἀξίες μὲ ἴσες ἀξίες, ὥστόσο ἀποκτοῦμε ἀναγκαστικά, σὰ συνέπεια τῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς, τὸ σημερινὸ τρόπο κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, τὴ μονοπώληση τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ συντήρησής σὰ χέρια μιᾶς μονάχα ὀλιγαριθμῆς τάξης, τὸν ὑποβιθασμὸ τῆς ἄλλης τάξης, πού ἀποτελεῖ τὴν τεράστια πλειοψηφία, στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀκτημόνων προλετάρων τὴν περιοδικὴ ἐναλλαγὴ λιγυγῶδους παραγωγῆς καὶ ἐμπορικῶν κρίσεων καὶ ὅλη τὴ σημερινὴ ἀναρχία τῆς παραγωγῆς. Ὅλη αὐτὴ ἡ διαδικασία ἐξηγεῖται ἀπὸ καθαρά οἰκονομικὰ αἰτία, χωρὶς νὰ χρειαστεῖ, οὔτε γιὰ μιὰ φορά, νὰ καταφύγουμε στὴ ληστεία, στὴ βία, στὸ Κράτος ἢ ὅποιαδήποτε ἄλλη πολιτικὴ παρέμβαση. Ἡ «ἰδιοκτησία πού στηρίζεται στὴ βία» ἀποδείχεται, καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, απλῶς σὰν ἓνας φραστικὸς κομπασιμὸς, πού ἀποσκοπεῖ νὰ συγκαλύψει τὴν ἀδυναμία νὰ κατανοηθεῖ ἡ πραγματικὴ πορεία τῶν πραγμάτων.

Αὐτὴ ἡ πορεία τῶν πραγμάτων, δταν ἐκφράζεται ἱστορικά, ἀποτελεῖ τὴν ἱστορία τῆς ἀνέλιξης τῆς ἀστικῆς τάξης. Ἐὰν οἱ πολιτικὲς καταστάσεις εἶναι ἡ καθοριστικὴ αἰτία τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος», τότε ἡ σύγχρονη ἀστικὴ τάξι δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει ἀναπτυχθεῖ στὴν πάλι ἐνάντια στὴ φεουδαρχία, ἀλλὰ

---

¹. Κάρλ Μάρξ: Τὸ Κ ε φ ἄ λ α ι ο, πρῶτος τόμος, σελ. 604)605 τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως (Σημ. τοῦ μεταφραστῆ).

νά είναι τὸ χαϊδεμένο τῆς παιδί, πού ἴρθε στὸν κόσμον μὲ τὴν δλοκληρωτικὴ θέλησή της. Κι ὁμως ὁ καθέννας ξέρει διτι ἔγινε ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Τάξη καταπιεζόμενη ἀρχικά, φόρου ὑποτελῆς στὴ φεουδαρχικὴ ἀριστοκρατία πού κυβερνοῦσε, στρατολογημένη μέσα ἀπὸ κάθε εἰδους ὑποτελεῖς καὶ δουλοπάροικους, κατάρχησε, ἢ ἀστικὴ τάξη, μὲ μιὰν ἀδιάκοπη πάλη ἐνάντια στὴν τάξη τῶν εὐγενῶν, τὸ ἓνα ὄχυρὸ μετὰ τὸ ἄλλο, καί, τελικά, στίς πιὸ ἀναπτυγμένες χώρες, πῆρε στὴν κατοχὴ τῆς τὴν ἐξουσία· στὴ Γαλλία μὲ τὴν ἄμεση ἀνατροπὴ τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν, στὴν Ἄγγλια μὲ τὴν ὄλο καὶ ἀποφασιστικότερη ἀστικοποίησή τους, τὴν ἐνωμάτωσή τους στὴν ἀστικὴ τάξη καὶ τὴ μετατροπὴ τους σὲ διακοσμητικὴ βιτρίνα τῆς ἀστικῆς τάξης. Καὶ πῶς τὸ κατόρθωσε; Ἄπλῶς καὶ μόνο μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς «οἰκονομικῆς πραγματικότητας», πού τὴν ἀκολούθησε, ἀργὰ ἢ γρήγορα, καλοθέλητα ἢ μὲ ἀγῶνα, ἓνας μετασχηματισμὸς τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν. Ἡ πάλη τῆς ἀστικῆς τάξης ἐνάντια στὴ φεουδαρχικὴ ἀριστοκρατία εἶναι ἡ πάλη τῆς πόλης ἐνάντια στὸ χωριό, ἡ πάλη τῆς βιομηχανίας ἐνάντια στὴ γαιοκτησία, τῆς οἰκονομίας τοῦ χρηματος ἐνάντια στὴ φυσικὴ οἰκονομία, ἐνῶ τὰ ἀποφασιστικὰ ὄπλα τῶν ἀστῶν σ' αὐτὴ τὴν πάλη ὑπῆρξαν τὰ ο ἰ κ ο ν ο μ ι κ ὸ μ ἔσα δύναμης, πού αὐξάνονταν ἀδιάκοπα μὲ τὴν ἀνέλιξη τῆς βιομηχανίας, πού στὴν ἀρχὴ ἦταν χειροτεχνικὴ καὶ ἀργότερα ἐξελιχθηκε σὲ μανουφακτούρα, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ ἐμπορίου. Στὴ διάρκεια ἑλῆς αὐτῆς τῆς πάλης ἡ πολιτικὴ δύναμη ἔσπεκε στὸ πλῆρὸ τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν, μ' ἐξαίρεση μόνο μιὰ περίοδο, ἔταν ἡ βασιλικὴ ἐξουσία χρησιμοποίησε τὴν ἀστικὴ τάξη ἐνάντια στὴν τάξη τῶν εὐγενῶν, γιὰ νὰ κρατᾶ ὑποχέρια τὴ μιὰ τάξη ἀπ' τὴν ἄλλη. Ἄπ' τὴ στιγμὴ ὁμως πού ἡ πολιτικὰ ἀνίσχυρη ἀστικὴ τάξη, χάρη στὴν αὐξανόμενη οἰκονομικὴ τῆς δύναμη, ἀρχισε νὰ γίνεται ἐπικίνδυνη, ἡ βασιλεία συμμάχησε πάλι μὲ τὴν τάξη τῶν εὐγενῶν, προκαλώντας ἔτσι, πρῶτα στὴν Ἄγγλια κι ὕστερα στὴ Γαλλία, τὴν ἐπανάσταση τῆς ἀστικῆς τάξης. Οἱ «πολιτικὲς συνθήκες» στὴ Γαλλία εἶχαν μείνει ἀμετάβλητες, ἐνῶ ἡ «οἰκονομικὴ πραγματικότητα» τίς εἶχε ξεπεράσει κατὰ πολὺ. Ἀπὸ πολιτικὴ σκοπιὰ ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν ἦταν τὸ πᾶν, ἡ ἀστικὴ τίποτα· ἀπὸ κοινωνικὴ ὁμως θέση ὁ ἀστὸς ἦταν τώρα ἡ σπουδαιότερη τάξη μέσα στὴν πολιτεία, ἐνῶ ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν εἶχε χάσει διες τίς κοινωνικὲς τῆς λειτουργίες, καὶ τὸ μόνο πού ἔκανε ἦταν νὰ εἰσπράττει, μὲ τὴ μορφή τῶν εἰσοδημάτων τῆς, τὸ ἀντίτιμο τῶν χαμένων λειτουργημάτων τῆς. Ἄλλὰ δὲν ἦταν μόνο αὐτό: ἡ ἀστικὴ τάξη, μ' ὄλη τῆς τὴν παραγωγὴ, εἶχε μείνει αἰχμάλωτη στὰ στενὰ πλαίσια τῶν φεουδαρχικῶν πολιτικῶν μορφῶν τοῦ μεσαίωνα,

τις όποιες, αυτή ή παραγωγή, — όχι μόνον ή μανουφακτούρα αλλά και ή χειροτεχνία ακόμα — τις είχε από καιρό ξεπεράσει: τὰ χίλια δυό προνόμια τών συντεχνιών, οί τοπικοί και έπαρχιακοί τελωνειακοί φραγμοί, είχαν γίνει άληθινές δοκιμασίες και έμπόδια για τήν παραγωγή. Η επανάσταση τής άστικής τάξης έβαλε τέρμα σ' όλα αυτά. Όχι όμως σύμφωνα με τή βασική άρχή του κ. Ντύρινγκ, με τό να προσαρμόσει δηλαδή τήν «οικονομική πραγματικότητα» στις πολιτικές συνθήκες — ήταν άλλωστε άκριβώς έκείνο πού μάταια τό είχαν επιδιώξει χρόνια δλόκληρα ή τάξη τών εύγενών και ή βασιλεία — αλλά αντίστροφα, με τό να παραμερίζει τὰ παλιά και σάπια πολιτικά άπομεινάρια και με τό να δημιουργήσει πολιτικές συνθήκες, πού μέσα τους μπορούσε να ύπάρξει και ν' αναπτυχθεί ή νέα «οικονομική πραγματικότητα». Και σ' αυτήν τήν πολιτική και νόμιμη άτμόσφαιρα πού 'χε δημιουργηθεί γι' αυτήν, αναπτύχθηκε κατά τρόπο λαμπρό, ή άστική τάξη, τόσο λαμπρό, πού, από τώρα και εις τό έξής, ή άστική τάξη δέν θά απέχει πολύ άπ' τή θέση πού κατείχε ή τάξη τών εύγενών του 1789: γίνεται, δλο και περισσότερο, όχι μόνο κοινωνικά περιττή, αλλά και κοινωνικό έμπόδιο· ξεκόβει δλο και περισσότερο άπ' τήν παραγωγική δραστηριότητα και γίνεται δλο και περισσότερο, όπως στον καιρό της ή άριστοκρατία, μιá τάξη πού άσχολεϊται άποκλειστικά με τήν είσπραξη τών εισοδημάτων της· και κατόρθωσε να πραγματοποιήσει αυτή τήν άνατροπή σχετικά με τήν ίδια τή δική της τή θέση και να δημιουργήσει μιá καινούργια τάξη, τό προλεταριάτο, χωρίς όποιαδήποτε, έτσι και προσποιημένη βία, με μέθοδες καθαρά οικονομικές. Και κάτι ακόμα: όλα αυτά τ' άποτελέσματα τών ίδιων τών δικών της πράξεων και ενεργειών, δέν τὰ θέλησε ή ίδια, αλλά τής επιβλήθηκαν με άκαταμάχητη δύναμη ενάντια στη θέλησή της και ενάντια στις προθέσεις της. Οί ίδιες οί παραγωγικές της δυνάμεις γίναν πολύ πιό ισχυρές άπ' ότι χρειαζόταν για να ύπακούουν στη διεύθυνσή της, και όδηγούν, με φυσική αναγκαιότητα, δλόκληρη τήν άστική κοινωνία στην καταστροφή της ή στην κοινωνική άνατροπή. Και αν τώρα οί άστοί επικαλούνται τή βία για να διαφυλάξουν άπ' τήν καταστροφή τήν «οικονομική πραγματικότητα», πού καταρρέει, άποδειχνουν μ' αυτό, μονάχα, ότι είναι θύματα τής αυταπάτης του κ. Ντύρινγκ, πού σύμφωνα μ' αυτήν «οί πολιτικές συνθήκες» άποτελούν «τήν καθοριστική άρχή τής οικονομικής πραγματικότητας» ότι θεωρούν τούς έαυτούς τους, κι εδώ, — άκριβώς όπως ό κ. Ντύρινγκ, — ίκανούς να μεταμορφώσουν με «πρωτόγονα μέσα», με «τήν άμεση πολιτική βία», εκείνα τὰ «δευτερογενή γεγονότα», δηλαδή τήν οικονομική πραγματικότητα και τήν άναπότρεπτη άνέλιξή της, και συνεπώς ότι μπορούν να έξα-

λείφουν ἀπ' τὸν κόσμον, χάρις στὰ κανόνια τοῦ Κρούπ καὶ τὰ τουφέκια τοῦ Μάουζερ, τὶς οἰκονομικὰς ἐπιπτώσεις τῆς ἀτμομηχανῆς καὶ τοῦ σύγχρονου μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ, ποὺ ἔχουν τεθεῖ σὲ κίνηση ἀπ' τὴν ἀστική τάξη, τὶς ἐπιπτώσεις τοῦ παγκόσμιου ἐμπορίου καὶ τῆς σημερινῆς τραπεζιτικῆς καὶ πιστωτικῆς ἀνέλιξης.

II

“Ας εξετάσουμε ωστόσο κάπως από πιό κοντά αυτή την παντοδύναμη «βία» του κ. Ντύρινγκ. Ὁ Ροβινσώνας υποδουλώνει λοιπὸν «μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι» τὸν Παρασκευά. Ἀπὸ ποῦ ἄλλως[II] ἔβηκε τὸ σπαθί; Ἀκόμα καὶ σ’ αὐτὰ τὰ φανταστικά νησιά τῶν Ροβινσώνων τὰ σπαθιά, ὡς τὰ σήμερα, δὲ φυτρώνουν σὲν τὰ δέντρα, καὶ ὁ κ. Ντύρινγκ ἀφήνει ἀναπάντητο αὐτὸ τὸ ἐρώτημα. Καὶ ὅπως ἀκριβῶς ὁ Ροβινσώνας μπόρεσε καὶ προμηθεύτηκε ἓνα σπαθί, μὲ τὴν ἴδια λογικὴ μπορούμε νὰ παραδεχτοῦμε, ὅτι καὶ ὁ Παρασκευάς ἐμφανίζεται ἓνα ὥρατο πρωινὸ μ’ ἓνα γεμισμένο πιστόλι στὸ χέρι, καὶ τότε ἀντιστρέφεται ὀλέκερη ἢ σχέση τῆς «βίας»: ὁ Παρασκευάς τώρα διατάζει καὶ ὁ Ροβινσώνας ἐξαναγκάζεται νὰ δουλεύει σκληρά. Παρακαλοῦμε τοὺς ἀναγνώστες νὰ μᾶς συγχωρέσουν ποῦ ἐπανερχόμαστε μὲ τόση ἐπιμονὴ στὴν ἱστορία τοῦ Ροβινσώνα καὶ τοῦ Παρασκευά, ἱστορία ποῦ εἶναι τῆς δικαιοδοσίας τοῦ νηπιαγωγείου καὶ ὄχι τῆς ἐπιστήμης. Σὲ τί ἄλλως φταίμε ἡμεῖς γι’ αὐτό; Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἐφαρμόσουμε εὐσυνείδητα τὴν ἀξιωματικὴ μέθοδο τοῦ κ. Ντύρινγκ, καὶ δὲν εἶναι δικό μας τὸ φταίξιμο, ἂν, ἐνεργώντας ἔτσι, κινούμαστε διαρκῶς στὸ χῶρο τῆς καθαρῆς παιδαγωγίας. Τὸ πιστόλι λοιπὸν νικάει τὸ σπαθί, καὶ στὴν περίπτωσή αὐτὴ ἀκόμα καὶ ὁ πιὸ παιδα-

---

[II] Ἡ ἀπορριπτεὰ ἱστορία τοῦ Ντύρινγκ κυριαρχεῖται ἀπ’ τὴ β ἰ α. Ἡ πραγματικὴ προχωρητικὴ (ἱστορικὴ κίνηση) κυριαρχεῖται ἀπ’ τὶς ὑ λ ι κ ε ς κατακτήσεις, ποῦ μ ε ν ο υ ν ¹.

---

¹ Σημείωση τοῦ Ἐνγκελς γιὰ τὸ δεύτερο μέρος τοῦ «Ἀντι-Ντύρινγκ»: Πολιτικὴ Οἰκονομία. III. Θεωρία τῆς βίας (Συνέχεια), γράφτηκε πιθανότατα τὸ 1876.

ριώδης λάτρης τῶν ἀξιομάτων θὰ παραδεχτεῖ, χωρὶς ἄλλο, ὅτι ἡ βία δὲν εἶναι μιὰ ἀπλή πράξη βούλησης, ἀλλὰ ἀπαιτεῖ προκαταβολικά, γιὰ νὰ μπορέσει ν' ἀσκηθεῖ, πολὺ ρεαλιστικὲς προϋποθέσεις, συγκεκριμένα ἐ ρ γ α λ ε ῖ α, πού ἀνάμεσά τους τὸ πῶς τέλειο ἀπ' αὐτὰ καταργεῖ τὸ λιγότερο τέλειο, ὅτι ἐπὶ πλέον τὰ ἐργαλεῖα αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ ἔχουν παραχθεῖ, πράγμα πού θὰ πεῖ ταυτόχρονα ὅτι ὁ παραγωγὸς τελειότερων ἐργαλείων βίας, — πού, μιλώντας χωρὶς περιστροφές, τ' ἀποκαλοῦμε ὄπλα, — νικᾷ τὸν παραγωγὸ τῶν λιγότερο τελείων, καὶ συνεπῶς μὲ μ ι ἄ λέ ξ η ἢ νίκη τῆς βίας στηρίζεται στὴν παραγωγή ὄπλων, κι αὐτὴ πάλι μὲ τὴ σειρά τῆς στὴν παραγωγή γενικά, — δηλαδή... στὴν «οἰκονομικὴ δύναμη» καὶ στὴν «οἰκονομικὴ πραγματικότητα», στὰ ὅ λ ι κ ἄ μέσα πού ἔχουν τεθεῖ στὴ διάθεση τῆς βίας.

Τῇ βίᾳ στὶς μέρες μας τὴν ἐκφράζει ὁ στρατὸς καὶ ὁ πολεμικὸς στόλος, πού καὶ τὰ δυὸ στοιχίζουσι, ὅπως ὄλοι ξέρουμε, σὲ δόρος μας, «ὑπέρογκα ποσὰ χρημάτων». Ἡ βία ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ φτιάξει χρῆμα, τὸ πολὺ - πολὺ πού μπορεῖ νὰ κάνει εἶναι ν' ἀρπάξει αὐτὸ πού κιάλας ὑπάρχει, ἀλλὰ κι αὐτὸ πάλι δὲν ὀφείλει πολὺ, ὅπως τὸ διδαχθήκαμε στὴν πλάτῃ μας μὲ τὰ γαλλικὰ δισηκατομύρια (10). Σὲ τελευταία λοιπὸν ἀνάλυση τὸ χρῆμα πρέπει νὰ τὸ προμηθεύμασε μὲ τὴ βοήθεια τῆς οἰκονομικῆς παραγωγῆς ἢ βία καθορίζεται λοιπὸν καὶ πάλι ἀπ' τὴν οἰκονομικὴ πραγματικότητα, πού τῆς προμηθεύει τὰ μέσα γιὰ νὰ ἐξοπλιστεῖ [III] καὶ νὰ συντηρήσει τὰ ἐργαλεῖα τῆς. Ἀλλὰ κι αὐτὸ πάλι δὲν εἶναι ἀρκετό. Τίποτα δὲν ἐξαρτιέται περισσότερο ἀπ' τὶς προπάρχουσες οἰκονομικὲς συνθήκες ὅσο ἀκριβῶς ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος. Ἐξοπλισμός, συγκρότηση, ὀργάνωση, τακτικὴ καὶ στρατηγικὴ ἐξαρτιόνται πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἀπ' τὴν ἐκάστοτε στάθμῃ τῆς παραγωγῆς καὶ τῶν ἐπικοινωνιῶν. Δὲν εἶναι οἱ «ἐλεύθερες δημιουργικὲς ἐμπνεύσεις τοῦ μυαλοῦ» μεγαλοφυῶν στρατηγῶν πού ἐπέδρασαν ἐπαναστατικὰ

[III] Καὶ μὲ τί διατηρεῖται ἡ βία, ὁ στρατὸς; Μὲ τὸ χ ρ ῆ μ α. Δηλαδή πάλι σὲ ἀμεση ἐξάρτηση ἀπ' τὴν παραγωγή. Σὺγκρινε τὸ στόλο τῆς Ἀθήνας μὲ τὴν πολιτικὴ. [380—340 (πρὶν τὴ χρονολογία μας)]. Ἡ τακτικὴ τῆς βίας ἀπέναντι τοῦ συμμάχου ἀπότυχε ἀπὸ ἔλλειψη ὕλικῶν μέσων, πού θὰ ἐπέτρεπαν τὴ διεξαγωγὴ μακρόχρονων καὶ δυναμικῶν πολέμων. Οἱ ἀγγλικὲς ἐπιχρηγήσεις, δημιουργημάτων τῆς νέας μεγάλης βιομηχανίας, συνέτριψαν τὸν Ναπολέοντα.¹

---

1. Σημείωση τοῦ "Ενγκελς σὲ δεύτερο μέρος τοῦ «Ἀντι-Ντύρινγκ». Πολιτικὴ Οἰκονομία. III. Θεωρία τῆς βίας (συνέχεια), γράφτηκε πιθανότατα τὸ 1876.

στό στρατιωτικό τομέα, αλλά ή εφεύρεση καλύτερων όπλων και ή μεταβολή πού έπήλθε στό ανθρώπινο ύλικό, στό στρατιωτή' ό ρόλος τών μεγαλοφυών στρατηγών, στην καλύτερη περίπτωση, περιορίζεται στό να προσαρμόζουν τή μέθοδο τής μάχης στό νέα όπλα και τούς νέους τύπους τών μαχητών.¹

Στίς άρχές του 14ου αιώνα ή πυρίτιδα πέρασε άπ' τούς Άραβες στους Δυτικοευρωπαίους και άνάτρεψε, όπως ξέρει κάθε σχολιαρόπαιδο, όλη τήν τέχνη του πολέμου. Ή εισαγωγή όμως τής πυρίτιδας και τών πυροβόλων όπλων δέν ήταν, σε καμιά περίπτωση, πράξη βίας, αλλά μιá βιομηχανική, δηλαδή μιá οικονομική πρόοδος. Ή βιομηχανία παραμένει βιομηχανία είτε είναι προανατολισμένη στην παραγωγή αντικειμένων, είτε στην παραγωγή τών μέσων για τήν καταστροφή τους. Καί ή εισαγωγή τών πυροβόλων όπλων δέν επέδρασε μόνον επαναστατικά στην ίδια τήν τέχνη του πολέμου, αλλά και στις πολιτικές σχέσεις, σχέσεις κυριαρχίας και ύποδούλωσης. Για τήν απόκτηση τής πυρίτιδας και τών πυροβόλων όπλων χρειαζόταν βιομηχανία και χρήμα, κι αυτά τά δυό τά κατείχαν οι άστοι τών πόλεων. Τά πυροβόλα όπλα ύπήρξαν γι' αυτό, άπ' τήν άρχή, όπλα τών πόλεων και τής άνερχόμενης μοναρχίας, πού στηριζόταν στις πόλεις, ενάντια στη φεουδαρχική άριστοκρατία. Τά ως τότε άπόρθητα πέτρινα τείχη τών πύργων τών εύγενών, πέφταν κάτω άπ' τά χτυπήματα τών κανονιών τών άστών, ενώ τά βόλια τών άστικών άρκεβούζιων (έμπροσθογειμή όπλα) διαπερνούσαν τούς σιδερένιους θώρακες τών ίπποτών. Μαζύ όμως με τήν κατάρρευση του θωρακισμένου ίππικού τών εύγενών γκρεμίστηκε και ή κυριαρχία τους' με τήν ανάπτυξη τής άστικής τάξης, τó πεζικό και τó πυροβολικό γίνονταν όλο και περισσότερο τά άποφασιστικά όπλα' τó πυροβολικό δημιούργησε τήν ανάγκη νά εισαχθεί στην πολεμική τεχνική ένας νέος έντελώς βιομηχανικός κλάδος: τó σώμα τών μηχανικών.

Ή τελειοποίηση τών πυροβόλων όπλων συντελέστηκε με πολύ άργους ρυθμούς. Τό κανόνι παράμενε δυσκίνητο, τó άρκεβούζιο, παρά τίς πολλές επί μέρους θελιτώσεις, παράμενε χοντροειδές. Χρειάστηκαν πάνω άπό 300 χρόνια όσοπου νά κατασκευαστεί ένα τουφέκι κατάλληλο για νά έξοπλιστεί όλόκληρο τó πεζικό. Μόλις

---

1. Στη θέση τών έξη έπόμενων παραγράφων, τó χειρόγραφο περιείχε άρχικά μιá διεξοδική παραλλαγή, πού έφερε τόν τίτλο: «Γακτική του πεζικού πού πηγάζει άπ' τίς ύλικές αίτίες. 1700—1870», και πού ώστόσο ό "Ένγκελς τήν άφαίρεσε άπ' τó χειρόγραφο και φυλασσόταν οάν ιδιαίτερη μελέτη.

δὲ στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα τὸ ἐμπροσθογεμὲς τουφέκι μὲ τὴν τσακμακόπιτρα καὶ τὴν ξιφολόγη παραμέρισε ὀριστικὰ τὸ δόρυ στὸν ἐξοπλισμὸ τοῦ πεζικοῦ. Τὸ πεζικό, ἐκείνου τοῦ καιροῦ, ἀποτελιόταν ἀπὸ μισθοφόρους στὴν ὑπηρεσία τῶν πριγκίπων, ποὺ ἔχαν ὠραία ἐμφάνιση στὰ γυμνάσια, ἦταν ὅμως ἐντελῶς ἀναξιοπῆστοι στὴ μάχη, καὶ μπορούσες νὰ τοὺς πειθαρχήσεις μόνο μὲ τὸ θούρδουλα: τοὺς στρατολογοῦσαν ἀνάμεσα στὰ πιδὲ ἐξαχρειωμένα στοιχεῖα τῆς κοινωνίας, καὶ πολὺ συχνὰ ἀνάμεσα στοὺς αἰχμαλώτους πολέμου τοῦ ἐχθροῦ, ποὺ κι' αὐτοὶ εἶχαν ἐπιστρατευθεῖ μὲ τὴ βία, καὶ ὁ μοναδικὸς σχηματισμὸς μάχης, ὅπου οἱ στρατιῶτες αὐτοὶ μπορούσαν νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ νέο τουφέκι, ἦταν ὁ γραμμικός, ποὺ ἔφτασε στὴν ἀνώτατη τελειοποίησή του κάτω ἀπ' τὸν Φρειδερίκο τὸ Β'. Τὸ σύνολο τοῦ πεζικοῦ ἐνὸς στρατοῦ ἦταν διαταγμένο σὲ τρεῖς στίχους, σ' ἓνα πολὺ μακρὺ κενὸ τετράγωνο καὶ κινιόταν σὲ διάταξη μάχης μόνο σὰν ἓνα σύνολο. Τὸ πολὺ - πολὺ ποὺ ἐπιτρεπόταν ἦταν ἢ μιὰ ἀπὸ τὶς δύο πτέρυγες νὰ μετακινηθεῖ λίγο πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἢ νὰ ὀπισθοχωρήσει ἐπίσης λίγο. Ἡ δύσκαμπτη αὐτὴ μάξα μπορούσε νὰ μετακινηθεῖ μὲ τάξη μόνο σ' ἓνα τελειῶν πεδινὸ ἔδαφος, ἀλλὰ καὶ πάλι μόνο μὲ ἀργὸ ρυθμὸ (ἑβδομήντα πέντε βήματα στὸ λεπτό)· μιὰ ἀλλαγὴ στὴ διάταξη τῆς μάχης ἦταν ἀδύνατη τὴν ὥρα τῆς δράσης, ἐνῶ ἡ νίκη ἢ ἡ ἤττα κρινόταν πολὺ σύντομα μὲ τὴν πρώτη σύγκρουση, μόλις τὸ πεζικό ριχνόταν στὴ μάχη.

Αὐτὲς οἱ δυσκίνητες γραμμὲς συγκρούστηκαν κατὰ τὸν πόλεμο τῆς ἀμερικανικῆς ἀνεξαρτησίας μὲ ἀνταρτομαῖδες, ποὺ, χωρὶς ἄλλο, δὲν ἦταν γυμνασμένες σὲ παρελάσεις, μὰ πού, γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, μπορούσαν νὰ σκοπεύουν καὶ νὰ πυροβολοῦν καλύτερα μὲ τὶς αὐλακωμένες καραμπίνες τους· πολεμοῦσαν γιὰ τὰ δικὰ τους τὰ συμφέροντα, καὶ γι' αὐτὸ δὲ λιποταχοῦσαν ὅπως συνέβαινε μὲ τὰ μισθοφορικὰ στρατεύματα, κι οὔτε ἦσαν ὑποχρεωμένες ν' ἀντιμετωπίζουν τοὺς Ἑγγλέζους, ὅπως οἱ τελευταῖοι, σὲ γραμμικὴ παράταξη καὶ σὲ ἀκάλυπτο πεδίο, μὰ κάναν τὶς ἐμφανίσεις τους, μὲ σκορπισμένες καὶ ταχυκίνητες ὁμάδες ἐλευθέρων σκοπευτῶν, μέσα στὰ δάση ποὺ τοὺς κάλυπταν. Ἡ γραμμικὴ παράταξη ἀποδειχνόταν ἐδῶ ἀνίσχυρη καὶ ὑπόκυπτε στοὺς ἀόρατους καὶ ἀσύλληπτους ἀντιπάλους. Ἡ διάταξη σὲ τυφεκιοφόρους εἶχε καὶ πάλι ἀνακαλυφθεῖ: νέα μέθοδος μάχης ποὺ χρωστῆταν σ' ἓνα διαφορετικὸ ἐμφυχο ὄλικό.

Ὅ,τι ἀρχισε ἡ ἀμερικανικὴ ἐπανάσταση, τὸ ὀλοκλήρωσε, καὶ στὸ στρατιωτικὸ, ἢ γαλλικὸ. Στὰ ξεχωριστὰ ἀσκημένα μισθοφορικὰ στρατεύματα τῆς Συμμαχίας, δὲν εἶχε κι αὐτὴ ν' ἀντιπαρατάξει παρὰ μόνο τὶς κακογυμνασμένες ἀλλὰ πολυάριθμες μά-

ζες, τήν πανστρατιά δηλαδή όλόκληρου τού Έθνους. Με τις μάζες
 όμως αυτές έπρεπε να καλυφθεί τó Παρίσι, δηλαδή ένας ορισμένος
 τομέας, κι αυτό μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο με μιá νίκη
 σε μιάν άνοιχτή μάχη μαζών, σε άνοιχτό πεδίο. 'Η άπλή μάχη
 άκροβολιστών δέν άρχουσε πιά: έπρεπε να βρεθεί ένας σχημα-
 τισμός που θά επέτρεπε να χρησιμοποιηθούν μάζες και βρέθηκε
 με τή μορφή τής φάλαγγας. 'Η διάταξη σε φάλαγγες
 επέτρεπε, άκόμα και σε στρατεύματα με λιγότερη εκπαλ-
 δευση, να κινούνται με άρκετή τάξη και μάλιστα με μιá μεγα-
 λύτερη ταχύτητα πορείας (100 και πάνω βήματα στο λεπτό).
 'Επέτρεπε να διασπάσουν τούς δυσκίνητους σχηματισμούς τής πα-
 λιας διάταξης σ' γραμμές, έδινε τή δυνατότητα να διεξάγονται
 μάχες σε κάθε έστω άκόμα και δυσμενές για τή γραμμή, πεδίο,
 επέτρεπε να συγκεντρώνονται τά στρατεύματα κατά τόν τρόπο
 που ανταποκρινόταν στις άνάγκες που διαμορφώνονταν κάθε φο-
 ρά, και, σε συνδυασμό με τή μάχη που δίναν οι σκόρπιοι άκρο-
 βολιστές' έδινε τέλος τή δυνατότητα να καθηλώνει, να παρενοχλεί
 και να καταπονεί τις έχθρικές γραμμές, ως τή στιγμή που θά τις
 διασπούς: στο άποφασιστικό σημείο τής διάταξης, με τή χρησι-
 μοποίηση μαζών που είχαν κρατηθεί στην έφεδρεία. "Αν λοιπόν
 αυτή ή νέα μορφή μάχης, — που στηριζόταν στο συνδυασμό άκρο-
 βολιστών και φαλάγγων και στον καταμερισμό τού στρατού σε
 ανεξάρτητες, άπ' όλα τά όπλα συγκροτούμενες μεραρχίες και σώ-
 ματα στρατού, και που τελειοποιήθηκε στον ανώτατό της βαθμό
 άπ' τó Ναπολέοντα, τόσο άπ' τήν ταχτική της όσο και άπό τή
 στρατηγική της πλευρά, — είχε καταστεί άναγκαία, αυτό όφει-
 λόταν κυρίως στην άλλαγή τού έμφυχου όλικού, τού στρατιώτη
 τής γαλλικής 'Επανάστασης. Στηριζόταν όμως άκόμα και σε δυο
 πολύ σπουδαίες τεχνικές προϋποθέσεις: Πρώτα στον έλαφρότερο
 κιλίβαντα τών πεδινών πυροβόλων που είχε κατασκευάσει ο Γκρί-
 μποδαλ, και που αυτός μονάχα καθιστούσε δυνατή μιá γρηγορώ-
 τερη μετακίνηση, που άπαιτόταν τώρα άπ' τά πυροβόλα, και δεύ-
 τερο τó τόξωμα στη λαβή του τουφεκιού, που ως τά τότε άπο-
 τελούσε μιάν έπιμήκυνση σ' εϋθεία γραμμή τής κάνης τού όπλου
 αυτή ή προσθήκη στο κυνηγετικό όπλο, που εισήχθει στη Γαλλία
 στο 1777, επέτρεπε να σημαδευτεί ένας αντίπαλος άπομονωμένα,
 με πιθανότητα να χτυπηθεί. Χωρίς όμως αυτή τή βελτίωση θά
 'ταν άδύνατο, με τó παλιό όπλο, να πολεμήσουν σάν άκροβολιστές.

Τó επαναστατικό σύστημα, που ήταν ο έξοπλισμός όλόκλη-
 ρου τού λαού, περιορίστηκε σε λίγο στην ύποχρεωτική στρατολο-
 γία (με δικαίωμα έξαγοράς τής θητείας για τούς εϋπορους) και
 μ' αυτή τή μορφή έγινε άποδεχτό άπ' τά περισσότερα μεγάλα

κυρίως Κράτη της ηπείρου. Μόνο η Πρωσία δοκίμασε, με το σύστημα της έθνοφρουράς (11), να εκμεταλλευτεί τη στρατιωτική δύναμη του λαού σε μεγαλύτερη έκταση. Η Πρωσία άλλωστε ήταν το πρώτο κράτος, που έφοδίασε όλο το πεζικό της με το νεώτατο όπλο, το όπισθογεμές με τις ραβδώσεις, κι έπειτα απ' το ρόλο, χωρίς όμως όμως συνέχεια, που διαδραματίστηκε απ' το καλό εμπροσθογεμές όπλο με ραβδώσεις, που είχε τελειοποιηθεί ανάμεσα στα 1830 και 1860. Σ' αυτές άλλωστε τις δυο καινοτομίες χρωστάει η Πρωσία τις επιτυχίες της στα 1866. (12)

Στο γερμανογαλλικό πόλεμο για πρώτη φορά βρέθηκαν αντιμετώπι οι δυο στρατοί, που και οι δυο τους διέθεταν όπισθογεμής με ραβδώσεις όπλα και μάλιστα διατηρώντας ουσιαστικά τους ίδιους σχηματισμούς, όπως τον καιρό του παλιού τουφεκιστού με την τσακμακόπετρα και τη λεία έσωτερική επιφάνεια στην κάννη. Με τη διαφορά μόνο ότι οι Πρώσοι, με την καθιέρωση της φάλαγγας κατά λόχους, είχαν προσπαθήσει να βρουν μια μορφή μάχης, που να 'ναι καλύτερα προσαρμοσμένη στον καινούργιο έξοπλισμό. Όταν όμως στις 18 Αυγούστου στο Σαιν - Πριβάρ (13) η πρωσική φρουρά θέλησε να εφαρμόσει στα σοβαρά τη φάλαγγα κατά λόχους, τα πέντε συντάγματα, που είχαν έμπλακει περισσότερο απ' τ' άλλα στη μάχη, χάσαν, μέσα σε δυο ώρες το πολύ, πάνω απ' το ένα τρίτο των δυνάμεών τους (176 αξιωματικούς και 5.114 άντρες), και από τότε η φάλαγγα κατά λόχους είχε καταδικαστεί σε σχηματισμός μάχης, το ίδιο όπως και η φάλαγγα κατά τάγματα και η γραμμική παράταξη: έγκαταλείφθηκε επίσης κάθε προσπάθεια να εκτίθεται στο μέλλον στα πυρά του έχθρου κάθε είδους πυκνός σχηματισμός, ενώ απ' τη γερμανική πλευρά, η μάχη διεξαγόταν πια μόνο μ' εκείνες τις πυκνές ομάδες ακροβολιστών, στις οποίες χωριζόταν συνήθως από μόνη της η φάλαγγα, όταν βρισκόταν κάτω από καταγιστικά πυρά, μια ταχτική ώσσο που καταπολεμιόταν απ' τα πάνω σαν αντίθετη προς τους κανονισμούς: το ίδιο επίσης από δω και μπρός, στην άκτινα βολής των έχθρικών πυρών, το *τ ρ ο χ ά δ η ν* καθιερώθηκε σαν ο μοναδικός τρόπος μετακίνησης. Έτσι ο άπλος στρατιώτης, για μια ακόμα φορά, αποδείχτηκε πιο πονηρός απ' τον αξιωματικό: α υ τ ος είχε βρει ένστικτώδικα τη μοναδική μορφή μάχης που πραγματοποιεί πετυχημένα ως τα τώρα τη δοκιμασία της κάτω απ' τα πυρά του όπισθογεμους όπλου, και την επέβαλλε μ' επιτυχία παρά την αντίδραση της ήγεσίας.

Με το γερμανο - γαλλικό πόλεμο έπληθε μια στροφή διαφορετικής όλδτελα σημασίας απ' όλες τις προηγούμενες. Πρώτα -

πρώτα τὰ όπλα είναι τόσο τελειοποιημένα, πού 'ναι αδύνατη πιά κάποια νέα βελτίωση, πού νά 'χει οποιαδήποτε ανατρεπτική επίδραση. Έτσι όταν υπάρχουν κανόνια με τὰ όποια μπορεί κανένας νά χτυπήσει ένα δλόκληρο τάγμα, όσο μακριά μπορεί νά διακρίνει τó μάτι, και τουφέκια πού μπορούν νά κάνουν τó ίδιο, έχοντας σά στόχο τόν μεμονωμένο άντρα, και πού τó γέμισμά τους τρώει λιγότερο χρόνο άπ' όσο ή σκόπευση, τότε κάθε πάρα πέρα πρόοδος είναι λίγο ή πολύ αδιάφορη για τόν πόλεμο σέ ανοιχτό πεδίο. Η εποχή τής εξέλιξης πρós αυτή τήν πλευρά έχει λοιπόν ουσιαστικά ολοκληρωθεί. Κατά δεύτερο όμως λόγω ό πόλεμος αυτός ανάγκασε όλα τὰ μεγάλα ήπειρωτικά κράτη νά μπάσουν στις γραμμές τους, ένισχυμένο όμως, τó πρωσικό σύστημα τού εφεδρικού στρατού, και μαζί του ένα τέτοιο στρατιωτικό βάρος, πού σέ λίγα χρόνια θά πρέπει νά τά οδηγήσει στην καταστροφή. 'Ο στρατός έγινε ό κύριος σκοπός τού Κράτους, έγινε αυτοσκοπός' οί λαοί υπάρχουν μόνο για νά προμηθεύουν στρατιώτες και νά τούς τρέφουν. 'Ο милитаризмός έξουσιάζει και κατατρώγει τήν Ευρώπη. Όμως αυτός ό милитаризмός φέρνει επίσης μέσα του τó σπέρμα τής ίδιας του τής καταστροφής. 'Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στά ξεχωριστά κράτη τ' αναγκάζει άπ' τή μιá νά διαθέτουν κάθε χρόνο όλο και περισσότερα χρήματα για τó στρατό, τὰ πυροβόλα κλπ., δηλαδή νά επιταχύνουν όλο και περισσότερο τήν οικονομική τους κατάρρευση' άπ' τήν άλλη πάλι νά καταπιάνονται όλο και πιό σοβαρά με τή γενική υποχρεωτική θητεία, έτσι πού τελικά νά έξοικειώνουν δλόκληρο τó λαό στό χειρισμό τών όπλων, νά τόν κάνουν δηλαδή ίκανό νά επιβάλλει στη δεδομένη στιγμή [IV]

[IV] Στην πάλη για τή ζωή και στις διακηρύξεις τού Ντύρινγκ ενάντια στον άγώνα και τὰ όπλα, νά υπογραμμιστεί ή αναγκαιότητα, ότι ένα επαναστατικό κόμμα γνωρίζει επίσης τήν πάλη: ή επανάσταση είναι δυνατή νά θρивεί κάποτε μπροστά στό κόμμα' όχι όμως ενάντια στό τωρινό στρατιωτικό - γραφειοκρατικό Κράτος, πού θά 'ταν πολιτικά τó ίδιο ανόητο, όπως ή άπόπειρα τού Μπαμπέφ νά πηδήσει άπ' τó Διευθυντήριο⁽¹⁴⁾ άμέσως στον κομμουνισμό, ακόμα δέ πιό ανόητο, άφού τó Διευθυντήριο ήταν μιá άστική και άγροτική διακυβέρνηση. 'Αλλά ενάντια στό τωρινό άστικό κράτος πού ύφίσταται, τó κόμμα μπορεί νά έξαναγκαστεί νά προχωρήσει σ' επαναστατικά δήματα, για νά διατηρήσει τούς νόμους πού δόθηκαν άπ' τήν ίδια τήν άστική τάξη. Γι' αυτό και ή γενική υποχρεωτική θητεία είναι συμφέρουσα για μάς, και θά όφειλε νά χρησιμοποιηθεί άπ' όλους, για νά εκμάθουν πώς διεξάγεται ή μάχη ιδιαίτερα όμως θά 'πρεπε νά μαθευτεί άπό κείνους πού ή μόρ-

μή τή δική του τή θέληση ἀπέναντι στή μεγαλειότητά της, τή στρατιωτική ήγεςία. Καί ή στιγμή αὐτή θά ῥθει μόλις οἱ μάζες τοῦ λαοῦ—οἱ ἐργάτες τῆς πόλης καί τοῦ κάμπου καθώς καί οἱ ἀγρότες—ἀποχτήσουν μιὰ θέληση. Στό σημείο αὐτό ὁ δυναστικός στρατός μεταβάλλεται σέ λαϊκό στρατό ἢ στρατιωτική μηχανή ἀρνεῖται τήν ὑπηρεσία καί ὁ μιλιταρισμός ἐξαφανίζεται χάρη στή διαλεκτική τῆς ἴδιας του τῆς ἀνάπτυξης. Ἐκεῖνο πού δέ μπόρεσε νά καταφέρει ἡ ἀστική δημοκρατία τοῦ 1848, ἀκριβῶς γιατί ἦταν ἀστική καί ὄχι: προλεταριακή, — νά δώσει δηλαδή μιὰ θέληση στίς ἐργαζόμενες μάζες, πού τὸ περιεχόμενό της ν' ἀνταποκρίνεται στήν ταξική τους θέση — θά τὸ καταφέρει: ἀναμφίβολα ὁ σοσιαλισμός. Αὐτὸ ἴσως σημαίνει τὴν ἀνατίναξη τοῦ μιλιταρισμοῦ ἀπὸ μέσα καί μαζὶ του ὄλων τῶν μόνιμων στρατῶν.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἓνα ἀπ' τὰ ἠθικά διδάγματα τῆς ἱστορίας μας γιὰ τὸ σύγχρονο πεζικό. Τὸ δεύτερο ἠθικό δίδαγμα, πού μᾶς ξαναφέρει πίσω στὸν κ. Ντύρινγκ, εἶναι, πὼς ὅλη ἡ ὀργάνωση καί ἡ μέθοδος μάχης τῶν στρατῶν, καί συνεπῶς ἡ νίκη καί ἡ ἤττα, ἀποδειχνεται ὅτι ἐξαρτιόνται ἀπ' τοὺς ὕλικούς, δηλαδή τοὺς οἰκονομικούς ὄρους: ἀπ' τ' ἀνθρώπινο καί τὸ πολεμικὸ ὕλικό, δηλαδή ἀπ' τὴν ποιότητα καί τὴν ποσότητα τοῦ πληθυσμοῦ καθώς καί ἀπ' τὴν τεχνική. Μόνο ἓνας λαὸς κυνηγῶν, ὅπως οἱ Ἀμερικανοί, μποροῦσε νά ξαναφεύρει τὴν τακτική τῶν ἐλεύθερων σκοπευτῶν — κι ἂν ὑπῆρξαν κυνηγοί, ὑπῆρξαν γιὰ καθαρὰ οἰκονομικούς λόγους, ἀκριβῶς ὅπως καί τώρα, γιὰ λόγους πάλι καθαρὰ οἰκονομικούς, οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι Γιάνκηδες τῶν καλιῶν πολιτειῶν μεταβλήθηκαν σὲ ἀγρότες, σὲ βιομήχανους, σὲ ναυτικούς καί σ' ἐμπόρους, πού δὲν κυνηγοῦν πιά στὰ παρθένα δάση, ἀλλὰ ἀντὶ σ' αὐτά, καί πολὺ καλύτερα, στὰ πεδία τῆς κερδοσκοπίας, ὅπου ἐπίσης προώθησαν πάρα πολὺ τὴ χρησιμοποίηση τῶν μαζῶν. Μόνο μιὰ Ἐπανάσταση, ὅπως ἡ γαλλική, πού χειραφέτησε οἰκονομικά τὸν ἀστὸ καί ἰδίως τὸν ἀγρότη, μποροῦσε ν' ἀνακαλύψει τοὺς στρατοὺς τῶν μαζῶν καί ταυτόχρονα τίς εὐέλκτες μορφές κίνησης, πού πάνω τους συντρίφτηκαν οἱ παλιές δύσχαμπτες γραμμές, — στρατιωτικές ἀπεικονίσεις τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ ἐνάντια στὸν ἑποῖον μάχονταν. Κι ἄλλωστε εἶδαμε, στὴ μιὰ περίπτωση μετὰ

φωσὴ τους τοὺς ἐπιτρέπει, σὰν ἐθελοντὲς ἐνὸς χρόνου, ν' ἀποχτήσουν τὴ στρατιωτικὴ μόρφωση τῶν ἀξιωματικῶν¹.

¹. Σημείωση τοῦ Ἐνγκελς στὸ δεύτερο μέρος τοῦ «Ἀντι-Ντύρινγκ»: Πολιτικὴ Οἰκονομία. ΙΙΙ. Θεωρία τῆς βίας (Συνέχεια). Γράφτηκε πιθανότατα τὸ 1876.

τήν ἄλλη, πῶς οἱ πρόοδες τῆς τεχνικῆς, μόλις γίνονταν ἐφαρμοσίμες στρατιωτικὰ κι ἐφαρμόζονταν στό στρατιωτικό τομέα, ἐπέβαλαν ἀμέσως, καί σχεδόν μέ τή βία, ἀλλαγές, δηλαδή ἀνατροπές στόν τρόπο διεξαγωγῆς τῆς μάχης, καί — κάτι πού ξεπερνάει κάθε προηγούμενο, — συχνά ἐνάντια στή θέληση τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας. Ἐξ ἄλλου, στίς μέρες μας, ἀκόμα κι ἕνας ἀπλά κατατοπισμένος ὑπαξιωματικός, εἶναι σέ θέση νά διαφωτίσει τόν κ. Ντύρινγκ γιά τὸ πῶς ἡ διεξαγωγή τοῦ πολέμου ἐξαρτιέται ἀπ' τήν παραγωγικότητα καί τὰ μέσα ἐπικοινωνίας τῶν μετόπισθεν καθῶς καί τοῦ θεάτρου τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Κοντολογίς, παντοῦ καί πάντα, εἶναι οἱ συνθήκες καί τὰ μέσα τῆς οἰκονομικῆς ἰσχύος, πού βοηθοῦν τή «βία» νά καταχτήσει τή νίκη, καί πού χωρίς αὐτή τή νίκη παύει νά εἶναι βία. Κι ὅποιος, σύμφωνα μέ τίς ἀρχές τοῦ κ. Ντύρινγκ, θά ἤθελε ν' ἀναδιαρθρώσει τὰ στρατιωτικὰ ξεκινώντας ἀπ' τήν ἀντίθετη σκοπιά, θά συγχόμιζε μονάχα ξυλιές *

Ἄν περάσουμε τώρα ἀπ' τήν ξηρά στή θάλασσα, τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια μᾶς προσφέρουν, μονάχα αὐτά, μίαν ἀνατροπή πού προκαλεῖ ἕνα ἐντελῶς διαφορετικό ἀποτέλεσμα. Τὸ πολεμικό πλοῖο τοῦ κριμαϊκοῦ πολέμου (16) ἦταν τὸ ξύλινο πλοῖο μέ τὰ δυο καί τρία καταστρώματα τῶν 60 ὡς 100 κανονιῶν, πού συνέχιζε νά κινεῖται, κατὰ προτίμηση, μέ πανιά καί μόνο ἐπικουρικά εἶχε μίαν ἀδύνατη ἀτμομηχανή. Ἦταν ἐξοπλισμένο κυρίως μέ βλήματα τῶν 32, μ' ἕνα σῶμα κανονιοῦ περίπου 50 κανταριῶν τῶν 100 λιτρῶν, καί μέ μερικά κανόνια τῶν 68 πού ζύγιζαν 95 καντάρια. Κατά τὰ τέλη αὐτοῦ τοῦ πολέμου ἐμφανίστηκαν θωρακισμένες πυροβολαρχίες, πού ἐπλεαν, βαριά τέρατα, σχεδόν ἀκίνητα, ἀλλά ἄτρωτα ἀπ' τὸ πυροβολικό ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Σύντομα μεταφέρθηκε ἡ χαλύβδινη θωράκιση καί στά πλοῖα μάχης, πού στήν ἀρχή ἦταν ἀκόμα λεπτή, γιατί τότε θεωροῦσαν μιὰ θωράκιση τεσσάρων δακτύλων πάχους σάν ξεχωριστά βαριά. Ἡ βελτίωση ὅμως τοῦ πυροβολικοῦ ξεπέρασε σύντομα τή θωράκιση γιά κάθε πάχος θωράκισης πού χρησιμοποιοῦσαν, τὸ ἕνα μετά τὸ ἄλλο, ἐφεύρισκαν κι ἕνα νέο, βαρύτερο τηλεβόλο, πού τὸ τρυπούσε μ' εὐκολία. Ἔτσι, ἀπ' τή μιὰ μεριά ἔχουμε φτάσει τώρα κιόλας σέ θωράκιση τῶν 10, 12, 14, 24 δακτύλων πάχους (ἡ Ἰταλία

* Αὐτὸ τὸ γνωρίζουν κιόλας πολὺ καλά στό πρωσικὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο. «Τὸ ο τ ἡ ρ ι γ μ α τοῦ στρατιωτικοῦ συστήματος εἶναι, σὲ πρώτη γραμμῆ, ἡ βορφή τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῶν λαῶν γενικά» λέει, σὲ μιὰ ἐπιστημονικὴ διάλεξη, ὁ κ. Μὰξ Γιένε, λοχαγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου (15). «Ἐφημερίδα τῆς Κολωνίας», 20 τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1876.

προτίθεται να κατασκευάσει ένα πλοίο με πάχος θωράκισης τριών ποδιών· απ' την άλλη πάλι σε πυροβόλα με ραβδώσεις στην έσωτερική τους σωλήνωση, των 25, 35, 80 αλλά και των 100 άκοντα τόννων (κάθε τόννος 20 καντάρια) καθαρού βάρους, και πού έκτοξεύουν βλήματα των 300, 400, 1700 κι ως 2000 λιτρών, σε αποστάσεις πού θά 'ταν αδύνατο να τις φανταστούμε ακόμα στο παρελθόν. Το σημερινό πολεμικό πλοίο είναι ένα τεράστιο θωρακισμένο έλικόφρο άτιμόπλοιο με χωρητικότητα 8000 έως 9000 τόννων και δύναμη 6000 έως 8000 άλόγων, με περιστροφικούς πύργους και με τέσσερα ή το πολύ έξη βαριά κανόνια και με μιá πλήρη πού καταλήγει, κάτω απ' την ίσαλο γραμμή, σ' ένα έμβολο προορισμένο για έμβολισμού των έχθρικών πλοίων· πρόκειται για μιá τεράστια μηχανή, μοναδική, όπου ο άτμος πραγματοποιεί όχι μόνο τή γρήγορη προώθηση, μ' άκοντα τήν πλοήγία, τó μάζεμα τής άγκυρας, τήν περιστροφή των πυργίσκων, τή σκόπευση και τó γέμισμα των πυροβόλων, τήν άντληση του νερού, τó άνέβασμα και τó κατέβασμα των λέμβων — πού κι' αυτές κατά ένα μέρος κινούνται με άτμο — κλπ. Κι ο άνταγωνισμός άνάμεσα στή θωράκιση και τή δραστητικότητα του πυρός σε τέτοιο βαθμό απέχει απ' τó τέρμα του, πού, σήμερα, ένα καράβι, σχεδόν κατά κανόνα, προτου καλά - καλά καθελκυσθί, δέν άνταποκρίνεται πιά στις άπαιτήσεις, κι έχει κιόλας παλιώσει. Το σύγχρονο πλοιο μάχης δέν είναι μόνο προϊόν, αλλά ταυτόχρονα και δείγμα των ίκανοτήτων τής σύγχρονης μεγάλης βιομηχανίας, ένα πλεούμενο έργοστάσιο — πού ώστόσο έχει σαν κύριο αποτέλεσμα τή διασπάθιση τεραστίων χρηματικών ποσών. Η χώρα, στήν οποία είναι άνεπτυγμένη περισσότερο ή μεγάλη βιομηχανία, έχει σχεδόν τó μονοπώλιο τής ναυπήγησης τέτιων καραβιών. Όλα τά τουρκικά, σχεδόν όλα τά ρωσικά και τά περισσότερα γερμανικά θωρηκτά έχουν ναυπηγηθεί στήν Άγγλία. Οί πλάκες θωράκισης, οποιαδήποτε και άν είναι ή χρήση τους, κατασκευάζονται σχεδόν μόνο στο Scheffild. Άπ' τά τρία μεταλλουργικά έργοστάσια τής Εύρώπης, πού μόνο αυτά είναι ίκανά να κατασκευάσουν τά πιό βαριά πυροβόλα, τά δυο (Woolwich and Elswick) βρίσκονται στήν Άγγλία, τó τρίτο (του Κρούπ) στή Γερμανία. Κι εδώ φαίνεται, με τόν πιό χειροπιαστό τρόπο, πώς ή «άμηση πολιτική βίας», πού κατά τόν κ. Ντύρινγκ είναι τó «άποφασιστικό κίνητρο τής οικονομικής πραγματικότητας», είναι, αντίθετα, άπόλυτα ύποδουλωμένη απ' τήν οικονομική πραγματικότητα· πώς όχι μόνο ή κατασκευή αλλά και ο χειρισμός του εργαλείου τής βίας στή θάλασσα, δηλαδή του πολεμικού πλοίου, έχει γίνει ένας κλάδος τής σύγχρονης μεγάλης

βιομηχανίας. Καί κανένας δὲν ἐναντιώνεται περισσότερο σ' αὐτὴν τὴν κατάστασιν πραγμάτων, ἢ οἱ ἴδια ἢ βία, δηλαδὴ τὸ Κράτος, στὸ ὁποῖο τώρα ἕνα καράβι στοιχίζει ἴσοι στοιχίζε παλιότερα ἕνας δλόκληρος μικρὸς στόλος, πού πρέπει νὰ ὑποτάσσεται στὴν ἀντίληψιν πὺς δλα αὐτὰ τὰ πολυδάπανα πλοία ἔχουν κίβλας παλιώσει, δηλαδὴ ἔχουν χάσει τὴν ἀξία τους, προτοῦ ἀκόμα καθελκυστοῦν καὶ πὺ σίγουρα νιώθει τὴν ἴδια δυσφορία, ὅπως καὶ ὁ κ. Ντύρινγκ, ὅταν βλέπει πὺς ὁ ἄνθρωπος τῆς «οἰκονομικῆς πραγματικότητος», δηλαδὴ ὁ μηχανικός, εἶναι τώρα πολὺ πὺ ἀπαραίτητος στὸ κατὰστρωμα ἀπ' ὅτι ὁ ἄνθρωπος τῆς «ἀμεσοῦς βίας», δηλαδὴ ὁ καπετάνιος. Ἐμεῖς, ἀντίθετα, δὲν ἔχουμε ἀπολύτως κανένα λόγο νὰ δυσανασχετοῦμε ὅταν βλέπουμε, ὅτι, σ' αὐτὸν τὸν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στὴ θωράκιση καὶ τὴ βελτίωση τοῦ πυροβόλου, τὸ πολεμικὸ πλοῖο τελειοποιεῖται ὡς τὸ κορύφωμα τῆς δεξιότητιος, γεγονός πὺ τὸ καθιστᾷ τόσο ἀπρόσιτο οἰκονομικᾶ ἴσοι καὶ ἀχρηστο γιὰ τὸν πόλεμο*, καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ πάλιν ἀποκαλύπτει, ὡς τὸν τομέα τοῦ κατὰ θάλασσα πολέμου, ἐκείνους τοὺς ἐσωτερικούς, διαλεχτικούς νόμους σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους ὁ μιλιταρισμός, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο ἱστορικὸ φαινόμενο, ὁδηγεῖται στὴν ἐξαφάνισή του ἀπ' τὴς συνέπειος τῆς ἴδιας τοῦ τῆς ἀνάπτυξης.

Ἐδῶ ἐπίσης βλέπουμε δλοκάθαρα πὺς εἶναι δλότελα ἀντίθετο μὲ τὴν ἀλήθεια, ὅτι:

«τὸ πρωταρχικὸ στοιχεῖο πρέπει ν' ἀναζητιέται στὴν ἀμεση πολιτικὴ βία καὶ ὄχι πρῶτα σὲ μιὰ ἔμμεση οἰκονομικὴ δύναμη».

Ἀντίθετα. Τί φανερώνεται ἀκριβῶς ὡς «πρωταρχικὸ στοιχεῖο» τῆς ἴδιας τῆς βίας; Ἡ οἰκονομικὴ δύναμη, τὸ γεγονός νὰ διαθέτει κανένας τὰ μέσα ἰσχύος τῆς μεγάλης βιομηχανίας. Ἡ πολιτικὴ βία στὴ θάλασσα, πὺ στηρίζεται στὰ σύγχρονα πλοία μάχης, ἀποδείχεται πὺ δὲν εἶναι καθόλου «ἀμεση», μὰ ὀφείλεται ἀκριβῶς στὴ μεσολάβηση τῆς οἰκονομικῆς ἰσχύος, στὴν ὑψηλὴ ἀπόδοσιν τῆς μεταλλουργίας, στὴν ἔλεγχον πὺ ἀσκέεται

---

* Ἡ τελειοποίηση τοῦ τελευταίου προϊόντος τῆς μεγάλης βιομηχανίας γιὰ τὸν κατὰ θάλασσα πόλεμον, δηλαδὴ ἡ τορπίλη, μὲ τὴν αὐτόματη προώθησή της, φαίνεται ὅτι προορίζεται νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα ἢ πὺ μικρὴ τορπιλάκατος θ' ἀποδεικνόνταν, κάτω ἀπ' αὐτὴς τὴς συνθήκες, ὑπέρτερη καὶ ἀπ' τὸ πὺ ἰσοχυρὸ θωρηκτὸ. (Κί' ὅς μὴ ἔξενάμε ἐξάλλου ὅτι ὅσα προηγοῦνται γράφηκαν τὸ 1878). (17)

πάνω σ' επιδέξιους τεχνικούς και σ' αποδοτικά ανθρακωρυχεία.

Σέ τί όμως χρησιμεύουν δλ' αυτά; Στόν προσεχή κατά θάλασσα πόλεμο ας δώσουμε στόν κ. Ντύρινγκ τήν αρχιστρατηγία, κι εκείνος θα εκμηδενίσει όλους τούς θωρηκτούς στόλους που είναι υποδουλωμένοι στην οικονομική πραγματικότητα, χωρίς τορπίλες ή άλλα τεχνικά μέσα, μα απλά και μόνο χάρη στην άριτη τής «άμεσης βίας» του.

III

«Μιά πολύ σοβαρή περίπτωση είναι τὸ γεγονός, ὅτι στὴν πραγματικότητα ἡ κυριαρχία πάνω στὴ φύση διεξήχθη γενικά(!) (μὰ κυριαρχία πὸν διεξάγεται!) χάρις σ' ἐκείνη πὸν διεξήχθη πάνω στὸν ἄνθρωπο. Οὐδέποτε καὶ πούθεν ἡ ἀξιοποίηση τῆς γαιοκτησίας σὲ πολὺ μεγάλες ἐκτάσεις μπόρεσε νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς τὴν προκαταβολικὴ ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου σὲ κάποια μορφή ἐργασίας σκλάβου ἢ δουλοπάροικου. Ἡ ἐγκαθίδρυση μιᾶς οικονομικῆς κυριαρχίας πάνω στὰ πράγματα εἶχε σὰν προϋπόθεση τὴν πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ οικονομικὴ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὸν ἄνθρωπο. Πῶς θὰ μπορούσε νὰ φανταστεῖ κανένας καὶ μόνο ἓνα μεγάλο γαιοκτήμονα, χωρὶς ταυτόχρονα νὰ συμπεριλάβει σ' αὐτὴ τὴν ἰδέα τὴν κυριαρχία του πάνω σὲ σκλάβους, σὲ δουλοπάροικους ἢ σὲ ἔμμεσα ἀνελεύθερους ἀνθρώπους; Ποιὰ σημασία θὰ μπορούσε νὰ εἶχε καὶ νὰ ἔχει γιὰ μιὰ ἐκτεταμένη ἀγροτικὴ ἐκμετάλλευση ἢ δύναμη τοῦ ξεχωριστοῦ ἀτόμου, στὴν ὁποία τὸ πολὺ - πολὺ θὰ προστίθετο ἡ ὑποστήριξη τῶν δυνάμεων τῆς οἰκογένειάς του; Ἡ ἐκμετάλλευση τῆς γῆς ἢ ἡ διέυρυνση τῆς οικονομικῆς κυριαρχίας πάνω σ' αὐτὴ τὴν γῆ σὲ κλίμακα πὸν ξεπερνάγε τις φυσικὲς δυνάμεις τοῦ ξεχωριστοῦ ἀτόμου, ἐγινε ὡς τὰ σήμερα, στὰ πλαίσια τῆς ἱστορίας, δυνατὴ, μόνο γιὰτὶ πρὶν τὴν ἐπιβολὴ τῆς κυριαρχίας πάνω στὴ γῆ ἢ ταυτόχρονα μ' αὐτὴν, πραγματοποιήθηκε ἡ ἀντίστοιχη ὑποδούλωση¹ τοῦ ἀνθρώπου². Στὶς μεταγενέστερες

---

¹ — ². Στὸ πρωτότυπο κείμενο τοῦ Ντόρινγκ: τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὸν ἄνθρωπο.

περιόδους τῆς ἀνέλιξης, ἡ ὑποδούλωση ἔγινε ἰσχυρότερη... Ἡ σύγχρονη μορφή τῆς στά Κράτη με ἀνώτερο πολιτισμὸ εἶναι μιὰ ὑπὸ ἀστυνομικὸ ἔλεγχο διευθυνόμενη μισθωτῆ ἐργασία. Σ' αὐτὴ λοιπὸν τὴ μισθωτῆ ἐργασία στηρίζεται ἡ πρακτικὴ δυνατότητα αὐτοῦ τοῦ εἴδους τοῦ σύγχρονου πλοῦτου, ποὺ παρουσιάζεται στὴν ἐκτεταμένη κυριαρχία πάνω στὴ γῆ καί (!) στὴ μεγάλη ἔγγεια ἰδιοκτησία. Ἀυτόνομη εἶναι, ὅτι ὅλες οἱ ἄλλες μορφές κατανομῆς τοῦ πλοῦτου ὀφείλουν νὰ ἐξηγηθοῦν ἱστορικὰ κατὰ παρόμοιο τρόπο, καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐξαρτᾶται ἔμμεσα ἀπ' τὸν ἄνθρωπο — γεγονός ποὺ ἀποτελεῖ σήμερα τὸ βασικὸ γνώρισμα τῶν περισσότερο οἰκονομικὰ ἀναπτυγμένων καταστάσεων — δὲ μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ καὶ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπ' αὐτοῦ του, ἀλλὰ μόνο σὰ μιὰ κληρονομιά, κάπως μεταμορφωμένη, μιᾶς προγενέστερης ἄμεσης ὑποταγῆς καὶ ἰδιοποίησής». (18).

Ἔτσι μιὰ ὁ κ. Ντύρινγκ.

Θέση: Ἡ κυριαρχία πάνω στὴ φύση (ἀπ' τὸν ἄνθρωπο) προϋποθέτει τὴν κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὸν ἄνθρωπο.

Ἀπόδειξη: Ἡ ἀξιοποίηση τῆς γ α ι ο κ τ η σ ί α ς σ ἐ π ο λ ὸ μ ε γ ἄ λ ε ς ἐ κ τ ἄ σ ε ι ς δὲν ἔγινε ποτὲ καὶ πουθενὰ μ' ἄλλον τρόπο παρὰ με δούλους.

Ἀπόδειξη τῆς ἀπόδειξης: Πῶς θὰ μπορούσαν νὰ ὑπάρξουν μεγάλοι γαιοκτῆμονες χωρὶς δούλους, ὅταν εἶναι δοσμένο ὅτι ὁ μέγας γαιοκτῆμονας μαζί με τὴν οἰκογένειά του καὶ χωρὶς δούλους δὲ θὰ μπορούσε νὰ καλλιεργήσει παρὰ μόνο ἓνα ἐλάχιστο μέρος τῆς ἰδιοκτησίας του.

Λοιπὸν: Θέλοντας ν' ἀποδείξει ὅτι ὁ ἄνθρωπος, γιὰ νὰ καθυποτάξει τὴ φύση ἔπρεπε προηγουμένα νὰ ὑποδουλώσει τὸν ἄνθρωπο, ὁ κ. Ντύρινγκ μεταμορφώνει, χωρὶς ἄλλη διαδικασία, «τὴ φύση» σὲ «γαιοκτησία σὲ πολὺ μεγάλες ἐκτάσεις» καὶ μετατρέπει ἄμέσως αὐτὴν τὴν ἔγγεια ἰδιοκτησία — χωρὶς νὰ γνωρίζουμε ποιανοῦ εἶναι ἰδιοκτησία! — σὲ ἰδιοκτησία ἑνὸς μεγάλου γαιοκτῆμονα, ποὺ φυσικὰ δὲν μπορεῖ νὰ καλλιεργεῖ τὴ γῆ του δίχως δούλους.

Πρῶτα - πρῶτα ὅμως ἡ «κυριαρχία πάνω στὴ φύση» καὶ ἡ «ἀξιοποίηση τῆς γαιοκτησίας» δὲν εἶναι καθόλου τὸ ἴδιο πράγμα. Ἡ καθυπόταξη τῆς φύσης ἀσχεῖται στὴ βιομηχανία σὲ ἐντελῶς διαφορετικὴ, σὲ κολοσσιαία, σὲ σχέση μ' ἐκείνη ποὺ ἀσχεῖται στὴ γεωργία, κλίμακα, καὶ ποῦ, ὡς τὰ σήμερα, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ὑποτάσσεται σὲ καιρικὲς συνθήκες ποὺ ἐπικρατοῦν, ἀντὶ νὰ τίς ὑποτάσσει.

Δεύτερο, ἂν περιοριζόμεστε στήν ἀξιοποίηση τῆς γαιοκτησίας σέ πολύ μεγάλες ἐκτάσεις, τότε αὐτό πού ἔχει σημασία εἶναι νά ξέρομε σέ ποιόν ἀνήκει αὐτή ἡ γαιοκτησία. Καί νά πού στήν ἀρχή τῆς ἱστορίας ὄλων τῶν πολιτισμένων λαῶν, δέ βρίσκουμε πουθενά τὸ «μεγαλογαιοκτήμονα», πού μᾶς τὸν μπάζει ἐδῶ λαθραία ὁ κ. Ντύρινγκ, μ' ἕναν ἀπ' τοὺς συνηθισμένους ταχυδακτυλουργικούς του τρόπους, πού τοὺς ἐπονομάζει «φυσικὴ διαλοχική» (19) — ἀλλὰ βρίσκουμε κοινότητες φυλῶν ἢ χωριῶν μὲ ἀπὸ κοινού ἰδιοκτησία πάνω στὴ γῆ. Ἀπ' τὴν Ἰνδία ὡς τὴν Ἰρλανδία, ἡ ἐκμετάλλευση τῆς ἰδιοκτησίας σέ πολύ μεγάλες ἐκτάσεις γινόταν ἀρχικὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς κοινότητες τῶν φυλῶν ἢ τῶν χωριῶν. Κι αὐτὸ εἶτε μὲ τὴ μορφή τῆς ἀπὸ κοινού καλλιέργειας τῶν γαιῶν γιὰ λογαριασμό τῆς κοινότητας, εἶτε μὲ τὴ μορφή ἀτομικῶν ἀγροτικῶν κλήρων, πού παραχωροῦσε γιὰ μιὰ χρονικὴ περίοδο ἡ κοινότητα στὶς οἰκογένειες, καί μὲ συνεχῆ κοινὴ ἀπολαβὴ τῶν δασῶν καὶ τῶν βοσκοτόπων. Κι εἶναι γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸ «γιὰ τὶς πιὸ ἐμβριθεῖς εἰδι- [V]

[V] Ὃταν οἱ Ἰνδογερμανοὶ μετανάστευσαν στὴν Εὐρώπη, ἐκτόπισαν τοὺς πρώτους κατοίκους μὲ τὴ βία καὶ καλλιεργούσαν τὴ γῆ μὲ κοινὴ ἰδιοκτησία. Στεῦς Κέλτες, στοὺς ἀρχαίους Γερμανοὺς καὶ στοὺς Σλαβούς μπορεῖ, τὸ τελευταῖο αὐτό, ν' ἀποδειχθεῖ καὶ ἱστορικά, ἐνῶ στοὺς Σλάβους, στοὺς ἀρχαίους Γερμανοὺς καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς Κέλτες (zuidale) ὑπάρχει μὲ τὴ μορφή ἀμεσης (στὴ Ρωσία) ἢ ἐμμεσης (στὴν Ἰρλανδία) δουλείας. Ἡ βία σταμάτησε μολὶς ἐκτοπίστηκαν οἱ Λάπωνες καὶ οἱ Βάσκοι. Στὸ ἐσωτερικὸ κυριαρχοῦσε ἰσότητα ἢ ἀμοιβαία ἐθελοντικὴ παραχωρημένη προνομία. Ἀπ' τὴ συλλογικὴ ἐργασία γεννήθηκε ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τῶν μεμονωμένων χωρικῶν πάνω στὴ γῆ, καὶ τὸ μοῖρασμα αὐτὸ συντελιόταν ἕως τὸ 16ο αἰῶνα ἐντελῶς αὐθόρμητα ἀνάμεσα στα μέλη τῆς κοινότητας. τὶς πιεστερες φορές πραγματοποιήθηκε δαθμισαία, ἐνῶ τὰ ὑπολείμματα τῆς συλλογικῆς ἰδιοκτησίας παρέμεναν κατὰ τὸ πολὺ συνηθισμένο. Κανένας λόγος δὲ γινόταν γιὰ βία. Ἡ τελευταία στρεφόταν μονάχα ἐνάντια στὰ κατάλοιπα, (Ἄγγλια τὸ 18ο καὶ 19ο, Γερμανία κυρίως τὸ 19ο αἰῶνα). Ἡ Ἰρλανδία ἀποτελεῖ ἰδιαίτερη περίπτωση. Αὐτὴ ἡ κοινὴ ἰδιοκτησία ἐξακολουθοῦσε νά διατηρεῖται ἀδιατάραχτα στὴν Ἰνδία καὶ στὴ Ρωσία, κάτω ἀπὸ τὶς πιὸ διαφορετικὲς, τὶς πιὸ βίαιες κατακτήσεις καὶ δεσποτισμούς καὶ δημιουργήσε τὸ θεμέλιό της. Ἡ Ρωσία ἀποτελεῖ ἀπόδειξη, γιὰ τὸ πῶς οἱ σχέσεις παραγωγῆς καθορίζουν τὶς πολιτικὲς σχέσεις βίας. Ὡς τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα ὁ Ρώσος χωρικὸς πιεζόταν λίγο, εἶχε ἐλευθερία κίνησης, κι ἦταν σ' ἐλάχιστο βαθμὸ ὑποτελῆς. Ὁ πρῶτος Ρομανῶφ πρόσδεσε τὸν ἀγρότη στὴ γῆ. Μὲ τὸν Πέτρο ἄρχισε τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο τῆς Ρωσίας. πού διέθετε μόνο ἀγροτικὰ προϊόντα γιὰ ἐξαγωγή.

κὰς μελέτες» τοῦ κ. Ντύρινγκ «στὸν πολιτικὸ καὶ νομικὸ τομέα», ὅτι δὲν ξέρει τίποτα ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα¹· ὅτι τὸ σύνολο τῶν ἔργων τοῦ ἀποπνέει μιὰν δλοκληρωτικὴν ἀγνοια τῶν ἔργων τοῦ Μάουερ, πού ἀφῆσαν ἐποχὴ, γύρω ἀπ' τὸ πρωτόγονο καθεστὸς τῆς γερμανικῆς κοινότητος (Markverfassung) ⁽²⁰⁾, θεμέλιο τοῦ συνόλου τοῦ γερμανικοῦ δικαίου, ὅσο καὶ δλοκλήρης τῆς φιλολογίας, πού καθημερινὰ γίνεται ὀγκοδέστερη, πού ἐμπνέεται κυρίως ἀπ' τὸν Μάουερ καὶ πού προσρίζεται ν' ἀποδείξει τὴν πρωτόγονη κοινοκτημοσύνη ἀρχικὰ τῆς γαιοκτησίας σ' ὅλους ἑμὰς τοὺς πολιτισμένους λαοὺς τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, καὶ νὰ ἐκθέσει τίς διάφορες μορφὰς ὑπαρξῆς καὶ διάλυσῆς τῆς. Ὅπως ὅμως στὸν τομέα τοῦ γαλλικοῦ καὶ ἀγγλικοῦ δικαίου ὁ κ. Ντύρινγκ εἶχε ἀποκτήσει «ὁ ἴδιος ὅλη του τὴν ἀμάθεια», ἔτσι εἶχε ἀποκτήσει ἀκόμα μεγαλύτερη ἀμάθεια καὶ στὸν τομέα τοῦ γερμανικοῦ δικαίου. Ὁ ἄνθρωπος πού τόσο πολὺ ἐξοργίζεται γιὰ τὸν περιορισμένο ὀρίζοντα τῶν πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν, θρίσκειται ὁ ἴδιος, ἀκόμα καὶ σήμερα, στὸν τομέα τοῦ γερμανικοῦ δικαίου τὸ πολὺ - πολὺ σ' ἐκεῖνο τὸ σημεῖο ὅπου οἱ καθηγητὲς αὐτοὶ θρίσκονταν πρὶν ἀπὸ εἴκοσι χρόνια.

Δὲν εἶναι λοιπὸν γνήσιο «δημιούργημα τῆς φαντασίας» τοῦ κ. Ντύρινγκ, ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς γαιοκτησίας σὲ μεγάλας ἐκτάσεις ἦταν ἀπαραίτητοι οἱ γαιοκτήμονες καὶ οἱ δούλοι; Σ' ὅλη τὴν Ἀνατολή, ὅπου γαιοκτήμονες εἶναι ἡ Κοινότητα ἢ τὸ Κράτος, λείπει ἀπ' τίς γλώσσες ἀκόμα καὶ ἡ λέξη «γαιοκτήμονας». Σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ γεγονός ὁ κ. Ντύρινγκ μπορεῖ νὰ συμβουλευτεῖ τοὺς Ἀγγλοὺς νομικοὺς, πού μάταια παιδεύτηκαν στὶς Ἰνδίες γιὰ ν' ἀπαντήσουν στὸ ἐρώτημα; Ποιὸς ὁ γαιοκτήμονας; Καὶ δὲ σημείωσαν μεγαλύτερη ἐπιτυχία ἀπ' τὸν πρίγκιπα Ἐρρίκο LXXII τοῦ Reuss - Greiz - Schleitz - Lebenstein - Eberswalde ὅταν ἔθεσε στὸν ἑαυτὸ του τὸ ἐρώτημα: ποιὸς εἶναι νυχοφύλακας; Πρῶτοι οἱ Τούρκοι εἰσῆγαγαν

Γι' αὐτὸ καὶ ἡ καταπίεση τῶν χωρικῶν μεγάλωνε στὴν ἴδια ἀναλογία μὲ τίς ἐξ α γ ω γ ἐς καὶ ἐ φ α ρ μ ο ζ ὄ τ α ν γ ιὰ χάρη α ὕ τ ὠ ν τ ὠ ν ἐ ξ α γ ω γ ὶ ν, ὥσπου ἡ Αἰκατερίνη δλοκλήρωσε αὐτὴ τὴν καταπίεση καὶ τὴ σχετικὴ νομοθεσία. Αὐτὴ ἡ νομοθεσία ἐπέτρεπε στοὺς γαιοκτήμονες νὰ ἐκμεταλλεύονται ὅλο καὶ περισσότερο τοὺς ἀγρότες, κι ἔτσι ἡ καταπίεση γινόταν ὅλο καὶ μεγαλύτερη¹.

---

¹. Σημείωση τοῦ Ἐνγκελς στὸ δεύτερο μέρος τοῦ Ἄντι-Ντύρινγκ: Πολιτικὴ Οἰκονομία. IV. Θεωρία τῆς βίας (τέλος), παθανότατα γράφηκε τὸ 1876.

στις χώρες της Ανατολής, που είχαν κατακτήσει, ένα είδος άγροτικού φεουδαρχισμού. Η Ελλάδα εισέρχεται κιόλας στην Ιστορία, απ' την εποχή των ήρωικών χρόνων, με μιὰ διαίρεση σε τάξεις, που κι αυτή πάλι είναι εξώφθαλμα προϊόν μιᾶς μακρόχρονης άγνωστης προϊστορίας· αλλά κι εκεί ακόμα ἡ γῆ καλλιεργείται ἀπὸ ἀνεξάρτητους κυρίως ἀγρότες· τὰ μεγάλα κτήματα τῶν εὐγενῶν τῶν φυλῶν ἀποτελοῦν τὴν ἐξαίρεση, πού ἐξάλλου ἐξαφανίζονται σὲ συνέχεια σύντομα. Ἡ Ἰταλία ξεχερσώθηκε κυρίως ἀπὸ ἀγρότες· δταν τὰ τελευταία χρόνια τῆς ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας, τὰ μεγάλα κτήματα, τὰ λατιφούντια, παραμέρισαν τοὺς μικροκληρούχους ἀγρότες καὶ τοὺς ἀντικατέστησαν μὲ σκλάβους, ἀντικατέστησαν ταυτόχρονα καὶ τὴ γεωργία μὲ τὴν κτηνοτροφία, πού, ὅπως τὸ ἤξερε κιόλας ὁ Πλίνιος, δόγησαν τὴν Ἰταλία στὴν καταστροφή τῆς (latifundia Italian[perdidere] (21). Στὸ Μεσαίωνα κυριαρχεῖ σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη (ἰδίως δταν πρόκειται γιὰ τὸ ξεχέρσωμα ἀκαλλιεργητῶν γαιῶν) ἡ καλλιέργεια τοῦ ἀγρότη, κι ἐφ' ὅσο δεχτοῦμε πῶς, γιὰ τὸ ζήτημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, εἶναι ἀδιάφορο ἂν καὶ τί εἶδους δοσίματα ἔπρεπε νὰ πληρώνουν οἱ ἀγρότες αὐτοὶ στοὺς ὀποιουδήποτε φεουδάρχες ἀφέντες. Οἱ ἀποικοὶ πού ἦρθαν ἀπ' τὴ Φριζία, τὴν Κάτω Σαξωνία, τὴ Φλάνδρα καὶ τὸν Κάτω Ρῆνο, καὶ πού καλλιεργήσαν τὴ γῆ πού ἀρπαξάν ἀπ' τοὺς Σλαύους ἀνατολικά τοῦ Ἐλδα, ἐνήργησαν ὡς ἐλεύθεροὶ ἀγρότες μὲ πολὺ εὐνοϊκοὺς τόκους προσόδου καὶ σὲ καμιὰ περίπτωση μὲ «ὀποιαδήποτε μορφή ἀγαρείας». Στὴ Βόρεια Ἀμερικὴ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς χώρας τὸ ξεχέρσωσαν κυρίως ἐλεύθεροὶ ἀγρότες, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ μεγάλοι γαιοκτῆμονες τοῦ Νότου μὲ τοὺς σκλάβους τους καὶ τὴν ἀχαλίγνωτη ἐκμετάλλευσή τους ἐξάντλησαν τὸ ἔδαφος, ὡς τὸ σημεῖο πού νὰ μὴν τρέφει πιά παρὰ μόνο ἔλατα, ἐνῶ ἡ καλλιέργεια τοῦ μπαμπακιοῦ χρειάστηκε νὰ μετατοπιστεῖ ὅλο καὶ περισσότερο πρὸς τὴ Δύση. Στὴν Αὐστραλία καὶ τὴ Νέα Ζηλανδία ἀπότυχαν ὅλες οἱ προσπάθειες τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης νὰ δημιουργήσῃ τεχνητὰ μιὰ ἀριστοκρατία γαιοκτημόνων. Κοντολογίς, ἂν ἐξαιρέσουμε τίς τροπικὲς καὶ ἡμιτροπικὲς ἀποικίες, ὅπου τὸ κλίμα δὲν ἐπιτρέπει στὸν Εὐρωπαϊκὸ τίς γεωργικὲς ἐργασίες, ἀποδείχεται καθαρὴ φαντασιοκοπία ὁ μεγάλος γαιοκτῆμονας, πού μὲ τοὺς σκλάβους ἢ τοὺς δουλοπάροικους του ὑποτάσσει στὴν κυριαρχία του τὴ φύση καὶ ξεχερσώνει τὴ γῆ. Ἀντίθετα, ὅπου αὐτὸς ἐμφανίζεται στὴν ἀρχαιότητα, ὅπως λόγου χάριν στὴν Ἰταλία, δὲν ξεχερσώνει χέρσες ἐκτάσεις, ἀλλὰ μετατρέπει σὲ βοσκότοπους τίς ξεχερσωμένες ἀπ' τοὺς ἀγρότες καλλιεργήσιμες γαῖες, ἐρημώνει καὶ καταστρέφει ὁλόκληρες χώρες. Μόνο στοὺς νεώτερους

χρόνους, μόνο από τότε δηλαδή, που η πυκνότητα του πληθυσμού αποκάλυψε την αξία του εδάφους, και προπαντός από τότε που η ανάπτυξη της γεωπονίας επέτρεψε να χρησιμοποιήσουμε καλύτερα μέτρια σ' αποδοτικότητα εδάφη — μόνο από τότε, ή μεγάλη γαιοκτησία άρχισε να συμμετέχει, και μάλιστα σε μεγάλη κλίμακα, στο ξεχέρσωμα χέρσων γαιών των αγροτών τόσο στην Άγγλία όσο και στη Γερμανία. Κι αυτό πάλι δεν έγινε χωρίς αντίσταθμισμα. Για κάθε στρέμμα κοινοτικής γης που ξεχέρσωναν οι μεγάλοι γαιοκτήμονες στην Άγγλία, μετάτρεπαν στη Σκωτία τουλάχιστο τρία άκρα (1050 τετραγωνικά μέτρα) καλλιεργήσιμης γης σε βοσκοτόπια για πρόβατα, ακόμα δέ και σ' άπλους συνηγότοπους μεγάλων θηραμάτων.

Έδω έχουμε να κάνουμε μόνο με τον Ισχυρισμό του κ. Ντύρινγκ, ότι το ξεχέρσωμα πολύ μεγάλων εκτάσεων γης, δηλαδή, ούτε λίγο ούτε πολύ, όλης της καλλιεργήσιμης γης, «οπότε και πουθενά» δέ συντελέστηκε άλλιώς, παρά από μεγάλους γαιοκτήμονες και δούλους — έναν Ισχυρισμό, που, όπως είδαμε, «έχει σαν προϋπόθεση» μιá αληθινά άνηκουστη άγνοια της Ιστορίας. Έδω λοιπόν δεν έχουμε ν' άσχοληθούμε ούτε για να μάθουμε σε ποió μέτρο, σε διάφορες εποχές, εκτάσεις γης που εκχερσώθησαν δλοκληρωτικά ή σε μεγάλο βαθμό καλλιεργήθηκαν από σκλάβους (όπως στην εποχή της άκμής της Ελλάδας) ή από δουλοπάροικους (όπως σ' άρχοντικά άγροκτήματα άπ' τον καιρό του μεσαιώνα και ύστερα), ούτε να μάθουμε ποió ύπηρξε το κοινωνικό λειτουργήμα των μεγάλων γαιοκτημόνων στις διάφορες εποχές.

Και τέλος ο κ. Ντύρινγκ, άφου μάς παρουσίασε αυτόν τον άριστοαρχηματικό πίνακα της φαντασίας του, στον όποιο δεν ξέρει κανένας τί θα πρέπει να πρωτοθαυμάσει, — τα επιτεύγματα της ταχυδακτυλουργίας στην έξαφάνιση ή την πλαστογράφηση της Ιστορίας, — άναφωνεί θριαμβευτικά:

«Έίναι φανερό ότι όλα τα άλλα είδη κατανομής του πλούτου, έ ξ η γ ο υ ν τ α ι Ι σ τ ο ρ ι κ ά κ α τ ά π α ρ ό μ ο ι ο τ ρ ό π ο ! » (22).

Γενογόσ που τον άπαλλάσσει καταφανώς άπ' τον κόπο να χάσει ακόμα και μιá λέξη σχετικά π.χ. με τη γένεση του κεφαλαίου.

Άν ο κ. Ντύρινγκ με τη θεωρία του της καθυπόταξης του ανθρώπου άπ' τον άνθρωπο, σαν προϋπόθεση για την καθυπόταξη της φύσης άπ' τον άνθρωπο, θέλει να πεί μόνο και κατά γενικό τρόπο, ότι δλόκληρη ή σημερινή μας οικονομική πραγματικότητα, ή βαθμίδα ανάπτυξης της γεωργίας και της βιομηχανίας που έπετεύχθη στην εποχή μας είναι το άποτέλεσμα μιáς κοινωνικής

ιστορίας, πού εκτυλίσσεται μέσα σέ ταξικές αντιθέσεις, μέσα δηλαδή σέ σχέσεις κυριαρχίας και δουλείας, τότε λέει κάτι πού, απ' τόν καιρό τού « Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου » ἔχει γίνει πιά κοινὸ μυστικόν¹. Ἐνῶ ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία εἶναι ἀκριθῶς νὰ ἐξηγήσουμε τὴ γένεση τῶν τάξεων και τῶν σχέσεων κυριαρχίας, κι ἂν ὁ κ. Ντύρινγκ γιὰ τὴν ἐξήγηση αὐτοῦ τῶ φαινομένου ἔχει πάντα μόνο τὴ λέξη «βία», τότε θρῖσκόμεστε ἀκριθῶς στὸ ἴδιο σημεῖο ἀπὸ κεῖ πού ξεκινήσαμε. Τὸ ἀπλὸ γεγονός ὅτι, σ' ὅλες τῖς ἐποχές, οἱ κυριαρχούμενοι και ἐκμεταλλεῦόμενοι εἶναι πολὺ πιὸ πολυάριθμοι ἀπ' τοὺς κυριάρχους και ἐκμεταλλεῦτες, ὅτι δηλαδή ἡ πραγματικὴ βία ἀσκεῖται ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τελευταίους, ἀρκεῖ και μόνο γιὰ ν' ἀποκαλύψει τὸ παράλογο ὀλόκληρης τῆς θεωρίας τῆς βίας. Πρόκειται δηλαδή, πάντα, γιὰ τὴν ἐξήγηση τῶν σχέσεων κυριαρχίας και δουλείας.

Οἱ σχέσεις αὐτὲς γεννήθηκαν ἀπὸ δυὸ διαφορτικῶς δρόμους.

Ὅπως οἱ ἄνθρωποι θγαίνουν ἀρχικὰ ἀπ' τὸ ζωικὸ βασίλειο — μὲ τὴ στενώτερη ἔννοια — ἔτσι εἰσέρχονται και στὴν ἱστορία: κατὰ τὸ μισὸ σὰ ζῶα, ἀδέξιοι και ἀνίσχυροι ἀκόμα ἀπέναντι στῖς δυνάμεις τῆς φύσης, ἀγνοώντας ἀκόμη και τῖς δικῆς τους δυνάμεις γι' αὐτὸ και φτωχοὶ σὰν τὰ ζῶα και μόλις λίγο πιὸ παραγωγικοὶ ἀπ' αὐτά. Ἐπικρατεῖ δηλαδή μιὰ ὀρισμένη ἰσότητα στοὺς ὄρους ζωῆς, και γιὰ τοὺς ἀρχηγούς τῶν οἰκογενειῶν ἕνα εἶδος ἐπίσης ἰσότητας στὴν κοινωνικὴ θέση — μιὰ ἀπουσία τουλάχιστο κοινωνικῶν τάξεων, πού συνεχίζεται στῖς πρωτόγονες γεωργικῆς κοινότητες τῶν λαῶν πού μεταγενέστερα ἐκπολιτίστηκαν. Σὲ κάθε τέτοια κοινότητα ὑπάρχουν, ἀπ' τὴν ἀρχὴ κιόλας, ὀρισμένα κοινὰ συμφέροντα, πού ἡ διαφύλαξή τους πρέπει ν' ἀνατίθεται σὲ χωριστὰ ἄτομα, ἔστω και κάτω ἀπ' τὴν ἐπίβλεψη τῆς ὀλότητας: ἐκδίκαση τῶν διαφορῶν πού ἐμφανίζονται· καταστολὴ αὐθαιρεσιῶν ἀπὸ ἄτομα πού προχωροῦν πέρα ἀπ' τὰ δικαιώματά τους· ἐπίβλεψη τῶν ὕδάτων, ἰδιαιτέρα στῖς θερμῆς χώρες· τέλος θρησκευτικῆς τελετουργίας ὅπως πηγάζουν ἀπ' τῖς πρωτόγονες και ἀγριεῖς συνθήκες ζωῆς σ' αὐτὲς τῖς κοινότητες. Παρόμοιες ὑπηρεσιακῆς δικαιοδοσιῆς συναντιοῦνται στῖς πρωτόγονες κοινότητες κάθε ἐποχῆς, ὅπως στῖς ἀρχαιότερες κοινότητες τῆς γερμανικῆς συντροφικῆς Μάρκ και σήμερα ἀκόμα σὲ κοινότητες τῆς Ἰνδίας. Εἶναι αὐτονόητο, ὅτι αὐτοὶ οἱ λειτουργοὶ εἶναι ἐφοδιασμένοι μὲ ὀρισμένες ἀπόλυτες ἐξουσιῆς, και ἀντιπροσωπεύουν τὰ προοίμια τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Βαθμιαία ὁμως ἀναπτύσσονται οἱ παραγωγι-

1. Βλέπε Karl Marx - F. Engels: Werke, Bd, 4, S. 472-473.

κές δυνάμεις· ο πληθυσμός, που γίνεται δλο και πυκνότερος, δημιουργεί συμφέροντα άλλου κοινά και άλλου ανταγωνιστικά ανάμεσα στις ξεχωριστές κοινότητες, που ή συσσωμάτωσή τους σε δλο και σημαντικότερα σύνολα, προκαλεί με τη σειρά της έναν καινούργιο καταμερισμό της εργασίας, τη δημιουργία οργάνων για να περιφρουρούν τὰ κοινά συμφέροντα και να άμύνονται ενάντια στα ανταγωνιστικά συμφέροντα. Τὰ όργανα αυτά, — που σαν εκπρόσωποι κιόλας των κοινών συμφερόντων δλόκληρης της ομάδας πέρνουν άπέναντι σε κάθε κοινότητα, χωριστά παρμένη, μιάν ιδιαίτερη θέση, κάποτε μάλιστα και αντίτιθέμενη σ' αυτήν, — σύντομα άποχτούν μιάν ακόμα πιό μεγάλη ανεξαρτησία, είτε έξαιτίας της κληρονομικότητας του λειτουργήματος, που έγκαθίσταται, σχεδόν αυθόρμητα, σ' έναν κόσμο όπου όλα γίνονται σύμφωνα με τη φύση, είτε άπ' τó γεγονός ότι γίνεται δλο και πιό έντονη ή αδυναμία να ξεπεραστούν, και στο μέτρο που πολλαπλασιάζονται, οι συγκρούσεις με τις άλλες ομάδες. Πώς τώρα άπ' αυτή την ανεξαρτοποίηση του κοινωνικού λειτουργήματος άπέναντι στην κοινωνία μπόρεσε με τόν καιρό ν' άνυψωθεί ως την κυριαρχία πάνω στην κοινωνία· πώς, εκεί όπου ή εύκαιρία ήταν εθνική, ο πρωτόγονος ύπνρέτης μετατράπηκε βαθμιαία σε άφέντη· πώς, ανάλογα με τις περιστάσεις, ο άφέντης αυτός άπόχτησε την εμφάνιση ενός άνατολίτη δεσπότη ή σατράπη, του δυνάστη στους Έλληνες, του άρχηγού της φυλής στους Κέλτες κλπ. και σε ποιό μέτρο κατά τη μετατροπή αυτή χρησιμοποιήθηκε τελικά και ή βία, πώς, στο τέλος, τὰ πρόσωπα που κυριαρχούσαν ενώθηκαν για να δημιουργήσουν μιá κυρίαρχη τάξη, για δλ' αυτά δέ χρειάζεται ν' άσχοληθούμε εδώ. Έκείνο που έχει σημασία εδώ, είναι μόνο να διαπιστώσουμε ότι, παντού, στη βάση της πολιτικής κυριαρχίας θρίσκειται μιá κοινωνική λειτουργία, και ότι ή πολιτική κυριαρχία μπόρεσε τότε μόνο να επιβιώσει, για ένα μακρύ χρονικό διάστημα, αν εκπλήρωνε εκείνη την κοινωνική λειτουργία που της είχαν εμπιστευθεί. "Όσοι δσοποτικές έξουσίες κι αν άνέτειλαν ή έδυσαν στην Περσία και στην 'Ινδία, ή καθεμιά τους ήςερε με ξεχωριστή άκρίβεια, ότι ήταν, πριν άπ' όλα, ο γενικός έπιχειρηματίας της άρδευσης των παραποτάμιων κοιλάδων, που χωρίς αυτήν ήταν, στις χώρες αυτές, αδύνατη κάθε καλλιέργεια. Μόνο στους φωτισμένους άγγλους έπιφυλασσόταν να μη τó παρατηρήσουν στην 'Ινδία· άφησαν έτσι να έρειπωθούν τὰ τεράστια κανάλια άρδευσης και τὰ ύδατοφράγματα, και άνακαλύπτουν έπιτέλους τώρα, με την κανονική έπαναφορά των λιμνών, ότι είχαν παραμελήσει τη μοναδική δραστηριότητα, που θα μπορούσε να δώσει στην κυριαρχία τους πάνω στην 'Ινδία μιá νομιμοφάνεια ίση τουλάχιστο μ' εκείνη των προκατόχων τους.

Παράλληλα όμως μ' αυτή την ταξική συγκρότηση ξετυλιγόταν ακόμη και μιὰ άλλη. Ὁ πρωτόγονος καταμερισμός τῆς ἐργασίας μέσα στὴν ἀγροτική οἰκογένεια, ἐπέτρεψε, σὲ μιὰν ὀριζμένη βαθμίδα εὐημερίας, τὴν πρόσληψη μιᾶς ἢ περισσότερων ξένων ἐργατικῶν δυνάμεων. Αὐτὸ συνέβαινε ἰδιαίτερα σὲ χώρες ὅπου ἡ παλιὰ κοινὴ ἰδιοκτησία τῆς γῆς εἶχε κιόλας καταρρεῦσει ἢ ἡ παλιὰ συλλογικὴ καλλιέργεια εἶχε ὑποχωρήσει μπρὸς στὴν ἀτομικὴ καλλιέργεια τῶν κλήρων ἀπ' τὶς ἀσίστοιχες οἰκογένειες. Ἡ παραγωγικότητα εἶχε ἀναπτυχθεῖ σὲ βαθμὸς ποῦ ἡ ἀνθρώπινη ἐργατικὴ δύναμη μπορούσε νὰ παράγει τώρα περισσότερα ἀπ' ὅ,τι ἦταν ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ἀπλή τῆς συντήρησης. Τὰ μέσα γιὰ τὴν συντήρηση περισσότερων ἐργατικῶν δυνάμεων ὑπῆρχαν ὑπῆρχαν ἐπίσης ἐκεῖνοι ποῦ θὰ τὶς ἀπασχολοῦσαν ἢ ἐργατικὴ δύναμη ἀπόκτησε μιὰν ἀξία. Ἀλλὰ ἡ κοινότητα στὴν ὁποία ἀνήκαν καὶ ἡ ἔνωση τῆς ὁποίας ἀποτελοῦσε μέρος, δὲν προμήθευαν ἐργατικὲς δυνάμεις διαθέσιμες, περισσευούμενες. Αὐτές, ἀντίθετα, τὶς προμήθευε ὁ πόλεμος, καὶ ὁ πόλεμος ἦταν τόσο παλὶὸ φαινόμενο ὅσο καὶ ἡ ταυτόχρονη ὑπαρξὴ πολλῶν κοινοτικῶν ομάδων ποῦ ἡ μιὰ ἦταν πλάι στὴν ἄλλη. Ὡς τότε δὲν ἔξεραν τί νὰ κάνουν μὲ τούς αἰχμαλώτους, ἀπλούστατα λοιπὸν τούς σκότωναν, ἀκόμα δὲ πὶδ παλιὰ τούς τρώγαν. Ἀλλὰ σὲ ἐπίπεδο ποῦ εἶχε φτάσει τώρα ἡ «οἰκονομικὴ πραγματικότητα», οἱ αἰχμάλωτοι ἀπόχτησαν μιὰν ἀξία· τούς χάριζαν λοιπὸν τὴ ζωὴ καὶ χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἐργασία τους. Ἔτσι ἡ βία, ἀντὶ νὰ ἐξουσιάσει τὴν οἰκονομικὴ πραγματικότητα, στρατολογήθηκε ἀντίθετα μὲ τὴ βία στὴν ὑπερσία τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητας. Ἡ δουλειὰ εἶχε ἀνακαλυφθεῖ. Σύντομα ἔγινε ἡ κυρίαρχη μορφή τῆς παραγωγῆς σ' ὅλους τούς λαούς, ποῦ ἡ κοινωνικὴ τους ἀνάπτυξη ξεπερνοῦσε τὴν παλιὰ κοινότητα, ἀλλὰ καὶ τελικά, μιὰ ἀπ' τὶς κύριες αἰτίες τῆς παρακμῆς τους. Μόνο ἡ δουλειὰ ἔκανε δυνατὸ, σὲ μιὰν ἀρκετὰ μεγάλη κλίμακα, τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στὴ γεωργία καὶ τὴ βιομηχανία, καὶ κατὰ συνέπεια τὸ ἀπόγειο τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τὸν ἑλληνισμό. Χωρὶς δουλειὰ δὲ θὰ ὑπῆρχε ἑλληνικὸ Κράτος, οὔτε ἑλληνικὴ τέχνη καὶ ἐπιστήμη· χωρὶς δουλειὰ δὲ θὰ ὑπῆρχε ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Ἀλλὰ καὶ χωρὶς τὰ θεμέλια τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας δὲ θὰ ὑπῆρχε οὔτε καὶ σύγχρονη Εὐρώπη. Ποτέ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι ὀλόκληρη ἡ οἰκονομικὴ, πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ μας ἀνέλιξη, ἔχει σὰν προϋπόθεσιν τῆς μιᾶς κατάστασης ὅπου ἡ δουλειὰ ἦταν τόσο ἀναγκαῖα ὅσο καὶ γενικὰ παραδεχτή. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτή, θὰ εἶχαμε τὸ δικαίωμα νὰ ποῦμε: Χωρὶς τὴν ἀρχαία δουλειὰ δὲ θὰ ὑπῆρχε καὶ σύγχρονος σοσιαλισμός.

Είναι πολύ εύκολο να ξιφουλκεί κανένας με γενικές φράσεις ενάντια στη δουλεία και τ' άλλα παρόμοια και να ξεχνάει ενάντια σε μια τέτοια αίσχρότητα μιάν ανώτερη ήθικη ἀγανάχτηση. Μ' αὐτὰ ὅμως δὲ λέει δυστυχῶς τίποτ' ἄλλο, ἔξω ἀπ' ἐκείνο πού εἶναι γνωστό στὸν καθένα, ὅτι δηλαδή οἱ ἀρχαῖοι αὐτοὶ θεομοὶ δὲν ἀνταποκρίνονται πιά στὶς σημερινὲς μας συνθήκες καὶ στὰ συναισθήματα πού καθορίζουν σ' ἐμᾶς αὐτὲς οἱ συνθήκες. Αὐτὸ ὅμως δὲ μᾶς μαθαίνει τὸ παραμικρὸ γιὰ τὸ πῶς γεννήθηκαν αὐτοὶ οἱ θεομοί, γιὰ τίς αἰτίες χάρη στὶς ὁποῖες διατηρήθηκαν καὶ πιὸ ρόλο παίξαν στὴν ἱστορία. Κι ἂν ἐγκύψαμε σ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα, τότε πρέπει νὰ πούμε, ὅσο ἀντιφατικὸ καὶ ὅσο ἀίρετικὸ κι ἂν φαίνεται αὐτό, ὅτι ἡ καθιέρωση τῆς δουλείας μέσα στὶς τοτινὲς συνθήκες ἀποτελοῦσε μιὰ μεγάλη πρόοδο. Εἶναι γεγονὸς καθορισμένο, ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα ξεκίνησε ἀπ' τὸ ζῶο, κι ἐπομένως χρειάστηκε βάρβαρα, σχεδὸν κτηνώδη μέσα γιὰ νὰ καταφέρει νὰ βγεῖ ἀπ' τὴ βαρβαρότητα. Οἱ ἀρχαῖες κοινωνότητες, ἐκεῖ ὅπου ἐξακολουθοῦσαν νὰ διατηροῦνται, ἀποτελοῦσαν ἐδῶ καὶ χιλιάδες χρόνια τὴ βάση τῆς πῶς χοντροκομμένη μορφῆς Κράτους, τοῦ ἀνατολικοῦ δηλαδή δεσποτισμοῦ, ἀπ' τὴν Ἰνδία ὡς τὴ Ρωσία. Καὶ μόνο ἐκεῖ ὅπου αὐτὲς διαλύθηκαν οἱ λαοὶ προόδευσαν ἀπὸ μόνοι τους, καὶ ἡ πρώτη οικονομικὴ τους πρόοδος ὑπῆρξε ἡ ἀξίωση καὶ ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς, χάρη στὴν ἐργασία τῶν δούλων. Εἶναι φανερό: "Ὅσον καιρὸ ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία ἦταν ἀκόμα τόσο λίγο παραγωγικὴ, ὥστε ν' ἀποδίνει μόνο λίγο πλεόσσμα πέρα ἀπ' τ' ἀναγκαῖα μέσα συντήρησής, ἢ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἢ ἐπέκταση τοῦ ἐμπορίου, ἢ ἀνέλιξη τοῦ Κράτους καὶ τοῦ δικαίου, ἢ θεμελίωση τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης ἦταν δυνατὰ μόνο μ' ἓναν ἐντονώτερο καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, πού θὰ ἔπρεπε ὑποχρεωτικὰ νὰ ἔχει στὴ βάση του τὸ μεγάλο καταμερισμὸ ἀνάμεσα στὶς μεγάλες μάξες πού ἐκτελοῦσαν τὴν ἀπλή χειρονακτικὴ ἐργασία καὶ τοὺς λίγους προνομιοῦχους πού ἀσχολιόνταν μὲ τὴ διεύθυνση τῆς ἐργασίας, μὲ τὸ ἐμπόριο, μὲ τίς κρατικὲς ὑποθέσεις κι ἀργότερα μὲ τὴν τέχνη καὶ τὴν ἐπιστήμη. Ἡ ἀπλούστερη, ἢ πιὸ πρωτόγονη μορφή αὐτοῦ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας ἦταν ἀκριβῶς ἡ δουλεία. Μὲ τίς ἱστορικὲς προϋποθέσεις τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ εἰδικὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἢ προοδευτικῆ πορεία μιᾶς κοινωνίας, πού στηριζόταν στὶς ταξικὲς ἀντιθέσεις, μποροῦσε νὰ συντελεσθεῖ μόνο μὲ τὴ μορφή τῆς δουλείας. Ἀκόμα καὶ γιὰ τοὺς σκλάβους, ἦταν μιὰ πρόοδος· οἱ αἰχμάλωτοι πολέμου, ἀπ' τοὺς ὁποῖους στρατολογιόταν ἡ μάζα τῶν σκλάβων, χάρη στὸ θεσμὸ τῆς δουλείας διατηροῦνταν τώρα τουλάχιστο στὴ ζωῆ, σὲ

άντιθεση με παλιότερα πού τούς σκότωναν ή ακόμα πιο παλιότερα πού τούς ψήναν και τούς τρώγαν.

"Ας προσθέσουμε με την ευκαιρία αυτή, ότι όλες οι ως τὰ τώρα ιστορικές αντιθέσεις ανάμεσα στους έκμεταλλευτές και τούς έκμεταλλεύομενους, ανάμεσα στις κυρίαρχες και τις καταπιεζόμενες τάξεις βρίσκουν την εξήγησή τους σ' αυτήν πάντα τη σχετικά λίγο αναπτυγμένη παραγωγικότητα της ανθρώπινης εργασίας. "Όσον καιρό ο πραγματικά εργαζόμενος πληθυσμός είναι σε τέτοιο βαθμό προασχολημένος απ' την αναγκαία για τη συντήρησή του εργασία, πού δέν του μένει διαθέσιμος χρόνος για ν' ανταποκριθεί στις κοινές υποθέσεις της κοινωνίας — διεύθυνση της εργασίας, κρατικές υποθέσεις, νομικές υποθέσεις, τέχνη, επιστήμη κλπ. — άλλον τόσο καιρό θά πρέπει να υπάρχει μιá ιδιαίτερη τάξη, πού, απελευθερωμένη απ' την πραγματική εργασία, θά μπορεί ν' ασχολείται μ' αυτές τις υποθέσεις γεγονός πού παράλληλα ποτέ δέν εμπόδισε αυτή την τάξη να επιβάλλει στις εργαζόμενες μάζες, και για την απόσπαση μεγαλύτερου κέρδους, έναν βλο και θαρύτερο φόρτο εργασίας. Μονάχα ή τεράστια ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. πού άποχτήθηκε χάρη στη μεγάλη βιομηχανία, επιτρέπει να καταμερισθεί, χωρίς εξαίρεση, ή εργασία σ' όλα τὰ μέλη της κοινωνίας, και, μ' αυτόν τον τρόπο, να πετύχουμε να περιορίσουμε τó χρόνο εργασίας τού κάθε εργαζομένου ανθρώπου κατά τρόπο πού να μένει σ' όλους έπαρκής ελεύθερος χρόνος για τη συμμετοχή τους στις γενικές υποθέσεις της κοινωνίας — τόσο στις θεωρητικές όσο και στις πρακτικές. Μονάχα λοιπόν τώρα έγινε περσιτή κάθε κυρίαρχη και έκμεταλλεύτρια τάξη και μάλιστα εμπόδιο στην κοινωνική ανάπτυξη, και μονάχα τώρα θά μπορέσει άδυσώπητα να παραμερισθεί, κι όσο κι αν έχει ακόμα στην κατοχή της την «άμεση βία».

"Αν λοιπόν ο κ. Ντύρινγκ σουφρώνει τὰ φρούδια του για τόν έλληνισμό, έπειδή τάχα στηριζόταν στη δουλεία, άλλο τόσο θά μπορούσε, με τó ίδιο δικαίωμα, να κατηγορήσει τούς Έλληνες, γιατί δέν είχαν άτμομηχανές και ηλεκτρικούς τηλεγράφους. Κι όταν ισχυρίζεται: ότι ή σύγχρονή μας μισθωτή ύποδούλωση είναι μόνο μιá τροποποιημένη και ήπιότερη κληρονομιά της δουλείας, κι ότι δέ μπορεί να εξηγηθεί από μόνη της (δηλαδή απ' τούς οικονομικούς νόμους της σύγχρονης κοινωνίας), τότε αυτό σημαίνει μονάχα πώς ή μισθωτή εργασία όπως και ή δουλεία είναι μορφές ύποδούλωσης και ταξικής κυριαρχίας, κάτι πού και τὰ μικρά παιδιά δέν τó άγνοούν, ή ότι αυτό είναι λάθος. Γιατί με τó ίδιο δικαίωμα θά μπορούσαμε να πούμε ότι ή μισθωτή εργασία εξηγείται μονάχα σά μιá ήπιότερη μορφή της

άνθρωποφαγίας, πού, όπως έχει τώρα παντού διαπιστωθεί, αποτελούσε την πρωταρχική μορφή χρησιμοποίησης των νικημένων έχθρων.

Μετά απ' αυτά, είναι σαφής ο ρόλος πού παίζει ή βία στην Ιστορία σέ σχέση με την οικονομική ανέλιξη. Πρώτα - πρώτα κάθε πολιτική βία στηρίζεται πρωταρχικά σέ μίαν [VI] οικονομική λειτουργία κοινωνικού χαρακτήρα και αναπτύσσεται στό μέτρο πού, με τή διάλυση των πρωτόγωνων κοινοτήτων, μεταμορφώνονται τά μέλη τής κοινωνίας σέ άτομικούς παραγωγούς, τά άποξινώνει δηλαδή άκόμα περισσότερο απ' τούς διαχειριστές των κοινών κοινωνικών λειτουργιών. Δεύτερο, άφού ή πολιτική βία άνεξαρτοποιηθεί άπέναντι στην κοινωνία και από ύπηρερία μετατραπεί σέ άφέντισσα, τότε μπορεί νά δράσει πρὸς δύο κατευθύνσεις. Ἡ δρᾶ στό νόημα και τήν κατεύθυνση τής νομοτελειακής οικονομικής ανέλιξης και σ' αὐτή τήν περίπτωση δέν υπάρχει καμιά σύγκρουση ανάμεσά τους και ή οικονομική ανέλιξη επιταχύνεται. Ἡ ή βία δρᾶ ενάντια στην οικονομική ανέλιξη, και σ' αὐτή τήν περίπτωση, μ' ελάχιστες εξαιρέσεις, ύποκύπτει κατά κανόνα στην οικονομική ανέλιξη. Οί λίγες αὐτές εξαιρέσεις αποτελοῦν άπομονωμένες περιπτώσεις κατάκτησης, κι όπου οί κατακτητές, πιδ βάρβαροι απ' αὐτούς πού καταχοῦν, ξεκληρίζουν ή διώχνουν τόν πληθυσμό μιᾶς χώρας και καταστρέφουν ή άφανίζουν τίς παραγωγικές του δυνάμεις, επειδή δέν ξέρουν πῶς θά τίς χρησιμοποιήσουν. Ἐτσι π.χ. ἐνήργησαν οί χριστιανοί στή μαυριτανική Ἰσπανία γιά δ.τι εἶχε σχέση με τό μεγαλύτερο μέρος των άρδευτικών έργων, πάνω στά όποία εἶχε στηριχτεί ή ύψηλά αναπτυγμένη άγροκαλλιέργεια και

[VI] Ἄν ή βία αποτελεί τήν αἰτία των κοινωνικών και πολιτικών καταστάσεων, τότε ποιά ή αἰτία τής βίας; Ἡ ιδιοποίηση ξένων προϊόντων εργασίας και ξένης εργατικής δύναμης. Ἡ βία μπορούσε νά μεταβάλλει τόν τρόπο κατανάλωσης των προϊόντων, διχιδμως και τόν ίδιο τόν τρόπο τής παραγωγής. Δέν μπορούσε νά μετατρέψει τήν άγγαρεία σέ μισθωτή εργασία, εκτός αν ύπήρχαν οί προϋποθέσεις γι' αὐτό, και ή μορφή τής δουλείας εἶχε γίνει τροχοπέδη τής παραγωγής¹.

---

1. Σημείωση τοῦ Ἐνγκελς στό δεύτερο μέρος τοῦ «Ἄντι-Ντύρινγκ». Πολιτική Οικονομία. IV. Θεωρία τής βίας (τέλος). Γράφτηκε πιθανότατα τό 1876.

κηπουρική των Μαυριτανών. Έτσι κάθε κατάχτηση από έναν πιδό θάρβαρο λαό, αναστατώνει την οικονομική ανέλιξη και εκμηδενίζει πολυάριθμες παραγωγικές δυνάμεις. Άλλά στην τεράστια πλειοψηφία των μακροχρόνιων καταχτήσεων, ο πιδό θάρβαρος καταχτητής σε σχέση με τόν υποδοουλωμένο, υποχρεώνεται να προσαρμοστεί στην ύψηλότερη «οικονομική πραγματικότητα», κι όπως αυτή πηγάζει μεσ' απ' την κατάχτηση, ο καταχτητής άφομοιώνεται απ' τόν λαό πού κατάχτησε, κι ακόμα υποχρεώνεται, στις πιότερες περιπτώσεις, ν' άποδεχτεί ως και τή γλώσσα τού λαού πού υποδούλωσε. Όπου όμως σε μιάν χώρα — κι άσχετα απ' τις περιπτώσεις κατάχτησης — ή έσωτερική κρατική βία έρχεται σε αντίθεση με την οικονομική της ανέλιξη, όπως αυτό έγινε ως τά τώρα, σε κάποιον ορισμένο στάδιο, για κάθε σχεδόν πολιτική έξουσία, εκεί ή πάλη τέλειωνε κάθε φορά με την άνατροπή της πολιτικής έξουσίας. Χωρίς καμιά έξαιρεση και άδυσώπητα ή οικονομική ανέλιξη άνοιγει πάντα τόν δρόμο της, κι άναφέραμε ήδη τόν τελευταίο χτυπητό παράδειγμα: τή μεγάλη γαλλική Έπανάσταση. Άν, σύμφωνα με τή διδασκαλία τού κ. Ντόρινγκ, ή οικονομική πραγματικότητα και μαζί με' αυτήν και τόν οικονομικό καθεστώς μιας ορισμένης χώρας έξαρτιόταν άπλως απ' την πολιτική βία, τότε δε θα μπορούσαμε έστω και στο παραμικρό να έξηγήσουμε γιατί, ύστερ' απ' τόν 1848, ο Φρειδερίκος Γουλιέλμος ο IVος, δέν κατάφερε παρά τόν «λαμπρό στρατό» (23) τού να μολιάσει στή χώρα τού τις μεσαιωνικές συντεχνίες και άλλες ρομαντικές φαντασιοπληξίες στή θέση των σιδηροδρόμων, των άτμομηχανών και της μεγάλης βιομηχανίας, πού διάτρεχαν τότε τόν στάδιο της άνάπτυξής τους, ή γιατί ο αυτοκράτορας της Ρωσίας, πού είναι ακόμα πιδό ισχυρός, άποδείχεται άνίκανος να πληρώσει τά χρέη του, με και να διατηρήσει έστω και άπλως τή «βία» του, χωρίς συνεχώς να δανείζεται απ' την «οικονομική πραγματικότητα» της Δυτικής Εύρώπης.

Για τόν κ. Ντόρινγκ ή βία είναι τόν άπόλυτο κακό, ή πρώτη πράξη βίας είναι γι' αυτόν τόν προπατορικό άμάρτημα, δλόκληρη ή περιγραφή τού είναι μιάν έρεμιάδα για τόν πώς δλη ή ως τά τώρα ιστορία έχει μολυνθεί απ' αυτό τόν προπατορικό άμάρτημα, είναι ή περιγραφή για την έπανεπίστη διαστροφή όλων των φυσικών και κοινωνικών νόμων απ' αυτή τή διαβολική δύναμη, τή βία. Τ' ότι όμως ή βία παίζει ακόμα στην ιστορία κι έναν άλλο ρόλο, ένα ρόλο έπαναστατικό, τ' ότι δηλαδή, σύμφωνα με τά λόγια τού Μάρξ, είναι ή μαμή για κάθε παλιά κοινωνία

πού κυφορεί μιὰ καινούργια,¹ ὅτι ἀποτελεῖ τὸ ὄργανο χάρις στὸ ἔποιο ἢ κοινωνικὴ ἀνέλιξη ἐπιβάλλεται καὶ κατακομματιάζει τὶς ἀποστεωμένες καὶ νεκρὲς πολιτικὲς μορφές — γιὰ δὲ αὐτὰ οὔτε λέξη στὸν κ. Ντύρινγκ. Μόνο, ἀναστενάζοντας καὶ βογ- [VII] γώντας, παραδέχεται πῶς ἴσως ἡ βία νὰ εἶναι δυστυχῶς ἀναγκαία γιὰ ν' ἀνατραπεῖ τὸ οἰκονομικὸ σύστημα τῆς ἐκμετάλλευσης, — δυστυχῶς! Γιατί κάθε χρῆση βίας διαφθείρει ἐκεῖνον πού τὴ χρησιμοποιεῖ. Κι ὅλα αὐτὰ τὰ θεβαιώνει δταν θρῖσκόμεστε μπροστὰ στὴν ὑψηλὴ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἔξαρση, πού ἦταν τὸ συνακόλουθο κάθε νικηφόρας ἐπανάστασης! Κι ὅλα αὐτὰ λέγονται στὴ Γερμανία, ὅπου μιὰ βίαιη σύγκρουση, πού μπορεῖ μάλιστα νὰ ἐπιβληθεῖ στὸ λαό, θὰ εἶχε τουλάχιστο τὸ πλεονέκτημα νὰ ξεριζώσῃ τὴ δουλοφροσύνη στὴν ἔθνικὴ συνείδηση πού εἶχε φωλιάσει, ὕστερ' ἀπ' τὴν ταπείνωση τοῦ τριακονταετοῦς πολέμου! (25) Κι αὐτὴ ἢ χωρὶς ἔξαρση, χωρὶς χυμὸ καὶ χωρὶς δύ-

---

[VII] Τ' ὅτι ἡ βία ἐπιδρᾷ ἐπίσης ἐπαναστατικά, καὶ μάλιστα σ' ὅλες τὶς ἀποφασιστικὰ ἐκρίσιμους ἐποχές, ὅπως κατὰ τὴ μετάβαση στὴν κοινωνικότητα, τ' ὅτι ἀναγνωρίζεται μόνον σὰν ἀμινα ἐνάντια σὲ ἀντιδραστικούς ἐξωστρικούς ἐχθρούς, ἀποδεκτό. Ἄλλα καὶ ἡ ἀνατροπὴ τοῦ 18ου αἰῶνα στὴν Ἀγγλία, πού τὴν περιγράφει ὁ Μάρξ, εἶχε ἐπίσης τὴν ἐπαναστατικὴ τῆς πλευρᾶς, ἀποτέλεσε θεμελιακὴ προϋπόθεση γιὰ τὴ μετατροπὴ τῆς φεουδαρχικῆς γαιοκτησίας σὲ ἀστικὴ καὶ γιὰ τὴν ἀνέλιξη τῆς ἀστικῆς τάξης. Ἡ γαλλικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1789 χρησιμοποίησε ἐπίσης σημαντικὰ τὴ βία, ἡ 4η Αὐγούστου ἐπικύρωσε ἀπλῶς τὶς πράξεις βίας τῶν ἀγροτῶν καὶ ἀντικαταστάθηκε μὲ τὴ δήμευση τῶν γαιῶν τῶν εὐγενῶν καὶ τῆς ἐκκλησίας (24). Ἡ βίαιη κατάχτηση τῶν ἀρχαίων Γερμανῶν, ἡ ἴδρυση καταχτητικῶν αὐτοκρατοριῶν, στὶς ὁποῖες ὁμως κυριαρχοῦσε τὸ χωριὸ καὶ ὄχι ἡ πόλη (ὅπως στὴν ἀρχαιότητα), συνοδευόταν — καὶ ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸν τελευταῖο λόγο — μὲ τὴ μετατροπὴ τοῦ συστήματος τῆς δουλείας στὸ ἡπιότερο σύστημα τῆς δουλοπαροικίας καὶ τῆς ἀντίστοιχης ὑποτελείας. (Στὴν ἀρχαιότητα λατιφούντια συνοδευόμενα μὲ μετατροπὴ τῶν ἀγρῶν σὲ βοσκοτόπια)².

---

1. Βλέπε Κάρλ Μάρξ: Τὸ Κ ε φ ἄ λ α ι ο, τόμος πρῶτος, σελ. 776 τῆς ἑλληνικῆς ἔκδοσης τοῦ 1954.

2. Σημείωση τοῦ Ἐνγκελς στὸ δεύτερο μέρος τοῦ «Ἀντι-Ντύρινγκ»: Πολιτικὴ Οἰκονομία. IV. Θεωρία τῆς βίας (τέλος), πιθανότατα γράφηκε τὸ 1876.

ναμη ψυχολογία του ιεροκήρυκα έχει την αξίωση να επιβληθεί στο πιο επαναστατικό κόμμα που γνώρισε ή ιστορία; [VIII].

[VIII] "Ως τώρα βία — από δω και μπρός κοινωνικότητα. Καθαρός εύσεβής πόθος, αίτημα της «δικαιοσύνης». 'Αλλά ο Th. Moius κιάλας, είχε θέσει αυτό το αίτημα πριν 350 χρόνια (26), χωρίς αυτό να εκπληρωθεί. Για πιο λόγο λοιπόν θα έπρεπε τώρα να εκπληρωθεί; 'Ο Ντύρινγκ δέν έχει καμιά απάντηση. Στην πραγματικότητα, ή μεγάλη βιομηχανία θέτει το αίτημα όχι σαν αίτημα της δικαιοσύνης, αλλά σαν αναγκαιότητα της παραγωγής, κι' αυτό μεταβάλλει τα πάντα.¹

---

¹. Σημείωση του "Ενγκελς στο δεύτερο μέρος του 'Αντι-Ντύρινγκ». Πολιτική Οικονομία. IV. Θεωρία της βίας (τέλος), πιθανότατα γράφτηκε το 1876.

IV

“Ας εφαρμόσουμε τώρα τή θεωρία μας στη σύγχρονη γερμανική ιστορία και στην πρακτική της τής βίας με αίμα και σίδερο. Θα δοῦμε τότε δλοκάθαρα γιατί αὐτή ἡ πολιτική δέ μποροῦσε παρά νά ἔχει πρόσκαιρη μόνο ἐπιτυχία, καί γιατί τελικά ἦταν καταδικασμένη νά καταρρεύσει.

Τὸ συνέδριο τῆς Βιέννης τὸ 1815 μοίρασε καί ξεπούλησε κατὰ τέτοιο τρόπο τὴν Εὐρώπη, πού ἀποκάλυψε σ' ὄλον τὸν κόσμο τὴν δλοκληρωτικὴ ἀνικανότητα τῶν ἰσχυρῶν καί τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν. (27) Ὁ γενικὸς πόλεμος τῶν λαῶν ἐνάντια στοῦ Ναπολέοντα ἦταν ἐκδήλωση τῆς ἀντίδρασης τοῦ ἔθνικοῦ αἰσθήματος, πού ὁ Ναπολέοντας τὸ εἶχε ποδοπατήσει σ' ὄλους τοὺς λαούς. Σ' ἀνταμοιβὴ ὡστόσο γι' αὐτὸ οἱ πρίγκιπες καί οἱ διπλωμάτες τοῦ συνεδρίου τῆς Βιέννης ποδοπάτησαν, μὲ μεγαλύτερη ἀκόμα περιφρόνηση, αὐτὸ τὸ ἔθνικὸ αἰσθημα. Καί ἡ πιδ μικρὴ δυναστεία ἀξίξε γι' αὐτοὺς πιότερο ἀπ' τὸ μεγαλύτερο λαό. Ἡ Γερμανία καί ἡ Ἰταλία ξανακομματιάστηκαν σὲ μικρὰ κράτη, ἡ Πολωνία διαμελίστηκε γιὰ τέταρτη φορά, ἡ Οὐγγαρία ἔμεινε κάτω ἀπὸ ξένο ζυγό. Κι οὔτε μποροῦμε καν νά ποῦμε πῶς οἱ λαοὶ αὐτοὶ ἀδικήθηκαν: γιατί τότε ἐπέτρεψαν δλ' αὐτὰ καί γιατί χαρέτισαν τὸν τσάρο τῆς Ρωσίας' σὰν ἐλευθερωτὴ τους;

Αὐτὸ ὅμως δέ μποροῦσε νά συνεχιστεῖ. Ἀπ' τὰ τέλη τοῦ μεσαίωνα ἡ ἱστορία ἐργάζεται γιὰ νά συγκροτήσει τὴν Εὐρώπη μὲ βάση τὰ μεγάλα ἔθνικὰ κράτη. Μόνο τέτοια κράτη θὰ μπορούσαν ν' ἀποτελοῦν τὸν κανονικὸ πολιτικὸ χάρτη τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀστικῆς τάξης, πού θρίσκειται στὴν ἐξουσία, ἐνῶ σύγχρονα ἀποτελοῦν τὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ νά ἐγκαθιδρυθεῖ ἡ ἀρμονικὴ διεθνῆς συνεργασία ἀνάμεσα στοὺς λαούς, πού χωρὶς αὐτὴ δέ μπορεῖ νά ὑπάρξει ἐξουσία τοῦ προλεταριάτου. Γιὰ νά διασφαλιστεῖ ἡ παγκόσμια εἰρήνη, πρέπει πρωτ' ἀπ' ὅλα νά παραμεριστοῦν ὅλες οἱ ἔθνικὲς προστριβὲς πού μποροῦν ν' ἀπο-

1. Ἀλέξανδρος I.

φευχτοῦν, ὁ κάθε λαὸς νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος καὶ νοικοκύρης στὸν τόπο του. Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου, τῆς γεωργίας, τῆς βιομηχανίας καί, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τῆς κοινωνικῆς ἰσχύος τῆς ἀστικῆς τάξης, ἄρχισε παντοῦ νὰ δυναμώνει καὶ τὸ ἔθνικὸ αἰσθημα, ἐνῶ τὰ κομματιασμένα καὶ καταπιεζόμενα ἔθνη διεκδικούσαν τὴν ἐνότητά τους καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τους.

Παντοῦ, λοιπόν, ἔξω ἀπ' τὴ Γαλλία, ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1848 ἀπόβλεπε στὴν ἱκανοποίηση τόσο τῶν ἔθνικῶν διεκδικήσεων ὅσο καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἐλευθερίας. Πίσω ὁμως ἀπ' τὴ νικητρία ἀστικὴ τάξη ποῦ ἔκανε τὴν πρώτη τῆς ἐφοδο, ὕψωνόταν κίβλας παντοῦ ἡ ἀπειλητικὴ μορφή τοῦ προλεταριάτου, ποῦ εἶχε καταχτήσει στὴν πραγματικότητα καὶ τὴ νίκη, κι ἔσπρωχνε τὴν ἀστικὴ τάξη στὴν ἀγκυλιὰ τοῦ ἐχθροῦ, ποῦ μόλις εἶχε νικηθεῖ, — στὴν ἀγκυλιὰ τῆς μοναρχικῆς, γραφειοκρατικῆς, μισοφεουδαρχικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀντιδρασης, στὴν ὁποία εἶχε ὑποκύψει ἡ ἐπανάσταση στὰ 1849. Στὴν Οὐγγαρία, ὅπου δὲν ὑπῆρξε ἡ ἴδια περίπτωσι, εἰσέβαλαν οἱ Ρῶσοι καὶ πνίξαν τὴν ἐπανάσταση. Χωρὶς νὰ ἱκανοποιηθεῖ μ' αὐτὸ ὁ Ρῶσος τσάρος¹ πῆγε κατὰ Βαρσοβία, ἄρχισε ἀπὸ ἐκεῖ νὰ διευθύνει τίς τύχες τῆς Εὐρώπης σὰν ὁ ἀνώτερος κριτὴς τῶν πεπρωμένων τῆς, καὶ διόρισε τὸ πειθθῆνιο ὄργανό του, τὸ Χριστιανὸ τῶν Γλύξμπουργκ, στὴ διαδοχὴ τοῦ θρόνου τῆς Δανίας. Ταπεινώσε ὅσο ποτὲ ἄλλοτε τὴν Πρωσία μὲ τὸ νὰ τῆς ἀπαγορεύσει νὰ ἔχει ἀκόμα καὶ τὴν πιδ κούφια ἐλπίδα νὰ ὠφεληθεῖ ἀπ' τίς ἐνωτικὲς τάσεις τῶν Γερμανῶν, καὶ μὲ τὸ νὰ τὴν ἐξαναγκάσει ν' ἀποκαταστήσει τὴν δημοσπονδιακὴ Βουλῆ, ⁽²⁸⁾ καὶ νὰ ὑποταχτεῖ στὴν Αὐστρία. ⁽²⁹⁾ Ἔτσι λοιπόν τὸ μοναδικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπανάστασης, ἀπὸ πρώτη ματιὰ, φαινόταν νὰ εἶναι ἡ ἐγκαθίδρυσι στὴν Αὐστρία καὶ τὴν Πρωσία ἐνὸς συνταγματικῆς στή μορφή, μὰ γερασμένου σὸ πνεῦμα τρόπου διακυβέρνησης, ἐνῶ ταυτόχρονα ὁ τσάρος τῆς Ρωσίας θὰ διαφέντευε στὴν Εὐρώπη περισσότερο ἀπ' ὅ,τι αὐτὸ συνέβαινε σὸ παρελθόν.

Στὴν πραγματικότητα ὡστόσο ἡ ἐπανάσταση εἶχε θγάλει ἀπότομα τὴν ἀστικὴ τάξη ἀπ' τὴν παλιὰ κληρονομικὴ ρουτίνα, ἀκόμα καὶ στὶς κομματιασμένες χώρες, ἰδιαίτερα δὲ στὴ Γερμανία. Ἡ ἀστικὴ τάξη εἶχε ἀποκτήσει μιὰ συμμετοχὴ, ὅπως ὅποτε περιορισμένη στὴν πολιτικὴ ἐξουσία³ καὶ κάθε πολιτικὴ ἐπιτυχία τῆς ἀστικῆς τάξης χρησιμοποιεῖται γιὰ μιὰ νέα βιομηχανικὴ τῆς ἐξόρμησι. Ἡ «τρελὴ χρονιά», ⁽³⁰⁾ ποῦ εὐτυχῶς εἶχε ξεπεραστεῖ, εἰδείχνε στὴν ἀστικὴ τάξη, κατὰ τρόπο χειροπιαστό, ὅτι ἔπρεπε μιὰ γιὰ πάντα νὰ τελειώνει μὲ τὸν παλιὸ λήθαργο

1. Νικόλαος I.

και την καλῶς νωθρότητα. Ἡ βροχή τοῦ χρυσοῦ τῆς Καλιφόρνιας καὶ τῆς Αὐστραλίας καθὼς καὶ ἄλλα περιστατικά εἶχαν σὸν ἀποτέλεσμα ἓνα χωρὶς προηγούμενο πλάτεμα τῶν παγκόσμιων ἐμπορικῶν σχέσεων καὶ μὴ πρωτοφανέωτη ἀνῆλση στὶς ἐμπορικὲς δουλειές. Ἀρκοῦσε μόνο ν' ἀρπάξει κανένας τὴν εὐκαιρία γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ μερτικό του. Τὰ φυτώρια τῆς μεγάλης βιομηχανίας πού ἀπ' τὸ 1830 καὶ ἰδίως ἀπ' τὸ 1840 κἀναν τὴν ἐμφάνισή τους στὸ Ρῆνο, στὴ Σαξωνία, στὴ Σιλεσία, στὸ Βερολίνο καὶ σὲ ὀρισμένες πόλεις τοῦ νότου, τελειοποιήθηκαν καὶ ἐπεκτάθηκαν ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς μὲ γρήγορους ρυθμούς. Ἡ οἰκιακὴ βιοτεχνία στὶς ἀγροτικὲς περιοχὲς ἄρχισε νὰ ξαπλώνεται ὄλο καὶ περισσότερο: ἡ κατασκευὴ τῶν σιδηροδρόμων ἐπιταχύνθηκε, ἐνῶ ἡ τεράστια ἀνάπτυξη τῆς μετανάστευσης δημιουργοῦσε μιά γερμανικὴ ὑπερωκεάνεια ἀτμοπλοία, πού δὲν εἶχε ἀνάγκη ἀπ' ὀποιαδήποτε ἐπιχορήγηση. Πιὸ σταθερά, ἀπὸ κάθε προηγούμενη ἐποχῇ, οἱ Γερμανοὶ ἔμποροι ἄρχισαν νὰ ριζώνουν σ' ὄλες τὶς ὑπερπόντιες ἐμπορικὲς ἀγορές, κι ἄρχισαν σιγά - σιγά νὰ διαπραγματεύονται τὴν τοποθέτηση ὄχι μόνον ἀγγλικῶν ἀλλὰ ἀκόμα καὶ γερμανικῶν βιομηχανικῶν προϊόντων.

Στὴν ἰσχυρὴ ὥστόσο αὐτὴ ἀνοδο τῆς βιομηχανίας καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου πού συνδεδόταν μαζύ της, τὰ γερμανικὰ κρατίδια, μὲ τὶς ποικίλομορφες ἐμπορικὲς καὶ βιομηχανικὲς τους νομοθεσίες, γρήγορα μετατράπηκαν σὲ ἀφόρητο ἐμπόδιο. Κάθε λίγα χιλιόμετρα ὑπῆρχε καὶ διαφορετικὸ δίκαιο νομισματικῆς συναλλαγῆς, διαφορετικοὶ ὅροι γιὰ τὴ λειτουργία μιᾶς βιοτεχνίας, παντοῦ, κυριολεκτικὰ παντοῦ, ὑπῆρχαν διαφορετικὲς πονηριές καὶ κόλπα, διαφορετικοὶ γραφειοκρατικοὶ καὶ φορολογικοὶ φραγμοί, κι ἀκόμα, συχνά, συντεχνιακὰ ἐμπόδια, πού γιὰ τὸν παραμερισμὸ τους δὲν ὑπῆρχε κανένα ἀπολύτως μέσο! Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτὰ ὑπῆρχαν καὶ πολυάριθμες διαφορετικὲς τοπικὲς νομοθεσίες, ⁽³¹⁾ περιορισμοὶ διαμονῆς, πού ἐμπόδιζαν τοὺς κεφαλαιοκράτες νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὴ διαθέσιμη δύναμη σ' ἐπαρκῆ ἀριθμὸ, ἐκεῖ ὅπου τὸ μετάλλευμα, τὸ κάρβουνο, ἡ ὑδροενέργεια καὶ ἄλλες εὐνοϊκὲς φυσικὲς συνθήκες παρεῖχαν ὄλα τὰ πλεονεχτήματα γιὰ τὴν ὀργάνωση βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων! Ἡ ἀνεμπόδιστη μαζικὴ ἐκμετάλλευση τῆς ἐργατικῆς δύναμης τῆς πατρίδας ἦταν ὁ πρῶτος ὅρος γιὰ τὴ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη. Παντοῦ ὅμως ὅπου ὁ πατριώτης ἐργοστασιάρχης συγκέντρωνε ἐργάτες ἀπ' ὄλες τὶς ἄκρες τῆς χώρας, ἡ ἀστυνομία καὶ ἡ ἐπιμελητεία γιὰ τοὺς φτωχοὺς ἀντιδρούσαν στὴν ἐγκατάσταση τῶν νεοφερμένων. Ἐνα πανγερμανικὸ ἀστικὸ δίκαιο καὶ ἡ πλήρης ἐλευθερία μετακινήσεως γιὰ ὄλους τοὺς πολίτες τῆς χώρας, μὴ ἐνιαία ἐμπορο - βιομηχανικὴ νομοθεσία δὲν ἀποτελοῦσαν πιά τὰ πατριωτικὰ ὄνειροπο-

λήματα ἐξημμένων φοιτητῶν, ἀλλ' ἀπαραίτητους δρους γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς βιομηχανίας.

Ἐπὶ πλέον στὸ κάθε ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ κράτη, στὸ καθ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ κρατίδια ὑπῆρχε διαφορετικὸ νόμισμα, διαφορετικὰ συστήματα μέτρων καὶ σταθμῶν, συχνὰ μάλιστα ἀπὸ δύο καὶ τρία τέτοια συστήματα σ' ἓνα καὶ τὸ ἴδιο κράτος. Καὶ ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὰ πολυάριθμα εἶδη νομισμάτων, μέτρων καὶ σταθμῶν δὲν ἦταν, οὔτε ἓνα, ἀναγνωρισμένο στὴ διεθνή ἀγορά. Τί λοιπὸν τὸ ἐκπληκτικὸ ἂν οἱ ἔμποροι καὶ οἱ ἐργοστασιαρχεσ, πού εἶχαν νὰ κάνουν μὲ τὴ διεθνή ἀγορά, εἴτε πού ἦσαν ἀναγκασμένοι νὰ συναγωνίζονται τὰ εἰσαγόμενα ἐμπορεύματα, ἦταν ὑποχρεωμένοι, ἐκτός ἀπ' τὰ πολυάριθμα εἶδη νομισμάτων, μέτρων καὶ σταθμῶν δὲν ἦταν σιμοποιοῦν καὶ ξένα; Κι ἔτσι πού τὰ μπαμπακερὰ νήματα ζυγίζονταν σὲ ἀγγλικὲς λίβρες, τὰ μεταξωτὰ μετριόνταν μὲ μέτρα, οἱ λογαριασμοὶ γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ γίνονταν σὲ λίβρες στερλίνες, δολάρια καὶ φράγκα; Καὶ πῶς θὰ μπορούσαν νὰ δημιουργηθοῦν μεγάλα πιστωτικὰ ἰδρύματα σ' αὐτὲς τίς περιορισμένες νομισματικὲς περιοχέσ, ὅταν οἱ πληρωμέσ θὰ γίνονταν μὲ τραπεζογραμμῆτια σὲ γκολλντεν ἐδῶ, μὲ πρωσικὰ τάλιρα ἐκεῖ, μὲ χρυσὰ τάλιρα πιδ κάτω, μὲ τάλιρα «νέα τῶν δύο τρίτων», μὲ τραπεζικὰ μάρκα, μὲ τρέχοντα μάρκα, μὲ νομίσματα τῶν εἰκοσι καὶ εἰκοσιτεσσάρων γκοϋντεν; (32) Κι ὅλα αὐτὰ μὲ τίς ἀτέλειωτεσ ἀναπροσαρμογέσ καὶ διακυμάνσεισ τοῦ συναλλάγματος.

Κι ὅταν ἀκόμα κατορθωνόταν νὰ ὑπερنيκηθοῦν τελικὰ ὅλ' αὐτὰ, πόση δύναμη δὲν πῆγαινε χαμένη μέσα σ' ὅλη αὐτὴ τὴν τριδὴ, πόσο χρόνος καὶ πόσοσ χρόνος δὲν σπαταλιόνταν, ὠσπου, ἐπὶ τέλους, ἄρχισαν καὶ στὴ Γερμανία νὰ καταλαβαίνου, πῶσ στίσ μέρεσ μας ὁ χρόνος εἶναι χρῆμα.

Ἡ νσαρὴ γερμανικὴ βιομηχανία ἔπρεπε νὰ μπεῖ στὴ δοκιμασία τῆσ παγκόσμιασ ἀγορᾶσ, γιὰτὶ μπορούσε ν' ἀναπτυχθεῖ μόνο μὲ ἐξαγωγέσ. Χρειαζόταν λοιπὸν νὰ ἔχει στὸ ἐξωτερικὸ τὴν προστασία τοῦ διεθνοῦσ δικαίου. Ὁ Ἄγγλοσ, ὁ Γάλλοσ, ὁ Ἀμερικανὸσ ἔμπορασ μπορούσε κι ἔβρισκε στὸ ἐξωτερικὸ περισσότερεσ εύκολίεσ ἀπ' ἐκεῖνεσ πού ἔβρισκε στὴ χώρα του. Τὸν ὑποστήριζε ἡ πρεσβεία του καὶ σὲ περίπτωσὴ ἀνάγκησ ἀκόμα καὶ μερικὰ πολεμικὰ πλοῖα. Ἄλλὰ τὸ Γερμανόσ; Στὴν Ἑγγύσ Ἀνατολή τὸ πολὺ - πολὺ ὁ Αὐστριακόσ, μπορούσε νὰ ὑπολογίσει στὴν προστασία τῆσ πρεσβείασ του, χωρὶσ καὶ πάλι νὰ τὸν πολυβοθηθᾷ. Ὅταν ὅμωσ, στὸ ἐξωτερικὸ ἓνασ Πρώτοσ ἔμπορασ ἀπευθυνόταν στὸν πρεσβευτὴ του γιὰ νὰ παραπονεθεῖ γιὰ κάποια ἀδικία πού τοῦ γίνονταν, ἔπαιρνε σχεδὸν πάντα τὴν ἀπάντησ: «Καλὰ νὰ πάθετε! Τί γυρεύετε ἐδῶ! Γιατὶ δὲν καθόσασταν ἤσυχα στὸ σπίτι σασ;». Ὁ ὑπῆκοσ ὑποιουδῆποτε μικροῦ Κράτοσ ἦταν πάντοτε καὶ παντοῦ

χωρίς δικαιώματα. "Όπου κι αν ταξίδευαν οι Γερμανοί έμποροι, θρίσκονταν παντού κάτω από ξένη προστασία — γαλλική, αγγλική, αμερικανική — ή σπεύδαν γρήγορα ν' αποκτήσουν την ύπηκοότητα της νέας πατρίδας τους.¹ Άλλά κι αν ακόμα ήθελαν οι πρεσβευτές τους νά τους προστατεύσουν, σέ τί θά μπορούσε νά ωφελήσει αυτή ή προστασία; Τούς ίδιους τούς Γερμανούς πρεσβευτές στό εξωτερικό τούς μεταχειρίζονταν σά λούστρους.

Άπό δω μπορεί νά δει κανένας ότι ή τάση για ένιαία πατρίδα είχε ένα πολύ μεγάλο υλικό υπόβαθρο. Δέν ήταν πιά οι νεφελώδεις εξάψεις τών φοιτητικών συλλόγων στις γιορταστικές εκδηλώσεις του Βάρτημουργκ, ⁽³³⁾ «όπου τις γερμανικές φυχές τις φλόγιζε τó θάρρος και ή δύναμη» και όπου, σύμφωνα με μιá γαλλική μελωδία, «όρμησαν οι νέοι στη μάχη τή μεγάλη, για τήν πατρίδα νά δώσουν κι αυτό τους τó κεφάλι» ⁽³⁴⁾, για ν' ανορθώσουν τή ρομαντική δόξα τής μεσαιωνικής Αυτοκρατορίας, κι όπου ο νεαρός, πού 'χε παρασυρθεί άπ' τή θύελλα, μετατρέπóταν στις μέρες τών γηρατειών του, γινόταν ó πολύ χυδαίος λακές, ó εύλαδικός και άπολυταρχικός κάποιου πρίγκιπα. Δέν ήταν επίσης ούτε ή εκκλήση για ένότητα τών δικηγόρων και τών λοιπών άστών ιδεολόγων στις γιορταστικές εκδηλώσεις του Χάμπαχ, ⁽³⁵⁾ πού φαντάζονταν ότι αγαπούσαν αυτές καθ' έαυτές, τήν έλευθερία και τήν ένότητα, και δέ βλέπαν ούτε άπό μακριά ότι τó νά μετατρέψουν τή Γερμανία σέ μιá δεύτερη Έλβετία, μιá δημοκρατία μικρών καντονίων, στήν όποία κατέλλεγε τó ίδανικό εκείνων άπ' αυτούς πού τά 'χαν λιγότερο θολωμένα, ήταν τó ίδιο αδύνατο όπως ή αυτοκρατορία τών Χόενσταουφεν, ⁽³⁶⁾ πού τήν όνειρευόταν οι φοιτητές. "Όχι, ήταν ή έπιθυμία του έμπορα και του βιομήχανου πού άσκούσαν τó επάγγελμά τους, μιá έπιθυμία πού άνάβλυζε μω' άπ' τó έπείγον, τó άμεσο, πού τó επέβαλαν οι έμπορικές άνάγκες, νά σαρωθεί όλη αυτή ή κληρονομία, όλο αυτό τó ιστορικό άπομεινάρι τών μικρών Κρατών, πού στέκονταν έμπόδιο στήν έλευθερή άνάπτυξη του έμπορίου και τής βιομηχανίας' νά παραμεριστούν όλα τά περιττά έμπόδια, πού κατ' άρχήν έπρεπε νά ξεπεράσει ó Γερμανός έμπορας μέσα στήν ίδια του τή χώρα, αν ήθελε νά εισδύσει στη διεθνή άγορά, έμπόδια άπ' τά όποια είχαν άπαλλαγει όλοι οι άνταγωνιστές του. Η γερμανική ένότητα είχε καταστεί μιá οικονομική άναγκαιότητα. Και οι άνθρωποι πού τήν άπαιτούσαν τώρα ήξεραν τί θέλαν. Έίχαν άντραφεί στό έμπόριο και για τó έμπόριο. "Ηξεραν ότι στό έμ-

1. Έδώ ó "Ενγκελς έχει γράψει με μολύβι στο περιθώριο τή λέξη «Βέερτ» (Βέρθερος). (Η Σύνταξη).

πόριο πρέπει νά ζητᾶς τὴν ὑψηλότερη τιμὴ, μὰ καὶ φιλελεύθερα νά τὴν κατεβάζεις. Τραγουδοῦσαν «γιὰ τὴ γερμανικὴ πατρίδα» στὴν ὁποία περιλάβαιναν τὴ Στυρία, τὸ Τυρόλο καὶ τὴν «Ἀυστρία, πλούσια σὲ δόξες καὶ νίκες», κι ἀκόμα:

«Ἀπ' τὸ Μάας ὡς τὸ Μέμελ,
ἀπ' τὸ Ἔτς ὡς Βαλτικὴ,
πάνω ἀπ' ὅλα Γερμανία,
πάνω ἀπ' ὅλα εἰς τὴ γῆ!» (37)

ἦταν ὅμως ἔτοιμοι, γιὰ λογαριασμὸ αὐτῆς τῆς πατρίδας, ποῦ θὰ ἔπρεπε νά γίνεται ὄλο καὶ μεγαλύτερη, (38) νά συγκατατεθοῦν σὲ μιὰ τεράστια ἔκπτωση πέντε ὡς τριάντα τοῖς ἑκατό, ἐφ' ὅσο θὰ ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ πληρωμὴ τοῖς μετρητοῖς. Τὸ σχέδιό τους γιὰ τὴν ἔνωση ἦταν ὀλοκληρωμένο κι ἔτοιμο καὶ μπορούσε νά μπεῖ ἀμέσως σ' ἐφαρμογὴ.

Ἡ ἔνωση ὅμως τῆς Γερμανίας δὲν ἦταν ἀπλὰ καὶ μόνο ἓνα γερμανικὸ ζήτημα. Ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Τριακονταετοῦς πολέμου κανένα ἀπολύτως πανγερμανικὸ ζήτημα δὲν εἶχε λυθεῖ δίχως τὴν πολὺ αἰσθητὴ ἀνάμιξη τοῦ ἐξωτερικοῦ.¹ Ὁ Φρειδερίκος ὁ 2ος εἶχε καταχτήσει τὸ 1740 τὴ Σιλεσία μὲ τὴ βοήθεια τῶν Γάλλων. (41) Στὰ 1803 ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ρωσία εἶχαν κυριολεκτικὰ ὑπαγορεύσει τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς Ἁγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀντιπροσωπείας (Reichsdeputations-hauptschluss). Ἐπειτα ὁ Ναπολέοντας ὀργάνωσε τὴ Γερμανία σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιθυμίες του. Καὶ τέλος στὸ συνέδριο τῆς Βιέννης² ἡ Γερμανία ξανακομματιάστηκε μὲ τὴν ὑποκίνηση κατὰ πρῶτο λόγο τῆς Ρωσίας, καὶ κατὰ δεύτερο λόγο τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, σὲ τριάντα ἑξὶ κράτη, καὶ σὲ πιότερα ἀπὸ διακόσια, μεγάλα καὶ μικρά, τεμάχια γῆς, ἐνῶ οἱ Γερμανοὶ δυνάστες, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ 1802—1803 στὴν αὐτοκρατορικὴ Βουλὴ τοῦ Ρέγκενσμπουργκ (42), βοήθησαν νομιμόφωνα σ' αὐτὸ, καὶ κἀναν ἀκόμα πιὸ ὀργανιστικὸ αὐτὸ τὸ κομματίσιμα. Παραχωρήθηκαν ἀκόμα καὶ ὀρισμένα κομμάτια τῆς Γερμανίας σὲ ξένους πρίγκιπες. Ἔτσι ἡ Γερμανία δὲν ἦταν μόνον ἀνίσχυρη καὶ ἐξαντλημένη, σπαραγμένη ἀπὸ ἐσωτερικὲς

---

1. Ἐδῶ ὁ Ἐνγκελς ἔχει γράψει μὲ μολύβι στὸ περιθώριο: «εἰρήνη τῆς Βετοφαλίας» (39) καὶ τοῦ Τέσεν. (40).

2. Ἐδῶ ὁ Ἐνγκελς ἔχει γράψει ἀνάμεσα στὶς γραμμὲς μὲ μολύβι Γερμανία — Πολωνία.

φαγωμάρες, καταδικασμένη σε μηδαμινότητα από πολιτική, στρατιωτική ακόμα και βιομηχανική άποψη, αλλά, πράγμα ακόμα χειρότερο, ή Γαλλία και ή Ρωσία επαναλαμβάνοντας μιά παλιά συνήθεια, απόχτησαν δικαίωμα στο κομμάτιομα της Γερμανίας, άκριβώς όπως ή Γαλλία και ή Αυστρία είχαν ιδιοποιηθεί τó δικαίωμα νά κρατάν κομματιασμένη τήν Ίταλία. Αυτό τó φαινομενικό δικαίωμα χρησιμοποιήσε ό Τσάρος Νικόλαος τó 1850, όταν, απαγορεύοντας, με τόν πιό θάναυσο τρόπο, κάθε αυτόβουλη άλλαγή τού συντάγματος, επέβαλε τήν άποκατάσταση τής όμοσπονδιακής Βουλής, τó σύμβολο αυτό τής άδυναμίας τής Γερμανίας.

Ή ένóτητα λοιπόν τής Γερμανίας έπρεπε νά κατακτηθεί όχι μόνο με τήν πάλη ένάντια στους πρίγκιπες και τούς άλλους έσωτερικούς έχθρούς, αλλά και με τόν άγώνα ένάντια στο έξωτερικό. Είτε, ακόμα: με τή βοήθεια τού έξωτερικού. Και ποιά ήταν τότε ή κατάσταση στο έξωτερικό;

Στή Γαλλία, ό Λουδοβίκος Βοναπάρτης είχε έκμεταλλευτεί τήν πάλη άνάμεσα στήν άστική τάξη και τó προλεταριάτο, για ν' άνέβει με τή βοήθεια τών άγροτών στήν προεδρική έδρα κι έπειτα, με τή βοήθεια τού στρατού, στόν αυτοκρατορικό θρόνο. Όσοσο ένας νέος Ναπολέοντας αυτοκράτορας, πού θά είχε στεφθεί άπ' τó στρατό μέσα στα σύνορα τής Γαλλίας τού 1815 ήταν ένας θνησιγενής παραλογισμός. Ή αναγεννημένη ναπολεόντειος αυτοκρατορία σήμαινε τήν επέχταση τής Γαλλίας ως τó Ρήνο, τήν πραγμάτωση τού πατροπαράδοτου όνειρου τού γαλλικού σωβινισμού. Όμως, ό Λουδοβίκος Βοναπάρτης δέν είχε άρχικά τή δύναμη νά καταλάβει τó Ρήνο, γιατί κάθε άπόπειρα σ' αυτή τήν κατεύθυνση θά 'χε σαν έπακόλουθο τή δημιουργία ενός ευρωπαϊκού συνασπισμού ένάντια στή Γαλλία. Άντίθετα παρουσιαζόταν μιά ευκαιρία νά μεγαλώσει ή θέση ισχύος τής Γαλλίας, και νά έξασφαλιστόν στο στρατό καινούργιες δάφνες, μ' έναν πόλεμο, πού θά διεξαγόταν σε όμοφωνία με όλη σχεδόν τήν Εύρώπη, έναν πόλεμο ένάντια στή Ρωσία, πού είχε εκμεταλλευτεί τήν επαναστατική περίοδο στή Δυτική Εύρώπη, για νά καταλάβει: άθόρυβα τά πριγκιπάτα τού Δούναβη και νά προετοιμάσει ένα νέο κατακτητικό πόλεμο ένάντια στήν Τουρκία. Ή Άγγλία συμμάχησε με τή Γαλλία, ενώ ή Αυστρία κράτησε ευμενή στάση απέναντί τους, και μόνο ή ήρωική Πρωσία συνέχισε ν' ασπάζεται τó ρούσικο κνούτο, πού μόλις χτές τó είχε ακόμα τόσο όδυνηρά γευτεί και παράμενε φιλικά ούδέτερη απέναντι στή Ρωσία. Όμως ούτε ή Άγγλία, ούτε ή Γαλλία θέλαν μιά σοβαρή ήττα τού αντιπάλου, κι έτσι ό πόλεμος τέλειωσε με μιά πολύ ήπια ταπείνωση τής Ρω-

σίας και με τὸ κλείσιμο τῆς ρωσο-γαλλικῆς συμμαχίας ἐναντία στὴν Αὐστρία.*

* Ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος ἦταν μιὰ μοναδικὴ καὶ κλοσοσιαία Κωμωδία τῶν Παραλογοσμῶν, ὅπου πρὶν ἀπὸ κάθε νέα σκηνὴ ἀναρρωτιέσαι: Ποιὸς θὰ εἶναι τὸ κορδαίο τοῦτη τῆ φορά, Αὐτὴ ὅμως ἡ κωμωδία στοίχισε ἀμέτρητους θησαυροὺς καὶ πλοῦσια - πλοῦσια ἓνα ἑκατομμύριο ἀνθρώπωνες ζωές. Δὲν εἶχε καλὰ - καλὰ ἀρχίσει ὁ πόλεμος καὶ ἡ Αὐστρία εἰσέβαλε στὰ πριγκιπάτα τοῦ Δούναβη· οἱ Ρῶσοι ὑποκώρρισαν μπροστὰ στοὺς Αὐστριακοὺς. Ἔτσι ὅσο ἡ Αὐστρία ἔμενε οὐδέτερη, ἦταν ἀδύνατος ἓνας πόλεμος ἐναντίον τῆς Τουρκίας στὰ κατὰ ξηρὰ σύνορα τῆς μετὰ τῆ Ρωσία. Ἄλλὰ γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ συμμαχία τῆς Αὐστρίας σ' ἓναν πόλεμο σ' αὐτὰ τὰ σύνορα, ἔπρεπε ὁ πόλεμος αὐτὸς νὰ διεξαχθῆ στὰ σοβαρὰ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς Πολωνίας καὶ τὴ σταθερὴ μετατόπιση πρὸς τὰ πίσω τῶν δυτικῶν συνόρων τῆς Ρωσίας. Ἐπί τῆ ἀναγκάζετο νὰ προσχωρήσει καὶ ἡ Πρωσία, ἀπ' τὴν ὁποία ἔκανε ἀκόμα ὅλες τις εἰσαγωγές τῆς ἡ Ρωσία· ἡ Ρωσία θ' ἀποκλειόταν ἀπὸ ξηρὰ καὶ θάλασσα καὶ σύντομα θὰ νικῶταν. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἦταν στὶς προθέσεις τῶν συμμάχων. Αὐτοί, ἀπεναντίας, ἦταν εὐκαριστημένοι, ποὺ ἀποφευγόταν τώρα κάθε κίνδυνος ἐνὸς σοβαροῦ πολέμου. Ὁ Πάλλμερστον πρότεινε νὰ μεταφερθεῖ τὸ θέατρο τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στὴν Κριμαία — πράγμα ποὺ τὸ ἐπιθυμοῦσε καὶ ἡ Ἰβια ἡ Ρωσία — καὶ μετὰ μεγάλη εὐχαρίστηση τὸ δέχτηκε ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας. Ὁ πόλεμος ἐκεῖ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι μονάχα ἓνας εἰκονικὸς πόλεμος, ἔτσι ποὺ ὅλοι οἱ κύριοι συμμετοχοὶ νὰ 'ναί ἱκανοποιημένοι. Ὁ αὐτοκράτορας ὅμως Νικόλαος ἔβαλε στὸ νοῦ του νὰ κάνει ἐκεῖ ἓνα σοβαρὸ πόλεμο, ξεκινώντας πῶς ἀν αὐτὴ ἡ περιοχὴ ἦταν ἡ πιὸ εὐνοϊκὴ γιὰ ἓναν εἰκονικὸ πόλεμο, γιὰ τὸν ἴδιο λόγο δὲν προσφερόταν γιὰ ἓνα σοβαρὸ πόλεμο. Ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ τὴ δύναμη τῆς Ρωσίας στὴν ἄμυνα — ἡ τεράστια ἔκταση τοῦ ἐδάφους τῆς ποὺ εἶναι ἀραιοκατοικημένο, χωρὶς πολλοὺς δρόμους καὶ φτωκὸ σὲ πόρους — στρέφεται ἐναντί τῆς σὲ κάθε ἐπιθετικὸ πόλεμο τῆς Ρωσίας· καὶ αὐτὸ ἰσχύει πολὺ περισσότερο στὴν περιοχὴ τῆς Κριμαίας. Οἱ νοτιορωσικὲς στέπες, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνοντο ὁ τάφος τοῦ εἰσβολέα, γίναν ὁ τάφος τῶν ρωσικῶν στρατιῶν: Ὁ Νικόλαος μετὰ σκληρῆ καὶ ἀνόητη ἐπιμονὴ ἔσπρωχνε αὐτὲς τις στρατιές τὴ μιὰ πίσω ἀπ' τὴν ἄλλη — καὶ στὴν τελευταία μάλιστα φάση, μέσα στὴν καρδιὰ τοῦ κειμήνα — πρὸς τὴ Σεβαστούπολη. Καὶ ὅταν ἡ ὑστατὴ φάλαγγα, ποὺ συγκροτήθηκε θιαστικά, καὶ ἦταν γι' αὐτὸ φτωκὰ ἐξοπλισμένη καὶ ἀθλια ἐφοδιασμένη, ἔχασε στὸ δρόμο, τὰ δύο τρίτα τῶν δυνάμεών τῆς (ὀλόκληρα τάγματα κάθησαν μέσα στὶς χιονοθύελλες) καὶ τὰ ὑπολείμματά τῆς δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ διώξουν τοὺς ἐχθροὺς ἀπ' τὴ ρούσικη γῆ, τότε αὐτὴ ἡ ἀλαζονικὴ καὶ ἀλαφρόμυαλη κεφαλὴ τοῦ Νι-

Ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος ἔκανε τὴ Γαλλία ἡγετική δύναμη τῆς Εὐρώπης καὶ τὸν τυχοδιώχτη Ναπολέοντα τὸ μεγαλύτερο ἄντρα τῆς ἡμέρας, γεγονός πού, ἄλλωστε, δὲ σήμαινε πολλὰ πράγματα. Ὁμῶς ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος δὲν ἔφερε στὴ Γαλλία ἐδαφικὰ πλεονεχτήματα, καὶ γι' αὐτὸ ἐγκυμονοῦσε ἕνα νέο πόλεμο, μὲ τὸν ἑποιοὺ Ὀλυδοβίκο Ναπολέοντα θὰ ἐπιδίωκε νὰ ἐκπληρώσει τὸν ἀληθινὸ προορισμὸ του — σὰ «μεγεθυντὴς τῆς Αὐτοκρατορίας». (43) Ὁ νέος αὐτὸς πόλεμος προπαρασκευάζοταν κιόλας μὲ μηχανορραφίες στὴ διάρκεια τοῦ προηγούμενου, ἀπὸ τότε πού ἐπιτράπηκε στὴ Σαρδηνία νὰ προσχωρήσει στὴ συμμαχία τῶν δυτικῶν δυνάμεων σὰ δορυφόρος τῆς αὐτοκρατορικής Γαλλίας καὶ εἰδικότερα σὰν προπύργιό της ἐνάντια... στὴν Αὐστρία. Ἡ προετοιμασία αὐτοῦ τοῦ πολέμου προωθήθηκε ἀκόμα περισσότερο κατὰ τὴ συνομολόγηση τῆς εἰρήνης, καρπὸ τῆς συμφωνίας τοῦ Ὀλυδοβίκο Ναπολέοντα μὲ τὴ Ρωσία, (44) γιὰ τὴν ὅποια τίποτα δὲν ἦταν πῶς εὐπρόσδεκτο ἀπὸ μιὰ τιμωρία τῆς Αὐστρίας.

Ὁ Ὀλυδοβίκο Ναπολέοντα ἔγινε τώρα τὸ Ἴνδαλμα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀστικῆς τάξης. Ὅχι μόνο γιατί «διάσωσε τὴν κοινωνία» στις 2 τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1851 (45) ὅταν πραγματικὰ ἐκμηδένισε τὴν πολιτικὴ κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης, γιὰ νὰ σώσει ὅμως τὴν κοινωνικὴ τῆς κυριαρχία· ὄχι μόνο γιατί ἔδειξε μὲ ποῖο τρόπο τὸ γενικὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα μπορεῖ, κάτω ἀπὸ εὐνοϊκὲς περιστάσεις, νὰ μετατραπῇ σὲ ὄργανο καταπίεσης τῶν μαζῶν· ὄχι μόνο γιατί κάτω ἀπ' τὴ διακυβέρνησή του, ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο, καὶ εἰδικὰ ἡ κερδοσκοπία καὶ ἡ ἐξαχρείωση τοῦ χρέη-ματιστηρίου φτάσαν σὲ μιὰ πρωτοφανέρωτη ἀκμὴ· μὰ πρῶτ' ἀπ' ὅλα γιατί ἡ ἀστικὴ τάξη ἀναγνώριζε σ' αὐτόν, τὸν πρῶτο «μεγάλου δημοσίου ἄντρα», πού 'ταν σάρκα ἀπ' τὴ σάρκα τῆς καὶ αἷμα ἀπ' τὸ αἷμα τῆς. Ἦταν ἕνας τυχεράστος, ὅπως κάθε γνήσιος ἀστός, ἕνας «ἄνθρωπος τοῦ σχολιοῦ καὶ τοῦ παλουκιοῦ», συνωμότης καρμπονάρος (46) στὴν Ἰταλία, ἀξιοματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ στὴν Ἑλβετία, καταχρεωμένος ἐπιφανῆς μπαγαβόντης καὶ μουσικὸς πράχτορας τῆς ἀστυνομίας στὴν Ἀγγλία, (47) μὰ παντοῦ καὶ πάντα μνηστήρας τοῦ θρόνου, πού μὲ τὸ τυχοδιωκτικὸ του παρελθὸν καὶ τὸν ἠθικὸ ἐξευτελισμὸ του σ' ὅλες τίς χώρες, προετοιμάστηκε γιὰ τὸ ρόλο τοῦ αὐτοκράτορα τῶν Γάλλων καὶ τοῦ ὀδηγητῆ τῶν πεπρωμένων τῆς Εὐρώπης, ὅπως ὁ ὑποδειγματικὸς ἀμερικανὸς μπουρζουάς, πού μὲ μιὰ σιρὰ ἐντιμῶν καὶ δόλιων

κόλαου κατάρρευσε ἀξιοθρήνητα καὶ δηλητηριάστηκε. Κι ἀπ' τὴ στιγμή αὐτὴ ὁ πόλεμος ἔγινε πάλι εἰκονικὸς καὶ γρήγορα κλείστηκε ἡ εἰρήνη.

χρεωκοπίες έτοιμάζεται νά γίνει εκατομμυριοῦχος. Σάν αυτοκράτορας ἔχει μονάχα ὑπόταξε τήν πολιτική στά συμφέροντα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κέρδους καί τῆς χρηματιστηριακῆς ἀπάτης, ἀλλά ἀκόμα καί αὐτή τήν ἴδια τήν πολιτική τήν ἔσκησε σύμφωνα μέ τούς κανόνες τοῦ χρηματιστηρίου ἀξιών καί κερδοσκοπῆσε ἐκμεταλλευόμενος τήν «ἀρχή τῆς ἐθνικότητος» (48). Τό κομμάτιασμα τῆς Γερμανίας καί τῆς Ἰταλίας ὑπῆρξε γιά τήν ὡς τά τότε γαλλική πολιτική ἕνα ἀναφαίρετο κυριαρχικό δικαίωμα τῆς Γαλλίας ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας χάραξε ἀμέσως γιά καθήκον του νά ξεπουλήσει αὐτό τό κυριαρχικό δικαίωμα, ἀπέναντι σέ ἀνταλλάγματα πού διεκδικοῦσε. Ἦταν πρόθυμος νά βοηθήσει τήν Ἰταλία καί τή Γερμανία νά θέσουν ἕνα χρονικό ὄριο στό κομμάτιασμα τους, μέ τήν προϋπόθεση ὅτι ἡ Γερμανία καί ἡ Ἰταλία θά τοῦ πλέρωναν κάθε θῆμα πρὸς τήν ἐθνική ἔνωση μέ μιὰ ἐδαφική παραχώρηση. Μ' αὐτό τὸν τρόπο ἔχει μόνο ἱκανοποιήθηκε ὁ γαλλικός σωβινισμός, ἔχει μόνο ἐπανῆλθε προοδευτικά ἡ Αὐτοκρατορία στά σύνορά της τοῦ 1801 (49), ἀλλά ξαναπαρουσιάστηκε ἡ Γαλλία σάν ἡ ξεχωριστή προοδευτική καί ἀπελευθερωτική δύναμη τῶν λαῶν καί ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας σάν ὁ προστάτης τῶν καταπιεζομένων ἐθνότητων. Καί τότε δλόκληρη ἡ φωτισμένη ἀστική τάξη, πού τήν ἐνθουσίαζε ἡ ἀρχή τῶν ἐθνότητων — (γιατί τήν ἐνδιέφερε ζωηρά ἡ καταργησιμὴ κάθε πράγματος πού μπορούσε νά δημιουργεῖ δυσκολίες στήν παγκόσμιο ἀγορά) — ζητωκραύγασε σάν ἕνας ἀνθρωπος αὐτό τό κοσμικοπλευθερωτικό πνεῦμα.

Ἡ ἀρχὴ ἔγινε ἀπ' τήν Ἰταλία. Ἡ ἔχει κυριαρχοῦσε ἀπεριόριστα ἀπ' τὸ 1849 ἡ Αὐστρία, πού τὸν καιρὸ ἐκεῖνο ἦταν γενικά ὁ παραξίαιος τράγος τῆς Εὐρώπης. Τὰ μετριότατα ἀποτελέσματα τοῦ κριμαϊκοῦ πολέμου δὲν ἀποδίδονταν στήν ἀναποφασιστικότητα τῶν δυτικῶν δυνάμεων, πού ἔχαν θελήσει μόνο ἕναν εἰκονικό πόλεμο, ἀλλὰ στήν ἀναποφασιστὴ στάση τῆς Αὐστρίας, πού γι' αὐτὴν κανένας δὲν εὐθυνόταν τόσο, ὅσο οἱ ἴδιες οἱ δυτικὲς δυνάμεις. Ἡ Ρωσία ὅμως εἶχε σέ τέτοιο βαθμὸ προσβληθεῖ ἀπ' τήν προέλαση τῶν Αὐστριακῶν στὸν Προῦθο — τὸ «εὐχαριστῶ» γιά τὴ ρωσικὴ βοήθεια στήν Οὐγγαρία τὸ 1849 — (ἂν καί αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ προέλαση στὸν Προῦθο ἔσωσε τὴ Ρωσία), πού ἔβλεπε μέ χαρὰ κάθε ἐπίθεση ἐναντία στήν Αὐστρία. Ἡ Πρωσία δὲ λογαριαζόταν πιά, καί τὸ συνέδριο τῆς εἰρήνης, στὸ Παρίσι, τὴ μεταχειρίστηκαν

---

1. Ὁ Ἐγγυελος ἐδῶ σημείωσε μέ μολύβι στὸ περιθώριο: «Ὁροφιν», ὑπόδειξη πού ὑπενθυμίζει τὴν ἀπόπειρα τῆς 14 τοῦ Γενάρη τοῦ 1858. (Ἡ Σύνταξη).

«en canaille»¹ (σά σκυλόλογι). Έτσι, με τή συνεργασία τής Ρωσίας σκαρώθηκε ό πόλεμος για τήν άπελευθέρωση τής 'Ιταλίας «ώς τήν 'Αδριατική», πού άρχισε τήν άνοιξη του 1859 με τή συνεργασία τής Ρωσίας και τέλειωσε τό καλοκαίρι κιόλας στό Μίντσιο. 'Η Αυστρία δέ διώχτηκε άπ' τήν 'Ιταλία, ή 'Ιταλία δέν άπελευθερώθηκε ως τήν 'Αδριατική και δέν πέτυχε τήν ένωση τής. 'Η Σαρδηνία μεγάλωσε έδαφικά, ενώ ή Γαλλία άπόκτησε τή Σαβόια και τή Νίκαια κι έτσι άποκατάστησε τά σ'νόρά της του 1801⁽⁵⁰⁾ με τήν 'Ιταλία.

Όμως όλ' αυτά δέν ίκανοποιούσαν τους 'Ιταλούς. Τόν καιρό εκείνο στήν 'Ιταλία κυριαρχούσε ή χειροτεχνική παραγωγή, ενώ ή μεγάλη βιομηχανία ήταν ακόμα στά σπάργαλα. 'Η εργατική τάξη θρισκόταν ακόμα μακριά άπ' τήν άπαλλοτρίωση και τήν προλεταριοποίηση στό σύνολό της. Στίς πόλεις κατείχε ακόμα τά δικά της μέσα παραγωγής, ενώ στά χωριά ή βιομηχανική εργασία άποτελούσε ένα βοηθητικό επάγγελμα για μικρογαιοκτήμονες, είτε ένοικιαστές άγρότες. Γι' αυτό και ή ένεργητικότητα τής άστικής τάξης δέν είχε ακόμα καμφθεί άπ' τόν άνταγωνισμό, πού θα τήν άντιπαράτασε σ' ένα σύγχρονο και συνειδητοποιημένο προλεταριάτο. Κι επειδή τό κομμάτιασμα τής 'Ιταλίας διατηριόταν μόνο χάρη στήν ξενική άυστριακή κυριαρχία, πού με τήν προσασία της οι πρίγκιπες ώθούσαν ως τά έσχατα τήν κακή διακυβέρνησή τους, γι' αυτό και οι ευγενείς μεγάλοι γαιοκτήμονες και οι λαϊκές μάζες των πόλεων στέκονταν στό πλευρό τής άστικής τάξης πού τή θεωρούσαν πρωτοπόρα άγωνίστρια για τήν ένθική άνεξαρτησία. Όμως στά 1859 ή ξένη κυριαρχία είχε άποτιναχτεί άπό παντού, έκτός άπ' τή Βενετία ή Γαλλία και ή Ρωσία θα εμπόδιζαν στό μέλλον κάθε άνάμξη άπ' τό έξωτερικό. Τώρα κανένας πιά δέν τή φοβόταν. Και ή 'Ιταλία είχε βρει στό πρόσωπο του Γαριβάλδη έναν ήρωα με χαρακτήρα, πού θύμιζε άρχαιότητα, πού μπορούσε να κάνει θαύματα. Με χιλίους άντάρτες άνάτρεψε όλόκληρο τό βασίλειο τής Νεάπολης, πραγματοποίησε τήν ένωση τής 'Ιταλίας και ξέσκισε τόν τεχνητό Ιστό τής βοναπαρτιστικής πολιτικής. 'Η 'Ιταλία λευτερώθηκε και στήν ουσία ένώθηκε — όχι όμως με τίς ραδιουργίες του Λουδοβίκου Ναπολέοντα, αλλά με τήν επανάσταση.

Άπ' τόν καιρό του 'Ιταλικού πολέμου, ή έξωτερική πολιτική τής δεύτερης γαλλικής Αύτοκρατορίας δέν άποτελούσε πιά για κανένα μυστικό. Οι νικητές του μεγάλου Ναπολέοντα έπρεπε να

1. Στά γαλλικά στο κείμενο.

τιμωρηθῶν, ἀλλὰ «l' un après l' autre»¹ (ὁ ἕνας ὕστερ' ἀπ' τὸν ἄλλο). Ἡ Ρωσία καὶ ἡ Αὐστρία εἶχαν πάρει κιόλας τὸ μερτικό τους. Τώρα δ' ἐπόμενος στὴ σειρά ἦταν ἡ Πρωσία. Τὴν Πρωσία ὁμως τὴν περιφρονοῦσαν τώρα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά. Ἡ πολιτικὴ της στὴ διάρκεια τοῦ ἰταλικοῦ πολέμου ὑπῆρξε δειλὴ καὶ ἀξιοθρήνητη, ὅπως ἀκριθῶς καὶ στὴν ἐποχὴ τῆς εἰρήνης τῆς Βασιλείας, τὸ 1795⁽⁵¹⁾. Μὲ τὴν «πολιτικὴ της τῶν ἐλευθέρων χειρῶν»⁽⁵²⁾ ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ θρεθεῖ ἐντελῶς ἀπομονωμένη στὴν Εὐρώπη, ἐνῶ ὄλοι οἱ μικροὶ καὶ μεγάλοι γείτονές της χαίρονταν γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ Πρωσία θὰ χτυπιόταν κατακέφαλα, ἐνῶ τὰ χέρια της ἦταν ἀκόμα ἐλεύθερα μόνο γιὰ τοῦτο: γιὰ νὰ παραχωρήσουν στὴ Γαλλία τὴν ἀριστερὴ δὲχθη τοῦ Ρήνου.

Πραγματικά, στὰ πρῶτα χρόνια ὕστερ' ἀπ' τὸ 1859, εἶχε διαδοθεῖ παντοῦ ἡ πεποίθηση, καὶ κατὰ πρῶτο λόγο στὴν ἴδια τὴν παραρῆνιο περιοχὴ, ὅτι ἡ ἀριστερὴ δὲχθη τοῦ Ρήνου θὰ περιερχόταν ἀναπότρεπτα στὴ Γαλλία. Εἰλικρινὰ αὐτὸ δὲν τὸ ἐπιθυμοῦσαν, τὸ ἔβλεπαν ὁμως νὰ ἐρχεται σὰν κάτι τὸ ἀναπόφευκτα μοιραῖο — καὶ γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια — δὲν τὸ φοβόταν πολὺ. Στους ἀγρότες καὶ στοὺς μικροαστοὺς ξαναζωντάνεψαν οἱ παλιεὶς ἀναμνήσεις ἀπ' τὰ χρόνια τῆς γαλλικῆς κυριαρχίας, πού τοὺς εἶχε φέρεי πραγματικά τὴν ἐλευθερία. Στὰ πλαίσια τῆς ἀστικῆς τάξης, ἡ χρηματιστικὴ ἀριστοκρατία, ἰδιαίτερα στὴν Κολωνία, εἶχε κιόλας ξεχωριστὰ μπερδευτεῖ στὶς λωποδυσίες τοῦ Κρεντι Μομπιλιέ⁽⁵³⁾ τοῦ Παρισιοῦ καὶ σὲ ἄλλες θοναπαρτικῆς ἀγύρτικες ἐταιρίες, καὶ ἀπαιτοῦσε φωνακλάδικα τὴν προσάρτηση*.

Ἡ ἀπώλεια ὁμως τῆς ἀριστερῆς δὲχθης τοῦ Ρήνου θὰ ἐξασθένιζε ὄχι μόνο τὴν Πρωσία, ἀλλὰ καὶ τὴ Γερμανία. Καὶ ἡ Γερμανία ἦταν κομματιασμένη περισσότερο ἀπὸ ὁποιαδήποτε προηγούμενη περίπτωσι. Ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Πρωσία ἀποξενωμένες ἀναμεταξύ τους περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά, εἶξ αἰτίας τῆς οὐδετερότητας τῆς Πρωσίας στὸν Ἰταλικὸ πόλεμο, ἡ μικρὴ φάρα τῶν προγκίπων, μοιραζιμένη ἀνάμεσα στὴν ἐπιθυμία καὶ τὸ φόβο,

1. Στὰ γαλλικὰ τὸ κείμενο.

* Ὅτι τέτοια ὑπῆρξε ἡ γενικὴ κατάσταση τῶν πνευμάτων στὸ παρελθὸν στὴ Ρηνανία, γι' αὐτὸ, ὁ Μάρξ κι ἐγώ, πειστήκαμε ἱκανοποιητικά σ' αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ μέρη. Ἐτσι βιομήχανοι τῆς ἀνατολικῆς δὲχθης τοῦ Ρήνου μὲ ρωτοῦσαν, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, πῶς θά 'ταν ἡ βιομηχανία τους κάτω ἀπ' τὸ καθεστῶς τοῦ γαλλικοῦ τελωνειακοῦ τιμολογίου. (Σημείωμα τοῦ Ἐνγκελς).

ν' ἀλληθωρίζει κατά τὸ Λουδοβίκο Ναπολέοντα σὺν τὸν μελλοντικὸ προστάτη μῆς νέας Ὁμοσπονδίας τοῦ Ρήνου (54) — νὰ ποιά ἦσαν τότε ἡ κατάσταση στὴν ἐπίσημη Γερμανία. Κι ὅλ' αὐτὰ σὲ μιὰ στιγμή, πού μόνο οἱ ἐνωμένες δυνάμεις δλόκληρου τοῦ ἔθνους θὰ 'ταν σὲ θέση ν' ἀποτρέψουν τὸν κίνδυνο τοῦ διαμελισμοῦ τῆς χώρας.

Πῶς θὰ μπορούσαν ὁμως νὰ συνενωθοῦν οἱ δυνάμεις δλόκληρου τοῦ ἔθνους; Τρεῖς δρόμοι εἶχαν μείνει ἀνοιχτοί, ἀφότου, ὅλες σχεδόν, χωρὶς ἐξαίρεση, οἱ συγκεχυμένες ἀπόπειρες τοῦ 1848 εἶχαν ἀποτύχει, ἀποτυχία πού ὥστόσο εἶχε σκορπίσει πολλές συγχύσεις.

Ὁ πρῶτος ἀπ' αὐτοὺς τοὺς δρόμους ἦταν ἡ πραγματικὴ ἔνωση τῆς χώρας, μὲ τὴν ἐξάλειψη ὅλων τῶν ξεχωριστῶν κρατῶν, δηλαδὴ ὁ ἀνοιχτὸς ἐπαναστατικὸς δρόμος. Ὁ δρόμος αὐτὸς εἶχε ὀδηγήσει μόλις πρὶν ἀπὸ λίγο τὴν Ἰταλία στὸ στόχο ἢ δυναστεία τῆς Σαβοΐας εἶχε προσχωρήσει στὴν ἐπανάσταση, κι ἔτσι εἶχε τσεπώσει τὸ στέμμα τῆς Ἰταλίας. Οἱ δικοὶ μας ὁμως οἱ πρίγκιπες, οἱ Γερμανοὶ σαβοΐανοί, οἱ Χοεντσόλερν, κι ἀκόμα οἱ πιὸ ριψοκίδουνοί ἀνάμεσά τους, οἱ Καβούρ αὐτὸ Μπίσμαρκ, ἦταν πέρα γιὰ πέρα ἀνίκανοι νὰ κάνουν μιὰ τέτοια τολμηρὴ πράξη. Ὅλα θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ κάνει ὁ λαὸς μόνος του, καὶ σ' ἔβαν πόλεμο γιὰ τὴν ἀριστερὴ δχθὴ τοῦ Ρήνου θὰ 'ταν ἀναμφισβήτητα ἱκανὸς νὰ πράξει ὅ,τι ἦταν ἀναγκαῖο. Ἡ ἀναπόφευκτη ὑποχώρηση τῆς Πρωσίας στὸ Ρήνο, ἡ μακρόχρονη πολιορκία τῶν φρουριῶν τοῦ Ρήνου, ἡ ἀναμφίβολη τότε προδοσία τῶν πριγκίπων τῆς Νότιας Γερμανίας, ὅλ' αὐτὰ ἦσαν ἀρχετὰ γιὰ ν' ἀνάψουν ἕνα τέτοιο ἔθνικὸ κίνημα, πού μπροστά του θὰ κατάρρεε ὅλη ἡ ἐξουσία τῶν δυναστῶν. Καὶ τότε ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας θὰ 'ταν ὁ πρῶτος πού θὰ ἔβαζε τὸ σπαθὶ στὴ θήκη του. Ἡ Δεύτερη Αὐτοκρατορία μόνο ἀντιδραστικὰ Κράτη μπορούσε νὰ ἔχει σὺν ἀντίπαλους, ἀπέναντι στὰ ὁποῖα ἐμφανίστηκε σὺν ὁ συνεχιστὴς τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ ἀπελευθερωτῆς τῶν λαῶν. Ἐνάντια ὁμως σ' ἕνα λαὸ πού ὁ ἴδιος βρισκόταν μέσα στὴν ἐπανάσταση θὰ 'ταν ἀνίσχυρη. Καὶ πραγματικὰ ἡ νικηφόρα γερμανικὴ ἐπανάσταση μπορούσε νὰ προκαλέσει ἕνα τέτοιο τράνταγμα, πού θὰ συνεπαγόταν τὴν ἀνατροπὴ δλόκληρης τῆς γαλλικῆς Αὐτοκρατορίας. Αὐτὴ θὰ 'ταν ἡ πιὸ εὐνοϊκὴ περίπτωση. Στὴ χειρότερη, ἂν οἱ δυνάστες παίρναν στὰ χέρια τους τὸ κίνημα. θὰ παραχωροῦσαν προσωρινὰ τὴν ἀριστερὴ δχθὴ τοῦ Ρήνου στὴ Γαλλία, θὰ δεῖχναν σ' ὅλον τὸν κόσμο τὴν ἐνεργητικὴ ἢ παθητικὴ προδοσία τῶν δυναστῶν καὶ θὰ δημιουργοῦσαν μιὰ κρίση, ἀπ' τὴν ὁποία δὲ θὰ ὑπῆρχε ἄλλη διέξοδος γιὰ τὴ Γερμανία ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἐπανάσταση, τὸ διώξιμο

δλων τῶν πριγκίπων καί τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς ἐνιαίας γερμανικῆς Δημοκρατίας.

Ὅπως εἶχαν τὰ πράγματα ὁ δρόμος αὐτὸς γιὰ τὴν ἔνωση τῆς Γερμανίας μπορούσε ν' ἀνοίξει μόνο σὲ περίπτωση πού ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας θ' ἄρχιζε τὸν πόλεμο διεκδικώντας τὰ σύνορα τοῦ Ρήνου. Μὰ ὁ πόλεμος αὐτὸς δὲν ἐγινε γιὰ τοὺς λόγους πού θ' ἀναφέρουμε σὲ λίγο. Ἔτσι ὁμως τὸ ζήτημα τῆς ἐθνικῆς ἔνωσης ἔπαψε νὰ εἶναι ἓνα ἐπείγον καὶ ζωτικὸ ζήτημα, πού θὰ ἔπρεπε νὰ λυθεῖ ἐπὶ τόπου, μὲ κίνδυνο, ἂν δὲν ἀντιμετωπιζόταν, τὴν ἐκμηδένιση. Τὸ ἔθνος μπορούσε προσωρινὰ νὰ περιμένει.

Ὁ δεῦτερος δρόμος ἦταν ἡ ἔνωση κάτω ἀπ' τὴν ἡγεμονία τῆς Αὐστρίας. Ἡ Αὐστρία εἶχε διατηρήσει, γενικά, στὰ 1815, τὸ σχηματισμὸ μιᾶς χώρας συμπαγοῦς καὶ στοργυλεμένης πού, ὁ σχηματισμὸς αὐτὸς τῆς εἶχε ἐπιβληθεῖ ἀπ' τοὺς πολέμους τοῦ Ναπολέοντα. Δὲν εἶχε πιά ἀξιώσεις πάνω στὶς παλιὲς κτήσεις τῆς στῆ Νότιο Γερμανία, πού τῆς εἶχαν ἀποσπαστεῖ. Ἰκανοποιήθηκε μὲ τὴν ἔνωση παλιῶν καὶ νέων ἐδαφῶν, πού θὰ μπορούσαν γεωγραφικὰ καὶ στρατηγικὰ νὰ συνδεθοῦν μὲ τὸν ἀπομένοντα πυρῆνα τῆς μοναρχίας, πού σωζόταν ἀκόμα. Ὁ χωρισμὸς τῆς γερμανικῆς Αὐστρίας ἀπ' τὴν ὑπόλοιπη Γερμανία, πού ἄρχισε μὲ τοὺς τελωνειακοὺς φραγμοὺς τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Που, πού ἐπιδεινώθηκε ἀπ' τὴν ἰταλικὴ ἀτυνομικὴ διοίκηση τοῦ Φραγκίσκου τοῦ Ιου καὶ πού ὠθήθηκε στὰ ἔσχατα ὄρια μὲ τὴ διάλυση τῆς γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας⁽⁵⁵⁾ καὶ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς Ὁμοσπονδίας τοῦ Ρήνου, διατηρήθηκε οὐσιαστικά κι ὕστερα ἀπ' τὰ 1815. Ὁ Μέτερνιχ χώρισε τὸ κράτος τοῦ ἀπ' τὴ μεριά τῆς Γερμανίας μ' ἓνα πραγματικὸ σιτικὸ τεῖχος. Οἱ τελωνειακοὶ δασμοὶ φράζαν τὸ δρόμο στὰ ὑλικά προϊόντα καὶ ἡ λογοκρισία στὴν πνευματικὴ παραγωγή πού προερχόταν ἀπ' τὴ Γερμανία. Ἀπίθανες στρεψόδικιες στὰ διαβατήρια περιόριζαν τὴν προσωπικὴ ἐπικοινωνία στὸ ἐλάχιστο. Στὸ ἐσωτερικὸ καὶ ἡ παραμικρὴ πολιτικὴ κίνηση προλαβαινόταν ἀπὸ ἓνα καθεστῶς ἀθαιρεσίας κι ἓναν χωρὶς προηγούμενο ἀπολυταρχισμὸ ἀκόμα καὶ γιὰ τὴ Γερμανία. Ἔτσι ἡ Αὐστρία παράμεινε ὀλότελα ξένη ἀπέναντι σ' ὁλόκληρο τὸ ἀστικό - φιλελεύθερο γερμανικὸ κίνημα. Μὲ τὸ 1848 ὠστόσο γκρεμίστηκε, στὸ μεγαλύτερό του μέρος, τουλάχιστο ὁ πνευματικὸς φραγμὸς ἀνάμεσά τους. Τὰ γεγονότα ὁμως τῆς χρονιᾶς αὐτῆς καὶ οἱ συνέπειές τους ἦταν πολὺ λίγο κατάλληλα γιὰ νὰ συντελέσουν στὴν προσέγγιση τῆς Αὐστρίας μὲ τὴν ὑπόλοιπη Γερμανία. Ἀντίθετα, ἡ Αὐστρία ὑπεράσπιζε ὄλο καὶ περισσότερο τὴ θέση τῆς σὰν ἀνεξάρτητη μεγάλη δύναμη. Ἔτσι φτάσαμε στὸ σημεῖο, πού, ἐνῶ στὰ ὁμοσπονδιακὰ ὄχυρά⁽⁵⁶⁾ ἀγαποῦσαν

τούς Αυστριακούς στρατιώτες, ενώ τους Πρώσους τους μισούσαν και τους κορόιδευαν, κι ενώ στο Νότο και στη Δύση όπου υπερίσχυαν οι καθολικοί, η Αυστρία διάθετε και κύρος και δημοτικότητα, ωστόσο κανένας δε σκεφτόταν στα σοβαρά για μια Ένωση της Γερμανίας κάτω απ' την αυστριακή ηγεμονία, έχτος από μερικούς μικρούς και μεσαίους Γερμανούς πρίγκιπες.

Και πώς μπορούσε να συμβεί διαφορετικά; Η ίδια η Αυστρία είχε κάνει τό πᾶν για ἓνα παρόμοιο αποτέλεσμα, ἂν και στά κρυφά ἔτρεφε ρομαντικά ἔννερα για μίαν αυτοκρατορία. Τό αυστριακό τελωνειακό σύνορο εἶχε παραμείνει, μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου, τό μοναδικό ἄκωμα ὕλικο διαχωριστικό τεῖχος στό ἔσωτερικό τῆς Γερμανίας, κι ἦταν γι' αὐτό τό λόγο ἄκωμα πιό αἰσθητό. Ἡ ἀνεξάρτητη πολιτική τῆς τῆς μεγάλης δύναμης δέ θά ἔχε πιά κανένα νόημα, ἂν δέ θά σήμαινε τήν ἐγκατάλειψη τῶν γερμανικῶν συμφερόντων σ' ὄφελος τῶν εἰδικά αυστριακῶν, δηλαδή τῶν ἰταλικῶν, τῶν οὐγγαρέζικων κλπ. συμφερόντων. Ἡ Αυστρία ὅπως πρῖν, ἔτσι καί ὕστερ' ἀπ' τήν ἐπανάσταση, παρέμενε τό πιό ἀντιδραστικό κράτος τῆς Γερμανίας, πού ἀντιδρούσε πιότερο ἀπό κάθε ἄλλο στά σύγχρονα ρεύματα, καί σύγχρονα ἢ τελευταία αὐστηρά καθολική μεγάλη δύναμη, ἢ μοναδική πού εἶχε διασωθεῖ. Κι ὅσο πιό πολὺ ἡ κυβέρνηση πού σχηματίστηκε ὕστερ' ἀπ' τίς μέρες τοῦ Μάρτη (57), πάσχιζε ν' ἀποκαταστήσει τό παλιό καθεστῶς τῶν παπάδων καί τῶν ἰησοῦϊτῶν, τόσο πιό πολὺ ἔκανε ἀδύνατη τήν ἡγεμονία τῆς, πάνω σέ μιά χώρα πού ἔταν κατά τὰ δύο τρίτα διαμαρτυρούμενη. Τέλος, μιά ἔνωση τῆς Γερμανίας κάτω ἀπ' τήν ἡγεμονία τῆς Αὐστρίας μπορούσε νά πραγματοποιηθεῖ μόνο μέ τό διαμελισμό τῆς Πρωσίας. Γεγονός πού, αὐτό καθ' ἑαυτῶ, δέ θ' ἀποτελοῦσε δυστύχημα γιά τή Γερμανία. Ὁ διαμελισμός ὅμως τῆς Πρωσίας ἀπ' τήν Αὐστρία θά ἔταν τό ἴδιο καταστρεφτικός ὅσο καί ὁ διαμελισμός τῆς Αὐστρίας ἀπ' τήν Πρωσία, πρῖν ἀπ' τόν ἐπικείμενο θρίαμβο τῆς ἐπανάστασης στή Ρωσία (πού ὕστερ' ἀπ' αὐτόν ὁ διαμελισμός τῆς Αὐστρίας θά γινόταν περιττός γιατί θά κατάρρευε μοναχῆ τῆς).

Κοντολογίς, ἡ ἔνωση τῆς Γερμανίας κάτω ἀπ' τήν αυστριακή φτερούγα, ἦταν ἓνα ρομαντικό ὄνειρο, καί ἀποδείχτηκε τέτοιο, ὅταν οἱ μικροί καί μεσαῖοι πρίγκιπες συγκεντρώθηκαν στά 1863 στή Φρανκφούρτη γιά ν' ἀνακηρύξουν τόν αυστριακό Φραγκίσκο Ἰωσήφ αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας. Ὁ Βασιλιάς τῆς Πρωσίας περιορίστηκε νά μὴ προσέλθει καί ἡ αυτοκρατορική κωμωδία κατάρρευσε ἀξιοθρήνητα (58).

Ἔμεινε ὁ τρίτος δρόμος: ἡ ἔνωση κάτω ἀπ' τήν πρωσική ἡγεμονία. Καί ὁ δρόμος αὐτός, γιατί τόν ἀκολούθησαν στήν πράξη, μᾶς ξανακατεβάζει ἀπ' τήν περιοχή τῆς θεωρητικολογίας στό

πίο σταθερό πεδίο, αν και αρκετά ρυπαρό, της «πραχτικής πολιτικής», της «ρεαλιστικής πολιτικής» (59).

Ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Φρειδερίκου τοῦ Που ἡ Πρωσία ἐβλεπε τὴ Γερμανία ὅπως καὶ τὴν Πολωνία σὰν ἓνα ἀπλό ἔδαφος γιὰ κατάκτηση, σὰν ἔδαφος ἀπ' τὸ ὁποῖο ἀποσπάει κανένας, ὅτι μπορεῖ, μὰ πού, κι αὐτὸ πάλι εἶναι αὐτονόητο, θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ τὸ μοιραστεῖ μὲ ἄλλους. Τὸ μοῖρασμα τῆς Γερμανίας μὲ ξένα κράτη — καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα μὲ τὴ Γαλλία — τέτοια ἦταν ἡ «γερμανικὴ ἀποστολή» τῆς Πρωσίας ἀπ' τὰ 1740. «Je vais, je crois, jouer votre jeu; si les as me viennent, nous partagerons». — (πιστεῦτε πῶς παίζω τὸ παιχνίδι σας· ἂν μοῦ ῥθουν οἱ ἄσσοι θὰ μοιραστοῦμε τὰ κέρδη), — αὐτὰ ἦσαν τ' ἀποχαιρετιστήρια λόγια τοῦ Φρειδερίκου στοῦ Γάλλου πρεσβευτῆ¹, ὅταν ἐφευγε γιὰ τὴν πρώτη του πολεμικὴ ἐκστρατεία (61). Πιστὴ σ' αὐτὴ «τὴ γερμανικὴ ἀποστολή» τῆς, ἡ Πρωσία πρόδωσε τὴ Γερμανία στὰ 1795, μὲ τὸ κλείσιμο τῆς εἰρήνης στὴ Βασιλεία, κι ὅταν, ἀπ' τὰ πρὶν, συμφώνησε (Συνθήκη τῆς 6 Αὐγούστου τοῦ 1796) ἀνταποκρινόμενῃ στὴ θεαίωση πού ἔχε δώσει γιὰ μιὰ ἐδαφικὴ ἐπέχταση, νὰ παραχωρήσει τὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Ρήνου στὴ Γαλλία, καὶ εἰσέπραξε πραγματικά, χάρη στοῦ Reichsdeputationshauptschluss (αὐτοκρατορικὴ ἀπόφαση τῶν ἀντιπροσώπων) πού τῆς ὑπαγόρευαν ἡ Ρωσία καὶ ἡ Γαλλία τὴν ἀμοιβή πού τῆς ἀξίζε ἡ προδοσία τοῦ Ράιχ ἀπ' αὐτήν (62). Στὰ 1805 πρόδωσε ἀκόμα τοὺς συμμάχους τῆς, τὴ Ρωσία καὶ τὴν Αὐστρία, μόλις ὁ Ναπολέοντας τὴ δόλωσε μὲ τὸ Ἀνόβερο — ταιμπούσε ἄλλωστε πάντα τέτοια δολώματα. — Τόσο ὁμως μπερδεύτηκε μὲ τὴ δική της κουτοπονηριά, ὥστε παρασύρθηκε σὲ πόλεμο ἐνάντια στοῦ Ναπολέοντα καὶ στὴν ἴενα πῆρε τὴν τιμωρία πού τῆς ἀξίζε (63). Κάτω ἀπ' τὴν ἀξέχαστη ἐντύπωση αὐτῶν τῶν χτυπημάτων ὁ Φρειδερίκος Γουλιέλμος ὁ Πίος, ἀκόμα κι ἐπειτα ἀπ' τὴ νίκη τοῦ 1813 καὶ τοῦ 1814, θέλησε νὰ παραιτηθεῖ ἀπ' ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ δυτικὰ προπύργια, νὰ περιοριστεῖ στὴν κατοχὴ τῆς Γερμανίας τοῦ Βορᾶ καὶ ν' ἀποσυρθεῖ, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῆς Αὐστρίας, ὅσο θὰ ἔταν δυνατὸ ἀπ' τὴ Γερμανία — πράγμα πού θὰ μετάρτεπε ὅλη τὴ δυτικὴ Γερμανία σὲ μιὰ καινούργια Ὀμοσπονδία τοῦ Ρήνου, κάτω ἀπὸ ρωσικὴ ἢ γαλλικὴ κηδεμονία. Τὸ σχέδιο δὲν ἀνθεξέ² ἐνάντια, πέρα γιὰ πέρα, στὴ θέληση τοῦ βασιλιά, τοῦ ἐπέβαλαν τὴ Βετοφαλία καὶ τὴν ἐπαρχία τοῦ Ρήνου, καὶ μαζὶ μ' αὐτὲς μιὰ καινούργια «γερμανικὴ ἀποστολή».

1. Στὰ γαλλικὰ στοῦ κείμενο.

Μ' εξαίρεση μερικά μικρά μεμονωμένα εδαφικά κομμάτια που αγοράζονταν, οι εδαφικές προσαρτήσεις είχαν τώρα σταματήσει προσωρινά. Στο έσωτερικό της χώρας ξανάνθισε σιγά - σιγά το παλιό καθεστώς των γιουόκκερ και των γραφειοκρατών· τις υποσχέσεις για Σύνταγμα που 'χαν δώσει στο λαό σε στιγμές σκληρής ανάγκης, τις άπαρνόνταν τώρα επίμονα. Παρ' όλα αυτά, ή αστική τάξη, ακόμα και στην Πρωσία, δλο και περισσότερο άγρυπνόςταν, γιατί δίγως βιομηχανία και έμπόριο, ακόμα κι αυτό το ίδιο το άλαζονικό πρωσικό κράτος ή-ταν τώρα λιγότερο κι από ένα μηδενικό. Βαθμιαία, βασανιστικά, με όμοιοπαθητικές δόσεις γίνονταν άναγκαστικά οικονομικές παραχωρήσεις στην αστική τάξη. Κι από μιá πλευρά οι παραχωρήσεις αυτές πρόσφεραν την προοπτική μιás νέας ύποστήριξης της «γερμανικής άποστολής» της Πρωσίας: ύποστήριξη που σημειώθηκε όταν ή Πρωσία, για νά παραμερίσει τá ξένα τελωνειακά σύνορα ανάμεσα στα δυό μισά της τμήματα, κάλεσε τá γειτονικά γερμανικά κράτη σέ μιá τ ε λ ω ν ε ι α κ ή έ ν ω σ η, που ως το 1830 ήταν μόνο εύσεθής πόθος (σ' αυτήν είχε προσχωρήσει μόνο το Χέσεν - Νταρμστάτ), ένω άργότερα, με τόν κάπως γρηγορότερο ρυθμό της πολιτικής και οικονομικής κίνησης που πραγματοποιήθηκε, σύντομα προσαρτήθηκε οικονομικά στην Πρωσία τó μεγαλύτερο μέρος της Γερμανίας του έσωτερικού⁽⁶²⁾. Οι μη πρωσικές χώρες, που 'σαν κοντά στη θάλασσα, μείναν ως τá 1848 έξω άπ' αυτήν την τελωνειακή ένωση.

Η τ ε λ ω ν ε ι α κ ή έ ν ω σ η ήταν μιá μεγάλη έπιτυχία για τήν Πρωσία. Τ' ό,τι ή ένωση αυτή σήμαινε μιá νίκη ένάντια στην αυστριακή έπιρροή, αυτό ήταν ακόμα λιγότερο. Τό κυριότερο ήταν ότι παράσχε στο πλευρό της Πρωσίας δλη τήν αστική τάξη των μεσαίων και μικρών κρατών. Σέ κανένα άλλο γερμανικό Κράτος, εκτός άπ' τή Σαξωνία, ή βιομηχανία δέν είχε άναπτυχθεί, έστω και κατά προσέγγιση, όπως στην Πρωσία· κι αυτό όφειλόταν όχι μόνο στις φυσικές και ιστορικές συνθήκες, αλλά και στο πλάτεμα των τελωνειακών συνόρων και στις άλλεπάλληλες έπεκτάσεις της έσωτερικής αγοράς. Όσο περισσότερο φάρβαινε ή τελωνειακή ένωση τόσο και άπορροφούσε περισσότερα άπ' αυτά τá μικρά κράτη στην έσωτερική της αγορά, και τόσο περισσότερο οι άστοί, που 'χαν άναδειχτεί σ' αυτά τá κράτη, συνήθιζαν νά βλέπουν τήν Πρωσία σαν τó δικό τους οικονομικό προπύργιο, κι έως άργότερα και τó πολιτικό. Και σύμφωνα με τó σκοπό των άστών χόρευαν και οι καθηγγητές. Αυτό που στο Βερολίνο οι χειγκελιανοί θεμελιώναν φιλοσοφικά, ότι δηλαδή ή Πρωσία ήταν προορισμένη νά μπει επί κεφαλής της Γερμανίας, τó άπόδειχναν στη Χαϊδελβέργη ιστορικά οι μαθητές

του Σλόσερ και ιδίως ο Χόσερ και ο Γκερβίνους. Προϋπέθεταν φυσικά ότι η Πρωσία θ' άλλαζε όλο το πολιτικό της σύστημα και θα ικανοποιούσε τα αιτήματα των ιδεολόγων της αστικής τάξης*.

Αυτά όμως δεν πραγματοποιήθηκαν γιατί υπήρξαν όρισμένες ειδικές προτιμήσεις υπέρ του πρωσικού κράτους, όπως συνέβη με τους Ιταλούς άστούς, όταν άναγνώρισαν το Πεδεμόντιο σαν ήγγε-
τικό κράτος, κι άφου το τελευταίο ανάλαβε άνοιχτά την ήγεσία του εθνικού κινήματος και του κινήματος για το Σύνταγμα. Όχι, αυτά γίναν παρά τη θέλησή τους. Οι άστοι διάλεξαν την Πρωσία σαν το λιγότερο κακό, γιατί η Αύστρία τους άπόκλειε άπ' την άγορά της και γιατί η Πρωσία, σε σύγκριση με την Αύστρία, διατηρούσε, παρ' όλ' αυτά, κάποιον άστικό χαρακτήρα, έστω και μόνο εξαιτίας της χρηματιστικής της τοιγκουνιάς. Η Πρωσία διάθετε, σχετικά με τ' άλλα μεγάλα κράτη, το πλεονέχτημα δυο καλών θεσμών: τη γενική ύποχρεωτική στρατιωτική θητεία και τη γενική ύποχρεωτική εκπαίδευση. Είχε καθιερώσει τους θεσμούς αυτούς σε καιρό άπεγνωσμένου κινδύνου και περιορίστηκε, στις καλύτερες μέρες, να τους άπαλλάξει άπ' ότι, στη δοσμένη περίπτωση, μπορούσαν να 'χουν το επικίνδυνο, να τους εφαρμόσει κατά τρόπο πλαδαρό και συνειδητά να τους διαστρεβλώσει. Όμως οι θεσμοί αυτοί εξακολουθούσαν να υπάρχουν στα χαρτιά, και χάρη σ' αυτούς η Πρωσία επιφύλασσε στον έαυτό της τη δυνατότητα να έλευθερώσει μιá μέρα τη λανθάνουσα δυναμική ενέργεια των λαϊκών μαζών σε βαθμό που θα 'ταν αδύνατο να έπιτευχθεί όπουδήποτε άλλο, με τον ίδιο αριθμό πληθυσμού. Η άστική τάξη συμβιβαζόταν με τους δυο αυτούς θεσμούς: η στρατιωτική ύπηρεσία εκείνων που η θητεία τους ήταν μονοετής, δηλαδή η ύπηρεσία των γιών των άστών, που μπορούσε, γύρω στα 1840, εύκολα να την εκτελέσει, αλλά και αρκετά φτηνά να την άποφύγει χάνεις με τη δωροδοκία, και, τόσο εύκολότερα, που, εκείνο τον καιρό, στον ίδιο το στρατό, δίναν λίγη μονάχα αξία στους άξιωματικούς της έθνοφρουράς, που τους στρατολογούσαν άπ' τους έμπορικούς και βιομηχανικούς κύκλους. Έξαιρετικά έπίσης χρήσιμος στην άστική τάξη ήταν ο μεγάλος αριθμός ανθρώπων

---

* Η «Έφημερίδα του Ρήνου» συζήτησε το 1842 άπ' αυτή την άποψη το θέμα το σκετικό με την πρωσική ήγεμονία. Ό Γκερβίνους μου 'λεγε το καλοκαίρι κιόλας του 1843 στην Όστάνδη: η Πρωσία πρέπει να μπει έπικεφαλής της Γερμανίας· γι' αυτό όμως απαιτούνται τρεις όροι: η Πρωσία πρέπει να δώσει ένα Σύνταγμα, πρέπει να δώσει έλευθερία στον τύπο και να υίοθειήσει μιάν έξωτερική πολιτική που να 'χει το δικό της κρώμα. (Σημείωση του Ένγκελς).

μ' ένα απόθεμα στοιχειωδών γνώσεων, που χωρίς αμφιβολία υπήρχε ακόμα στην Πρωσία, ανάμνηση απ' την εποχή της υποχρεωτικής σχολικής φοίτησης, που με την πρόοδο μάλιστα της μεγάλης βιομηχανίας ο αριθμός αυτός έγινε τελικά ανεπαρκής*. Κι ήταν ή μικρή αστική τάξη που παραπονιόταν για το ύψηλό κόστος αυτών των δύο θεσμών¹ και για τους ύψηλους φόρους που αυτό το κόστος συνεπαγόταν. Η ανερχόμενη πάλι αστική τάξη υπολόγιζε: πώς αυτά τα όπωσδήποτε μοιραία μ' αναπόφευκτα έξοδα θα 'πρεπε να καταβληθούν, για να γίνει μεγάλη δύναμη ή χώρα τους, έξοδα όμως που θ' αντισταθμίζονταν, με το παραπάνω, απ' την αύξηση των κερδών της.

Κοντολογίς, οι Γερμανοί άστοι δέν τρέφαν την παραμικρή αυταπάτη για την αγάπη που άξιζε ή Πρωσία. Κι άν απ' τή 1840 ή πρωσική ήγεμονία άρχισε ν' άποχτάει στις γραμμές τους ένα κύρος όλο και μεγαλύτερο, αυτό συνέβαινε μονάχα για το λόγο και στο βαθμό που ή πρωσική αστική τάξη, χάρη στην πιό γρήγορη οικονομική της ανάπτυξη, έμπαινε επί κεφαλής της γερμανικής αστικής τάξης οικονομικά και πολιτικά: συνέβαινε για το λόγο και στο βαθμό που τους Ρότεκ και τους Βέλκερ του παλιού συνταγματικού Νότου τους επισκίαζαν οι Καμπφάουζεν, οι Χάινσεμαν και οι Μίλντε του πρωσικού Βορρά: για το λόγο ότι οι δικηγόροι και οι καθηγητές επισκίαζονταν απ' τους εμπόρους και τους βιομηχάνους. Και πραγματικά, στους Πρώσους φιλελεύθερους, — κατά τή τελευταία χρόνια πριν απ' τή 1848 και ιδίως σ' αυτούς της περιοχής του Ρήνου, — μπορούσε να διακρίνει κανένας ένα όλότελα διαφορετικό έπαναστατικό πνεύμα απ' ότι στους μικρόψυχους φιλελεύθερους του Νότου⁽⁶⁴⁾. Και τότε έμφανίστηκαν τή δυο καλύτερα απ' τόν καιρό του 16ου αιώνα και ύστερα πολιτικά λαϊκά τραγούδια, τή τραγούδι για τή δήμαρχο Τσέχ και τή τραγούδι για τή βαρώνη φον Ντρόστε - Φίσερινγκ⁽⁶⁵⁾, που τή ριφокίνδυνό τους τρομάζει σήμερα, στα γερά-

---

* Σημ. του "Ενγκελς: Στην εποχή της έκπολιτιστικής μάχης (63) (Kulturkampf) οι βιομήχανοι της Ρηγανίας παραπονιόταν ακόμα σέ μένα ότι δέ μπορούσαν από εξαίρετους εργάτες ν' άποκτήσουν άρκα τεκνητες, έξ αίτίας της έλλειψης άρκετών γενικών γνώσεων. Τό φαινόμενο αυτό μπορούσε να παραιτηρηθεί κυρίως στις περιοχές που τις κατοικούσαν καθολικοί.

---

1. 'Ο "Ενγκελς σημειώνει στο περιθώριο του χειρογράφου: μεσοία σχολεία για τήν αστική τάξη.

ματά τους, τούς ίδιους ανθρώπους που στά 1846 τὰ τραγουδοῦσαν μ' ἐλευθέριο ὄφρος:

«Αὐτὸν τὸν ἀνθρώπο τὸν κοιλαρὰ
νὰ μὴ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸν πετύχει
ἀπὸ δυὸ μέτρα μακριά.
Εἶχε κανένας μιὰ τέτοια ἀτυχία
σὰν κι αὐτὴ τοῦ δήμαρχου Τσεχία; (66)

Μὰ ἐλ' αὐτὰ ἐπρεπε πολὺ σύντομα ν' ἀλλάξουν. Ἦρθε ἡ ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη καὶ ἀκολούθησαν οἱ μέρες τοῦ Μάρτη στὴ Βιέννη καὶ ἡ ἐπανάσταση τῆς 18 τοῦ Μάρτη στὸ Βερολίνο. Ἡ ἀστική τάξη εἶχε νικήσει δίχως σοβαρὴ πάλη, κι ὅταν ἡ ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας πάλης ἐμφανίστηκε, δὲν τὴ θέλησε. Γιατὶ αὐτὴ ἡ τάξη, πού πρὶν λίγο καιρὸ ἐρωτοτροποῦσε ἀκόμα μὲ τὸ σοσιαλισμὸ καὶ τὸν κομμουνισμὸ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, (ἰδιαίτερα στὸ Ρῆνο), ἀντιλαμβάνοταν τώρα ξαφνικὰ πὼς δὲν εἶχε ἀναθρέψει μόνον ξεχωριστοὺς ἐργάτες, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἐργατικὴ τὰ ξ η, ἓνα δηλαδὴ μισοκοιμισμένο ἀκόμα προλεταριάτο, μὰ πού βαθμιαία ἀφωπνιζόταν, καὶ πού ἀπ' τὴν ἴδια του τὴ φύση ἦταν ἐπαναστατικὸ, βαθύτατα ἐπαναστατικὸ. Κι αὐτὸ τὸ προλεταριάτο πού παντοῦ εἶχε πολεμήσει γιὰ τὴ νίκη τῆς ἀστικῆς τάξης, διατύπωνε κίβλας — ἰδιαίτερα στὴ Γαλλία — αἰτήματα πού ἦταν ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν ὑπαρξὴ δλόκληρου τοῦ ἀστικοῦ καθεστώτος καὶ στὸ Παρίσι, στὶς 23 τοῦ Ἰούνη τοῦ 1848, δόθηκε ἡ πρώτη φοβερὴ μάχη ἀνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς τάξεις. Ἰστερα ἀπὸ τετραήμερη μάχη τὸ προλεταριάτο ὑπόκυψε. Κι ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή ἡ μάχη τῆς ἀστικῆς τάξης σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη πέρασε μὲ τὸ μέρος τῆς ἀντίδρασης· συμμαχῆσε μὲ τοὺς ἀπολυταρχικοὺς γραφειοκράτες, φεουδάρχες καὶ παπάδες, — πού μόλις τοὺς εἶχε ἀνατρέψει μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἐργατῶν, — ἐνάντια στοὺς ἐχθροὺς τῆς κοινωνίας: ἀκριβῶς τοὺς ἴδιους αὐτοὺς ἐργάτες.

Στὴν Πρωσία αὐτὸ τὸ πέρασμα πραγματοποιήθηκε κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: ἡ ἀστικὴ τάξη ἐγκατάλειψε τοὺς ἐκλεγμένους ἀντιπροσώπους της καὶ χάρηκε, στὰ φανερά ἢ στὰ κρυφά, ὅταν τοὺς εἶδε νὰ τοὺς διαλύει ἡ κυβέρνησις τὸ Νοέμβρη τοῦ 1848. Ἡ κυβέρνησις τῶν γιοὺνκερ καὶ τῶν γραφειοκρατῶν, πού, γιὰ δέκα περίπου χρόνια, διατήρησε τότε κορδωμένη τὴν ἐξουσία στὴν Πρωσία, χωρὶς ἄλλο, ὑποχρεώθηκε, νὰ κυβερνήσει μὲ κάποια συνταγματικὴ μορφή. Ἐκδόκῆθηκε ὅμως γι' αὐτὸ μ' ἓνα δλόκληρο σύστημα ἀπὸ μικροπρεπεῖς, ἀνήκουστες ὡς τώρα, καὶ γιὰ τὴν Πρωσία ἀκόμα, στρεψοδικίες καὶ ἐκδιασμούς, πού κάτω ἀπ' τὸ καθεστῶς τοὺς κανένας δὲν ὑπόφερε περισσότερο ἀπ' ὅτι ἡ ἴδια

ή αστική τάξη (67). Ή τελευταία όμως αυτή, μετανιωμένη, κλείστηκε στον έαυτό της, δεχόταν ταπεινά τὰ χτυπήματα και τις κλωτσιές που έφταν βροχή πάνω της σαν τιμωρία για τις παλιές επαναστατικές όρέξεις της, και σιγά - σιγά αποκροστάλωνε τή σκέψη, που κατοπινά τήν εξέφρασε: «Σκυλιά, να τί είμαστε!»

Ήρθε ή περίοδος τής αντιδασιλείας. Για ν' αποδείξει τήν άφροσύνη του στο θρόνο, ο Μάντουφελ περιέζωσε το διάδοχο του θρόνου (το σημερινό αυτοκράτορα)¹, με χαφιέδες, όπως κάνει τώρα ο Πούτκαμερ με τή σύνταξη του «Σοσιαλδημοκράτη». Όταν ο διάδοχος του θρόνου έγινε αντιδασιλιάς, ο Μάντουφελ απομακρύνθηκε άμέσως με μιá κλωτσιά, κι άρχισε ή καινούργια εποχή (68). Ήταν μονάχα μιá αλλαγή σκηنيού. Ο πρίγκιπας — αντιδασιλιάς συγκατατέθηκε να επιτρέψει στους άστους να γίνουν φιλελεύθεροι. Οι άστοι κατευχαριστήμενοι έπωφελήθηκαν άπ' αυτή τήν άδεια, φαντάστηκαν όμως ότι τώρα είχαν και τή διακυβέρνηση, και πώς το πρωσικό κράτος θα χόρευε σύμφωνα με το σκοπό τους. Αυτό όμως δεν ήταν καθόλου στις προθέσεις των «άρμόδιων κύκλων», όπως εκφράζονται στη γλώσσα τήν ήμειπίσημη και των έρπετων. Ή αναδιοργάνωση του στρατού όφειλε να είναι το τίμημα, που θα πλέρωναν οι φιλελεύθεροι άστοι για τήν καινούργια εποχή. Ή κυβέρνηση άπαιτούσε μονάχα τήν έφαρμογή τής γενικής στρατιωτικής θητείας στο μέτρο που 'ταν σε χρήση στα 1816. Άπ' τήν άποψη τής φιλελεύθερης αντιπολίτευσης δε μπορούσε να λεχτεί άπολύτως τίποτα ενάντια σ' αυτή τήν άπαίτηση και που δε θα διάφευδε κατηγορηματικά τους δικούς της τους λόγους τους σχετικούς με τήν ισχύ τής Πρωσίας και τή γερμανική άποστολή. Ή φιλελεύθερη όμως αντιπολίτευση έξαρτούσε τήν άποδοχή για τή γενική στρατιωτική θητεία άπ' τόν άκόλουθο όρο: ο νόμιμος χρόνος στρατιωτικής θητείας θα 'ταν, κατ' ανώτατο όριο, διετής. Αυτή καθ' έαυτή ή πρόταση ήταν έντελώς λογική. Το ζήτημα όμως ήταν αν θα 'ταν δυνατό αυτός ο όρος ν' άποσπαστεί άπ' τήν κυβέρνηση, αν ή φιλελεύθερη αστική τάξη τής χώρας ήταν άποφασισμένη να επιμείνει στον όρο αυτό ως το τέλος, ως τή θυσία των άγαθών της κι ως τήν τελευταία σταγόνα του αίματός της. Ή κυβέρνηση ήταν άδιάλλακτη στο θέμα τής τριετούς στρατιωτικής θητείας, ενώ ή Βουλή ήθελε τή διετή θητεία: Ή σύγκρουση έξέσπασε (69). Και μαζί με τή σύγκρουση στο στρατιωτικό θέμα, ή έξωτερική

1. Γουλιέλμο τόν Ιο.

πολιτική διαδραμάτισε γι' ἄλλη μιὰ φορά ἕναν ἀποφασιστικό ρόλο στὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ¹.

Εἶδαμε πῶς ἡ Πρωσία, μὲ τὴ στάση της στὸν πόλεμο τῆς Κριμαίας καὶ τὸν πόλεμο τῆς Ἰταλίας, εἶχε χάσει ὅτι τῆς εἶχε ἀπομείνει σὲ ὑπόληψη. Ἡ ἀξιοθρήνητη αὐτὴ πολιτικὴ δικαιολογιόταν, κατὰ κάποιον τρόπο, μὲ τὴν ἀσχημὴ κατάστασιν τοῦ στρατοῦ. Ὅπως, καὶ πρὶν ἀκόμα ἀπ' τὸ 1848, δὲ μπορούσαν νὰ ἐπιβληθοῦν οὔτε νέοι φόροι, οὔτε νὰ συνομολογηθοῦν δάνεια χωρὶς τὴ συγκατάθεσιν τῶν Τάξεων· καθὼς ὁμοίως οὔτε θέλαν νὰ συγκαλέσουν γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν κοινοτικῶν Τάξεων, ποτὲ δὲν ὑπῆρχαν ἀρκετὰ χρήματα γιὰ τὸ στρατό, καὶ ὁ τελευταῖος ἀφανίζοταν κυριολεκτικὰ ἀπ' αὐτὴν τὴ χωρὶς ὄρια τσιγγουνιά. Τὸ πνεῦμα τῆς ἐπίδειξης καὶ τῆς καυχησιολογίας, ποῦ ἔχε ριζώσῃ μὲ τὸν Φρειδερίκο Γουλιέλμο τὸν Πῖο, διαδραμάτισε τὰ ὑπόλοιπα. Καὶ μπορούμε νὰ διαβάσουμε στὰ γραπτὰ τοῦ κόμητος Βάλντερζεϊ σὲ ποῖο βαθμὸ ἀνίσχυρος ἀποδείχτηκε αὐτὸς ὁ στρατὸς τῶν παρελάσεων στὰ δανέζικα πεδία τῶν μαχῶν, στὰ 1848. Ἡ ἐπιστράτευση τοῦ 1850 ὑπῆρξε ἕνα δλοκλήρωτικὸ φιάσκο· τὰ πάντα λείπαν, καὶ ὅτι ὑπῆρχε ἦταν τίς πιότερες φορές ἀχρηστο⁽²⁹⁾. Τώρα ὡστόσο τὸ ἔχον ἐπανορθώσῃ ἀφοῦ ἡ Βουλὴ εἶχε συμφωνήσῃ νὰ ψηφίσῃ τις πιστώσεις· ὁ στρατὸς εἶχε ξετινάξῃ τὴν παλιὰ ρουτίνα, ἡ ὑπηρεσία ἐκστρατείας ἀντικαθιστοῦσε, σὲ μεγάλῳ βαθμῷ, τὸ πνεῦμα τῆς παρέλασης. Ἡ ἀριθμητικὴ ὁμοίως δύναμη τοῦ στρατοῦ παράμενε ἡ ἴδια ὅπως ἦταν καὶ τὸ 1820, ἐνῶ ὅλες οἱ ἄλλες μεγάλες δυνάμεις, καὶ ἰδιαιτέρα ἡ Γαλλία, — ἀπ' τὴν ὁποία, ἀκριβῶς τώρα, προερχόταν ὁ κίνδυνος, — εἶχαν αὐξήσῃ τεράστια τὴ δύναμη τοῦ στρατοῦ τους. Στὴν Πρωσία ὡστόσο ὑπῆρχε ἡ γενικὴ ὑποχρεωτικὴ στρατιωτικὴ θητεία· κάθε Πρῶσος ἦταν στὰ χαρτιά στρατιώτης· ὁ πληθυσμὸς ὁμοίως εἶχε περάσῃ ἀπ' τὰ 10 καὶ ½ ἑκατομμύρια τὸ 1817 στὰ 17 καὶ ¾ ἑκατομμύρια τὸ 1858, καὶ τὰ πλαίσια τοῦ στρατοῦ δὲν ἐπαρκοῦσαν νὰ δεχτοῦν γιὰ θητεία καὶ νὰ ἐκπαιδεύσουν περισσότερος ἀπ' τὸ ἕνα τρίτο τῶν ἀνδρῶν ποῦ ἴσαν ἱκανοὶ γιὰ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία. Ἡ κυβέρνηση ἀπαιτοῦσε τώρα μιὰ ἰσχυροποίηση τοῦ στρατοῦ, ποῦ ν' ἀνταποκρίνεται, σχεδὸν ἐπακριβῶς, στὴν ἀύξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἀπ' τὰ 1817. Οἱ ἴδιοι ὁμοίως φιλελεύθεροι βουλευτές, ποῦ ἀξίωγαν ἀκατάπαυστα ἀπ' τὴν κυβέρνηση νὰ μπεῖ ἐπικεφαλῆς τῆς Γερμανίας, νὰ ὑπερασπιστεῖ

1. Ἐδῶ ὁ Ἐνγκελς ἀφῆσε τὸν ἀναγκαῖο γιὰ μιὰ παρεμβολὴ κῶρο, ποῦ ὡστόσο δὲ γράφτηκε ὡς τὸ τέλος.

τὸ δυναμικὸ γόητρο τῆς Γερμανίας στὸ ἐξωτερικόν, καὶ νὰ τῆς ἐξασφαλίσῃ τὸ κύριον τῆς ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἔθνη, — οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἄνθρωποι ἀρχίζαν ξαφνικὰ νὰ ταιγγουνεύονται, νὰ παζαρεύουν καὶ δὲ θέλαν νὰ συγκατατεθοῦν σ' ἐτιδήποτε, παρὰ μόνον μὲ βάση τὴ διετὴ στρατιωτικὴ θητεία. Εἶχαν ὅμως τὴ δύναμη νὰ ἐπιβάλλουν τὴ θέλησὴ τους, πού μὲ τόσο πείσμα ὑποστήριζαν; Στεκόταν πίσω τους ὁ λαός, ἢ ἔστω μόνον ἡ ἀστικὴ τάξη, ἐτοιμὴ νὰ περάσῃ στὴν ἐπίθεσιν;

Κάθε ἄλλο. Ἡ ἀστικὴ τάξη χειροκροτοῦσε τὶς ρητορικὰς τοὺς ξιφουλκῆσεις ἐνάντια στὸν Μπίσμαρκ, στὴν πραγματικότητά ὅμως ὀργάνωνε ἕνα κίνημα, πού κατευθυνόταν, ἔστω καὶ ἀσυνείδητα, ἐνάντια στὴν πολιτικὴ τῆς πλειοψηφίας τῆς πρωσικῆς Βουλῆς. Οἱ παρεμβάσεις τῆς Δανίας στὸ Σύνταγμα τοῦ Χόλσταϊν, οἱ ἀπόπειρες γιὰ βίαιη δανοποίηση τοῦ Σλέσβιγκ προκαλοῦσαν τὴν ἀγανάχτησιν τοῦ Γερμανοῦ ἀστοῦ (70). Νὰ τρώει καρπαζιῆς ἀπ' τὶς μεγάλες δυνάμεις, τὸ 'χε συνηθίσει' νὰ τρώει ὁ μὸς καὶ κλωτσιῆς ἀπ' τὴ μικρὴ Δανία, ἦταν κάτι πού φλόγιζε τὴν ἀγανάχτησίν του. Σχηματίστηκε ἡ «Ἐθνικὴ Ἐνωσις» (71). Τὸν ὄγκο τῆς δυνάμεις τῆς τὸν ἀποτελοῦσε ἀκριβῶς ἡ ἀστικὴ τάξη τῶν μικρῶν κρατῶν. Καὶ ἡ «Ἐθνικὴ Ἐνωσις», παρ' ὅλο τὸν ὀλοκληρωτικὸ φιλελευθερισμὸ τῆς, ἀπαιτοῦσε πρῶτ' ἀπ' ὅλα τὴν ἔθνικὴ ἔνωσιν κάτω ἀπ' τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πρωσίας, μιᾶς Πρωσίας ὅσο τὸ δυνατὸ πρὸς φιλελευθερίας, στὴν ἀνάγκη ὅμως καὶ κάτω ἀπ' τὴν ἡγεμονίαν μιᾶς ὁποιασδήποτε Πρωσίας. Κι ἐκεῖνο, τέλος, πού ἡ «Ἐθνικὴ Ἐνωσις» ἀπαιτοῦσε, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἦταν, ἀφοῦ προχωρήσουν, νὰ ἐξαλείψουν τὴν ἄθλια θέσιν τῶν Γερμανῶν, πού στὴ διεθνή ἀγορὰ τοὺς ἀντιμετώπιζαν ὡς ἄνθρώπους δευτέρας κατηγορίας, νὰ τιμωρηθεῖ ἡ Δανία καὶ νὰ τρίξουν τὰ δόντια στὶς μεγάλες δυνάμεις στὸ ζήτημα τοῦ Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν. Τώρα πιά ἡ ἐξίωσις γιὰ πρωσικὴ ἡγεμονία ἦταν λυτρωμένη ἀπ' ὅλες ἐκεῖνες τὶς συγχύσεις καὶ τὶς κουταμάρες, πού τὴ χαρακτῆριζαν ὡς τὸ 1850. Ἡξεραν πολὺ καλά τί σήμαινε ὁ ἐξωστρακισμὸς τῆς Αὐστρίας ἀπ' τὴ Γερμανία, ἡ πραγματικὴ ἐξάλειψιν τῆς κυριαρχίας τῶν μικρῶν κρατῶν, κι ὅτι ἦταν ἀδύνατο ν' ἀποχτηθοῦν καὶ τὰ δυὸ δίχως τὸν ἐμφύλιον πόλεμον καὶ τὴ διαίρεσιν τῆς Γερμανίας. Τώρα ὅμως δὲ φοβοῦταν πιά τὸν ἐμφύλιον πόλεμον καὶ ἡ διαίρεσις θὰ ἦταν μόνον τὸ λογικὸ ἀπέλεσμα τοῦ τζωνεϊακοῦ ἀποκλεισμοῦ πού ἀσκοῦσε ἡ Αὐστρία. Ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον τῆς Γερμανίας εἶχαν φτάσει σ' ἕνα τέτοιον βαθμὸ ἀνάπτυξης, τὸ δίχτυ τῶν γερμανικῶν ἐμπορικῶν ὀκίων πού ἀγκάλιαζε τὴν παγκόσμιον ἀγορὰ εἶχε γίνῃ τόσο ἐκτεταμένο καὶ τόσο πυκνόν, πού 'χε πιά καταστῆ ἀνυπόφορος ὁ ἐπαρχιωτισμὸς στὸ ἐσωτερικόν, ἡ ἔλλειψιν δικαιομάτων καὶ προστα-

σίας στο εξωτερικό. Και ενώ η ισχυρότερη πολιτική οργάνωση, που 'χε ποτέ αποκτήσει η άστική τάξη, άπόσυρε ουσιαστικά την έμπιστοσύνη της άπ' τούς βουλευτές του Βερολίνου, οι τελευταίοι συνέχισαν νά παζαρεύουν τό χρόνο της στρατιωτικής θητείας!

Αυτή ήταν η κατάσταση όταν ο Μπίσμαρκ αποφάσισε ν' άναμειχτεί ενεργά στην εξωτερική πολιτική.

Ο Μπίσμαρκ είναι ο Λουδοβίκος Ναπολέοντας, είναι ο Γάλλος τυχοδιώχτης, μνηστήρας του στέμματος, μεταμορφωμένος σε Πρώσο έπαρχιώτη γιούνκερ και Γερμανό σπουδαστή των φοιτητικών συλλόγων. Τό ίδιο, όπως και ο Λουδοβίκος Ναπολέοντας, ο Μπίσμαρκ είναι άνθρωπος με πολύ πραχτικό πνεύμα και πρωτοφανή κατεργαριά, ένας γεννημένος και τετραπέρατος έπιχειρηματίας, πού, κάτω άπό διαφορετικές περιστάσεις θά μπορούσε νά διεκδικήσει στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης τή θέση άπ' τούς Βάντερμπιλτ και Τζέυ Γκούλντ, και πού, άλλωστε, τά ματάφερε περίφημα νά πραγματοποιήσει σημαντικά κέρδη. Όμως αυτό τό ξεχωριστό άνεπτυγμένο μυαλό στο πεδίο της πραχτικής ζωής, συνοδευόταν συχνά άπό μιá στενοκεφαλιά, κι άπ' αυτή τήν άποψη ο Μπίσμαρκ ξεπερνάει τόν Γάλλο πρόδρομό του. Γιατί ο τελευταίος, στά χρόνια των περιπλανήσεών του σαν αλήτης, μπόρεσε παρ' όλες τίς έναντιότητες, νά σφυρηλατήσει ο ίδιος τίς «ναπολεόντειες ιδέες» του (72) — πού τού τριβλιζαν άλλωστε τό μυαλό — ενώ ο Μπίσμαρκ, όπως θά τό δούμε, ποτέ του δε συνέλαβε ούτε ίχνος μιás προσωπικής πολιτικής ιδέας, και τό μόνο πού κατόρθωνε ήταν νά συνδυάζει τίς έτοιμες ιδέες των άλλων. Άκριβώς όμως αυτή η στενότητα αντίληψης ήταν ή καλή του τύχη. Δίχως αυτήν δε θά κατάφερε ποτέ νά συλλάβει τό νόημα της παγκόσμιας Ιστορίας άπό ειδική πρωσιική σκοπιά' κι αν σ' αυτή τήν καθαρά πρωσιική του αντίληψη για τόν κόσμο θά παρουσιαζόταν κάποια τρύπα, άπ' όπου θά μπορούσε νά διεισδύσει τό φώς της ήμέρας, τότε θά πελάγωνε σ' έλη του τήν άποστολή και θά ξοφλούσε με τή δόξα του. Πραγματικά, άφου εκπλήρωσε με τόν τρόπο του αυτή τήν ιδιαίτερη άποστολή του, πού η δύναμη των γεγονότων τού τήν είχε διαγράψει, βρέθηκε σ' αδιέξοδο, και θά δούμε σε τί παραστρατήματα τόν καταδίκασαν ή τέλεια έλλειψη όρθολογικών ιδεών και ή άνικανότητα πού έδειχνε νά καταλάβει τήν Ιστορική κατάσταση, πού ο ίδιος είχε δημιουργήσει.

Άν τό Λουδοβίκο Ναπολέοντα τό παρεθόν του τόν είχε συνηθίσει νά μη δυσκολεύεται στην έκλογή των μέσων, τόν Μπίσμαρκ ή Ιστορία της πρωσιικής πολιτικής, ιδιαίτερα της πολιτι-

κής του λεγομένου μεγάλου εκλέκτορα¹ και του Φρειδερίκου του Που, τὸν δίδαξε νὰ ἐνεργεῖ μὲ ἀκόμα λιγότερους ἐνδοιασμούς· κι ἀκόμα ὅτι, ὅταν ἐνεργοῦσε μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, μποροῦσε νὰ διατηρεῖ τὴν εὐγενῆ συναίσθησιν ὅτι παράμενε πιστὸς στὴν ἔθνικὴ παράδοσιν. Τὸ πρακτικὸν του αἰσθητήριον τὸν δίδαξε νὰ καταπνίγει τὰ γιουονκερικά του πάθη, ὅταν αὐτὸ ἦταν ἀναγκαῖον· κι ὅταν πιά αὐτὴ ἡ κατάπνιξις δὲ χρειαζόταν, τότε αὐτὰ τὰ πάθη μποροῦσαν νὰ ξαναεκδηλωθοῦν μὲ τὸν παρ' ὅσον τρόπο. Αὐτὸ δέβαια ἦταν σημάδι πρακτικῆς. Ἡ πολιτικὴ του μέθοδος ἦταν ἡ μέθοδος τοῦ σπουδαστῆ τῶν φοιτητικῶν συλλόγων. Στὴ Βουλὴ προσάρμοξε ἀνεπιτήδευτα στὸ πρωσικὸ Σύνταγμα τὴν κατὰ λέξιν καὶ εὐδράπηλιν ἑρμηνείαν τοῦ Bierkomment², χάριν στὸ ὅποιο ἐρίσκον διέξοδος ἀπ' ὁποιαδήποτε κατάστασιν ὅλες τὶς φοιτητικὰς ταβέρνας. Ἔτσι ὅλες τὶς καινοτομίας ποῦ ἔμπασε στὴ διπλωματία τὶς δανείσθηκε ἀπ' τὶς συνθήκεις τῶν φοιτητικῶν συλλόγων. Ἄν ὅμως συνέβη συχνὰ ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας, ὁ ἀποφασιστικὸς στιγμὲς, ν' ἀμφιβάλλει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, ὅπως κατὰ τὸ πραξικόπημα τοῦ 1851, ὅταν ὁ Μορνὺ χρειάστηκε νὰ τὸν πιέσει γιὰ νὰ τὸν ἐξανγκάσει νὰ τελειώσῃ τὸ ἔργον ποῦ ἔχε ἀρχίσει, ἤ, ὅπως στίς παραμονὲς τοῦ πολέμου τοῦ 1870, ὅταν μὲ τὴν ἀναποφασιστικότητά του χαντάκωσε ὅλην τὴν θέσιν, ὥστος οὕτως πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμε, πρὸς ἔπαινον τοῦ Μπίσμαρκ, ὅτι ποτὲ δὲ συνέβηκε στὸν τελευταῖον κάτι τὸ παρόμοιον. Ποτὲ δὲν τὸν ἐγκατάλειψε ἡ δύναμις τῆς θέλησός του, ποῦ μᾶλλον μετατρέπεται ὁ ἀσύδοτος θαναυσότησα. Κι ἐκεῖ πρωτ' ἀπ' ὅλα κρύβεται τὸ μυστικὸν τῶν ἐπιτυχιῶν του. Σ' ὅλες τὶς κυρίαρχας τάξεις τῆς Γερμανίας, στοὺς γιουονκερ ὅπως καὶ στοὺς ἀστούς, εἶχαν αὐτὸν ὁμοῦ βαθμὸν στερήσεως τὰ τελευταῖα ὑπολείμματα ἐνεργητικότητος, ποῦ τὸ νὰ μὴ διαθέτῃ κανένας θέλησιν συνταυτίσθηκε αὐτῷ ὁμοῦ βαθμῷ μὲ τὰ ἴθνη τῆς «καλλιεργημένης» Γερμανίας, ποῦ, ὁ μοναδικὸς ἀνάμικτος αὐτοῦς τοὺς Γερμανοὺς, ποῦ διαθέτε ἀκόμα στήν πραγματικότητα θέλησιν, κατέστη, γι' αὐτὸ καὶ μόνο, ὁ μεγαλύτερος ἄνδρας τους, ὁ τύραννος ποῦ τοὺς ἐξουσίαζε, ποῦ μπροστά του σπύδαν νὰ «ἐπιτηδεύονται», κι ὅπως οἱ ἴδιοι λέγαν μὲ ἔσχιμιενή τὴ συνέδισιν. Ἀπ' τὴν ἄλλην πάλι εἶναι ἀλήθεια ὅτι, στὴ

---

1. Ἐδῶ ἐννοεῖ τὸ Φρειδερίκο Γουλιέλμο. Στὴ Γερμανία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἐκλέκτορες ὀνομάζοντο ἐκεῖνοι ποῦ εἶχαν ψῆφο γιὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ αὐτοκράτορος. (Σημ. μεταφραστικῆ).

2. Παροδοσιακὸς κανονισμὸς ποῦ σύμφωνα μ' αὐτὸν ζευτιλίζονταν οἱ μπουροκατανόσεις τῶν Γερμανῶν φοιτητῶν.

«μὴ καλλιεργημένη» Γερμανία, δὲν ἔχουν ἀκόμα φτάσει ὡς αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ὁ λαὸς τῶν ἐργαζομένων ἔδειξε πῶς εἶχε μιὰ θέληση, πού δὲ μπόρεσε νὰ τὴν καταβάλλει οὔτε αὐτὴ ἢ σιδερένια θέληση τοῦ Μπίσμαρκ.

Λαμπρὴ σταδιοδρομία ξανοιγόταν μπροστὰ στὸν παλαιοκρῶσο γιοῦνκερ, φτάνει μονάχα νὰ ἔχε τὸ θάρρος καὶ τὴν ἐξυπνάδα νὰ καταπιαστεῖ μ' αὐτὸ τὸ ἔργο. Μήπως ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας δὲν εἶχε καταστῆ τὸ εἰδωλό τῆς ἀστικής τάξης γιὰτὶ διάλυσε μὲν τὸ κοινοβούλιό της, ἀῶξεσε ὁμως τὰ κέρδη της; Καὶ μήπως ὁ Μπίσμαρκ δὲν εἶχε τὰ ἴδια χαρίσματα ἐπιχειρηματία, πού οἱ ἄστοι θαυμάζαν τόσο πολὺ στὸν ψευτο - Ναπολέοντα; Μήπως δὲν τὸν τραβοῦσε ὁ δικός του Μπλάιχρέντερ, ὅπως τὸ Λουδοβίκο Ναπολέοντα ὁ δικός του Φούλντ; Μήπως, στὴ Γερμανία τοῦ 1864, δὲν ὑπῆρχε μιὰ ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς ἀστοὺς ἀντιπροσώπους στὴ Βουλῆ, πού θέλαν νὰ περικόψουν τὸ χρόνο τῆς στρατιωτικῆς θητείας, καὶ τοὺς ἔξω ἀπ' τὴ Βουλῆ ἀστοὺς τῆς Ἐθνικῆς Ἐνώσεως, πού θέλαν μὲ κάθε θυσία ἐθνικὰ ἀνδραγαθήματα, πού ἀπαιτοῦσαν ἕμως στρατιωτικὴ δύναμη; Ἀντίθεση, παρόμοια ἀκριβῶς μ' ἐκείνην πού ὑπῆρχε στὴ Γαλλία στὰ 1851 ἀνάμεσα στοὺς ἀστοὺς ἀντιπροσώπους στὴ Βουλῆ, πού θέλαν νὰ χαλιναγωγοῦν τὴν προεδρικὴ ἐξουσία, καὶ στοὺς ἔξω ἀπ' τὴ Βουλῆ ἀστοὺς, πού θέλαν τάξη καὶ ἰσχυρὴ κυβέρνηση, καὶ ἀπαιτοῦσαν ἡσυχία μὲ κάθε θυσία — ἀντίθεση πού τὴν ἔλυσε ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας, διαλύοντας τοὺς φωνακλάδες τῆς Βουλῆς καὶ προσφέροντας ἡσυχία στὴ μάζα τῶν ἀστῶν; Μήπως ὁμως ἡ κατάσταση στὴ Γερμανία δὲν πρόσφερε περισσότερες ἀκόμα εὐτυχεῖς συμπτώσεις γιὰ ἓνα τολμηρὸ πραξικόπημα; Μήπως δὲν ἦταν ἡ ἀστικὴ τάξη πού εἶχε προμηθεύσει πανέτοιμο τὸ σχέδιο ἀναδιοργάνωσης καὶ ἐκδήλωνε ἀνοιχτὰ ἢ ἴδια τὴν ἀπαίτηση γιὰ ἓνα δραστήριο Πρῶτο πολιτικὸ ἄνδρα, πού θὰ ὀδηγοῦσε τὸ σχέδιό της στὴν ἐπιτυχία, θ' ἀπόκλειε τὴν Αὐστρία ἀπ' τὴ Γερμανία, θὰ ἐνοποιοῦσε τὰ μικρὰ γερμανικὰ κράτη κάτω ἀπ' τὴν ἡγεμονία τῆς Πρωσίας; Κι ἂν θὰ χρειαζόταν νὰ συνταράξουν λίγο τὸ πρωσικὸ Σύνταγμα, ἂν θὰ χρειαζόταν νὰ παραμερίσουν τοὺς ἰδεολόγους, ὅπως τ' ἀξίζαν, μέσα κι ἔξω ἀπ' τὴ Βουλῆ, δὲ θὰ μπορούσαν μήπως, ὅπως καὶ ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας, νὰ στηριχτοῦν στὸ γενικὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα; Τί μπορούσε νὰ εἶναι πῶς δημοκρατικὸ ἀπ' τὴν καθιέρωση τοῦ γενικοῦ ἐκλογικοῦ δικαίουματος; Μήπως δὲν εἶχε ἀποδείξει ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας ὅτι τὸ γενικὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα ἦταν ἀπόλυτα ἀκίνδυνο φτάνει νὰ τὸ χρησιμοποιοῦσαν κατάλληλα; Καὶ μήπως δὲν ἦταν ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ γενικὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα τὸ μέσο γιὰ ν' ἀπευθυνθεῖ κανένας στὶς πλατιεῖς λαϊκὲς μάζες, νὰ ἐρωτοτροπή-

σει λιγάκι με τὸ κοινωνικὸ κίνημα ποὺ ξαναγεννιόταν, μέθοδες κατάλληλες γιὰ τὴν περίπτωση ποὺ ἡ ἀστική τάξη θὰ δειχνόταν δύστροπη;

Ἐπρεπε νὰ καταπιαστοῦν μ' αὐτὸ τὸ ἔργο, κι ὁ Μπίσμαρκ καταπιάστηκε. Ἐπρεπε νὰ ἐπαναλάβει τὸ πραξικόπημα τοῦ Λουδοβίκου Ναπολέοντα, ἔπρεπε νὰ ἐξηγήσει καὶ νὰ κάνει χειροκλαστὸ στὴ γερμανικὴ ἀστική τάξη τὸν πραγματικὸ συσχετισμὸ τῶν δυνάμεων, ἔπρεπε νὰ ἐκμηδενίσει μετὰ τὴ βία τίς φιλελεύθερες αὐταπάτες της, ἀλλὰ νὰ πραγματοποιήσει τίς ἐθνικὲς τῆς ἀξιώσεις, ποὺ συνέπιπταν μετὰ τίς πρωσικὲς ἐπιθυμίες. Ἀφορμὴ γιὰ μιὰ ἐνέργεια ἔδωσε στὴν ἀρχὴ τὸ θέμα τοῦ Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν. Τὸ πεδίο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἦταν προπαρασκευασμένο. Ὁ τσάρος, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Πρὸς εἶχε κερδηθεὶ ἐκ προοιμίου, χάρις στὸ ἐπάγγελμα τοῦ δημίου ποὺ ἔχε ἀσκήσει ὁ Μπίσμαρκ ἐναντίον τοῦ ἐπαναστατημένου Πολωνοῦ, στὰ 1863, ὅταν θρυσκόταν στὴν ὑπηρεσία τοῦ τσάρου (73)· κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο εἶχε ὑποκινηθεὶ ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας, καὶ μπορούσε νὰ δικαιολογήσει, χάρις στὴν ἀγαπητὴ του ἀρχὴ τῶν ἐθνότητων, τὴν ἀδιαφορία του. ἂν ὄχι καὶ τὴ σιωπηρὴ εὐνοια ποὺ πρόσφερε στὰ σχέδια τοῦ Μπίσμαρκ· στὴν Ἀγγλία πρωθυπουργὸς ἦταν ὁ Πάλμερστον, ποὺ εἶχε θάλει τὸ μικρὸ λόρδο Τζῶν Ράσελ ἐπικεφαλῆς τοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν, μετὰ μοναδικὸ σκοπὸ νὰ τὸν γελοιοποιήσει. Ἡ Αὐστρία ὅμως ἦταν ἡ ἀνταγωνίστρια τῆς Πρωσίας στὸ θέμα τοῦ ποῖος θὰ ἡγεμόνευε τῆς Γερμανίας, καὶ σ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεση ἡ Αὐστρία ὀφείλει, λιγότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ, ν' ἀφήσει νὰ ὑποσκελιστεῖ ἀπ' τὴν Πρωσία, καὶ πολὺ περισσότερο ποὺ στὰ 1850 καὶ 1851 εἶχε συμπεριφερθεὶ στὸ Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν σὰ χωροφύλακας τοῦ τσάρου Νικολάου καὶ πῶς χυδαῖα ἀπ' τὴν ἴδια τὴν Πρωσία (74). Ἡ κατάσταση λοιπὸν ἦταν ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκὴ. Ὁ Μπίσμαρκ μισοῦσε τὴν Αὐστρία, καὶ ἡ Αὐστρία σ' ἀνταπόδοση θὰ ξεθύμαινε εὐχαρίστως πᾶνω στὴν Πρωσία, ὅμως, ὅταν πέθανε ὁ βασιλεὺς τῆς Δανίας Φρειδερίκος ὁ VIIος, δὲν τοὺς ἔμενε ἄλλος δρόμος ἐκτός ἀπ' τοῦ νὰ ἐκστρατεύσουν ἀπὸ κοινοῦ ἐναντίον στὴ Δανία — μετὰ τὴ σιωπηρὴ ἄδεια τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ρωσίας. Ἡ ἐπιτυχία ἦταν ἀπ' τὰ πρὶν ἐξασφαλισμένη ἂν ἡ Εὐρώπη θὰ παράμενε οὐδέτερη· ἔτσι κι ἔγινε, τὰ δουκᾶτα καταχτήθηκαν καὶ παραχωρήθηκαν μετὰ τὴ συνθήκη εἰρήνης (75).

Ἡ Πρωσία σ' αὐτὸ τὸν πόλεμο εἶχε κι ἕναν δευτερεύοντα σκοπὸ — νὰ δοκιμάσει στὴ μάχη μετὰ τὸν ἐχθρὸ τὸ στρατὸ της, ποὺ εἶχε ἐκπαιδευτεῖ ἀπ' τὰ 1850 σύμφωνα μετὰ τίς νέες ἀρχές καὶ εἶχε ἀναδιοργανωθεὶ καὶ ἐνισχυθεὶ ἀπ' τὰ 1860. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ στρατὸς εἶχε ἀποδείξει τὴν ἀξία του, πέρα ἀπὸ κάθε προσδοκία, στίς

κάθε είδους επιχειρήσεις. Έτσι η μάχη του Λίγκμπε, στη Γιουτλάνδη, — πού κατά τη διεξαγωγή της, ογδόντα Πρώσοι πού 'χαν καταλάβει θέσεις πίσω από έναν φράχτη, τρέψαν σε φυγή, με την ταχύτητα τού πυρός των όπλων τους, τριπλάσιους Δανούς, — απόδειξε ότι τὸ βελονιωτὸ όπλο ήταν κατά πολύ ανώτερο ἀπ' τὸ ἐμπροσθογεμῆς, κι ὅτι ἀκόμα ξέραν πῶς νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν. Ταυτόχρονα εἶχε κανένας τὴν εὐκαιρία νὰ παρατηρήσει ὅτι ἀπ' τὸν Ἰταλικὸ πόλεμο κι ἀπ' τὴν ταχτικὴ τῶν Γάλλων οἱ Αὐστριακοὶ βγάλαν μόνο τοῦτο τὸ δίδαγμα: ἡ βολὴ δὲν ἀξίζει τὸ παραμικρὸ, ὁ ἀληθινὸς στρατιώτης πρέπει ἀμέσως ν' ἀνατρέψει τὸν ἐχθρὸ μὲ τὴ λόγχη καὶ τὸ σημείωσαν γιὰ καλὰ, γιατί ήταν ἀδύνατο νὰ εὐχηθοῦν ἐχθρική ταχτικὴ πού νὰ ήταν πιὸ εὐπρόσδεκτη γιὰ τίς κἀννες τῶν ὀπισθογεμῶν όπλων ταχείας βολῆς. Καὶ γιὰ νὰ δώσουν στοὺς Αὐστριακοὺς τὴ δυνατότητα νὰ πεισθοῦν γι' αὐτὸ πραχτικὰ, ὅσο τὸ δυνατό πιὸ γρήγορα, θέσαν, σὲ εἰρηνικὴ περίοδο, τὰ δουκάτα κάτω ἀπ' τὴν κοινὴ κυριαρχία τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Πρωσίας, καὶ συνεπῶς δημιούργησαν μιὰν καθαρὰ προσωρινὴ κατάσταση, πού θὰ γεννοβολοῦσε τὴ μιὰ προσωρτὴ ὕστερ' ἀπ' τὴν ἄλλη, καὶ πού ἐξασφάλιζε στὸν Μπίσμαρκ τὴ δυνατότητα νὰ διαλέξει τὴ στιγμή πού θὰ 'ταν κατάλληλη γιὰ νὰ ἐκμεταλλευτεῖ μιὰν ἀπ' αὐτὲς τίς προσωρτιδὲς καὶ νὰ καταφέρει ἕνα μεγάλο χτύπημα ἐνάντια στὴν Αὐστρία. Έτσι, σύμφωνα μὲ τὸ ἔθιμο τῆς πρωσιακῆς πολιτικῆς πού συνίσταται, ὅπως ἐκφράζεται: ὁ φὸν Ζίμπελ, στὸ «νὰ ἐκμεταλλευόμεστε ἀδίσταχτα κι ὡς τὰ ἔσχατα» κάθε εὐνοϊκὴ κατάσταση, ήταν φυσικὸ νὰ προσωρτηθοῦν στὴ Γερμανία 200.000 Δανοὶ τοῦ βόρειου Σλέσβιγκ, μὲ τὴν πρόφαση τῆς ἀπελευθέρωσης Γερμανῶν ἀπ' τὸ δανικὸ ζυγὸ. Ἐκεῖνος ὁμοιως πούφυγε μ' ἀδειανὰ τὰ χέρια, ήταν ὁ ὑποψήφιος τῶν μικρῶν γερμανικῶν κρατῶν καὶ τῆς γερμανικῆς ἀστικῆς τάξης γιὰ τὸ θρόνο τοῦ Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν, ὁ δούκας φὸν 'Αουγκουστενμπούργκ.

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ Μπίσμαρκ πραγματοποιήσε στὰ δουκάτα, κι ἐνάντια στὴ θέλησή τους, ὅ,τι θέλαν οἱ Γερμανοὶ ἀστοί. Εἶχε διώξει τοὺς Δανούς, εἶχε προκαλέσει τὸ ἐξωτερικὸ καὶ τὸ ἐξωτερικὸ δὲν εἶχε κινηθεῖ. Μόλις ὁμοιως ἀπελευθερώθηκαν τὰ δουκάτα ἄρχισαν νὰ τὰ μεταχειρίζονται ὡς κατακτημένη χώρα: χωρὶς νὰ ζητήσουν τὴ γνώμη τους, χωρὶς ἄλλες διατυπώσεις, τὰ μοίρασαν προσωρινὰ ἀνάμεσα στὴν Αὐστρία καὶ τὴν Πρωσία. Ἡ Πρωσία ξανάγινε μεγάλη δύναμη, δὲν ήταν πιὰ ὁ πέμπτος τροχὸς τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀμαξας. Ἡ ἐκπλήρωση τῶν ἐθνικῶν προσδοκιῶν τῆς ἀστικῆς τάξης ἐρισκόταν σὲ θαυμασιό ὄρομο, μὰ ὁ ὄρομος πού διαλέχτηκε δὲν ήταν ὁ φιλελεύθερος ὄρομος τῆς ἀστικῆς τάξης. Έτσι, ἡ πρωσιακὴ σύγκρουση γύρω ἀπ' τὸ θέμα τῆς στρατιω-

τικῆς θητείας συνεχίστηκε, γιὰ νὰ γίνεται ὄλο καὶ πὺ ἀλυτή.

Ἐπρεπε τὴν νὰ περάσουν στὴ δευτέρη πράξη τοῦ μεγάλου μπισμαρκινοῦ ἱστορικοῦ θεάματος.

Ὁ πόλεμος τῆς Δανίας εἶχε ἐκπληρώσει ἕνα μέρος ἀπ' τὴς ἔθνικῆς προσδοκίας. Τὸ Σλέσβιχ - Χόλσταϊν εἶχε ἀπελευθερωθεῖ, τὸ πρωτόκολλο τῆς Βαρσοβίας καὶ τοῦ Λονδίνου, πού σ' αὐτὸ οἱ μεγάλες δυνάμεις εἶχαν ἐπισφραγίσει τὴν ταπεινώση τῆς Γερμανίας μπροστὰ στὴ Δανία (76), ξεσκίστηκε, τὰ κομμάτια του ποδοπατήθηκαν, δίχως οἱ δυνάμεις αὐτὲς νὰ θγάλουν τσιμουδιά. Ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Πρωσία ξαναθρίσκονταν μαζί· τὰ στρατεύματα αὐτῶν τῶν δυὸ δυνάμεων εἶχαν νικήσει· δίπλα - δίπλα καὶ κανένας δυνάστης δὲ σκεφτόταν πᾶ νὰ ἐπιβουλευεῖ τὸ γερμανικὸ ἔδαφος. Οἱ ὀρέξεις τοῦ Λουδοβίκου Ναπολέοντα, οἱ σχετικὲς μὲ τὸ Ρῆνο, ὀρέξεις πού ὡς τὰ τώρα μπαῖναν σὲ δευτέρη μοῖρα, ἐξ αἰτίας διαφορῶν ἄλλων ἀπασχολήσεων — τὴν ἰταλικὴ ἐπανάσταση, τὴν πολωνικὴ ἐξέγερση, τὴς περιπλοκῆς τῆς Δανίας, καὶ τέλος τὴν ἐκστρατεία στὸ Μεξικὸ (77) — δὲν εἶχαν πᾶ τὴν παραμικρὴ προοπτικὴ ἐπιτυχίας. Ἔτσι γιὰ ἕναν Πρῶσο συντηρητικὸ πολιτικὸ ἢ παγκόσμια κατάσταση ἦταν, ὅσο μπορούσε πὺ καλὴ. Ὁ Μπίσμαρκ ἤμως, ὡς τὰ 1871, ποτὲ δὲν ὑπῆρξε συντηρητικὸς, καὶ πολὺ λιγότερο ἐκεῖνο τὸν καιρὸ, καὶ ἡ γερμανικὴ ἀστικὴ τάξη δὲν ἦταν καθόλου ἱκανοποιημένη.

Ἡ γερμανικὴ ἀστικὴ τάξη, ὅπως καὶ πρὶν κινιόταν μέσα στὴ γνωστὴ ἀντίφαση. Ἀπαιτοῦσε ἀπ' τὸ ἕνα μέρος τὴν ἀποκλειστικὴ πολιτικὴ ἐξουσία γιὰ τὸν ἑαυτὸ της, δηλαδὴ μιὰ κυβέρνηση πού θὰ ἔταν ἐγαλμένη ἀπ' τὴ φιλελεύθερη πλειοψηφία τῆς Βουλῆς· καὶ μιὰ τέτοια κυβέρνηση θὰ ἔταν ἀναγκασμένη νὰ κάνει ἕνα δεκάχρονο ἀγῶνα ἐνάντια στὸ παλιὸ σύστημα, πού ἐκπροσωποῦσε τὸ στέμμα, καὶ ὡστόσο ἀναγνωριστεῖ τελειωτικὰ ἡ νέα ἐξουσία· μ' ἄλλα λόγια δέκα χρόνια ἐσωτερικῆς ἐξασθένειας. Ἀλλὰ ἀπ' τ' ἄλλο τὸ μέρος ἡ ἀστικὴ τάξη ἀπαιτοῦσε ἕναν ἐπαναστατικὸ μετασχηματισμὸ τῆς Γερμανίας, πού ἦταν πραγματοποιήσιμος μόνο μὲ τὴ βία, δηλαδὴ μόνο μὲ μιὰ πραγματικὴ δικτατορία. Κι ἀπ' τὰ 1848 ἡ ἀστικὴ τάξη, σὲ κάθε θῆμα, σὲ κάθε ἀποφασιστικὴ στιγμή, εἶχε ἀποδείξει, μὲ τὸ ἄνα χτύπημα ἔπειτ' ἀπ' τ' ἄλλο, πῶς δὲ διέθετε οὔτε ἔχνος ἀπ' τὴν ἀναγκαία ἐνέργεια γιὰ νὰ ἐπιβάλλει τὸ ἕνα εἴτε τὸ ἄλλο ἀπ' τὰ πὺ πάνω πράγματα, καὶ ἀκόμα λιγότερο καὶ τὰ δυό. Στὴν πολιτικὴ μόνο δυὸ δυνάμεις ἔχουν ἀποφασιστικὴ σημασία: Ἡ ὀργανωμένη δύναμη τοῦ Κράτους, ἡ στρατός, καὶ ἡ ἀνοργάνωτη δύναμη, ἡ στοιχειώδης δύναμη τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Στὰ 1848 ἡ ἀστικὴ τάξη

είχε ξεμάθει ν' απευθύνεται στις μάζες· τις φοβόταν περισσότερο κι απ' τόν ίδιο τόν απολυταρχισμό. Για δ,τι δὲ σχετιζόταν μὲ τὸ στρατό, ὁ τελευταῖος κάθε ἄλλο παρά θρισκόταν στὴ διάθεσή της. Βρισκόταν ἑμῶς στὴ διάθεση τοῦ Μπίσμαρκ.

Στὴ συνταγματικὴ σύγκρουση, ποὺ πάντα συνεχιζόταν, ὁ Μπίσμαρκ καταπολέμησε μὲ τὸν πιὸ ἀποφασιστικὸ τρόπο τὶς κοινοβουλευτικὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀστικῆς τάξης. Φλεγόταν ἑμῶς απ' τὴν ἐπιθυμία νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ἔθνικες τῆς ἀξιώσεις, μιὰ καὶ συνέπιπταν μὲ τὶς πιὸ ἐνδόμυχες ἐπιθυμίες τῆς πρωσικῆς πολιτικῆς. "Ἄν τώρα γι' ἄλλη μιὰ φορὰ θὰ ἐκπλήρωνε τὴ θέληση τῆς ἀστικῆς τάξης ἐνάντια στὴν ἴδια τὴν ἀστικὴ τάξη, ἂν πραγματοποιοῦσε τὴν ἐνοποίηση τῆς Γερμανίας, ὅπως τὴν εἶχε διατυπώσει ἡ ἀστικὴ τάξη, τότε ἡ προστιθὴ θὰ ἐξομαλυνόταν ἀπὸ μὴν της καὶ ὁ Μπίσμαρκ θὰ γινόταν τὸ εἰδωλό τῆς ἀστικῆς τάξης, ὅπως καὶ τὸ πρότυπό του ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας.

Ἡ ἀστικὴ τάξη τοῦ προμήθευε τὸ σκοπὸ, ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας τὸ δρόμο· καθρὸ ἔργο τοῦ Μπίσμαρκ παραμένει μόνον ἡ πραγματοποίηση.

Γιὰ νὰ βάλει τὴν Πρωσία ἐπικεφαλῆς τῆς Γερμανίας, ἔπρεπε ὄχι μόνον νὰ διώξει μὲ τὴ βία τὴν Αὐστρία ἀπ' τὴ γερμανικὴ Ὀμοσπονδία (28), ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποτάξει τὰ μικρὰ γερμανικὰ κράτη. Ὁ δροσερὸς καὶ χαρούμενος πόλεμος (28) τῶν Γερμανῶν ἐνάντια στοὺς Γερμανοὺς, τέτοιο ἦταν ἀνέκαθεν, γιὰ τὴν πρωσικὴ πολιτικὴ, τὸ κύριο μέσο γιὰ τὴν ἐδαφικὴ τῆς ἐπέκταση· κι ἕνας καλὸς Πρῶσος δὲν τρώμαζε γιὰ κάτι τὸ τόσο ἀσήμαντο. Πολλὸ δὲ περισσότερο μπορούσε νὰ προκαλέσει τοὺς ὀποιοσδήποτε ἐνδοιασμοὺς, τὸ δεύτερο κύριο μέσο: ἡ συμμαχία μὲ τὸ ἑξωτερικὸ ἐνάντια στοὺς Γερμανοὺς. Τὸν αἰσθηματικὸ Ἀλέξανδρο¹ τῆς Ρωσίας τὸν εἶχε στὴν τσέπη του. Οὐδέποτε ὁ Λουδοβίκος - Ναπολέοντας εἶχε παραγνωρίσει τὴν πεδεμοντιανὴ ἀποστολὴ τῆς Πρωσίας στὴ Γερμανία, καὶ ἦταν πανέτοιμος νὰ φέρει σὲ πέρας αὐτὴ του τὴν ὑποθεσούλα, μαζὺ μὲ τὸν Μπίσμαρκ. Τόσο τὸ καλύτερο ἂν θὰ μπορούσε ν' ἀποχτήσει, μὲ εἰρηνικὸ τρόπο, μὲ τὴ μορφή ἀνταλλαγμάτων, αὐτὸ ποὺ τοῦ χρειαζόταν. Ἀκόμα δὲν τοῦ χρειαζόταν ν' ἀποχτήσει ὀλόκληρη τὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Ρήνου μὲ μιὰς. Ἄν γιὰ καθὲν νέα προώθηση τῆς Πρωσίας θὰ τοῦ δῖναν κι ἀπ' ἕνα μέρος, κομμάτι - κομμάτι, θὰ προκαλοῦσε μὲν μιὰ τέτοια ἐνέργεια λιγότερη ἐντύπωση, θὰ ὀδηγοῦσε ἑμῶς τὸ ἴδιο ἀσφαλῶς στὸ σκοπὸ. Καὶ στὰ μάτια τοῦ Γάλλου σωβινιστῆ ἕνα τετραγωνικὸ μίλι στὸ Ρήνο εἶχε τὴν ἴδια ἀξία ὅσο ὀλόκληρη ἡ Σαβοῦα καὶ ἡ Νίκαια. Ἔτσι ἀρχίσαν διαπραγματεύσεις μὲ τὸ Λουδοβίκου Ναπο-

1. Ἀλέξανδρος ὁ Πῶς.

λέοντα και πάρθηκε ή εγχειρήση του για τὸ μεγάλωμα τῆς Πρωσίας και για τὴ συγκρότηση μιᾶς βορειογερμανικῆς Ὁμοσπονδίας (79). Κι εἶναι ἔξω ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία πὺς γι' αὐτὰ τοῦ προσφέρθηκε ἓνα κομμάτι γερμανικοῦ ἐδάφους στὸ Ρήνο¹. Στὶς διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Γκοβόν: ὁ Μπίσμαρκ ἔκανε λόγο γιὰ τὴν παραρῆγιο Βαυαρία και τὸ παραρῆγιο Χέσεν (80). Κι εἶναι ἀλήθεια διὸ αὐτὸ τὸ διάψευσε κατοπινά. Μὰ ἓνας διπλωμάτης, ἰδίως δταν εἶναι Πρῶσος, ἔχει τὶς δικῆς του ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὰ δρια, πὺς στὰ πλαίσιά τους μπορεῖ κανένας, κι ἀκόμα ὀφείλει, νὰ ἐπιβάλλει στὴν ἀλήθεια μερικῆς ἀπαλῆς βιαιότητες. Ἡ ἀλήθεια, σκέφτεται ὁ γιοῦνκερ, εἶναι δεσποινίδα και συνεπῶς κάποια βιαιότητα τῆς ἀρέσει. Κι ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας δέν ἦταν τόσο κουτός, στὸ σημεῖο πὺς νὰ ἐπιτρέψει τὸ μεγάλωμα τῆς Πρωσίας, δίχως νὰ πάρει ὑπόσχεση γι' ἀνταλλάγματα. Ὁ Μπλάιχρεντερ προτιμοῦσε νὰ δανείσει χρήματα δίχως τόκους. Δὲ γνώριζε ὅμως ἀρκετὰ τοὺς Πρῶσους του και, τελικὰ, ἐξαπατήθηκε. Μὲ δυὸ λόγια, ἀφοῦ ἐξασφαλίστηκαν ἀπ' αὐτὸν, συμμαχῆσαν μὲ τὴν Ἰταλία γιὰ τὸ «καίριο χτύπημα».

Οἱ φιλισταῖοι τῶν διαφόρων χωρῶν ἀγανάκτησαν βαθύτατα μ' αὐτὴ τὴν ἔκφραση. Ἐντελῶς ἀδικο, «la guerre comme à la guerre»². Ἡ ἔκφραση ἀποδείχνη μόνον διὸ ὁ Μπίσμαρκ ἀναγνώριζε τὸ γερμανικὸ ἐμφύλιο πόλεμο τοῦ 1866 (81), αὐτὸ πὺς ἔταν στὴν πραγματικότητα, δηλαδὴ μιὰ ἐπαναστάση, κι διὸ ἦταν ἔτοιμος νὰ ἐπιβάλλει αὐτὴ τὴν ἐπανάσταση μ' ἐπαναστατικὰ μέσα. Κι αὐτὸ κι ἔκανε. Ἡ μέθοδος πὺς χρησιμοποίησε ἀπέναντι στὴν ὀμοσπονδιακὴ Βουλὴ ἦταν ἐπαναστατικὴ. Ἀντὶ νὰ ὑποταχθεῖ στὴ συνταγματικὴ ἀπόφαση τῶν ἀρχόντων τῆς Ὁμοσπονδίας, τοὺς κατηγορήσε διὸ παραβίασαν τὴν Ὁμοσπονδία, — καθαρὴ ὑπεκφυγὴ, — διάλυσε τὴν Ὁμοσπονδία, συνέταξε ἓνα νέο Σύνταγμα μὲ μιὰ αὐτοκρατορικὴ Βουλὴ πὺς θὰ ἐκλεγόταν μὲ βάση τὸ ἐπαναστατικὸ γενικὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα και τελικὰ ἔδωξε θίαια τὴν ὀμοσπονδιακὴ Βουλὴ ἀπ' τὴ Φραγκφούρτη (82). Στὴν Ἄνω Σιλεσία συγκρότησε μιὰν οὐγγρικὴ λεγεὼνα κάτω ἀπ' τὴ διοίκηση τοῦ στρατηγοῦ τῆς ἐπανάστασης Κλάπκα και ἄλλων ἀξιωματικῶν ἐπίσης τῆς ἐπανάστασης, πὺς, τὰ στρατεύματά τους, πὺς τ' ἀποτελοῦσαν Οὐγγροὶ αὐτόμολοι και αἰχμάλωτοι πολέμου, θὰ πολεμοῦσαν ἐνάντια στὸ νόμιμὸ τους ἀρχιστρά-

1. Ὁ Ἐνγκελς μὲ μολύβι σημειώνει ἐδῶ στὸ περιθώριο: διαχωριστικὴ γραμμὴ — ὁ Μάιν.

2. «Στὸν πόλεμο ὀπως στὸν πόλεμο». Στὸ κείμενο στὸ γαλλικὰ.

τηγο¹. "Έστερ' απ' τήν κατάκτηση τῆς Βοημίας ὁ Μπίσμαρκ ἀπύθυνε μιά διακήρυξη «πρός τοὺς κατοίκους τοῦ ἐνδόξου βασιλείου τῆς Βοημίας»⁽⁸³⁾, πού τὸ περιεχόμενό της ἐξευτέλιζε ἐπίσης θάναυσα τὶς παραδόσεις τῆς νομιμότητας. Μὲ εἰρηνικὸ τρόπο ἀπόσπασε σ' ὄφελος τῆς Πρωσίας ὅλες τὶς χτήσεις τριῶν νομίμων Γερμανῶν δημοσπονδιακῶν πριγκίπων καὶ μιᾶς ἐλευθέρης πόλης⁽⁸⁴⁾, δίχως τὸ διώξιμο αὐτῶν τῶν πριγκίπων, — πού δὲν ἦταν λιγότερο «ἐλέω Θεοῦ» πριγκίπες ἀπ' ὅτι ὁ βασιλιάς τῆς Πρωσίας, — νὰ παρενοχλήσει κάπως τὴ χριστιανικὴ καὶ νομιμόφρονη συνείδησή του. Κοντολογίς, ἦταν μὴ δλοκληρωμένη ἐπανάσταση, πού πραγματοποιήθηκε μ' ἐπαναστατικὰ μέσα. Ἐμεῖς εἴμαστε φυσικά οἱ ἔσχατοι πού θὰ τὸν κατηγορήσουμε γι' αὐτό. Ἄντίθετα αὐτὸ πού ἐμεῖς τὸν κατηγοροῦμε εἶναι πὼς δὲν ὑπῆρξε ἀρκετὰ ἐπαναστάτης, πὼς ἦταν μόνο ἓνας Πρώσος ἐπαναστάτης, πού ἔθελε νὰ κάνει τὴν ἐπανάσταση ἀπ' τὰ πάνω, ὅτι ἄρχισε μίαν ὀλόκληρη ἐπανάσταση ἀπὸ μιὰ θέση πού θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ κάνει μονάχα μιὰ μισο-ἐπανάσταση, καί, πὼς, μιὰ καὶ μπῆκε στὸ δρόμο τῶν προσαρτήσεων, ἱκανοποιήθηκε μονάχα μὲ τέσσερα ἄθλια μικρὰ κράτη.

Ἄλλὰ νὰ πού τώρα ἔφτανε κουτσαίνοντας κι ὁ Ναπολέοντας ὁ Μικρός, κι ἀπαιτοῦσε τὴν ἀνταμοιβή του. Στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου θὰ μπορούσε νὰ πάρει στὸ Ρῆνο ὅ,τι θὰ τοῦ ἄρεσε¹ ὄχι μονάχα ἡ χώρα μὰ καὶ οἱ ὀχυρωμένες τοποθεσίες εἶχαν ἀπογυμνωθεῖ ἀπ' τοὺς ὑπερασπιστὲς τους. Δίστασε ὅμως. Περίμενε ἓνα μακροχρόνιο πόλεμο, πού θὰ ἐξαντλοῦσε τὰ δυὸ μέρη — καὶ νὰ πού ἀκολούθησαν αὐτὰ τὰ γρήγορα χτυπήματα, ἡ ἤττα τῆς Αὐστρίας σὲ λιγότερο ἀπὸ ὀχτῶ μῆνες. Στὴν ἀρχὴ ἀξίωσε — ἐκεῖνο πού ὁ Μπίσμαρκ στὴ συνομιλία του μὲ τὸ στρατηγὸ Γκοβόνε εἶχε χαρακτηρίσει: σὰν ἐνδεχόμενο ἑδαφικὸ ἀντάλλαγμα — τὴν παραρῆνια Βαυαρία καὶ τὸ παραρῆνιο Χέσεν μὲ τὴ Μαγεντία. Ὁ Μπίσμαρκ ὅμως δὲ μπορούσε τώρα πιά νὰ τὰ δώσει, ἔστω κι ἂν θὰ τὸ ἔθελε. Οἱ τεράστιες πολεμικὲς ἐπιτυχίες τοῦ ἔχαν ἐπιβάλλει καινούργιες ὑποχρεώσεις. Ἀπ' τὴ στιγμή πού ἡ Πρωσία ἐμφανιζόταν σὰν κηδεμόνας καὶ προστάτρια τῆς Γερμανίας, δὲ μπορούσε πιά νὰ πωλήσει σὲ ξένους τὸ κλειδί γιὰ τὸ μέσο Ρῆνο — τὴ Μαγεντία. Ὁ Μπίσμαρκ ἀρνήθηκε. Ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας συγκατατέθηκε νὰ διαπραγματευτεῖ¹ ἀπαίτησε μονάχα τὸ Λου-

1. Ἐδῶ στὸ περιθώριο ὁ Ἐνγκελς σημειώνει μὲ τὸ μολύβι τὴ λέξη: "Ὅρκος! Οἱ Οὐγγροὶ καὶ Αὐστριακοὶ αὐτόμολοι εἶχαν προτρέψει τοὺς Αὐστριακοὺς στρατιῶτες νὰ καταπατήσουν τὸν δρκο πού ἔχαν δώσει σιῆ σημαία τους.

Ξεμβούργο, τὸ Λαντάου, τὸ Σάρλουτ καὶ τὴν ἀνθρακοφόρα περιοχή τοῦ Σάαρμπρυκεν. Μὰ κι αὐτὰ ὁ Μπίσμαρκ δὲ μπορούσε πιά νὰ τὰ παραχωρήσει, πολὺ δὲ περισσότερο ἐτούτη τὴ φορά πού τοῦ ζητοῦσαν ἀκόμα καὶ πρῶσιχὸ ἔδαφος. Γιὰ ποῖο λόγο ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας δὲν πραγματοποιοῖησε ὁ ἴδιος τὴν κατάληψη στὴν κατάλληλη στιγμή, ὅταν οἱ Πρῶσοι ἦταν μπλεγμένοι στὴ Βοημία; Πάντως, ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς, ἢ Γαλλία δὲν πῆρε κανένα ἀπ' αὐτὰ τ' ἀνταλλάγματα. Ὁ Μπίσμαρκ ἤξερε πὼς αὐτὸ σήμαινε ἕνα μελλοντικὸ πόλεμο μὲ τὴ Γαλλία· μ' ἀκριβῶς ἦταν αὐτὸ πού 'θελε.

Κατὰ τὴ διατύπωση τῶν ὄρων τῆς εἰρήνης ἡ Πρωσία δὲν ἐκμεταλλεύτηκε τούτη τὴ φορά τὴν εὐνοϊκὴ κατάσταση, κατὰ τὸν ἴδιο ἐάρβαρο τρόπο πού τὸ συνήθιζε στὸ παρελθὸν σὲ στιγμὲς ἐπιτυχίας. Κι ἐνήργησε ἔτσι, γιὰ σημαντικούς λόγους. Ἡ Σαξονία καὶ τὸ Χέσεν - Ντάρμστατ ἐνσωματώθηκαν στὴν καινούργια βορειο - γερμανικὴ Ὁμοσπονδία, καί, χάρις σ' αὐτὴ τὴ νέα τους ιδιότητα, γλύτωσαν ἀπ' τὸ ξεπούλημα τους στοὺς ξένους.

Ἡ Βαυαρία, ἡ Βυρτεμβέργη καὶ ἡ Βάδη ζητοῦσαν νὰ τοὺς φερθοῦν μὲ μετρισιπάθεια, γιατί ὁ Μπίσμαρκ ἐτοιμαζόταν νὰ κλεῖσει μαζί τους μιὰ σειρά ἀμυντικῆς καὶ ἐπιθετικῆς συμμαχίας. Ὅσο γιὰ τὴν Αὐστρία — δὲν ἦταν μήπως ὁ Μπίσμαρκ πού τῆς πρόσφερε ὑπηρεσία, μὲ τὸ νὰ κόψει ἀπότομα τὰ πατροπαράδοτα δεσμιὰ πού τὴν ἀλυσοῦσαν μὲ τὴ Γερμανία καὶ τὴν Ἰταλία; Δὲν ἦταν μήπως αὐτὸς πού τῆς προμήθευε τώρα τὴ θέση ἀνεξάρτητης μεγάλης δυνάμεις, πού τόσον καιρὸ τὴν ἐπιθυμοῦσε; Μήπως δὲν ἦταν αὐτὸς πού στὴν πραγματικότητα ἤξερε καλύτερα ἀπ' τὴν ἴδια τὴν Αὐστρία νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ συμφέροντά της, ὅταν θριάμβευσε σὲ θάρος της στὴ Βοημία; Μήπως, λογικὰ κρίνοντας, δὲ θὰ 'πρεπε ἡ Αὐστρία νὰ καταλάβει, πὼς ἡ γεωγραφικὴ θέση καὶ ὁ ἀμοιβαῖος μὲ τὴ Γερμανία ἔδαφικὸς περιορισμὸς, μετάρτεπαν τὴν ἐνωμένην κάτω ἀπ' τὴν Πρωσία Γερμανία σὲ ἀπαραίτητο καὶ φυσικὸ σύμμαχο τῆς Αὐστρίας;

Κι ἔτσι ἡ Πρωσία, γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τότε πού ὑπῆρξε, μπόρεσε νὰ περιδληθεῖ μὲ τὸ φωτιστέφανο τῆς μεγαλοψυχίας, τὴ στιγμή πού παραιτιόταν ἀπ' τὸ λουκάνικο γιὰ τὸ ζαμπόν.

Στὰ πεδία τῶν μαχῶν τῆς Βοημίας δὲν τσακίστηκε μονάχα ἡ Αὐστρία, μὰ καὶ ἡ γερμανικὴ ἀστικὴ τάξη. Ὁ Μπίσμαρκ τῆς εἶχε ἀποδείξει, ὅτι ἤξερε καλύτερα ἀπ' τὴν ἴδια, ποῖο ἦταν τὸ συμφέρον της. Ἡ συνέχιση τῆς σύγκρουσης ἀπὸ μέρους τῆς Βουλγῆς δὲν εἶχε πιά νόημα. Οἱ φιλελεύθερες ἀξιώσεις τῆς ἀστικῆς τάξης εἶχαν θάψει γιὰ πολὺ καιρὸ, οἱ ἐθνικὲς τῆς ὁμοῦς ἐπιδιώξεις ἐκπληρώνονταν ἀπὸ μέρα σὲ μέρα ὄλο καὶ πλεονάζον. Ὁ Μπίσμαρκ πραγματοποιοῦσε τὸ ἐθνικὸ του πρόγραμμα μὲ μιὰ τα-

χύτητα και ακρίβεια που εξέπλητταν και τον ίδιο. Κι αφού της έδειξε χειροπιαστά, in corpore vili, (στο αξιοθρήνητο σώμα της), τη νωθρότητά της, την έλλειψη ενεργητικότητας που συνέπειά τους ήταν ή ολοκληρωτική της ανικανότητα να εκπληρώσει το ίδιο της το πρόγραμμα, παρέστησε και σ' αυτήν το μεγαλύτερο άρχοντα, κι εμφανίστηκε στη Βουλή, που τούτη τη φορά ήταν πραγματικά άφοπλισμένη, για να ζητήσει ένα νομοσχέδιο άποζημίωσης γι' αυτή τη φιλοπόλεμη κυβέρνηση, που 'χε παραδιάσει το Σύνταγμα. Δακρύβρεχτα συγκινημένο, το προοδευτικό τμήμα, που από τώρα και εις το εξής είχε γίνει άβλαβές, ένεκρινε αυτό το νομοσχέδιο. ⁽⁸⁵⁾

"Ολ' αυτά θύμιζαν ωστόσο στην αστική τάξη διι στο Κένιγχερτες ⁽⁸⁶⁾ είχε νικηθεί κι αυτή μαζί. Το Σύνταγμα της γερμανικής Όμοσπονδίας του Βορρά λαξεύτηκε πάνω στ' άγκάρι του πρωσικού Συντάγματος, και σύμφωνα με την αυθεντική έρμηνεία που 'χε δώσει σ' αυτό ή σύγκρουση. Άπαγορεύτηκε ν' αρνείται κανένας την καταβολή των φόρων. Ο όμοσπονδιακός καγκελάριος και οι ύπουργοί διορίζονταν απ' τ' βασιλιά της Πρωσίας, ανεξάρτητα από οποιαδήποτε κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Η ανεξαρτησία του στρατού απέναντι στο Κοινοβούλιο, που 'χε αποκτηθεί κατά το διάστημα της σύγκρουσης, διατηρήθηκε απέναντι στο Ράιχσταγκ. Όμως, απέναντι σ' δλ' αυτά, οι βουλευτές αυτού του Ράιχσταγκ, είχαν τουλάχιστο την υπερέφηνη επίγνωση διι είχαν έκλεγεί με καθελική ψηφοφορία. Γεγονός που επίσης τους τó υπενθύμιζε, έστω και κατά δυσάρεστο τρόπο, ή παρουσία δυο σοσιαλιστών¹, που κάθονταν ανάμεσά τους. Ήταν ή πρώτη φορά που σοσιαλιστές βουλευτές, εκπρόσωποι του προλεταριάτου, εμφανίζονταν σ' ένα κοινοβουλευτικό σώμα. Ήταν ένας όλέθριος, απελπιστικός ολώνός.

Στην αρχή, δλ' αυτά, δέν είχαν σημασία. Τώρα εμπαινε τó ζήτημα να ολοκληρωθεί και να χρησιμοποιηθεί, για τά συμφέροντα της αστικής τάξης, ή καινούργια ένότητα της Γερμανίας, τουλάχιστο εκείνης του Βορρά, και μ' αυτόν τόν τρόπο να προσελκυστούν στην καινούργια Όμοσπονδία οι άστοι της Γερμανίας του Νότου. Το Σύνταγμα της Όμοσπονδίας υπάρπαζε, απ' τη νομοθεσία των μικρών κρατών, τις σπουδαιότερες οικονομικές σχέσεις και ανάθετε τη ρύθμισή τους στην Όμοσπονδία: κοινό άστικό δίκαιο και έλευθερία μετακίνησης σ' δλη την όμοσπονδιακή επικράτεια, δικαίωμα κατοικίας, νομοθεσία που άφορούσε τη βιοτεχνία, τó έμπόριο, τους τελωνειακούς δασμούς, τη ναυσιπλοία, τó νόμισμα, τά μέτρα και σταθμά, τους σιδηροδρόμους, τους δρό-

1. Άουγκουστ Μπέμπελ και Βίλχελμ Λήμκνεκτ.

μούς των υδατινών συγκοινωνιών, τὰ ταχυδρομεία καὶ τοὺς τηλεγράφους, τὶς εὐρεσιτεχνίες, τὶς Τράπεζες, ὅλη τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν, τὰ προξενεία, τὴν προστασία τοῦ ἐμπορίου στοῦ ἐξωτερικοῦ, τὴν ὑγειονομικὴν πολιτικὴν, τὸ ποινικὸ δίκαιο, τὶς δικαστικὰς διαδικασίας κλπ. Τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπ' αὐτὰ τὰ θέματα ρυθμίστηκαν, στὴ συνέχεια, γρήγορα μὲ νόμους καὶ γενικὰ μὲ φιλελεύθερο πνεῦμα. Ἔτσι, ἐξαλείφτηκαν — ἐπὶ τέλους — οἱ πῶς τερατώδεις παραφύαδες τοῦ ἐπαρχιωτισμοῦ, δηλαδὴ ἐκείνες, πού ἀπ' τὴ μιὰ μεριά ἀποτελοῦσαν τὸ χειρότερο ἐμπόδιο στοῦ δρόμο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνέλιξης, καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη καλλιεργοῦσαν τὶς δρέξεις τῆς Πρωσίας γιὰ κυριαρχία. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἀποτελοῦσε κάποια κοσμοϊστορικὴ κατάχτηση, ὅπως τὸ βουκάνιζε ὁ ἀστὸς πού γινόνταν τώρα σοβινιστῆς· ἦταν μιὰ πολὺ, πάρα πολὺ καθυστερημένη καὶ ἀτελὴς μίμηση ἐκείνου πού εἶχε πραγματοποιήσει ἡ γαλλικὴ Ἐπανάσταση πρὶν ἑβδομήντα χρόνια, καὶ πού δια τ' ἄλλα τὰ πολιτισμένα κράτη τὸ εἶχαν καθιερώσει στοῦ ἐσωτερικοῦ τοὺς ἀπὸ πολὺν καιρὸ. Ἔτσι, ἀντὶ νὰ κορδώνονται, θὰ ἔπρεπε νὰ ντρέπονται γιὰ τ' ὅτι ἡ «πολυκαλλιεργημένη» Γερμανία εἶχε πραγματοποιήσει αὐτὸ τὸ ἔργο τελευταία.

Σ' ὅλη αὐτὴ τὴν περίοδο τῆς βορειογερμανικῆς Ὁμοσπονδίας, ὁ Μπίσμαρκ πρόθυμα προχώρησε σὲ προϋπάντηση τῆς ἀστικῆς τάξης στὸν οικονομικὸ τομέα, καὶ ὅταν χρειάστηκε νὰ προβληθεῖ τὸ θέμα τὸ σχετικὸ μὲ τὶς κοινοβουλευτικὰς ἐξουσίες, τότε ἔδειξε τὴν σιδερένια του γροθιά, μόνο ὅμως κάτω ἀπὸ ἕνα θελοῦδινο γάντι. Ἦταν ἡ πῶς καλὴ ἐποχὴ του. Θὰ μπορούσε φυσικὰ κανένας τότε - τότε ν' ἀμφισβᾶλλει γιὰ τὴν εἰδικὴν πρωσικὴν του στενοκεφαλιά, γιὰ τὴν ἀνικανότητά του νὰ καταλάβει, ὅτι στὴν παγκόσμια ἱστορία ὑπάρχουν ἀκόμα καὶ ἄλλες δυνάμεις πῶς ἰσχυρὲς ἀπ' τοὺς στρατοὺς καὶ τὶς ραδιουργίες τῶν διπλωματῶν πού στηρίζονται σ' αὐτούς.

Ὅτι ἡ εἰρήνη μὲ τὴν Αὐστρία κυφοροῦσε τὸν πόλεμο μὲ τὴ Γαλλία, αὐτὸ ὁ Μπίσμαρκ ὄχι μόνο τὸ ἤξερε ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιθυμοῦσε. Ὁ πόλεμος αὐτὸς θὰ τοῦ ἔδινε ἀκριβῶς τὸ μέσο γιὰ νὰ δλοκληρώσει τὴν πρωσο - γερμανικὴν Αὐτοκρατορία, πού τὴν ἰδέα τῆς τοῦ τὴν ἐπέβαλλε ἡ γερμανικὴ ἀστικὴ τάξη*. Οἱ

* Ἀκόμα πρὶν ἀπ' τὸν πόλεμο μὲ τὴν Αὐστρία σ' ἐρώτηση ὑπουργοῦ ἑνὸς Κράτους τῆς κεντρικῆς Γερμανίας, πού ἔ'ταν σχετικὴ μὲ τὴν δημαγωγικὴν γερμανικὴν τοῦ πολιτικῆ, ὁ Μπίσμαρκ τοῦ ἀπάντησε, ὅτι, ἀντίθετα μ' ὅλους τοὺς λόγους, θὰ πέταγε τὴν Αὐστρία ἔξω ἀπ' τὴν Γερμανία καὶ θὰ διάλυε τὴν Ὁμοσπονδία. «Καὶ νομίζετε ὅτι τὰ Κράτη τῆς κεντρικῆς Γερμανίας θὰ παραστέκουν ἴσους - ἴσους;» — «Ἐσεῖς τὰ Κράτη τῆς κεντρικῆς Γερμανίας δὲν θὰ κάνετε ἀπολύτως τίποτα».

προσπάθειες να μετασχηματιστεί βαθμιαία το τελωνειακό κοινο-
δούλιο ⁽⁸⁸⁾ σε Ράιχσταγκ, και να ενσωματωθούν έτσι, σιγά -
σιγά τα κράτη του Νότου στην Όμοσπονδία του Βορρά απότυ-
χαν, απ' άφορητή τις άποδοκιμασίες των βουλευτών απ' αυτά τα
κράτη: «Καμιά επέχταση άρμοδιοτήτων!». Η διάθεση των κυ-
βερνήσεων, που μόλις είχαν νικηθεί στο πεδίο της μάχης, δέν
ήταν πιδ εύνοϊκή. Νέα χειροπιαστή απόδειξη, — δι: η Πρωσία
σε σύγκριση μ' αυτά ήταν πολύ πιδ Ισχυρή, μὰ και άρκετά
ισχυρή γιά να τα προστατεύσει — θά 'ταν, κατά συνέπεια, ένας
νέος πόλεμος, που θά διεξαγόταν απ' δλόκληρη τη Γερμανία,
και που θά μπορούσε να επιταχύνει τη στιγμή της συνθηκολό-
γησης. Κι έπειτα η διαχωριστική γραμμή του Μάιν ⁽⁸⁹⁾, που
'χε συμφωνηθεί στο παρελθόν μυστικά ανάμεσα στον Μπίσμαρκ
και τον Λουδοβίκο Ναπολέοντα, φάνηκε ώστόσο στο τέλος σά να
επιβαλλόταν στην Πρωσία απ' το Λουδοβίκο Ναπολέοντα κι έ-
πειτ' απ' τη νίκη. Η ένωση λοιπόν με τη Γερμανία του Νότου
άποτελούσε μιὰ παραβίαση του δικαιώματος, που 'χε τούτη τη
φορά άναγνωριστέι κατηγορηματικά στην Γαλλία, να τεμαχίσει
τη Γερμανία, άποτελούσε δηλαδή περίπτωση που γεννοβολούσε
τόν πόλεμο.

Στο μεταξύ ο Λουδοβίκος Ναπολέοντας ένιωθε ύποχρεω-
μένος να φάξει να θρει, κάπου στα γερμανικά σύνορα, ένα κοι-
μάτι γης, γιά να το τσεπώσει σαν αντάλλαγμα γιά τη Σάδοβα.
Όταν αναδιοργανώθηκε η γερμανική Όμοσπονδία του Βορά,
το Λουξεμβούργο άποκλείστηκε απ' αυτή ήταν τώρα ένα κρά-
τος που δρισκόταν σε Personalunion¹ με την Όλλανδία, μὰ
που, στους άλλους τομείς της δραστηριότητάς του, ήταν τελείως
ανεξάρτητο. Επί πλέον, είχε τόσο εκγαλλιστεί, όσο και η Άλσα-
τία, κι εκλίνε άποφασιστικά πολύ περισσότερο πρὸς τη Γαλλία
παρά πρὸς την Πρωσία που ούσιαστικά τη μισούσε.

Το Λουξεμβούργο είναι ένα χτυπητό παράδειγμα γιά τις
συνέπειες που είχε η πολιτική μιζέριας της Γερμανίας, που είχε
άσκηθεί απ' την εποχή του μεσαίωνα στις γαλλο - γερμανικές

— «Και τί θά γίνει τότε με τους Γερμανούς,» — «Θά τους δδηγήσω
σε συνέχεια στο Παρίσι, και εκεί θά τους ένώσω». (Το διηγήθηκε
στο Παρίσι, στις παραμονές του πολέμου με την Αύστρια, ο ύπουργός
γιά τον όποιο γίνεται πιδ πάνω λόγος, και δημοσιεύτηκε στη διάρκεια
έκείνου του πολέμου στο «Μάντσεστερ Γκάρντιαν» (87) απ' την άν-
ταποκρίτριά του στο Παρίσι κ. Κράουφορντ). (Σημ. "Ένγκελς).

1. Συνένωση δυδ ανεξάρτητων κρατών κάτω απ' την ήγεμονία
ένος μονάρχη.

συνοριακές περιοχές, παράδειγμα τόσο πιδ χτυπητό όσο ως τὰ 1866 τὸ Λουξεμβούργο ἀποτελοῦσε οὐσιαστικά τμήμα τῆς Γερμανίας. Ἄν κι ὡς τὸ 1830 ἀποτελιόνταν ἀπὸ δυὸ τμήματα, τὸ γαλλικὸ καὶ τὸ γερμανικὸ, τὸ γερμανικὸ ὠστόσο κομμάτι εἶχε ὑποστεί ἀπὸ καιρὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀνώτερου γαλλικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ Γερμανοὶ αὐτοκράτορες ἀπ' τὸν οἶκο τοῦ Λουξεμβούργου (90) ἦσαν στὴ γλώσσα καὶ στὴ μόρφωση Γάλλοι. Ἀπ' τὸν καιρὸ πού ἐνσωματώθηκε στὸ δουκάτο τῆς Βουργουνδίας (1440), τὸ Λουξεμβούργο διατηροῦσε, ἔπως καὶ οἱ ὑπόλοιπες Κάτω Χῶρες, μόνο ὀνομαστικὴ σύνδεση μὲ τὴ Γερμανία· καὶ ἡ εἰσοδογὴ του τὸ 1815 στὴ γερμανικὴ Ὁμοσπονδία δὲν ἔλλαξε τίποτα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη. Ἰσχυρὸ ἀπ' τὸ 1830 τὸ γαλλικὸ του τμήμα καὶ ἀρκετὸ μέρος ἀπ' τὸ γερμανικὸ, πέρασαν στὸ Βέλγιο. Ἀλλὰ καὶ στὸ ὑπόλοιπο γερμανικὸ Λουξεμβούργο ἔλα φέρναν τὴ γαλλικὴ σφραγιδα: τὰ δικαστήρια, οἱ δημόσιες ἀρχές, ἡ Βουλὴ, ὅλος ὁ κόσμος συνεννοῖόταν σὲ γαλλικὴ γλώσσα· ἔλα τὰ ἐπίσημα καὶ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα, ἔλα τὰ ἐμπορικὰ βιβλία συντάσσονταν σὲ γαλλικὰ· ἡ γλώσσα πού ἔχε καλλιεργηθεῖ ἦταν καὶ παράμενε ἡ γαλλικὴ, ἐννοεῖται μιὰ γαλλικὴ γλώσσα πού στέναζε καὶ ἀγκομαχοῦσε κάτω ἀπ' τὸ βάρος τῆς καθαρὰ - γερμανικῆς συνηχητικῆς μετάθεσης τῶν φωνηέντων. Κοντολογίς, στὸ Λουξεμβούργο μιλοῦσαν δυὸ γλώσσες: μιὰ φραγκο - παραρῆνια λαϊκὴ διάλεκτο καὶ τὰ γαλλικά, ἐνῶ ἡ καθαρὴ γερμανικὴ παράμενε μιὰ ξένη γλώσσα. Ἡ πρωσικὴ φρουρὰ τῆς πρωτεύουσας μᾶλλον χειροτέρευε ἀντὶ νὰ καλυτερεύει τὴν ὀλη αὐτὴ κατάσταση. Ὅλ' αὐτὰ εἶναι ἀρκετὰ ταπεινωτικὰ γιὰ τὴ Γερμανία, εἶναι ὀμως ἡ ἀλήθεια. Καὶ ὁ ἐθελοντικὸς αὐτὸς ἐκγαλλισμὸς τοῦ Λουξεμβούργου διαφωτίζει κατὰ τρόπο ὀρθὸ τις ἀνάλογες ἀνελλίξεις στὴν Ἄλσατία καὶ τὴ γερμανικὴ Λωρραίνη.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Ὀλλανδίας, ἡ δούκας ἀρχοντας τοῦ Λουξεμβούργου, εἶχε μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ ρευστὸ χρήμα καὶ δειχνόταν πρόθυμος νὰ πουλήσει τὸ δουκάτο στὸ Λουδοβίκο Ναπολέοντα. Οἱ λουξεμβουργιανοὶ ἀνεπιφύλαχτα θὰ ἐνέκριναν τὴν ἐνσωματώσῃ τους στὴ Γαλλία, — ἀπόδειξη ἡ στάση τους στὸν πόλεμο τοῦ 1870. Ἡ Πρωσία δὲ μποροῦσε νὰ ἔχει καμιά ἀντίρρηση ἀπ' τὴν πλευρὰ τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ἀφοῦ ἡ ἴδια εἶχε προκαλέσει τὸν ἀποκλεισμὸ τοῦ Λουξεμβούργου ἀπ' τὴ Γερμανία. Τὰ στρατεύματά της μέναν στὴν πρωτεύουσα τοῦ Λουξεμβούργου σὰ φρουρὰ σὲ μιὰ ὀμοσπονδιακὴ ὀχυρωματικὴ τοποθεσία. Ἀπ' τὴ στιγμὴ ὀμως πού τὸ Λουξεμβούργο ἔπαψε νὰ ἔναι

1. Γουλιέλμος ὁ Πίλος.

φρούριο της Όμοσπονδίας, τὰ στρατεύματα αὐτὰ χάσαν κάθε λόγο νὰ παραμένουν ἐκεῖ. Γιατί ὁμως δὲν ἐπέστρεψαν στὶς ἐστίες τους; Γιατί ὁ Μπίσμαρκ δὲ μπορούσε νὰ συγκατατεθεῖ σὲ μιὰ τέτοια προσάρτηση;

Ἀπλούστατα, γιατί ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς θγαῖναν στὸ φῶς τῆς ἡμέρας οἱ ἀντιθέσεις στὶς ὁποῖες εἶχε μεπερδευτεῖ. Πρὶν τὸ 1866 ἡ Γερμανία ἦταν ἀκόμα γιὰ τὴν Πρωσία ἕδαφος γιὰ προσάρτηση, πού ὄφειλαν νὰ τὸ μοιραστοῦν μὲ τὸ ἐξωτερικό. Τίποτα παραπάνω. Μετὰ τὸ 1866 ἡ Γερμανία εἶχε γίνει πρωσικὸ π ρ ο τ ε κ τ ο ρ ά τ ο, πού ἔπρεπε νὰ τὸ ὑπερασπιστοῦν ἀπ' τὰ νύχια τῶν ξένων. Κι εἶναι μὲν ἀλήθεια, πῶς, γιὰ καθαρὰ πρωσικοὺς λόγους, εἶχαν ἀποκλείσει, ἀπ' αὐτὴ τὴ νέα χώρα πού ἀποκαλιόταν Γερμανία, ὀλόκληρες γερμανικὲς περιοχές. Ὡστόσο τὸ δικαίωμα τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους πάνω στὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἐδάφους τοῦ ἐπιφόρτιζε τώρα στὸ πρωσικὸ στέμμα τὸ καθήκον νὰ μὴν ἐπιτρέψει τὴν ἐνσωμάτωση σὲ ξένα Κράτη παλιῶν ὁμοσπονδιακῶν ἐδαφῶν, τὸ καθήκον νὰ τοὺς διαφυλάξει γιὰ τὸ μέλλον τὴν τύχη μιᾶς Ἐνωσης (Anschluss) μὲ τὸ νέο πρωσογερμανικὸ Κράτος. Κι αὐτὸς ἦταν ὁ λόγος πού ἡ Ἰταλία σταμάτησε στὰ σύνορα τοῦ Τυρόλου ⁽⁹¹⁾, ὁ λόγος πού τὸ Λουξεμβούργο δὲ θὰ ἐπιτρεπόταν πιά νὰ περάσει στὰ χέρια τοῦ Λουδοβίκου Ναπολέοντα. Μιὰ γνήσια ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις θὰ μπορούσε αὐτὸ νὰ τὸ διακηρύξει ἀνοιχτά. Ὅχι ὁμως καὶ ὁ βασιλο - πρῶσος ἐπαναστάτης, πού πέτυχε, στὸ τέλος, νὰ μετατρέψει τὴ Γερμανία σὲ μετερνικὴ «γεωγραφικὴ ἔννοια» ⁽⁹²⁾, ἐνῶ ἀπ' τὴν πλευρὰ τοῦ διεθνoῦς δικαίου τὸ εἶχε ὁ ἴδιος παραδιάσει, καὶ δὲ μπορούσε νὰ θγεῖ ἀπ' τὴ δύσκολη αὐτὴ θέση παρὰ μόνον ἐρμηνεύοντας τὸ διεθνὲς δίκαιο σύμφωνα μὲ τὴν καλὴ παλιά του μέθοδο τοῦ φοιτητῆ τῆς ταβέρνας.

Κι ἂν γιὰ δλ' αὐτὰ δὲ γελοιοποιήθηκε δλοκληρωτικὰ, αὐτὸ χρωστιέται μονάχα στὸ γεγονός ὅτι ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1867 δὲν ἦταν ἀκόμα ἔτοιμος γιὰ ἕνα μεγάλο πόλεμο. Ἔτσι, στὴ διάσκεψη τοῦ Λονδίνου συμφώνησαν. Οἱ Πρῶσοι ἐκκένωσαν τὸ Λουξεμβούργο. Τὸ φρούριο κατεδαφίστηκε. Τὸ δουκάτο κηρύχτηκε οὐδέτερο ⁽⁹³⁾. Ὁ πόλεμος εἶχε καὶ πάλι ἀναβληθεῖ.

Ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας δὲ μπορούσε νὰ εἶναι ἱκανοποιημένος. Δεχόταν ξεχωριστὰ πρόθυμα τὴν ἀδξηση τῆς δύναμης τῆς Πρωσίας, μόνλις θὰ ἔπαιρνε ἀνάλογα ἀνταλλάγματα στὸ Ρῆνο. Ἦταν ἔτοιμος νὰ ἱκανοποιηθεῖ καὶ μὲ τὰ λίγα. Εἶχε ἀκόμα ὑποβιάσει κι αὐτὲς τὶς μετριόφρονες ἀπαιτήσεις του, καὶ στὸ τέλος δὲν πῆρε ἀπολύτως τίποτα, εἶχε ἐξαπατηθεῖ πέρα γιὰ πέ-

ρα. Ὡστόσο, μιὰ βοναπαρτική αυτοκρατορία στή Γαλλία ἦταν ὅτε μόνο δυνατή, ἂν προοδευτικά ἀπωθοῦσε τὰ γαλλικά σύνορα ὡς τὸ Ρήνο κι ἂν ἡ Γαλλία παράμενε — στήν πραγματικότητα ἢ ἀκόμα καὶ στή φαντασία — ὁ διαιτητὴς τῆς Εὐρώπης. Ἡ μετατόπιση τῶν συνόρων εἶχε ἀποτύχει, ἡ διαιτητική θέση ἦταν κιάλας ὑπὸ ἀπειλή, ἐνῶ ὁ βοναπαρτικός τύπος φώναζε δυνατὰ καὶ ζητοῦσε ἀντεκδίκηση γιὰ τὴ Σάντοβα· κι ἂν ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας θὰ ἠθελε νὰ ἐξασφαλίσει τὸ θρόνο του, ἔπρεπε νὰ μείνει πιστὸς στὸ ρόλο του καὶ νὰ πάρει μὲ τὴ βία ὅτι δὲν μπορεσε νὰ πάρει μὲ τὸ καλὸ, καὶ παρ' ὅλες τὶς ἐκδουλεύσεις πού ἔχε προσφέρει.

Ἔτσι λοιπὸν ἄρχισαν κι ἀπ' τὶς δυὸ πλευρὲς δραστήριες προετοιμασίες γιὰ πόλεμο, τόσο διπλωματικές ὅσο καὶ στρατιωτικές. Καὶ τότε συνέβη τὸ παρακάτω διπλωματικὸ περιστατικόν:

Ἡ Ἰσπανία ἔφαχνε νὰ βρεῖ ἕναν ὑποψήφιο γιὰ τὸ θρόνο. Τὸ Μάρτη (τοῦ 1869) ὁ γάλλος πρεσβευτὴς στὸ Βερολίνο Μπενεντέτι, ἀκούει νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ πρίγκιπα Λεοπόλδου Χέντσολλερν. Τὸ Παρίσι τοῦ ἀναθέτει νὰ ἐρευνήσῃ τὴν ὑπόθεσιν. Ὁ ὑφυπουργὸς φὸν Τίλε τὸν διαβεβαίώνει μὲ τὸ λόγο τῆς τιμῆς του ὅτι ἡ πρωσικὴ κυβέρνησις δὲν ξέρει τίποτα γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Μὲ τὴν ἐπίσκεψή του στὸ Παρίσι, ὁ Μπενεντέτι μαθαίνει τὴν ἀποφῆ τοῦ αυτοκράτορα: «Ἡ ὑποψηφιότητα αὐτὴ εἶναι ἀνοιχτὰ ἀντεθνικὴ, ἡ χώρα δὲ θὰ συμβιβαστεῖ μ' αὐτὴ, πρέπει ν' ἀποτραπεῖ».

Κοντὰ σ' ἄλλα ἄς πούμε ὅτι ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας ἀπόδειχνε ἐδῶ, πῶς ἡ θέση του εἶχε κιάλας γερά κλονιστεῖ. Πραγματικὰ τὴν ἰσχυρότερη «ἐκδίκηση γιὰ τὴ Σάντοβα» μποροῦσε νὰ ὑπάρξει, ἀπ' τὴ βασιλεία ἐνός Πρώσου πρίγκιπα στήν Ἰσπανία, τὶς δυσἀρέσκεις πού θὰ πῆγαζαν ἀναπόφευκτα ἀπ' αὐτὸ τὸ γεγονός, τὸ μπλέξιμο τῆς Πρωσίας στὶς ἐσωτερικὲς σχέσεις τῶν ἰσπανικῶν κομμάτων, κι ἀκόμα, ἴσως, ἕναν πόλεμο, μιὰ ἤττα τοῦ γένου πρωσικοῦ στόλου, καὶ ὁπωσδήποτε τὴν Πρωσία νὰ εἶναι τοποθετημένη ἀπέναντι στήν Εὐρώπη σὲ μιὰ ἀπ' τὶς πιὸ γελοῖες θέσεις; Ὅμως ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας δὲν μποροῦσε πιὰ νὰ ἐπιτρέψῃ στὸν ἑαυτὸ του τὴν πολυτέλεια αὐτοῦ τοῦ θεάματος. Τὸ κύρος του εἶχε κιάλας τόσο κλονιστεῖ, πού τὸν ἔκανε νὰ παραμένει προσδεδειμένος στήν πατροπαράδοτη ἀποφῆ, πού σύμφωνα μ' αὐτὴ ἕνας γερμανὸς πρίγκιπας στὸν ἰσπανικὸ θρόνο θὰ ἔβαζε τὴ Γαλλία ἀνάμεσα σὲ δυὸ πυρὰ καὶ πού γι' αὐτὸ δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ἀνεχτὸς — ἀποφῆ παιδιακισία ὕστερ' ἀπ' τὸ 1830.

Ὁ Μπενεντέτι ἐπισκέφθηκε τὸν Μπίσμαρκ γιὰ νὰ πάρει περισσότερες ἐξηγήσεις καὶ νὰ τοῦ ἐκθέσῃ τὴν ἀποφῆ τῆς Γαλ-

λίας (11 τῶν Μάη τοῦ 1869). Ἄπ' τὸν Μπίσμαρκ δὲν πληροφορήθηκ: τίποτα τὸ ἰδιαίτερα συγκεκριμένο. Ἀντίθετα ὁ Μπίσμαρκ πληροφορήθηκε ἀπ' αὐτὸν ἐκεῖνο ποῦ ἤθελε νὰ μάθει: ὅτι δηλαδὴ ἡ ὑποψηφιότητα τοῦ Λεοπόλδου θὰ σήμαινε τὸν ἀμεσο πόλεμο μὲ τὴ Γαλλία. Ἔτσι ὁ Μπίσμαρκ εἶχε ὀλη τὴν ἀνεση ν' ἀρχίσει τὸν πόλεμο, ὅταν θὰ τοῦ ἦταν ἀρεστό.

Καὶ πραγματικά, τὸν Ἰούλιον τοῦ 1870 ἐμφανίζεται καὶ πάλι ἡ ὑποψηφιότητα τοῦ Λεοπόλδου, ποῦ ὀδηγεῖ ἀμέσως σὲ πόλεμο, ὅση ἀπέχθεια κι ἂν ἔ-ρεφε γι' αὐτὸν ὁ Λουδοβίκος - Ναπολέοντας. Ὅστε ἀλλωστε εἶδε πὼς εἶχε πέσει σὲ μιὰ παγίδα. Ἦξερε ἐπίσης ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὴν αὐτοκρατορία του. Δὲν εἶχε στὸ παραμικρὸ ἐμπιστοσύνη σ' ὅτι τοῦ ἔλεγε ἡ «μυῖρη συμμορία» (94) τῶν λιποδυτῶν θοναπαρτιστῶν, ποῦ τὸν διαβεβαίωνε, πὼς ὀλα, ὡς τὸ τελευταῖο κομπι, ἦσαν ἔτοιμα, κι εἶχε ἀκόμη λιγότερη ἐμπιστοσύνη στὶς στρατιωτικὲς καὶ διοικητικὲς τους ἱκανότητες. Ὅμως οἱ λογικὲς συνέπειες τοῦ ἴδιου τοῦ παρελθόντος του τὸν σπρωχγαν στὴν καταστροφή. Οἱ ἴδιες οἱ ταλαντεύσεις του ἐπιτάχυναν τὴν πτώση του.

Ἀντίθετα, ὁ Μπίσμαρκ δὲν ἦταν μόνο σὲ πλήρη στρατιωτικὴ ἐτοιμότητα. μὰ πίσω του, τούτη τὴ φορά, ἔστεκε πραγματικά ὁ λαός, ποῦ μέσα ἀπ' τὰ διπλωματικὰ ψέμματα τῶν δύο μερῶν, ἔβλεπε μόνο τὸ ἀκόλουθο γεγονός: δὲν ἐπρόκειτο γιὰ ἕναν πόλεμο μονάχα γιὰ τὸ Ρῆνο, μὰ γιὰ ἕναν πόλεμο γιὰ τὴν ἐθνική του ὑπαρξῆ. Ἐφεδροὶ καὶ ἔθνοφρουροὶ — γιὰ πρώτη φορά ὕστερ' ἀπ' τὸ 1813 — συρρεῦσαν κατὰ μάζες κάτω ἀπ' τὶς σημαῖες, ἀυθόρμητα καὶ πλημμυρισμένοι ἀπ' τὴν ἐπιθυμία νὰ πολεμήσουν. Λίγο σήμαινε τὸ πὼς γίναν ὀλ' αὐτά, λίγο σήμαινε γιὰ τὸ πὼς κοιμιάτι ἀπ' τὴ δυσχιλιετὴ ἐθνικὴ κληρονομιά, ὁ Μπίσμαρκ, μὲ πρωτοβουλία του, εἶχε ἢ δὲν εἶχε ὀποσχεθεῖ στὸ Λουδοβίκο Ναπολέοντα ἐκεῖνο ποῦ χρειαζόταν, ἦταν νὰ δώσουν στὸ ἔξωτερικό, μιὰ γιὰ πάντα, νὰ καταλάβει, πὼς δὲ μποροῦσ: ν' ἀνακατεῦεται στὶς ἐσωτερικὲς ὀποθέσεις τῆς Γερμανίας καὶ πὼς ἡ Γερμανία δὲν εἶχε γι' ἀποστολὴ τῆς νὰ στηρίξει τὸ σαθρὸ θρόνο του Λουδοβίκου - Ναπολέοντα μὲ τὴν παραχώρηση σ' αὐτὸν μέρους ἀπ' τὸ γερμανικό ἔδαφος. Καί, μπροστά σ' αὐτὴ τὴν ἐθνικὴ ἀνάτση, ἔξαφανίστηκαν ὀλες οἱ ταξικὲς διαφορὲς, ὀλες οἱ παραρῆμιες ὀρέξεις ποῦ τρέφαν οἱ ἀυλὲς τοῦ Νότου, ὀλες οἱ προσπάθειες γιὰ παλινδότηση τῶν διωγμένων πριγκίπων.

Καὶ οἱ δύο πλευρὲς φρόντιζαν νὰ θροῦν συμμάχους. Ὁ Λουδοβίκος - Ναπολέοντας ἦταν σίγουρος γιὰ τὴν Αὐστρία καὶ τὴ Δανία, ἀρκετὰ δὲ σίγουρος γιὰ τὴν Ἰταλία. Ὁ Μπίσμαρκ εἶχε

την υποστήριξη της Ρωσίας. Ἡ Αὐστρία ὅμως, ὅπως πάντα, δὲν ἦταν ἔτοιμη, δὲ μπόρεσε νὰ ἐπέμβει πραγματικά πρὶν ἀπ' τὴς 2 τοῦ Σεπτεμβρίου — καὶ στὴς 2 τοῦ Σεπτεμβρίου ὁ Λουδοβίκος - Ναπολέοντας ἦταν κιάλας αἰχμάλωτος τῶν Γερμανῶν, ἐνῶ ἡ Ρωσία εἶχε εἰδοποιήσει τὴν Αὐστρία, πὼς θὰ τῆς ἐπιτίθετο μόλις ἐκείνη θὰ ἐπιτίθετο στὴν Πρωσία. Στὴν Ἰταλία ὅμως ἡ πολιτικὴ ἀπάτη τοῦ Λουδοβίκου - Ναπολέοντα ἀπόφερε τοὺς καρποὺς τῆς ἤθελε νὰ ξεσηκώσει τὸ ἔθνικο - ἐνωτικὸ κίνημα τῶν Ἰταλῶν, μὰ ταυτόχρονα ἤθελε νὰ προφυλάξει τὸν πάπα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ἔθνικὴ ἐνότητα· εἶχε καταλάβει τὴ Ρώμη μὲ στρατεύματα πού τὰ χρειαζόταν τώρα στὴ χώρα του, καὶ πού δὲ μπορούσε ὥστόσο νὰ τ' ἀποσύρει, δίχως ν' ἀπαιτήσει προηγούμενα ἀπ' τὴν Ἰταλία νὰ σεβαστεῖ τὴ Ρώμη καὶ τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ πάπα πάνω σ' αὐτήν, γεγονός πού ἐμπόδιζε πάλι τὴν Ἰταλία νὰ τοῦ προσφέρει τὴ βοήθειά της. Τέλος, ἡ Δανία πῆρε ἀπ' τὴ Ρωσία τὴ διαταγὴ νὰ παραμείνει ἡσυχῆ.

Ἔτσι, ἀπ' ὅλες τὶς διπλωματικὰς διαπραγματεύσεις, πιδ ἀποφασιστικὰ ἐπέδρασαν στὸν ἐντοπισμὸ τοῦ πολέμου, τὰ γρήγορα χτυπήματα τῶν γερμανικῶν δυνάμεων ἀπὸ τὸ Σπίχερν καὶ τὸ Βέρτ (95) ὡς τὸ Σεντάν. (96) Ὁ στρατὸς τοῦ Ναπολέοντα νικηθῆκε σὲ κάθε μάχη καὶ τελικὰ κατὰληξε νὰ φτάσει αἰχμάλωτος κατὰ τὰ τρία τέταρτά του στὴ Γερμανία. Γι' αὐτὸ δὲ φταῖγαν οἱ στρατιῶτες, πού πολέμησαν μὲ ξεχωριστὴ γενναίότητα, μὰ οἱ ἀρχηγοὶ καὶ ἡ Διοίκηση. Ὅταν ὅμως ἀνεγείρει κανένας τὴν Αὐτοκρατορία του, ὅπως ὁ Λουδοβίκος - Ναπολέοντας, στηριζόμενος σὲ μιὰ συμμορία ἀπὸ καθάρματα, δταν δεκαοχτὼ χρόνια διατηρεῖ αὐτὴ τὴν Αὐτοκρατορία μόνο γιὰτι παραδίνει τὴ Γαλλία στὴν ἴδια αὐτὴ συμμορία γιὰ ἐκμετάλλευση, δταν σ' ὅλες τὶς θέσεις - κλειδιὰ τοῦ Κράτους τοποθετοῦνε αὐτὸ τὸ σурφετό, καὶ σ' ὅλες τὶς δευτερεύουσες θέσεις τοὺς υποχείριους αὐτῶν τῶν καθαρμάτων, τότε δὲ χρειάζεται ν' ἀναλαβαίνεται ἀγώνας ζωῆς ἢ θανάτου, γιὰτι διαφορετικὰ κινδυνεύεις νὰ δεῖς γλῶν τὸν κόσμον νὰ σ' ἐγκαταλείπει. Σὲ διάστημα μικρότερο ἀπὸ πέντε βδομάδες κατάρρει δλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῆς Αὐτοκρατορίας, πού χρόνια καὶ χρόνια τὸ θαύμαζαν οἱ φιλιστατοὶ τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἐπανάσταση τῆς 4ης τοῦ Σεπτεμβρίου (97) παραμέρισε μόνο τὰ εἰρήπια, καὶ ὁ Μπίσμαρκ, πού ξεκίνησε τὸν πόλεμον μὲ τὴν πρόθεση νὰ ἱδρύσει τὴ μικρὴ Γερμανία, βρέθηκε ἕνα ὥρατον πρῶτον ἱδρυτῆς μιᾶς γαλλικῆς Δημοκρατίας.

Σύμφωνα μὲ τὴ διακήρυξη τοῦ ἴδιου τοῦ Μπίσμαρκ, ὁ πόλεμος δὲν εἶχε διεξαχθεῖ ἐναντία σὸ γαλλικὸ λαό, μὰ ἐναντία σὸ Λουδοβίκον - Ναπολέοντα. Μὲ τὴν πτώση τοῦ τελευταίου, ἐξέλιπε καὶ κάθε λόγος γιὰ συνέχιση τοῦ πολέμου. Αὐτὸ φαντα-

ζόταν και η κυβέρνηση της 4ης του Σεπτεμβρίου — που κατά τ' άλλα δεν ήταν τόσο άφελής — και ξαφνιάστηκε ξεχωριστά όταν ο Μπίσμαρκ άναπάντεχα δείχτηκε αυτός που ήταν, ένας πρώσος γιοϋνκερ.

Κανένας στον κόσμο δε μισεί σε τέτοιο βαθμό τους Γάλλους, όσο ο Πρώσος γιοϋνκερ. Γιατί δεν ήταν μόνο οι μέχρι τότε άπαλλαγμένοι άπ' τους φόρους γιοϋνκερ που άναγκάστηκαν να υποφέρουν σκληρά άπ' τή 1806 ώς τή 1813, τον καιρό της τιμωρίας που τους επέβαλαν οι Γάλλοι και που είχε θίξει τήν υπερηφάνειά τους, μη και κάτι που 'ταν πολύ χειρότερο: αυτοί οι άθιοι Γάλλοι, με τήν Ιερόσουλή τους 'Επανάσταση, σπειραν τέτοια άναταραχή στα πνεύματα, που, τó παλιό γιοϋνκερικό μεγαλειό θάφτηκε σχεδόν ολοκληρωτικά ακόμα και στη γέριχη Πρωσία: ότι ακόμα ήταν υποχρεωμένοι, οι άμοιροι γιοϋνκερ, να διεξάγουν ένα σκληρό κι άκατάπαυστο άγώνα για να υπερασπίζονται, ότι είχε άπομείνει άπ' αυτό τó μεγαλειό, κι ότι ένα μεγάλο μέρος άπ' αυτούς είχαν κιόλας ξεπέσει στην κατηγορία μιας άξιοθρήνητης τάξης παράσιτων ευγενών. Γι' αυτούς τους λόγους, έπρεπε να εκδικηθούν τή Γαλλία, και τó καθήκον αυτό άνάλαθαν να τó εκπληρώσουν οι γιοϋνκερ άξιωματούχοι τού στρατού κάτω άπ' τήν ηγεσία τού Μπίσμαρκ. Είχαν καταρτιστεί καταστάσεις των γαλλικών πολεμικών επανρθώσεων που 'χαν άποσπαστεί άπ' τήν Πρωσία, και με βάση αυτές καθόρισαν τις άποζημιώσεις που θά 'πρεπε ν' άποσπάσουν άπ' τή Γαλλία στις πόλεις και τή διαμερίσματά της, — και παίρνοντας φυσικά ύπ' όψη τους τόν πολύ μεγαλύτερο πλοϋτο της Γαλλίας. 'Επίταξαν τρόφιμα, ζωοτροφές, ρουχιισμό, παπούτσια κλπ. με μιή ήθελημένη και έπιδειχτική βαρβαρότητα. Ένας δήμαρχος στις 'Αρδένες, που δήλωσε ότι δεν ήταν σε θέση να εκτελέσει τήν παράδοση που άπαίτησαν άπ' αυτόν, δέχτηκε, χωρίς άλλες έξηγήσεις, είκοσι πέντε ραβδισμούς. Η κυβέρνηση τού Παρισιού δημοσίευσε τήν έπίσημη απόδειξη. Οι έλεύθεροι σκοπευτές, που συμπεριφέρονταν σύμφωνα με τó διάταγμα τού 1813, που άφορούσε τήν πρωσική έ θ υ ο φ ρ ο υ ρ ά, (98) και με τέτοια άκρίβεια σαν να τó είχαν ειδικά μελετήσει, τουφεκίζονταν ανελέητα. Όπου τους πιάναν. 'Αληθινές είναι ακόμα οι άφηγησεις για τις άποστολές των εκκρεμών ρολογιών στη Γερμανία, για τις όποιες μιλήσε ή ίδια ή «Kölnische Zeitung» («'Εφημερίδα της Κολωνίας»). Μονάχα, που σύμφωνα με τις πρωσικές αντιλήψεις, αυτά τή εκκρεμή, δεν τή κλέψαν, αλλά τή βρήκαν σαν άδέσποτη περιουσία στις έγκαταλελειμένες έξοχικές κατοικίες των περιχώρων τού Παρισιού και τή «προσαρτούσαν» για τή

προσφιλή όντα πού 'χαν μείνει στην πατρίδα. Κι έτσι, οι γιοιό-
κερ, κάτω άπ' την καθοδήγηση του Μπίσμαρκ, τά κανόνισαν
κατά τρόπο, πού, — παρά την άμεμπτη διαγωγή πού δείξαν οι
φαντάροι όσο και ένα μεγάλο μέρος άπ' τους άξιοματικούς, —
διατηρήθηκε ό ειδικός πρωσοικός χαρακτήρας του πολέμου, γιά
νά καταστ.:ι άξέχαστος στους Γάλλους, πού, μέ τη σειρά τους,
κατέστησαν ύπεύθυνο δλόκληρο τό στρατό γιά την άπαίσια έλε-
εινότητα των γιούγκερ.

Κι όμως, έπιφυλασσόταν σ' αυτούς τους ίδιους τους γιοιό-
κερ ν' ανταποδώσουν στο γαλλικό λαό μέ τέτοια τιμή, πού
δμοιά της, ως τά σήμερα, δέ γνώρισε ή ιστορία. "Όταν όλες οι
άπόπειρες νά έλευθερωθεί τό Παρίσι άπ' την πολιορκία άπότυ-
χαν, όταν όλες οι γαλλικές στρατιές άπωθήθηκαν, κι όταν ή τε-
λευταία μεγάλη έφοδος του Μπουριπακι ένάντια στις γραμμές
άνυφοδιασμού των Γερμανών άπότυχε, όταν όλη ή ευρωπαϊκή
διπλωματία έγκατάλειψε τη Γαλλία στην τύχη της, χωρίς νά
κουνήσει ούτε τό μικρό της δαχτυλάκι, τότε τό πεινασμένο Πα-
ρίσι άναγκάστηκε νά συνθηκολογήσει. (99) Καί οι καρδιές των
γιούγκερ άναγάλισαν όταν έπιτέλους μπόρεσαν νά πραγματοποιή-
σουν τη θριαμβευτική τους είσοδο σ' αυτή τη φωλιά των
άθεων και νά εκδικηθούν δλοκληρωτικά αυτούς τους σκληραγω-
γημένους παριζιάνους στασιαστές, ν' άποσπάσουν αυτή την πλέ-
ρια εκδίκηση πού τους την είχε άρνηθεί στά 1814 ό τσάρος
'Αλέξανδρος της Ρωσίας, και στά 1815 ό Ουέλινγκτον. Μπορού-
σαν τώρα, κατά βούληση, νά τιμωρήσουν την έστία και την πα-
τρίδα της 'Επανάστασης.

Τό Παρίσι συνθηκολόγησε. Πλήρωσε 200 εκατομμύρια πο-
λεμικές άποζημιώσεις. Τά όχυρά του παραδόθηκαν στους Πρώ-
σους. 'Η φρουρά κατάθεσε τά όπλα μπροστά στους νικητές και
παράδωσε τό πυροβολικό της έκστρατείας. Τά κανόνια των ό-
χυρών άφαιρέθηκαν άπ' τους κιλλίβαντές τους. "Όλα τά μέσα
άντίστασης, πού άνήκαν στο Κράτος, παραδόθηκαν κομμάτι μέ
κομμάτι, δέ τίξαν όμως τους άληθινούς ύπερασπιστές του Παρι-
σιού, την έθνοφρουρά, τον έξοπλισμένο λαό του Παρισιού. Σχετικά
μ' αυτούς κανέναν δέν τολμούσε νά φανταστεί ότι θα παράδιναν
τά όπλα τους, ούτε τά σουφέκια τους, ούτε τά κανόνια τους*.

---

* Αυτά τά κανόνια άνήκαν στην έθνοφρουρά κι όχι στο Κράτος.
Γι' αυτό άκριβώς και δέν παραδόθηκαν στους Πρώσους. 'Ο Θέρος
διέταξε στις 18 του Μάρτη του 1871 νά τά κ λ έ ψ ο υ ν άπ' τους
παριζιάνους. "Έτσι όμως έδωσε την όφορμή γιά ν' άρχίσει ή εξέγερση,
πού γέννησε την Κομμούνα.

Και γιά νά διακηρυχτεί σ' ὅλο τόν κόσμο ὅτι ὁ νικηφόρος γερμανικός στρατός στάθηκε μέ σεβασμό μπροστά στόν ὀπλισμένο λαό τῶ Παρισιοῦ, οἱ νικητές δέ μπήκαν στήν πόλη, περιορισθῆκαν νά καταλάβουν γιά τρεῖς μέρες τά Ἑλλίσια Πεδία, — ἕνα δημῶσιο κήπο! — πού τόν φρουρούσαν, τόν ἐπιτηροῦσαν καί τόν εἶχαν κυκλωμένο οἱ περιπολιακές φρουρές τῶν Παριζιάνων! Οὔτε ἕνας Γερμανός στρατιώτης πάτησε στό Δημαρχεῖο τοῦ Παρισιοῦ, οὔτε ἕνας ἔκανε τή βόλτα του στά βουλευτάρια, καί οἱ λιγοστοί πού ἐπισκέφτηκαν τὸ Λουβρο γιά νά θαυμάσουν τοὺς θησαυροὺς τῆς τέχνης, χρειάστηκε νά ζητήσουν ἄδεια. Ἀποτελοῦσε ἡ ἐπίσκεψη αὐτὴ παραβίαση τῆς συνθηκολόγησης. Ἡ Γαλλία εἶχε φροντισθεῖ, τὸ Παρίσι εἶχε ἐξανκληθεῖ ἀπ' τὴν πείνα, μὰ ὁ λαός τοῦ Παρισιοῦ εἶχε ἐξασφαλίσαι αὐτὸ τ ὁ σ ε β α σ μ ὁ χάρη στό ἔνδοξο παρελθόν του. Ἔτσι κανένας νικητῆς δὲν τολμοῦσε νά ἀπαιτήσει τὰ ὄπλα του, κανένας δὲν εἶχε τὸ θάρρος νά πᾶει νά θρεῖ αὐτὸ τὸ λαὸ στήν πόλη του καί νά θεθλώσει τοὺς δρόμους του, πού ὑπῆρξαν πεδίο μάχης σέ τόσες ἐπαναστάσεις, μὲ μὰ θριαμβευτικὴ παρέλαση σ' αὐτούς. Ἦσαν, ὁ φρεσκοτροχιμένος Γερμανός αὐτοκράτορας¹, νά 'χε θγάλει τὸ καπέλο του μπροστά στοὺς ζωντανοὺς ἐπαναστάτες τοῦ Παρισιοῦ, ἔπως κάποτε ὁ ἀδερφός του μπροστά στοὺς νεκροὺς μαχητῆς τοῦ Μάρτη στό Βερολίνο,⁽¹⁰⁰⁾ καί σὺν ὀλόκληρος ὁ γερμανικός στρατός νά παρουσιαζε ὄπλα πίσω του.

Ἦταν ὅμως ἡ μοναδικὴ θυσία πού ἀναγκάστηκε νά κάνει ὁ Μπίσμαρκ. Μὲ τὴν πρόφαση πὼς τάχα δὲν ὑπῆρχε στὴ Γαλλία κυβέρνησις, πού θά μπορούσε νά κλείσει μαζί του εἰρήνη, — πράγμα πού στίς 4 τοῦ Σεπτέμβρη δὲν ἦταν οὔτε πιότερο ἀληθινὸ οὔτε πιότερο ψεύτικο ἀπ' ὅτι στίς 20 τοῦ Γενάρη, — ἐκμεταλλεῦτηκε τίς ἐπιτυχίες του μὲ γνήσιο πρωσικὸ τρόπο ὡς τὴν τελευταία σταγόνα, καί συμφώνησε νά κλείσει εἰρήνη μόνο ὅστερ' ἀπ' τὴν ὀλοκληρωτικὴ καθυπόταξη τῆς Γαλλίας. Ἀκόμα καί κατὰ τὴν ἴδια τὴ σύναψη τῆς εἰρήνης, ἔπως λέν στήν παλιὰ πρωσικὴ γλῶσσα, «ἐκμεταλλεῦτηκε τὴν εὐνοϊκὴν κατάστασιν χωρὶς τὸν παραμικρὸ ἔνδοξισμό». Ὅχι μόνο ἀπόσπασαν ἐκδιαστικὰ τὸ ἀνήκουστο ποσὸ τῶν πέντε δισεκατομμυρίων σὺν πολεμικὴ ἀποζημίωσις, μὰ καί δυὸ ἐπαρχίες τῆς Γαλλίας, τὴν Ἀλατία καί τὴ γερμανικὴ Λωρραίνη, μαζί μὲ τὸ Μέτς καί τὸ Στρασβούργο, καί τίς ἐνωμάτωσαν στὴ Γερμανία. ⁽¹⁰¹⁾ Μ' αὐτὴ τὴν προσάρτησις, ὁ Μπίσμαρκ, γιά πρώτη φορά, ἐπεμβαίνει σὺν ἀνεξάρτητος πολιτικός, πού δὲν ἐκτελεῖ πιά μὲ τὸ δικό του τὸν τρόπο,

1. Γουλιέλμος ὁ 1ος.

Ένα πρόγραμμα που του υπαγορεύτηκε απ' έξω, μα μετουσιώνει στην πράξη τα προϊόντα των δικών του συλλογισμών. Έτσι όμως διαπράττει την κολοσιαία γκάφα ¹.

Η Άλσατία είχε ούσιαστικά κατακτηθεί απ' τη Γαλλία κατά τον Τριακονταετή πόλεμο. Ο Ρισελιέ είχε λησμονήσει σ' αυτό το ζήτημα τη σταθερή αρχή του Έρρικου του IVου:

«Η γη, όπου μιλοῦν ἰσπανικά, ἄς ἀνήκει στους Ἰσπανούς, όπου μιλοῦν γερμανικά στους Γερμανούς, μα ἡ γη όπου μιλοῦν γαλλικά ἀνήκει σὲ μένα».

Ο Ρισελιέ στηρίχτηκε πάνω στην αρχή του φυσικού συνόρου του Ρήνου, του ιστορικού συνόρου της αρχαίας Γαλατίας. Ήταν τρέλα. Η γερμανική δυναστεία αυτοκρατορία, που περιλάβαινε τις γαλλόφωνες περιοχές της Λωρραίνης, του Βελγίου κι' άκόμα της Φράνς - Κοντέ, δέν είχε τὸ δικαίωμα νά κατηγορήσει τὴ Γαλλία γιά προσάρτηση γερμανόφωνων χωρῶν. Κι ἂν ὁ Λουδοβίκος ὁ XIVος στὰ 1681 εἶχε καταλάβει τὸ Στρασβούργο (102) σ' ἐποχὴ εἰρήνης, μὲ τὴ βοήθεια ἐνὸς κόμματος γαλλικῆς ἔμπνευσης μέσα στὴν πόλη, δέν ἄρμωζε τώρα στὴν Πρωσία ν' ἀγαναχτεῖ, ἀφοῦ χρησιμοποίησε στὰ 1796 ἐπίσης τὴ δία, χωρὶς ὥστόσο ἐπιτυχία, ἐνάντια στὴν ἐλεύθερη πόλη τῆς Νυρεμβέργης, καὶ χωρὶς νά προσκληθεῖ ἀπὸ ἕνα πρωσικὸ κόμμα*.

* Τὸν Λουδοβίκο XIVο τὸν κατηγοροῦν, δι, σὲ εἰρηνικότητα περίοδο, δημιούργησε Δικαστήρια Συνένωσης (103) σὲ γερμανικὸ ἔδαφος, πού δέν τοῦ ἀνῆκε. Τοὺς Πρώσους ὥστόσο, ἄκόμα καὶ ἡ πὸ κακόβουλη ζήλεια δέν μπορεῖ νά τοὺς μεμφθεῖ γιά κάτι παρόμοιο. Ἀντίθετα, ἀφοῦ κλείσαν στὰ 1795 χωριστὴ εἰρήνη μὲ τὴ Γαλλία(51), ἐνῶ παραβίαζαν ἄμεσα τὸ αὐτοκρατορικὸ Σύνταγμα, ἀφοῦ συνένωσαν γύρω τους τοὺς, ἐπίσης ἐπίορκους, γείτονές τους, πέρα ἀπ' τὴν ὀρθοτική νεκρὴ γραμμὴ κατὰ τὴν πρώτη βορειογερμανικὴ Ὄμοσπονδία, ἐκμεταλλεύτηκαν, γιά κατακτητικὲς ἀπόπειρες στὴ Φραγκονία, τὴ δύσκολη κατάσταση πού ἀντιμετώπιζαν τὰ νοτιογερμανικὰ Κράτη, πού, ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἔξῃς, συνέκιζαν, μαζὶ μὲ τὴν Αὐστρία, μόνον τὸν πόλεμο. Σχημάτισαν στὸ Ἄσμπαχ καὶ τὸ Μπάυροϊτ (πού ἦταν τότε πρωσικὸ) δικαστήρια συνένωσης κατὰ τὸ πρότυπο ἐκείνων τοῦ Λουδοβίκου XIVου, καὶ διατύπωσαν ἀξιῶσεις σὲ σειρά γειτονικὲς τοποθεσίες:

1. Ἀπ' τὴν ἐπόμενη παράγραφου καὶ ὡς τὴ φράση: «Ὁ Μπίσμαρκ εἶχε φτάσει στὸ σκοπὸ του» λείπουν οἱ ἀντίστοιχες σελίδες τοῦ χειρογράφου. Οἱ σελίδες αὐτὲς δίνονται σύμφωνα μὲ κείμενο πού δημοσεύτηκε στὸ περιοδικὸ «Die Neue zeit». Στουτγάρδη, χρόνος ΧΙΥος, 1895—1896, Ἰος τόμος, σελ. 782. Βλέπε ἐπίσης σημείωση (1) στὸ Παράρτημα.

Ἡ Λωρραίνη, στὰ 1737, πουλήθηκε ἀπ' τὴν Αὐστρία στὴ Γαλλία, σύμφωνα μὲ τὴ συνθήκη εἰρήνης τῆς Βιέννης (1⁰⁴) καὶ στὰ 1766 πέρασε ὀριστικά στὴν κατοχὴ τῶν Γάλλων. Ὁλόκληρος αἰὼνας ἀνῆκε μόνο ὀνομαστικά στὴ γερμανικὴ Αὐτοκρατορία, ἐνῶ οἱ δούκες τῆς ἦταν, ἀπὸ κάθε ἀποψη, Γάλλοι καὶ σχεδὸν πάντα σύμμαχοι μὲ τὴ Γαλλία.

Στὰ Βόσγια ὑπῆρχαν, ὡς τὴ γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ἕνα πλῆθος ἀπὸ μικρὲς δεσποτεῖες, πού ἀπέναντι στὴ Γερμανία φέρονταν ὡς ἄμεσα Κράτη τῆς αὐτοκρατορίας, μὰ πού σὲ σχέση μὲ τὴ Γαλλία, ἀναγνώριζαν τὴν κυριαρχία τῆς. Ἀπ' αὐτὴ τὴ διφορούμενη θέσι ἀποσποῦσαν ὠφελήματα, καὶ ἀφοῦ ἡ γερμανικὴ Αὐτοκρατορία τὸ ἀνεχόταν αὐτό, ἀντὶ νὰ ζητᾶ λογαριασμοὺς ἀπ' αὐτοὺς τοὺς δεσπότες δυνάστες, δὲ μπορούσε νὰ παραπονιέται, ὅταν ἡ Γαλλία, μὲ τὰ δικαιώματα πού τῆς παρεῖχε ἡ κυριαρχία τῆς πάνω σ' αὐτὲς τὶς δεσποτεῖες, ἀνάλαβε, κάτω ἀπ' τὴν προστασία τῆς, καὶ ἐνάντια σ' αὐτοὺς τοὺς ἐκτοπισμένους δεσπότες, τοὺς κατοίκους αὐτῶν τῶν δυναστειῶν.

Ὡστόσο, ἡ γερμανικὴ αὐτὴ περιοχὴ, ὡς τὴν Ἐπανάσταση, δὲν εἶχε συναλικά, καὶ ὅπως θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, ἐγγαλλιστεῖ. Ἡ γερμανικὴ γλῶσσα ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν σχολείων καὶ τῆς διοίκησης γιὰ τὶς ἐσωτερικὲς σχέσεις, τουλάχιστο στὴν Ἀλσατία. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις εὐνοοῦσε τὶς γερμανικὲς ἐπαρχίες, πού, ἀπ' τὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα, κανένας ἐχθρὸς δὲν εἶχε καταπατήσει τὴ χώρα τους, ὕστερα ἀπ' τοὺς μακροχρόνιους πολέμους πού στὸ παρελθὸν τὶς εἶχαν καταστρέψει. Ἡ γερμανικὴ ἐξ ἄλλου Αὐτοκρατορία, πού σπαρσώταν ἀπὸ αἰώνιους ἐσωτερικοὺς πολέμους, δὲν ἦταν στ' ἀλήθεια φτιαγμένη γιὰ νὰ ξυπνήσει στοὺς Ἀλσατοὺς τὴν ἐπιθυμία νὰ ἐ-

---

ἀξιῶσεις, πού μπροστὰ σ' αὐτὲς οἱ προφάσεις τοῦ Λουδοβίκου XIVου λάμπαν ἀπὸ πειστικότητα. Κι ὅταν οἱ Γερμανοὶ νικήθηκαν, καὶ οἱ Γάλλοι μῆκαν στὴ Φραγκονία, οἱ σωτῆρες Πρώσοι κατέλαβαν ὅλη τὴν περιοχὴ τῆς Νυρεμβέργης μαζί μὲ τὰ προάστεια ὡς τὰ περιφερειακά τείχη τῆς πόλης, καὶ ἐξανάγκασαν τοὺς ἀστοὺς τῆς Νυρεμβέργης, πού τρέμαν ἀπ' τὸ φόβο τους, νὰ υπογράψουν μιὰ συνθήκη (στὶς 12 τοῦ Σεπτέμβρη), πού, σύμφωνα μ' αὐτήν, ἡ πόλις ὑποτασσόταν στὴν κυριαρχία τῶν Πρώσων, καὶ μὲ τὸν ὅρο, ὅτι οὐδέποτε θὰ γίνονταν δεκτοὶ στὴν πόλις .. οἱ Ἑβραῖοι. Ἀκριβῶς ὁμοίως τότε πέρασε στὴν ἐπίθεσις ὁ ἀρχιδούκας Κάρολος, τοῦσκιος τοῦ Γάλλου στὸ Βύρτομπουργκ στὶς 3 καὶ 4 τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1796, καὶ ἔτσι ἐγίνε καπνὸς αὐτὴ ἡ ἀπόπειρα, ν' ἀναγκάσουν μὲ τὴ βία τοὺς Νυρεμβεργιονοὺς ν' ἀποδεχτοῦν τὴ γερμανικὴ ἀποστολὴ τῆς Πρωσίας.

πιστρέφουν στη μητρική αγκαλιά. Τουλάχιστο με τους Γάλλους απολαμβάναν ειρήνη και ήσυχία' ήξεραν με ποιους είχαν να κάνουν. Έτσι, οι φιλισταίοι, που δίνουν τον τόνο, «κάμπταν» τη μέση τους καλοπροαίρετα στις ανεξερεύνητες βουλές της Θείας Πρόνοιας. Και για να πούμε την αλήθεια, η τύχη των Άλσατων είχε κι άλλο παράδειγμα: οι κάτοικοι του Χολστάιν ζούσαν επίσης κάτω απ' την ξένη κατοχή της Δανίας.

Ήρθε η γαλλική Έπανάσταση. Εκείνο που η Άλσατία και η Λωρραίνη ουδέποτε είχαν τολμήσει να ελπίσουν ότι θα τους το πρόσφερε η Γερμανία, τους το έδωσε δωρο η Γαλλία. Τα φεουδαρχικά δεσμά σπάσαν. Ο δουλοπάροικος και ο υποκείμενος στην άγγαραία αγρότης έγινε άνθρωπος ελεύθερος, σε πολλές περιπτώσεις ελεύθερος ιδιοκτήτης του σπιτικού του και του χωραφιού του. Η εξουσία των πατρικών και τα συντεχνιακά προνόμια στις πόλεις εξαφανίστηκαν. Διώξαν τους ευγενείς. Και στις περιοχές των μικρών πριγκίπων και των μικρών δεσποτών οι αγρότες ακολούθησαν το παράδειγμα των γειτόνων τους: διώξαν τους δυνάστες, τις κυβερνητικές Βουλές και τους ευγενείς, και ανακηρύχτηκαν ελεύθεροι Γάλλοι πολίτες. Σε κανένα μέρος της Γαλλίας ο λαός δεν προσχώρησε με μεγαλύτερο ένθουσιασμό στην Έπανάσταση, όσο στις γερμανόφωνες περιοχές. Κι ακόμα περισσότερο, όταν η γερμανική Αυτοκρατορία κήρυξε τον πόλεμο στην Έπανάσταση, όταν οι Γερμανοί, που δεν ήταν ευχαριστημένοι να φέρνουν ακόμα ύπακουα τις άλυσιδες τους, προσφέρθηκαν να επιβάλλουν εκ νέου στους Γάλλους την παλιά τους δουλεία, και στους Άλσατους χωρικούς τους φεουδάρχες αφέντες, που, μόλις πριν λίγο, τους είχαν διώξει, — τότε μπήκε τέρμα στη γερμανική προέλευση των Άλσατων και των Λωρραίνων: άρχισαν να μισούν και να περιφρονούν τους Γερμανούς. Τότε, στο Στρασβούργο, στιχουργήθηκε και μελοποιήθηκε η «Μασσαλιώτιδα», και οι Άλσατοι ήταν εκείνοι που την πρωτοτραγούδησαν. Οι Γάλλοι - Γερμανοί παρά τη γλώσσα τους και το παρελθόν τους, κατέληξαν, μέσα σ' εκατοντάδες πεδία μαχών, να σχηματίσουν ένα μονάχα λαό με τους Γάλλους την εθνικότητα, στην κοινή πάλη για την Έπανάσταση.

Και μήπως δεν έκανε το ίδιο θαύμα η μεγάλη Έπανάσταση με τους Φλαμανδούς στη Δουγκέρκη, με τους Κέλτες της Βρετάνης, με τους Ιταλούς της Κορσικής; Κι όταν παραπονοιάσατε πώς το ίδιο συνέβηκε και με τους Γερμανούς, μήπως ξεχάσαμε την άλλη ιστορία, που τότε 'κανε δυνατό; Ξεχάσαμε τάχα ότι ολόκληρη η άριστοτερή δχθη του Ρήνου, που ωστόσο μόνο παθητικά πήρε μέρος στην Έπανάσταση, ήταν στο πνεύμα γαλλική, όταν οι Γερμανοί ξανάρθαν στα 1814; κι ότι παράμεινε γαλλική

στό πνεῦμα ὡς τὸ 1848, ὅταν ἡ Ἐπανάσταση τοῦ ἴδιου χρόνου, ἀποκατάστησε τοὺς Γερμανοὺς στὰ μᾶτια τῶν Ρηγανῶν; Ἔτσι, ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ Χάινε γιὰ τοὺς Γάλλους, κι ἀκόμα ὁ βουαρτιρισμός του, δὲν ἦταν ἄλλο παρὰ ἡ ἀπήχηση τῆς πνευματικῆς κατάστασης δολόκληρου τοῦ λαοῦ στὴν ἀριστερὴ δχθὴ τοῦ Ρήνου.

Ὅταν οἱ σύμμαχοι εἰσῆλθαν στὴ Γαλλία στὰ 1814, στὴν Ἄλσατία καὶ τὴ Λωρραίνη βρῆκαν τοὺς ἐπὶ ἀποφασιστικοὺς ἐχθρούς, συνάντησαν τὴν ἐπὶ ἰσχυρὴ ἀντίσταση στὸν ἴδιο τὸ λαό· κι αὐτὸ συνέβαινε, γιὰτὶ σ' αὐτὲς τὲς χῶρες νιώθαν τὸν κίνδυνο νὰ ξαναγίνουν Γερμανοί. Κι ὡστόσο, ἐκεῖνο τὸν καιρὸ, στὴν Ἄλσατία καὶ Λωρραίνη μιλοῦσαν ἀκόμα σχεδὸν μόνο γερμανικά. Ὅταν ὅμως ὁ κίνδυνος ν' ἀποσπαστοῦν ἀπ' τὴ Γαλλία πέρασε, ὅταν ἠρέμησαν οἱ ὀρέξεις προσάρτησης τῶν ρομαντικῶν Γερμανῶν σοβινιστῶν, τότε κατάλαβαν ὅτι ἐπιβαλλόταν καὶ στὸ γλωσσολογικὸ πεδίο νὰ ἐνοποιηθοῦν, ὅλο καὶ πὺς πολὺ, μὲ τὴ Γαλλία· κι ἀπὸ τότε ἄρχισαν νὰ πραγματοποιοῦν ἐκεῖνο ποὺ ἔχαν κάνει αὐθόρμητα στὸν τόπο τους οἱ Λουξεμβουργιανοί: Προχώρησαν στὴ γαλλοποίηση τῶν σχολειῶν. Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ πορεία τοῦ μετασχηματισμοῦ ὑπῆρξε πολὺ ἀργή. Μόνο ἡ σημερινὴ γενιὰ τῆς ἀστικῆς τάξης ἔχει πραγματικὰ ἐγκαλλιστεῖ, ἐνῶ οἱ ἀγρότες καὶ οἱ ἐργάτες μιλᾶν γερμανικά. Ἡ κατάσταση εἶναι περίπου τῆ ἴδια ὅπως καὶ στὸ Λουξεμβούργο: ἡ γερμανικὴ λογοτεχνικὴ γλῶσσα παραχώρησε τὴ θέση τῆς στὴ γαλλικὴ (ἐκτὸς ἀπ' τὴ γλῶσσα τῶν ἱεροκηρύκων), μὰ ἡ λαϊκὴ γερμανικὴ διάλεκτος ἔχασε ἔδαφος μόνο στὰ γλωσσικὰ σύνορα καὶ χρησιμοποιεῖται πολὺ περισσότερο σὰ τρέχουσα γλῶσσα στὶς περισσότερες ἀγροτικὲς περιοχὲς τῆς Γερμανίας.

Τέτοια εἶναι ἡ χώρα ποὺ ὁ Μπίσμαρκ καὶ οἱ πρῶσοι γιούγκερ εἶχαν τὸ θράσος νὰ τολμήσουν νὰ τὴν ἐκγερμανίσουν ξανά, ὑποστηριζόμενοι, ὅπως φαίνεται, ἀπ' τὴν ἀνάμνηση ἐνὸς σοβινιστικοῦ ρομαντισμοῦ ἀχώριστου ἀπ' ὅλα τὰ γερμανικὰ ζητήματα. Ἐπίσης, ἡ σκέψη νὰ θέλει κανένας νὰ κάνει τὸ Στρασβούργο, τὴν πατρίδα τῆς «Μασσαλιώτιδας», γερμανικὴ πόλη, ἦταν στὸν ἴδιο βαθμὸ ἀνόητη, ὅσο καὶ ἡ σκέψη νὰ κάνει κανεὶς γαλλικὴ τὴ Νίκαια, τὴν πατρίδα τοῦ Γαριβάλδη. Στὴ Νίκαια, ὁ Λουδοβίκος Ναπολέοντας τήρησε τουλάχιστον ἀξιοπρέπεια, ἔκανε θέμα δημοψηφίσματος τὴν προσάρτηση καὶ ὁ ἐλιγμός πέτυχε. Σχετικὰ ὅμως μὲ τοὺς Πρώσους, ἄσχετα ἀπ' τὸ γεγονός ὅτι οἱ τελευταῖοι ἀπεχθάνονται παρόμοια ἐπαναστατικὰ μέτρα, γιὰ πολὺ εὐνόητους λόγους, — δὲν ὑπῆρξε ποτὲ περίπτωση ποὺ οἱ λαϊκὲς μάζες ὅποιοιδήποτε μέρους νὰ ἐπιθυμήσουν τὴν προσάρτηση στὴν Πρωσία — ἤξεραν ἀκόμα πολὺ καλά, ὅτι, εἰδικὰ

στήν Ἀλσατία καί τή Λωρραίνη, ὁ πληθυσμός ἦταν πιάτερο δρόφωτος στή σύνδεσή του μέ τή Γαλλία, ἀπ' ὅτι ἦσαν οἱ ἴδιοι οἱ Γάλλοι στήν ἐθνικότητα. Γι' αὐτό καί ἡ ἀπόσπαση αὐτῆ ἐγινε μέ γυμνή βία. Ἦταν ἓνα εἶδος ἐκδίκησης γιά τή γαλλική Ἐπανάσταση· ἀποσποῦσαν ἓνα ἀπ' τὰ τεμάχια πού ἔχαν συγκολληθεῖ στή Γαλλία ἀκριβῶς ἀπ' τήν Ἐπανάσταση.

Ἀπό στρατιωτική ἀποψη ἡ προσάρτηση εἶχε ὀπωδότησε κάποιο σκοπό. Μέ τὸ Μέτς καί τὸ Στρασβούργο ἡ Γερμανία ἀποχοῦσε ἓνα μέτωπο ἄμυνας μιᾶς πρωτοφανοῦς δύναμης. Ὅσον καιρὸ τὸ Βέλγιο καί ἡ Ἑλβετία παραμένουν οὐδέτερα, πουθενά ἄλλοῦ δὲν μπορεῖ ν' ἀρχίσει γαλλική μαζική ἐπίθεση παρὰ στή στενή λουρίδα ἐδάφους πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ Μέτς καί τὰ Βόσγια, κι ἐνάντια σὲ μιὰ τέτοια ἐπίθεση, τὸ Κόμπλεντς, τὸ Μέτς, τὸ Στρασβούργο καί ἡ Μαγεντία σχηματίζουν τὸ ἰσχυρότερο καί μεγαλύτερο στὸν κόσμο τετραγώνιο ὄχυρό. Ἀλλὰ κι αὐτὸ τὸ τετραγώνιο τῶν ὄχυρῶν θέσεων, ὅπως τὸ ἀνάλογο τῆς Αὐστρίας στή Λομβαρδία (105), θρίσκειται κατὰ τὸ μισὸ σὲ ἐχθρικό ἐδαφος καί συνιστᾷ ἀκροπόλεις, πού μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιά νὰ κρατοῦν, κάτω ἀπὸ ζυγὸ, τὸν πληθυσμὸ. Κι ἀκόμα πιὸ πολὺ: αὐτὸ τὸ τετραγώνιο γιά νὰ τὸ συμπληρώσουν, χρειάστηκε νὰ ποδοπατηθοῦν καί ἄλλα πεδία ἐκτὸς ἀπ' τὸ πεδίο τῆς γερμανικῆς γλώσσας. Χρειάστηκε νὰ προσαρτηθοῦν περίπου διακόσιες πενήντα χιλιάδες Γάλλοι στήν ἐθνικότητα.

Τὸ μοναδικὸ λοιπὸν πράγμα πού θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογήσει τήν προσάρτηση εἶναι τὸ μεγάλο στρατηγικὸ πλεονέκτημα. Ἐπάρχει ὅμως ὅποιαδήποτε σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτὸ τὸ πλεονέκτημα καί τὸ κακὸ πού προκύπτει ἀπ' αὐτὴ τήν προσάρτηση;

Ὁ Πρῶσος γιουόνκερ δὲν θέλει νὰ δεῖ τὴ μεγάλη ἠθική ζημιὰ πού προξενοῦσε στὸν ἑαυτὸ τῆς ἡ νεαρῆ γερμανικῆς Αὐτοκρατορία, ὅταν διακήρυχνε ἀνοιχτὰ καί ἀναίσχυντα τὴ θάναυση βία σάν βασική τῆς ἀρχῆς. Ἀντίθετα, τοῦ χρειάζονται ἀνυπόταχτοι ὑπήκοοι, πού νὰ τοὺς χαλιναγωγεῖ μέ τὴ βία. Ἀποτελοῦν ἀπόδειξη ὅτι μεγαλώνει ἡ πρωσικὴ δύναμη. Καί ποτὲ δὲν ὑπῆρξε ἄλλη ἀπόδειξη. Ἐκεῖνο ὅμως ἀπ' τὸ ὅποιο ἔπρεπε νὰ φυλαχτεῖ, ἦταν οἱ πολιτικὲς συνέπειες ἀπ' τήν προσάρτηση. Καί αὐτὲς οἱ τελευταῖες ἦταν φανερές. Προτοῦ μάλιστα ἡ προσάρτηση ἀποχτήσει νόμιμη ἰσχύ, ὁ Μάρξ τίς διακήρυχνε σ' ὄλον τὸν κόσμο μέ μιὰν ἐγκύκλιο τῆς Διεθνούς: « Ἡ π ρ ο σ ἄ ρ τ η σ ἡ τ ῆ ς Ἀ λ σ α τ ῖ α ς καί Λ ω ρ ρ α ῖ ν η ς κ ἄ ν ε ι τ ῆ Ρ ω σ ῖ α δ ι α ι τ η τ ῆ ς Ε ὑ ρ ῶ π η ς ».

(106). Κι αυτό οι σοσιαλδημοκράτες¹ τὸ ἐπανελάσαν συχνά ἀπ' τὸ δῆμα τοῦ Ράιχσταγκ, ὥσπου ἡ ἀλήθεια αὐτὴ ἀναγνωρίστηκε τελικὰ ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Μπίσμαρκ στὸ λόγο του στὸ Κοινοβούλιο στὶς 6 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1888 μὲ τὸν ὁποῖον ὀδύροταν μπροστὰ στὸν παντοδύναμο τσάρο, ἀφέντη τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης (107).

Καὶ πραγματικὰ αὐτὸ ἦταν φανερὸ ὅπως ἡ μέρα. Ἀποσπώντας ἀπ' τὴ Γαλλία δυὸ ἀπ' τὶς πιὸ φανατικὲς σὲ πατριωτισμὸ ἐπαρχίες της, τὴ σπρῶχαν στὴν ἀγκυλιὰ ἐκείνου ποῦ θὰ τῆς δημιουργοῦσε τὴν ἐλπίδα μιᾶς ἐπιστροφῆς τους. Μετάτρεπαν τὴ Γαλλία σ' ἕνα αἰώνιο ἐχθρό. Χωρὶς ἄλλο ὁ Μπίσμαρκ, ποῦ σ' αὐτὴ τὴν περίστασι ἀναρχῶναι μὲ ἀπόλυτη συνείδηση καὶ ἀξιοπρέπεια τοὺς Γερμανοὺς φιλισταίους, ἀπαιτεῖ ἀπ' τοὺς Γάλλους νὰ παραιτηθοῦν ἀπ' τὴν Ἀλσατία — Λωρραίνη ὄχι μόνον ἀπ' τὴν πλευρὰ τοῦ δημοσίου δικαίου, ἀλλὰ καὶ ἠθικά, ἀκόμα νὰ χαροῦν, γιατί ὄχι; ποῦ τὰ δυὸ αὐτὰ κομμάτια τῆς ἐπαναστατικῆς Γαλλίας «ξαναδόθησαν στὴν παλιὰ τους πατρίδα», ποῦ ἄλλωστ: δὲ θέλουν κἀν νὰ τὴν ξέρουν. Δυστυχῶς, οἱ Γάλλοι δὲν εἶναι διατεθειμένοι νὰ τὸ κάνουν, καὶ στὸν ἴδιο βαθμὸ ποῦ οἱ Γερμανοὶ ποτὲ δὲν παραιτήθηκαν ψυχικὰ ἀπ' τὴν ἀριστερὴ δχθῆ τοῦ Ρήνου, κατὰ τὴν περίοδο τῶν ναπολεόντειων πολέμων, κι ἀκόμα ὅταν ἡ περιοχὴ αὐτὴ, ἐκείνο τὸν καιρὸ, δὲν εἶδεινε καμιὰ προθυμίαν νὰ ξαναγυρῶσι σ' αὐτοὺς. Ὅσο οἱ Ἀλσατοὶ καὶ οἱ Λωρραῖνοι θὰ ζητοῦν νὰ ἐπιστρέψουν στὴ Γαλλία, ἡ Γαλλία ὀφείλει νὰ προσπαθεῖ καὶ θὰ προσπαθεῖ νὰ τοὺς ἀνακτήσει, ὀφείλει ν' ἀναζητήσει τὰ μέσα γιὰ νὰ τὸ πετύχει, κι ἀνάμεσα σ' ἀλλὰ θὰ πρέπει ν' ἀναζητήσει συμμαχούς. Καὶ ὁ φυσικὸς σύμμαχος τῆς Γαλλίας ἐνάντια στὴ Γερμανία εἶναι ἡ Ρωσία.

Ἄν τὰ δυὸ μεγαλύτερα καὶ ἰσχυρότερα ἔθνη τῆς δυτικῆς ἡπείρου ἐξουδετερώνονται ἀμοιβαίᾳ μὲ τὸ μῖσος τους, ἂν ἀκόμα ὑπάρχει μεταξύ τους ἕνα αἰώνιο θέμα διχόνοιας, ποῦ τὰ ἐρεθίζει ν' ἀλληλοπολεμῶνται, ἡ μόνη ποῦ θὰ ἔχει νὰ ὀφελῆθῃ θὰ ἴναι ἡ Ρωσία, ποῦ τὰ χέρια της εἶναι τότε πιότερο ἐλεύθερα¹ ἢ ἡ Ρωσία, ποῦ στίς καταχτητικὲς της ὀρέξεις μπορεῖ νὰ συγκρατιέται τόσο λιγότερο ἀπ' τὴ Γερμανία, ὅσο περισσότερο μπορεῖ νὰ περιμένει ἀπ' τὴ Γαλλία μία, χωρὶς δρους, ὑποστήριξη. Καὶ μήπως δὲν ἦταν ὁ Μπίσμαρκ ποῦ καταδίκασε τὴ Γαλλία, στὴ θέση νὰ ἐπαιτεῖ τὴ ρωσικὴ συμμαχία, νὰ ἴναι ὑποχρεωμένη νὰ ἐγκαταλείπει εὐχαρίστως τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Ρωσία, ἂν ἡ Ρωσία τῆς ὑποσχόταν μόνον τὶς χαμένες ἐπαρχίες; Κι

1. Ὁ Αὐγούστος Μπέμπελ καὶ ὁ Βίλχελμ Λίμπκνεχτ.

ἂν παρ' ὅλα αὐτά, ἡ εἰρήνη διατηρήθηκε δεκαεπτὰ χρόνια συνέχεια, μήπως θὰ πρέπει νὰ τὸ ἀποδώσουμε σ' ἓνα ἄλλο γεγονός ἀπ' αὐτό: τὸ σύστημα ἐφεδρικής ἐθνοφρουρᾶς πού ἐγκαινιάστηκε στὴ Γαλλία καὶ στὴ Ρωσία ἀπαιτεῖ δεκάξη χρόνια, καὶ ἴσως καὶ εἴκοσι πέντε, ὕστερ' ἀπ' τὴς τελευταῖες γερμανικὲς τελειοποιήσεις, γιὰ νὰ προμηθεύσει τὸν ἀναγκαῖο ἀριθμὸ ἀσχημένων κλάσεων. Κι ἀφοῦ ἡ προσάρτηση τῆς Ἀλσατίας καὶ τῆς Λωρραίνης ὑπῆρξε γιὰ δεκαεπτὰ ὀλόκληρα χρόνια, τὸ γεγονός πού κυριαρχοῦσε σ' ὀλόκληρη τὴν πολιτικὴ τῆς Εὐρώπης, δὲν ἀποτελεῖ κατὰ τὴ στιγμὴ αὐτὴ τὴ βασικὴ αἰτία γιὰ ὅλη τὴν κρίση πού ἀπειλεῖ μὲ πόλεμο τὴν ἡμερᾶς μας; Παραμερίστε αὐτὸ τὸ ἓνα καὶ μοναδικὸ γεγονός καὶ ἡ εἰρήνη εἶναι ἐξασφαλισμένη!

Ὁ Ἀλσατὸς ἀστὸς πού μιλάει γαλλικὰ μὲ προφορὰ Γερμανοῦ τοῦ Νότου, αὐτὸς ὁ κενόδοξος καὶ νόθος, πού συμπεριφέρεται γαλλικότερα ἀπ' ὅποιονδήποτε ἀληθινὸ Γάλλο, πού βλέπει μὲ περιφρόνηση τὸν Γκαίτε καὶ παραληρεῖ γιὰ τὸν Ρακίνε, μὰ πού δὲν τὰ καταφέρνει ν' ἀπαλλαχθεῖ ἀπ' τὴ δυσάρεστη ἐπίγνωση ὅτι στὰ κρυφὰ εἶναι Γερμανός, κι ἔτσι νὰ πιστεῦει πὼς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ φωνασκεῖ συνεχῶς γιὰ κάθε τι τὸ γερμανικόν, καὶ σὲ τέτοιο βαθμὸ, πού νὰ μὴ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὰ μεσολαβητὴς ἀνάμεσα στὴ Γαλλία καὶ τὴ Γερμανία — αὐτὸς ὁ Ἀλσατὸς ἀστὸς εἶναι ἀσφαλῶς ἓνα ἀξιοκαταφρόνητο πλάσμα, εἴτε εἶναι ἐργαστασιάρχης ἀπ' τὸ Μύλχαουζεν, εἴτε δημοσιογράφος στὸ Παρίσι. Ποιὸς ὅμως τὸν κατάντησε, αὐτὸ πού 'ναι, ἂν ὄχι ἡ γερμανικὴ ἱστορία κατὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους αἰῶνες; Μήπως, τελευταῖα ἀκόμα, εἶλοι σχεδὸν οἱ Γερμανοὶ στὸ ἐξωτερικόν, οἱ ἔμποροι πρῶτ' ἀπ' ὅλα, δὲν ἦσαν ἀληθινοὶ Ἀλσατοί, πού ἀρνιόνταν τὴ γερμανικὴ τους ιδιότητα, πού αὐτοδασανίζονταν, σὰ ζῶα πού 'σαν, γιὰ ν' ἀφομοιώσουν τὴ νέα τους ξενικὴ ἐθνικότητα, καὶ πού συμπεριφέρονταν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, μὲ τὴ δικὴ τους θέληση, τόσο γελοία ὅσο καὶ οἱ Ἀλσατοὶ πού, οἱ τελευταῖοι, τουλάχιστο, ἐξαναγκάζονταν, περισσότερο ἢ λιγότερο ἀπ' τὴς περιστάσεις; Ἐτσι, π.χ. στὴν Ἀγγλία, ὀλόκληρη ἡ ἐμπορικὴ γερμανικὴ κοινότητα, πού 'χε μεταναστεύσει ἀνάμεσα στὰ 1816 καὶ 1840, εἶχε, σχεδὸν χωρὶς ἐξαίρεση, ἀγγλοποιηθεῖ ἔκφραζόνταν ἐπίσης, σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στ' ἀγγλικά, καὶ, σήμερα ἀκόμα, στὸ χρηματιστήριον π.χ. τοῦ Μάντσεστερ, ἐλλίσσονται μερικοὶ παλιοὶ γερμανοὶ φιλισταῖοι, πού θὰ δῖναν καὶ τὴ μισθὸς παρουσία, μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ περινοῦνται σὰν πραγματικοὶ Ἀγγλοὶ. Καὶ μόνον ὕστερα ἀπ' τὸ 1848 ἐγίνε ἐδῶ κάποια ἀλλαγὴ, κι ἀπ' τὸ 1870, — πού κι αὐτὸς ὁ λοχαγὸς τῆς ἐφεδρείας ἐρχεται στὴν Ἀγγλία, καὶ τὸ Βερολίνο στέλνει τὴ στρατιωτικὴ ἀποστολὴ του, — ἡ παλιὰ δουλοπρέπεια παραχωρεῖ τὴ θέση της

σὲ μιὰ πρωσικὴ ἔπαρση, πού δὲ μᾶς κάνει λιγότερο γελοίους στὸ ἐξωτερικό.

Καὶ μήπως ἀπ' τὰ 1871, ἡ πρόσδεση στὴ Γερμανία προσαρμόστηκε περισσότερο στὶς ὁρέξεις τῶν Ἰλλοσάτων; Ἀντίθετα. Τοῦς θέσαν κάτω ἀπὸ ἓνα καθεστῶς δικτατορίας, ἐνῶ δίπλα τους, στὴ Γαλλία, βασίλευε ἡ Δημοκρατία. Τοῦς ἐπέβαλαν ἀκόμα τὸ πρωσικὸ σύστημα τῶν ἐπάρχων, σχολαστικὸ καὶ ὀχληρὸ, πού σὲ σύγκριση μ' αὐτό, κί: ὅτι κακὸ κί: ἂν λέν γι' αὐτὴν, ἡ παρήμεδαση τῆς γαλλικῆς νομαρχιακῆς διοίκησης — πού ρυθμίζεται αὐστηρὰ ἀπ' τὸ νόμο — ἀποτελεῖ ἓνα χρυσὸ καθεστῶς. Γρήγορα κατάργησαν κάθε ὑπόλειμμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου καὶ κάθε ὑπόλειμμα τοῦ δικαιώματος τοῦ συνέρχεσθαι καὶ συνεταιρίζεσθαι, διάλυσαν τὰ δύστροπα συμβούλια τῶν Δήμων καὶ ἐγκατέστησαν στὴ θέση τῶν δημάρχων Γερμανοὺς γραφειοκράτες. Ἀντίθετα, κολάκευσαν τοὺς «πρόκριτους», δηλαδὴ τοὺς εὐγενεῖς καὶ τοὺς ἀστοὺς πού 'χαν ὀλοκληρωτικὰ ἐγκαλλιστεῖ, καὶ τοὺς ὑποστήριξαν στὴν ἐχμετάλλευση πού ἀσκοῦσαν σὲ θάρος τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἀγροτῶν, οἱ ὅποιοι, ἂν δὲν ἦσαν Γερμανοὶ στὴν ψυχροσύνη, δὲ μιλοῦσαν λιγότερο, τὰ γερμανικὰ καὶ αντιπροσώπευαν τὸ μοναδικὸ στοιχεῖο, πάνω στὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ στηριχθεῖ μιὰ προσπάθεια συμφιλίωσης. Καὶ τί πέτυχαν μ' ὅλ' αὐτὰ; Πέτυχαν ὅσο: τὸ Φλεβάρη τοῦ 1887, ὅταν ὀλόκληρη ἡ Γερμανία τρομοκρατιόταν καὶ ἔστειλε στὸ Ράιχσταγ μιὰ πλειοψηφία ἀπὸ τὸ συνασπισμὸ τοῦ Μπίσμαρκ (108), ἡ Ἰλλοστία καὶ ἡ Ἰωρραίνη ἐξέλεγαν βουλευτὲς ἀποκλειστικὰ φανατικοὺς Γάλλους καὶ ἀπομάκρυναν ὀλους ἐκείνους πού μπορούσαν νὰ κινήσουν τὴν ὑποψία ὅτι ἐπιθυμοῦσαν ἔστω καὶ λίγο τοὺς Γερμανοὺς.

Ἄν λοιπόν, οἱ Ἰλλοσσοὶ εἶναι αὐτὸ πού εἶναι, ἔχουμε τὸ δικαίωμα ν' ἀγανακτήσουμε μαζί τους; Σὲ καμιά περίπτωση. Ἡ ἀντιπάθειά τους ἀπέναντι στὴν προσάρτηση εἶναι ἓνα ἱστορικὸ γεγονός, πού δὲ μπορεί νὰ ἐκμηδενιστεῖ, μὰ πού ἀπαιτεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ. Κί: ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ διερωτηθοῦμε: Πόσοι καὶ ποῖες κολοσσιαῖες ἱστορικὲς ἀμαρτίες θὰ πρέπει νὰ ἔχει διαπράξει ἡ Γερμανία στὴν Ἰλλοστία, γιὰ νὰ μπορεί νὰ ὑπάρχει μιὰ τέτοια κατάσταση πνευμάτων; Καὶ τί ἐντύπωση θὰ πρέπει νὰ ἔχει προκαλέσει ἡ νέα μας γερμανικὴ Ἀυτοκρατορία στὸ ἐξωτερικό, ἂν, ὕστερα ἀπὸ δεκαεπτὰ χρόνια προσπάθειες γερμανοποίησης, οἱ Ἰλλοσσοὶ ἀναφωνοῦν μὲ μιὰ κραυγή: θὰ μᾶς ἀπαλλάξετε ἀπὸ μιὰ τέτοια δοκιμασία; Κί: ἔχουμε μήπως τὸ δικαίωμα νὰ φανταζόμεστε ὅτι δυὸ ἐπιτυχημένες ἐκστρατείες καὶ δεκαεπτὰ χρόνια μπισμαρκικῆς δικτατορίας εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἐξαλείψουν ὀλες τίς συνέπειες μιᾶς ἐπαίσχυντης ἱστορίας τριῶν αἰῶνων;

Ὁ Μπίσμαρκ πέτυχε τὸ σκοπὸ του. Ἡ καινούργια πρωσο - γερμανικὴ Αὐτοκρατορία ἀνακηρύχθηκε ἐπίσημα στὶς Βερσαλλίες, στὴν αἴθουσα τελετῶν τοῦ Λουδοβίκου τοῦ XIVου. Ἡ Γαλλία κοιτάζαν ἀφοπλισμένη στὰ πόδια του. Τὸ ἐπαναστατημένο Παρίσι, ποῦ οὔτε αὐτὸς δὲν εἶχε τολμήσει νὰ τὸ θίξει, εἶχε προκληθεῖ ἀπ' τὸ Θιέρσο, εἶχε σπρωχθεῖ στὴν ἐξέγερση τῆς Κομμούνας καὶ ἔπειτα εἶχε συντριβεῖ ἀπ' τοὺς φαντάρους τοῦ πρώην αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ, ποῦ γυρνοῦσαν ἀπ' τὴν αἰχμαλωσία. "Ὅλοι οἱ φιλισταῖοι τῆς Εὐρώπης θαύμαζαν τώρα τὸν Μπίσμαρκ, ὅπως στὰ χρόνια 1850—1860 εἶχαν θαυμάσει τὸ πρότυπό του, τὸν Λουδοβίκο Ναπολέοντα. Ἡ Γερμανία εἶχε γίνει μὲ τὴ βοήθεια τῆς Ρωσίας ἡ πρώτη δύναμη στὴν Εὐρώπη καὶ ὅλη ἡ δύναμη τῆς Γερμανίας βρισκόταν στὰ χέρια τοῦ δικτάτορα Μπίσμαρκ. Τώρα τὸ θέμα ἦταν νὰ ξέραμε πῶς θὰ χρησιμοποιοῦσε αὐτὴ τὴ δύναμη. "Ἄν ὡς τὰ τώρα εἶχε πραγματοποιήσει τὸ ἐνωτικὸ πρόγραμμα τῶν ἀστών, ὅχι μὲ τὸν ἀστικὸ τρόπο, μὰ μὲ βουναπαρτικὰ μέσα, ὥστόσο αὐτὸ τὸ θέμα εἶχε τώρα ἀρκετὰ ἐξαντληθεῖ τώρα τοῦ χρειάζοταν ἕνα προσωπικὸ πρόγραμμα, τοῦ χρειάζοταν νὰ δείξει τίς ἰδέες ποῦ ἔαν ἱκανὸ νὰ γενοδολήσει τὸ κεφάλι του. Κι αὐτὸ θὰ ἔπρεπε ἀναγκαστικὰ νὰ ἐκδηλωθεῖ στὴν ἐσωτερικὴ οἰκοδόμηση τῆς νέας Αὐτοκρατορίας.

Ἡ γερμανικὴ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλους γαιοκτημόνες, ἀπὸ ἀγρότες, ἀπὸ ἀστούς, ἀπὸ μικροαστοὺς καὶ ἀπὸ ἐργάτες, ποῦ μὲ τὴ σειρά τους συγκεντρώνονται σὲ τρεῖς κύριες τάξεις.

Ἡ μεγάλη γαιοκτησία εἶναι συγκεντρωμένη στὰ χέρια ἐνδὸς μικροῦ ἀριθμοῦ μεγιστάνων (ἰδίως στὴ Σιλεσία) καὶ ἐνδὸς μεγάλου ἀριθμοῦ μεσαίων γαιοκτημόνων, ποῦ ἡ μεγαλύτερη πυκνότητά τους βρίσκεται στὶς παλαιο - πρωσικὲς ἐπαρχίες, στ' ἀνατολικά τοῦ Ἑλθα. Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ πρώσοι γιοῦνκερ εἶναι ἐκεῖνοι ποῦ ἐξουσιάζουν, πλιότερο ἢ λιγότερο, ὅλη αὐτὴ τὴν τάξη. Οἱ ἴδιοι εἶναι καλλιεργητές, στὸ μέτρο ποῦ, στὸ μεγαλύτερο μέρος ἐκμεταλλεύονται τὰ χτήματά τους μ' ἐπιστάτες καὶ παράλληλα εἶναι συχνὰ ἰδιοκτῆτες οἰνοπνευματοποιεῖν καὶ ἐργοστασίων ζάχαρης. Ἡ γαιοκτησία τους, κι ἐκεῖ ὅπου μπόρεσε νὰ ἐπικρατήσει εἶναι προσδεμένη στὴν οἰκογένεια μὲ τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα τοῦ πρωτότοκου. Οἱ νεώτεροι γιοὶ κατατάσσονται στὸ στρατὸ ἢ στὶς πολιτικὲς κρατικὲς ὑπηρεσίες· ἔτσι, σ' αὐτὴ τὴ μικρὴ γαιοκράτεια ἀριστοκρατία, εἶναι προσδεμένη μιὰ ἀκόμα τὸ μικρὴ ἀριστοκρατία ἀπὸ ἀξιοματικὸς καὶ ὑπαλλήλους καὶ ποῦ αὐξάνει μὲ τὸν ἐξευγενισμό στὸ ἔπακρο τῶν ἀνώτερων ἀστών ἀξιοματικῶν καὶ τῶν ἀνώτερων ἀστών ὑπαλλήλων.

Στήν κατώτερη βαθμίδα δηλς αὐτῆς τῆς εὐγενούς κλίμας σχηματίζεται, νομοτελειακά, μιὰ εὐγενῆς κατηγορία παρασίτων, ἓνα λούμπεν προλεταριάτο ἀριστοκρατῶν, πού ζεῖ ἀπό χρέη, ἀπό ὑποπτες ὑποθέσεις, ἀπό ἐκδιασμούς, ἀπό ζητιανιά καὶ πολιτική κατασκοπία. Τὸ σύνολο αὐτῆς τῆς κοινωνίας ἀποτελεῖ τὸν κόσμο τῶν πρώην γιούνκερ καὶ ἀποτελεῖ ἓναν ἀπ' τοὺς κυριότερους στυλοβάτες τοῦ παλιοῦ πρωσικοῦ Κράτους. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ πυρήνας τῶν γαιοκτημόνων αὐτοῦ τοῦ κόσμου τῶν γιούνκερ, στηρίζεται, γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἴδιο, πάνω σὲ πολὺ λίγο σταθερὲς βάσεις. Ἡ ὑποχρέωση πού ἔχουν νὰ ζοῦνε σύμφωνα μὲ τὴν κοινωνική τους θέση, στοιχίζει κάθε μέρα καὶ πιὸ πολὺ. Χρειάζονται χρήματα γιὰ νὰ συντηρηθοῦν οἱ νεώτεροι γιοὶ ὡς πού ν' ἀποχτήσουν τὸ βαθμὸ τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ ἢ τοῦ πάρεδρου καὶ γιὰ ν' ἀποκατασταθοῦν οἱ θυγατέρες μὲ τὸ γάμο· κι ἀφοῦ δια αὐτὰ ἀποτελοῦν ὑποχρεώσεις πού ἢ ἐκπλήρωσή τους προηγεῖται ἀπ' ὅποιαδήποτε ἄλλη ἀξίωση, δὲν εἶναι παράδοξο ὅτι τὰ ἔσοδα δὲ φτάνουν, ὅτι ἀναγκάζονται νὰ ὑπογράφουν γραμμάτια, ἢ νὰ βάλουν ὑποθήκες. Κοιτολογίς ὀλόκληρος ὁ κόσμος τῶν γιούνκερ θρίσκειται συνεχῶς στὸ χεῖλος τοῦ γκρεμοῦ. Κάθε καταστροφή, πόλεμος, κακὴ σφοδεὰ ἢ ἐμπορική κρίση, ἀπειλεῖ νὰ τὸν γκρεμίσει στὸ χάος του. Γι' αὐτὸ λοιπὸν δὲν πρέπει ν' ἀπορεῖ κανένας ὅτι, ἐδῶ κι ἓναν καλὸ αἰῶνα, μπόρεσε νὰ σωθεῖ ἀπ' τὴ χρεωκοπία χάρη σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ κάθε εἶδους κρατικές ἐπιχορηγήσεις κι ὅτι, μονάχα χάρη σ' αὐτές, συνεχίζει νὰ ζεῖ. Ἔτσι αὐτὴ ἡ τάξη, πού διατηρεῖται μόνο τεχνητὰ, εἶναι καταδικασμένη σὲ ἀφανισμό. Δὲν ὑπάρχει κρατικὴ βοήθεια πού νὰ μπορεῖ νὰ τὴ διατηρεῖ ἀπεριόριστα στὴ ζωὴ. Μαζὶ της, ὅμως, θὰ ἐξαλειφθεῖ καὶ ὀλόκληρο τὸ γέρικο πρωσικὸ κράτος.

Ὁ ἀ γ ρ ὅ τ η ς εἶναι, πολιτικά ἓνα στοιχεῖο πολὺ λίγο δραστήριο. Ἄν ὁ ἴδιος παραμένει ἰδιοκτήτης, κινδυνεύει ὅλο καὶ πιὸ πολὺ νὰ γίνῃ τὸ θύμα παραγωγικῶν συνθηκῶν πού ἔναι δυσμενεῖς γιὰ τὸν ἀγρότη ἰδιοκτήτη ἐνὸς κομματιοῦ γῆς, πού ἔχει ὅμως στερηθεῖ ἀπ' τὴν παλιά κοινότητα (mark) ἢ τὴν κοινοτικὴ βοσκή, πού χωρὶς αὐτὴν δὲν εἶναι δυνατὴ κανενὸς εἶδους κτηνοτροφία. Κι ἂν εἶναι ἐνοικιαστής, θρίσκειται σὲ ἀκόμα χειρότερη κατάσταση. Ἡ μικρὴ ἀγροτικὴ καλλιέργεια προὔποθθε ὑπερσοχὴ πρῶτιστα τὴ φυσικὴ οἰκονομία, ἐνῶ στὸ χρηματικὴ οἰκονομία ἀφανίζεται. Ἀπ' ἐδῶ προκύπτει καὶ τὸ μέγαλωμα τῶν χρεῶν, οἱ μαζικὲς ἀπαλλοτριώσεις ἀπ' τοὺς πιστωτές, ἢ προσφυγὴ στὴν οἰκιακὴ βιοτεχνία, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ μὴ διωχθεῖ ἀπ' τὸ κομματάκι τῆς γῆς του. Πολιτικά, ἡ ἀγροτικὰ εἶναι, τίς περισσότερες φορές, ἀδιάφορη ἢ ἀντιδραστικὴ:

παπική στη Ρηνανία, εξ αιτίας ενός παλιού μίσους ενάντια στην Πρωσία, είναι σε άλλες περιοχές ιδιοτελής ή συντηρητική διαμκρτυρόμενη. Σ' αυτή την τάξη, το θρησκευτικό αίσθημα χρησιμεύει ακόμα σαν έκφραση κοινωνικών ή πολιτικών συμφερόντων.

Με την άστικη τάξη ασχοληθήκαμε ήδη. 'Απ' το 1848 έχει παρασρθει από μιὰ πρωτοφανή οικονομική άνοδο. Έτσι ή Γερμανία συμμετέσχε ευρύτατα στην κολοσσιαία ανάπτυξη της βιομηχανίας, πού άκολούθησε την έμπορικη κρίση του 1847, ανάπτυξη πού προσδιορίστηκε άπ' την εγκαθίδρυση την έποχή αυτή μιās ναυσιπλοϊκής γραμμής με ύπερωκεάνια άτμόπλοια, άπ' την τεράστια επέκταση του δικτύου των σιδηροδρόμων και με την ανακάλυψη χρυσωρυχείων στην Καλιφόρνια και την Αυστραλία, στα όποια ή Γερμανία είχε μεγάλο μέρος συμμετοχής. Κι' εκείνο πού έθεσε σε κίνηση τή μπισμαρκινή επανάσταση είναι ή προσπάθεια της άστικής τάξης νά εξαλείψει το πεδίκλωμα, πού αποτελούσαν για την έμπορικη ανάπτυξη όλα τά μικρά κράτη και για ν' άποχτήσει στην παγκόσμιο άγορά μιὰ θέση ίσοδύναμη μ' εκείνη των ξένων συναγωνιστών της. Τώρα, πού τή Γερμανία την πλημμύριζαν τά γαλλικά δισεκατομμύρια, άνοιγε για την άστικη τάξη μιὰ νέα περίοδος πυρετώδους δραστηριότητας, πού στη διάρκειά της δείχτηκε, για πρώτη φορά, σά μεγάλο βιομηχανικό έθνος χάρη σε μιὰ έθνική γερμανική χρεωκοπία⁽¹⁰⁹⁾. Τότε ήταν κιόλας οικονομικά ή πιό ισχυρή τάξη του πληθυσμού' το Κράτος έπρεπε νά υποτάσσεται στα οικονομικά της συμφέροντα. 'Η επανάσταση του 1848 είχε δώσει στο Κράτος μιάν έξωτερική συνταγματική μορφή, πού έδινε στην άστικη τάξη τή δυνατότητα νά κυριαρχήσει και πολιτικά, και νά συνηθίσει στην άσκηση της εξουσίας. 'Ωστόσο, ή άστικη τάξη, βρισκόταν ακόμα πολύ μακριά άπ' την πραγματική πολιτική εξουσία. Στη σύγκρουσή της με τον Μπίσμαρκ δέ βγήκε νικήτρια. 'Η σύγκρουση αυτή, πού 'χε ρυθμιστεί από μιάν επανάσταση πού διευθυνόταν άπ' τά πάνω, την είχε διδάξει, ότι, προσωρινά, ή εκτελεστική εξουσία έξαρτιόταν άπ' αυτήν κατά τρόπο πολύ - πολύ έμμεσο, ότι δέ μπορούσε ούτε νά καταργεί ούτε νά επιβάλλει ύπουργούς, αλλά ούτε και νά διαθέσει το στρατό. Και μαζί με τά παραπάνω ήταν δειλή και πλαδαρή μπροστά σε μιὰ δραστική εκτελεστική εξουσία, όπως επίσης ήταν οι γιοϋνκερ, μόνο πού ή άστικη τάξη είχε τή δικαιολογία της άμεσης οικονομικής σύγκρουσης, πού την άντιπαράτασε στην επαναστατική βιομηχανική εργατική τάξη. 'Ηταν όμως σίγουρο, πώς σιγά - σιγά θά έκμηδένιζε οικονομικά τους γιοϋνκερ. 'Ηταν άλλωστε βέβαιο ότι, ανά-

μεσα στις κατέχουσες τάξεις, ήταν ή μοναδική πού είχε ακόμα προοπτικές στά πλαίσια του μέλλοντος.

Η μικροαστική τάξη αποτελιόταν πρώτα - πρώτα από υπολείμματα της χειροτεχνίας του μεσαίωνα, πού, στη Γερμανία, πού για ένα μακρύ χρονικό διάστημα παράμενε καθυστερημένη, εκπροσωπιόταν με μεγαλύτερο αριθμό απ' ό,τι στην υπόλοιπη δυτική Εύρώπη· κατά δεύτερο λόγο από άστούς πού 'χαν καταστραφεί και τρίτο, από στοιχεία του πληθυσμού χωρίς ιδιοκτησία, πού 'χαν άνυψωθεί στά πλαίσια του μικρεμπορίου. Με την ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας, ή ύπαρξη όλόκληρης της μικροαστικής τάξης έχασε ότι της άπόμεινε σά σταθερό. Άλλαγή επαγγέλματος και περιοδικές πωχεύσεις γίναν ό κανόνας. Αύτή, ή τόσο σταθερή στό παρελθόν τάξη, αύτή ή τάξη πού είχε προμηθεύσει τόν δγκο του γερμανικού φιλιςταιϊσμού, έπεσε άπ' την καλοπέρασή της, άπ' την ύπηρητικότήτά της, άπ' τή δουλοπρέπείά της, άπ' την ευσέβειά της και άπ' την περασμένη της άξιοπρέπεια, στη χειρότερη σύγχιση και τó χειρότερο συναίσθημα άπέναντι στην τύχη πού ό Θεός της επιφύλασσε. "Ότι άπόμεινε άπ' τή χειροτεχνία καλούσε με κραυγές τήν εκ νέου άποκατάσταση των συντεχνιακών προνομίων· για ό,τι άφορά τούς άλλους, άλλοτε μετατρέπονταν ήσυχα - ήσυχα σέ δημοκράτες - προσδευτικούς⁽¹¹⁰⁾, κι άλλοτε φτάναν ως τó σημείο νά πλησιάσουν τή Σοσιαλδημοκρατία και, κατά τόπους, νά συνενωθούν άκόμα άμεσα με τó εργατικό κίνημα.

Τέλος οί έργάτες. Για ό,τι άφορά τούς έργάτες γής, έκείνοι πού ήσαν στις ανατολικές περιοχές ζούσαν κάτω από μιá ήμυ - δουλοπαροικία, και δέν ήσαν άξιοι νά υπολογίζονται. Άντίθετα, ανάμεσα στους έργάτες των πόλεων, ή Σοσιαλδημοκρατία είχε πραγματοποιήσει κεραυνοβόλες επιτυχίες και άναπτυσσόταν στό βαθμό πού ή μεγάλη βιομηχανία προλεταροποιούσε τίς λαϊκές μάζες και δξυνε στό έπακρο τήν ταξική αντίθεση ανάμεσα στους κεφαλαιοκράτες και τούς έργάτες. Κι άν οί σοσιαλδημοκράτες έργάτες έμφανίζονταν άκόμα διασπασμένοι προσωρινά σέ δυό άντιμαχόμενα μέρη⁽¹¹¹⁾, ώστόσο ύστερ' άπ' τήν έκδοση του Κεφαλαίου του Μάρξ, οί διαφωνίες άρχών είχαν πρακτικά έξαφανιστεί. Ό λασσαλισμός ξεκινώντας άπό μιá άύστηρή τήρηση άρχών, περιοριζόταν ν' άπαιτεί «παραγωγικούς συνεταιρισμούς πού νά επιχορηγούνται άπ' τó Κράτος», άπονεκρωνόταν σιγά - σιγά και άποδειχνόταν όλο και πιό άκατάλληλος νά προμηθεύσει τόν πυρήνα ενός εργατικού Κόμματος βοναπαρτιστικού και κρατικοσοσιαλιστικού. Τά σφάλματα πού όρισμένοι άπ' τούς άρχηγούς του Κόμματος είχαν άπ' αύτή τήν άποψη διαπράξει, τά είχε έπανορθώσει ή ύγιης κρίση

των μαζών. Ἡ ἐνότητα τῶν δυὸ σοσιαλδημοκρατικῶν τάσεων, πού ἐπιβραδυνόταν πιά μονάχα ἀπὸ θέματα προσώπων, ἦταν ἐξασφαλισμένη σ' ἓνα προσεχὲς μέλλον. Ὅμως ἀκόμα καὶ στὸν καιρὸ τῆς διάσπασης καὶ παρὰ τὴ διάσπαση τὸ κίνημα ἦταν ἀρκετὰ ἰσχυρὸ, γιὰ νὰ ἐμπνέει τὸ φόβο στὴ διομηχανικὴ ἀστικὴ τάξη καὶ νὰ τὴν παραλύει στὴν πάλη τῆς ἐναντία στὴν κυβέρνηση, πού ἀκόμα ἦταν ἀνεξάρτητη ἀπ' αὐτήν. Ὅστερ' ἀπ' τὸ 1848, ἡ ἀστικὴ τάξη τῆς Γερμανίας δὲ μπορούσε πιά ν' ἀπαλλαγθεῖ, γενικὰ, ἀπ' τὸ κόκκινο φάντασμα.

Ἡ ταξικὴ αὐτὴ διαίρεση ἀποτελοῦσε τὴ βάση τῆς κομματικῆς διαίρεσης τοῦ Κοινοβουλίου καὶ στὶς τοπικὲς Βουλές. Ἡ μεγάλη ἔγγεια ἰδιοκτησία καὶ ἓνα μέρος τῆς ἀγροτικῆς ἀποτελοῦσαν τὴ μάζα τῶν συντηρητικῶν⁽¹¹²⁾. Ἡ διομηχανικὴ ἀστικὴ τάξη προμήθευε τὴ δεξιὰ πτέρυγα τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ: τοὺς Ἐθνικοφιλελευθέρους⁽¹¹³⁾, ἐνῶ ἡ ἀριστερὴ τῆς πτέρυγα — τὸ ἐξασθενημένο Δημοκρατικὸ ἢ τὸ λεγόμενο Προοδευτικὸ Κόμμα — συγκροτιόταν ἀπ' τοὺς μικροαστοὺς, πού τοὺς ὑποστήριζαν ἓνα μέρος ἀπ' τὴν ἀστικὴ τάξη καὶ οἱ ἐργάτες. Τέλος, οἱ ἐργάτες εἶχαν τὸ δικό τους Κόμμα, τὴ Σοσιαλδημοκρατία, στὴν ὁποία ἀνήκαν ἐπίσης μικροαστοί.

Ἕνας ἄνθρωπος στὴ θέση τοῦ Μπίσμαρκ καὶ μὲ τὸ παρελθὸν τοῦ Μπίσμαρκ, θὰ ἔπρεπε, ἀν θὰ εἶχε κάποια κατανόηση τῆς κατάστασης, νὰ πει στὸν ἑαυτὸ του, ὅτι οἱ γιοῦνκερ, τέτοιοι πού ἦσαν, δὲν ἐκπροσωποῦσαν μιὰ βιώσιμη τάξη· ὅτι ἀπ' ὅλες τὶς κατέχουσες τάξεις μόνον ἡ ἀστικὴ τάξη μπορούσε νὰ ἰσχυριζοῖται ὅτι εἶχε κάποιο μέλλον καὶ γι' αὐτὸ μὲ ἐξαίρεση τὴν ἐργατικὴν τάξη, γιὰ τὴν ὁποία δὲ μπορούμε νὰ ἔχουμε τὴν ἀξίωση ἀπ' τὸν Μπίσμαρκ νὰ κατανοήσῃ τὴν ἱστορικὴ τῆς ἀποστολὴ, ἢ νέα αὐτοκρατορία του θὰ εἶχε τόσο πιότιρες δυνατότητες νὰ διαρκέσει, ὅσο πιὸ πολὺ θὰ τὴν προετοίμαζε γιὰ ἓνα βαθμιαῖο πέρασμα σὲ σύγχρονο ἀστικὸ Κράτος. Ἄς μὴν ἀπαιτήσουμε ἀπ' αὐτὸν ἐκεῖνο πού στὶς δοσμένες συνθήκες τοῦ ἦταν ἀδύνατο. Τὸ ἄμεσο πέρασμα σὲ κοινοβουλευτικὸ καθεστῶς, μ' ἓνα Ράιχσταγ πού νὰ διαθέτει κυριαρχικὴ ἐξουσία (ὅπως μὲ τὴ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων στὴν Ἀγγλία), ἦταν ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ καὶ ἀδύνατο νὰ γίνῃ: καὶ ἀκόμα ὄχι εὐστοχο. Ἡ δικτατορία πού ἀσκίεταν μὲ κοινοβουλευτικὲς μορφές θὰ ἔπρεπε νὰ φαίνεται στὸν Ἰδιο τὸν Μπίσμαρκ ἀπαραίτητη γιὰ κείνη τὴ στιγμή. Καθόλου δὲν τὸν κατηγοροῦμε γιὰτὶ ἀρχισε μὲ τὴ διατήρησή της. Ρωτᾶμε μονάχα σὲ τί μπορούσε νὰ χρησιμεύσει. Κι ἐδῶ δύσκολα μπορεῖ νὰ τεθεῖ ὑπὸ ἀμφισβήτηση ὅτι ὁ μόνος δρόμος πού θὰ μπορούσε νὰ ἐξασφαλίσῃ στὴ νέα Αὐτοκρατορία ἓνα στέρεο θεμέλιο καὶ μιὰν ἡρεμὴ ἐσωτερικὴ ἀνέλιξη ἦταν ἡ προοδευτικὴ

εφαρμογή εκείνων των πολιτικών οργανισμών που ανταποκρίνονταν στο αγγλικό Σύνταγμα. Κι εγκαταλείποντας στην επίκειμενη καταστροφή του το μεγαλύτερο μέρος των γιοϋνκερ, που ήταν άλλωστε αδύνατο να διασωθεί, φαινόταν πάντα ότι ήταν δυνατό να σχηματιστεί με το υπόλοιπο μέρος των γιοϋνκερ, και με νέα στοιχεία, μιὰ τάξη μεγάλων ανεξάρτητων γαιοκτημόνων, τάξη που ή ίδια δε θά 'ταν τίποτ' άλλο παρά ή διακοσμητική βιτρίνα τής αστικής τάξης· μιὰ τάξη στην οποία ή αστική τάξη, κι όταν ακόμα θ' απολάβαινε την ολοκληρωτική της εξουσία, θά 'πρεπε να τής αφήσει, στα πλαίσια του Κράτους, λειτουργίες αντιπροσωπευτικές, και μαζί με τις τελευταίες τις πιο προσδοκώμενες θέσεις και μιὰ πολύ μεγάλη επιρροή. Κάνοντας στην αστική τάξη τις πολιτικές παραχωρήσεις, που δε θά μπορούσε κανείς για πάντα να τής τις άρνηθεί, (έτσι θά 'πρεπε τουλάχιστο να κρίνει κανένας απ' την άποψη των κυριάρχων τάξεων), κάνοντάς της αυτές τις παραχωρήσεις, έστω και με αδύνατες δόσεις κι ακόμα σπάνιες, μπάζαν τουλάχιστο τη νέα Αυτοκρατορία στο μόνο δρόμο που ακολουθώντας τον, τής ήταν δυνατό να φτάσει: τ' άλλα τα δυτικά Κράτη, που 'ταν πολιτικά πολύ πιο προοδευμένα απ' αυτήν· στο δρόμο που ακολουθώντας τον θά τράνταζε τα τελευταία υπολείμματα της φεουδαρχίας, κι όλη αυτή την παράδοση του φιλισταϊσμού, που βάραινε ακόμα ξεχωριστά πάνω στη γραφειοκρατία, — πάνω απ' όλα, τής έδινε τη δύναμη να κρατηθεί στα ίδια της τα πόδια, τη μέρα που οι θεμελιωτές της, που κάθε άλλο παρά ήσαν πιά νέοι, θ' αποχαιρετούσαν την εφήμερη ζωή.

Κι όλα αυτά δεν ήταν καθόλου δύσκολα. Τόσο τον γιοϋνκερ όσο και τον αστό τους διέκρινε μόνο μιὰ μέτρια ενεργητικότητα. Οι γιοϋνκερ το είχαν αποδείξει τα τελευταία έξι ή οχτώ χρόνια, όταν το Κράτος έκανε ό,τι μπορούσε για να τους εξυπηρετήσει, και παρά την αντιπολίτευση αυτών των Δον Κιχώτιδων. 'Η αστική πάλι τάξη που μιὰ μακρά προϊστορία την είχε έπισης καταστήσει ύποταχτική, ένωθε ακόμα άρκετά σκληρά τις συνέπειες τής σύγκρουσης· κι από τότε, οι επιτυχίες του Μπίσμαρκ είχαν ακόμα πιότερο συντρίψει τη δύναμη τής αντίστασης της, ενώ ή αυξανόμενη άπειλή του εργατικού κινήματος έκανε το υπόλοιπο. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, δε μπορούσε να 'ναι δύσκολο για τον άνθρωπο που 'χε εισακούσει τους έθνικούς πόθους τής αστικής τάξης να διαθέσει το χρόνο που θά 'θελε για να πραγματοποιήσει τις έθνικές του βλέςψεις, που 'σαν άλλωστε στο σύνολό τους πολύ μετριοπαθείς. Δέν του χρειαζόταν τίποτ' άλλο παρά να βλέπει καθαρά το στόχο του.

'Απ' την πλευρά των τάξεων που κατέχουν, αυτός ήταν ο

μοναδικός λογικός δρόμος ενεργείας. Ἀπ' τὴν ἀποψη πάλι τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀποκαλυπτόταν, εἶναι ἀλήθεια, πὺς ἦταν κί-
λάς πολὺ ἀργὰ γιὰ νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ μιὰ σταθερὴ κυριαρχία τῆς
ἀστικῆς τάξης. Ἡ μεγάλη βιομηχανία καὶ μαζί μ' αὐτὴν ἡ ἀ-
στικὴ τάξη καὶ τὸ προλεταριάτο σχηματίστηκαν στὴ Γερμανία
σὲ μιὰ ἐποχῇ, ὅπου, σχεδὸν σύγχρονα μὲ τὴν ἀστικὴ τάξη, μπό-
ρεσε τὸ προλεταριάτο νὰ πραγματοποιήσῃ μιὰν αὐτόνομη εἰσοδο-
στὴν πολιτικὴ σκηνή ὅπου κατὰ συνέπεια, ἡ πάλῃ ἀνάμεσα στὶς
δύο τάξεις ἀρχίζει προτοῦ ἡ ἀστικὴ τάξη καταχτήσῃ τὸ σύνολο
τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἄν ὅμως εἶναι πολὺ ἀργὰ γιὰ τὴ Γερμα-
νία γιὰ μιὰ σταθερὴ καὶ ἡσυχὴ κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης, ἡ ἐ-
πιφελέστουσα ὡστόσο πολιτικὴ στὰ 1870 γιὰ τὶς κατέχουσες
γενικὰ τάξεις, ἦταν νὰ προσανατολιστοῦν πρὸς μιὰ ἀστικὴ κυ-
ριαρχία. Γιατὶ ἦταν τὸ μόνο μέσο γιὰ νὰ τελειώσῃ κανένας μὲ
τὶς ἐπιβιώσεις τοῦ φεουδαρχισμοῦ, πού θρῖσκόταν σὲ κατάσταση
ἀποσύνθεσης, πού συνέχιζαν ν' ἀνθίζουν στὴ νομοθεσία καὶ τὴ
διοίκηση. Ἦταν τὸ μόνο μέσο νὰ ἐγκλιματήσουν προοδευτικὰ
στὴ Γερμανία, τὸ σύνολο τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μεγάλης γαλ-
λικῆς Ἐπανάστασης, κοντολογίς ν' ἀποσπαστεῖ ἡ Γερμανία ἀπ'
τὴν παλιὰ ἀναχρονιστικὴ παράδοση, νὰ κατευθυνθεῖ συνειδητὰ καὶ
ὀριστικὰ στὸ δρόμο τῆς σύγχρονης ἐξέλιξης, νὰ προσαρμόσῃ σ'
αὐτὴν τοὺς πολιτικούς καὶ βιομηχανικούς τῆς θεσμούς. Κι ἄν,
τελικὰ, πραγματοποιήταν ἡ ἀναπόφευκτη σύγκρουση ἀνάμεσα
στὴν ἀστικὴ τάξη καὶ τὸ προλεταριάτο, θὰ διεξαγόταν μέσα σὲ
κοινωνικὲς συνθήκες, ὅπου ὁ καθένας αὐτὴ τὴ φορά, θὰ μπορούσε
νὰ ξέρει γιὰτὶ γινόταν αὐτὴ ἡ πάλῃ, κι ὄχι μέσα στὴ σύγκρουση,
τὸ σκοτάδι, τ' ἀλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα καὶ τὴν ἀμηχα-
νία, πού γνωρίσαμε τὸ 1848 στὴ Γερμανία. Μὲ μόνῃ τούτῃ τῆ
διαφορὰ, πὺς αὐτὴ τὴ φορά ἡ ἀμηχανία θὰ ἔναι ἀποκλειστικὰ
ἀπ' τὴν πλευρὰ τῶν κατεχόντων· γιὰτὶ ἡ ἐργατικὴ τάξη ξέρει
τὴ θέλει.

Ὅπως εἶχαν τὰ πράγματα τὸ 1871 στὴ Γερμανία, ἓνας ἄν-
θρωπος, σὺν τὸν Μπίσμαρκ, δὲν εἶχε, πραγματικὰ, ἄλλῃ πολι-
τικὴ παρὰ νὰ μανουβρᾷ ἀνάμεσα στὶς δύο τάξεις. Καὶ σ' αὐτὸ
τὸ σημεῖο δὲν ἔχουμε νὰ τοῦ προσάψουμε καμιὰ κατηγορία. Τὸ
μόνο πού ἔπρεπε νὰ ξέροισιν ἦταν ὁ σκοπὸς πού ἐπιδίωκε μ' αὐτὴ
τὴν πολιτικὴ του. Ἄν αὐτὴ ἔτεινε συνειδητὰ καὶ ἀποφασιστικὰ,
ἀδιάφορο σὲ πῶς ρυθμῶ, στὴν τελικὴ κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τά-
ξης, τότε θρῖσκόταν σὲ ἀρμονία μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀνέλιξη, σὲ
βαθμῶ πού αὐτὸ μπορούσε ν' ἀναποκρίνεται γενικὰ ἀπ' τὴν
πλευρὰ τῶν τάξεων πού κατέχουν. Ἄν πάλι ἔτεινε στὴ διατή-
ρηση τοῦ παλιοῦ πρωσικοῦ Κράτους, σὲ βαθμιαῖο ἐκπρωσισμὸ
τῆς Γερμανίας, τότε ἦταν ἀντιδραστικὴ καὶ καταδικασμένη σὲ

τελική άποτυχία. Άν τέλος έτεινε άπλά και μόνο στη διατήρηση της κυριαρχίας του Μπίσμαρκ, τότε ήταν βουναπαριστική και θα τέλειωνε όπως κάθε βουναπαρισμός.

Τό πιό άμεσο καθήκον ήταν τό Σύνταγμα της Αύτοκρατορίας. Σάν ύλικό ύπηρεχαν άπ' τή μιά τό Σύνταγμα της βορειογερμανικής Όμοσπονδίας κι άπ' τήν άλλη οι συμφωνίες με τά νοτιογερμανικά Κράτη (114). Οι παράγοντες, πού με τή βοήθειά τους θ' άναγκαζόταν ό Μπίσμαρκ νά φέρει στόν κόσμο τό Σύνταγμα της Αύτοκρατορίας, ήταν άπό τό ένα μέρος οι δυναστείες (115), πού άντιπροσωπεύονταν στό όμοσπονδιακό Συμβούλιο κι άπ' τό άλλο έ λαός, πού εκπροσωπόταν στό Ράιχσταγκ. Τό βορειογερμανικό Σύνταγμα και οι συμφωνίες θέταν όρισμένα όρια στις άξιοποιήσιμες δυναστειών. Άντίθετα, ό λαός, θα μπορούσε ν' άξιώσει μιá πολύ ευρύτερη συμμετοχή στην πολιτική έξουσία. Είχε κατακτήσει στο πεδίο της μάχης τήν άνεξαρτησία άπέναντι στην ξένη επέμβαση και τήν ένότητα της Γερμανίας, — κι όσο μπορούσε νά γίνεται λόγος γι' αυτήν. Σ' αυτόν λοιπόν, κατά πρώτο λόγο, έπαιζε τό καθήκον ν' άποφασίσει σε τί θα χρησημεινε αυτή ή άνεξαρτησία, και πώς θα όφειλε νά εφαρμοστεί και ν' άξιοποιηθεί στις λεπτομέρειές της αυτή ή έννοποίηση. Κι αν ακόμα ό λαός άναγνώριζε τις νομικές θάσεις τού βορειογερμανικού Συντάγματος και των συμφωνιών, αυτό δέν άποτελούσε έμπόδιο, πώς μπορούσε ν' άποχτήσει, στο νέο Σύνταγμα, μιá σημαντικότερη συμμετοχή στην έξουσία άπ' ότι στα προηγούμενα. Τό Ράιχσταγκ ήταν τό μοναδικό σωμα πού εκπροσωπούσε στην πραγματικότητα τή νέα «ένότητα». Όσο μεγαλύτερο μέρος θ' άποχτούσε ή ψήφος τού Ράιχσταγκ, όσο πιό άπελευθερωμένο θα 'ταν τό Σύνταγμα της Αύτοκρατορίας άπ' τά τοπικά Συντάγματα των χωρών πού τήν άπάρτιζαν, τόσο μεγαλύτερη συνοχή θα 'χε ή Αύτοκρατορία, τόσο περισσότερο ό Βαυαρός, ό Σάξωνας, ό Ήρωσος θα συγχωνεύονταν σ' ένα νέο πολίτη: τό Γερμανό.

Γιά τόν καθέναν πού έβλεπε πιό πέρα άπ' τή μύτη του, αυτό ήταν όλοφάνερο. Η γνώμη όμως τού Μπίσμαρκ κάθε άλλο παρά ήταν αυτή. Άντίθετα, χρησιμοποίησε τό πατριωτικό παραλήρημα, πού ξεέσπασε ύστερ' άπ' τόν πόλεμο, για νά προδιαθέσει τήν πλειοψηφία τού Ράιχσταγκ νά παραιτηθεί όχι μόνο άπό κάθε επέκταση, μ' άκόμια και άπό κάθε σαφή προσδιορισμό των δικαιωμάτων τού λαού, και άπλώς ν' άναδημοσιεύσει στο Σύνταγμα της Αύτοκρατορίας τό νομικό θεμέλιο τού βορειογερμανικού Συντάγματος και των συνθηκών. Όλες οι προσπάθειες των μικρών κομμάτων για νά εκφράσουν στο Σύνταγμα τά πολιτικά δικαιώματα τού λαού στο θέμα της έξλευθερίας, άπορρίφτηκαν, και τό ίδιο συνέβη και με τήν πρόταση τού καθολικού

Κέντρου να περιληφθούν στο νέο Σύνταγμα, τὰ ἄρθρα τοῦ Πρωσικοῦ Συντάγματος, πού ἔταν σχετικὰ μὲ τὴν ἐγγύηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου, μὲ τὴν ἐλευθερία τοῦ συνέρχεσθαι καὶ συνεταιρίζεσθαι, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι τὸ πρωσικὸ Σύνταγμα, καὶ μ' ὄλο πού ἔταν εὐνοησιμὸν διπλὰ καὶ τριδιπλὰ, παραμένει καὶ πάλι ἀκόμα πιὸ φιλελεύθερο ἀπὸ τὸ Σύνταγμα τῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ φόροι δὲν ψηφίζονταν κάθε χρόνο, μὰ καθορίζονταν «μὲ νόμο» μιὰ γιὰ πάντα, πράγμα πού στερούσε τὸ Ράιχσταγκ ἀπ' τὴ δυνατότητα ν' ἀρνηθεῖ τὴν ἔγκριση τῶν φόρων. Ἔτσι στὴ Γερμανία ἐφαρμόστηκε τὸ ἀκατανόητο γιὰ τίς ἄλλες συνταγματικές χῶρες τοῦ κόσμου πρωσικὸ δόγμα, πού σύμφωνα μ' αὐτὸ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ ἔχουν μονάχα τὸ δικαίωμα ν' ἀπορρίπτουν τὰ ἐξοδα στὸ χαρτί, ἐνῶ ἡ κυβέρνησις μπορεῖ νὰ χῶνει στὸ τσουβάλι τῆς τὰ ἐξοδα σὲ κουνιστὸ νόμισμα. Κι ἐνῶ, μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, τὸ Ράιχσταγκ ἔχει ἀπογυμνωθεῖ ἀπ' τὰ καλύτερα ὄργανα ἐξουσίας καὶ κατάντησε στὴν ἀξιοθρήνητη θέση τῆς πρωσικῆς Βουλῆς, πού διαλύθηκε μὲ τίς ἀναθεωρήσεις τοῦ Συντάγματος τοῦ 1849 καὶ 1850, ἀπ' τὴν κλίμα τοῦ Μάντουφελ, ἀπ' τὴ σύγκρουση, κι ἀπ' τὴ Σάντοβα, τὸ ἑμοσπονδιακὸ Συμβούλιο (Bundesrat) ἔχει στὴν οὐσία ὄλες τίς ἐξουσίες πού τὸ παλιὸ ἑμοσπονδιακὸ Συμβούλιο εἶχε μονάχα ὀνομαστικά· καὶ τίς ἔχει στὴν πραγματικότητα γιατί εἶναι ἀπελευθερωμένο ἀπὸ τὰ κολλήματα πού παρέλυαν τὴν ἑμοσπονδιακὴ Βουλὴ (Bundestag). Δίπλα στὸ Ράιχσταγκ τὸ ἑμοσπονδιακὸ Συμβούλιο δὲν ἔχει μόνον ἀποφασιστικὴ γνώμη στὴν νομοθεσία, ἀποτελεῖ ἐπίσης τὴν ἀνώτατη διοικητικὴ ἀρχή, — εἶναι αὐτὸ πού ἐκδίδει τίς ἀποφάσεις γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν αὐτοκρατορικῶν νόμων. — καὶ πού ἀποφασίζει ἀκόμα σχετικὰ μὲ «τίς ἀνεπάρκειες, πού παρουσιάζονται κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν αὐτοκρατορικῶν νόμων...», δηλαδή γιὰ τίς ἀνεπάρκειες, πού στις ἄλλες πολιτισμένους χῶρες μποροῦν νὰ παραμεριστοῦν μόνον μ' ἓνα νέο νόμο, (Δεξ ἄρθρο 7, παράγγρ. 3, πού μοιάζει πάρα πολὺ μὲ μιὰ νομικὴ παγίδα προστριβῶν) (116).

Ἔτσι, ὁ Μπίσμαρκ δὲν ἐπιζήτησε νὰ στηριχθεῖ στὸ Ράιχσταγκ, πού ἐκπροσωποῦσε τὴν ἐθνικὴ ἐνότητα, ἀλλὰ στὸ ἑμοσπονδιακὸ Συμβούλιο, πού ἀντιπροσώπευε τὴ διασπορὰ καὶ τὴν ἰδιοτέλεια· δὲν εἶχε τὸ θάρρος — αὐτὸς πού ἔπαιζε τὸ ρόλο τοῦ ἐκπροσώπου τῆς ἐθνικῆς ἰδέας — νὰ μπεῖ πραγματικὰ ἐπικεφαλῆς τοῦ ἔθνους ἐπε τῶν ἐκπροσώπων του. Ἡ δημοκρατία θὰ τὸν ὑπηρετοῦσε, κι ὄχι αὐτὸς τὴ δημοκρατία. Ἄντι νὰ ἐμπιστευτεῖ τὸ λαὸ, παρέσχε τὴν ἐμπιστοσύνη του σὲ λαβυρινθώδεις ραδιουργίες, σὲ μηχανορραφίες τῶν παρασκηνίων, στὴ δυνατότητα πού

είχε να σκαρώνει στο δημοσπονδιακό Συμβούλιο, με διπλωματικά μέσα, με το γλυκό και με το δούρβουλα μιὰ ξιστω και δύστροπη πλειοψηφία. Ἡ μικρότητα τῶν ἰδεῶν, ἡ ποταπότητα τῶν προοπτικῶν πού μᾶς φανερώνεται ἐδῶ, ἀνταποκρίνεται ἐντελῶς στο χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ ἀνδρός, ἔτσι ὅπως τὸν γνωρίσαμε ὡς τὰ τώρα. Μπορεῖ, ὥστόσο, νὰ μᾶς προκαλεῖ ἐκπληξή τὸ γεγονός, ὅτι οἱ μεγάλες του ἐπιτυχίες δὲ μπόρεσαν νὰ τὸν βοηθήσουν, ἔστω και γιὰ μιὰ στιγμή, νὰ ἐξυψωθεῖ πάνω ἀπ' τὸν ἐαυτό του.

Στὴν πραγματικότητα, ὅλο τὸ ζήτημα συνίστατο στὸ νὰ στηρίζουν τὸν ἀξίονα τοῦ Συντάγματος σ' ἓνα μονάχα σταθερὸ σημεῖο: τὸν καγκελάριο τῆς Αὐτοκρατορίας. Τὸ Συμβούλιο τῆς δημοσπονδίας ἔπρεπε νὰ καταλάβει μιὰ τέτοια θέση, πού νὰ κάνει ἀδύνατη ἄλλη ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, ἐκτὸς ἀπ' ἐκείνη τοῦ καγκελαρίου τῆς Αὐτοκρατορίας και ν' ἀποκλείσει ἔτσι τὴ δυνατότητα υπεύθυνων ὑπουργῶν. Στὴν πραγματικότητα κάθε ἀπόπειρα νὰ ρυθμιστεῖ ἡ διακυβέρνηση τῆς Αὐτοκρατορίας με τὴ συγκρότηση ἐνός υπεύθυνου ὑπουργείου, πρόσκρουσε — γιὰτὶ σφετεριζόταν, δῆθεν, τὰ δικαιώματα τοῦ δημοσπονδιακοῦ Συμβουλίου, — σὲ μιὰν ἀκατανίκητη ἀντίσταση. Κι ὅπως φάνηκε πολὺ γρήγορα, τὸ Σύνταγμα, ἦταν «κοιμένο στὰ μέτρα» τοῦ Μπίσμαρκ. Ἦταν ἓνα παραπέρα βῆμα στὸ δρόμο γιὰ τὴν προσωποπαγὴ του ἐξουσία, γάρη σὲς ταλαντεύσεις τῶν Κομμάτων τοῦ Ράιχσταγκ και τὴν ἰδιοτέλεια τῶν Κρατῶν στὸ δημοσπονδιακὸ Συμβούλιο, — ἦταν ἓνα παραπέρα βῆμα στὸ δρόμο τοῦ θαναταρτισμοῦ.

Κατὰ τ' ἄλλα δὲ μπορούμε νὰ πούμε, ὅτι τὸ νέο αὐτοκρατορικὸ Σύνταγμα — ἐκτὸς ἀπὸ μερικές παραχωρήσεις στὴ Βαυαρία και στὴ Βυρτεμβέργη — ἀποτελεῖ ἄμεσα μιὰ ὀπισθοδρόμηση. Μ' αὐτὸ εἶναι ἐπίσης τὸ καλύτερο πού μπορούμε νὰ πούμε. Οἱ οικονομικὲς ἀνάγκες τῆς ἀστικῆς τάξης ἰκανοποιήθηκαν οὐσιαστικά, ἐνῶ οἱ πολιτικὲς τῆς ἀξιώσεις, — στὸ βαθμὸ πού ὑπῆρχαν ἀκόμα — ἀποκλείστηκαν, με τὸν ἴδιο τρόπο, πού χρησιμοποιήθηκε στὸν καιρὸ τῆς σύγκρουσης.

Ἐπίσης, ἡ ἀστικὴ τάξη ἐνεφάνιζε ἀκόμα πολιτικὲς ἀξιώσεις, και εἶναι ἀναμφισβήτητο, ὅτι αὐτὲς οἱ ἀξιώσεις ἦταν στὰ χέρια τῶν ἔθνικο - φιλελευθέρων, πού ἔχαν ξεπέσει πολὺ χαμηλά, και, μέρα με τὴ μέρα, περιορίζονταν. Αὐτοὶ οἱ κύριοι, μακριὰ ἀπ' τὸ ν' ἀξιώνουν ἀπ' τὸ Μπίσμαρκ νὰ τοὺς διευκολύνει νὰ συνεργαστοῦν μαζί του, ἐπιδίωκαν περισσότερο νὰ ἐκτελέσουν τὴ θέλησή του ἐκεῖ πού γινόταν, πολὺ συχνὰ ὅμως κι ἐκεῖ πού δὲ γινόταν ἢ πού δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ γίνει. Ὁ Μπίσμαρκ τοὺς περιφρονῶσε, και ποιός θὰ μπορούσε νὰ τὸν κατη-

γορήσει γι' αυτό; — μήπως όμως οί γιούνκερ του ήταν έστω και κατά μία τρίχα καλύτεροι και με περισσότερο άνδρισμό;

Ὁ πρῶτος τομέας, ὅπου ἔπρεπε νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐνό-
τητα τῆς Αὐτοκρατορίας, ἦταν ὁ τομέας τοῦ χρήματος, καὶ ὀρ-
γανώθηκε μὲ τοὺς νόμους πού δημοσιεύτηκαν ἀπ' τὰ 1873 ὡς
τὰ 1875 καὶ πού ἀφοροῦσαν τὸ νόμισμα καὶ τὶς τράπεζες. Ἡ
καθιέρωση τοῦ χρυσοῦ σὰ μετρητὴ τῶν ἀξιῶν ἀπέτελεσε μιὰ ση-
μαντικὴ πρόοδος. Καθιερώθηκε ἕμως μὲ πολλοὺς δισταγμοὺς καὶ
ταλαντεύσεις, κι ὡς τὰ σήμερα, — [στὰ 1888], — ἀκόμα δὲν
ἔχει τοποθετηθεῖ πάνω σὲ μιὰ ὀλότελα σταθερὴ βάση. Τὸ νομι-
σματικὸ σύστημα πού ἀποδέχτηκαν — εἶχε μιὰ μονάδα του τὸ
τρίτο τοῦ ταλλήρου, εἶχε ἀποκληθεῖ μάρκο καὶ εἶχε δεκαδικὴ δι-
αίρεση — ἦταν αὐτὸ πού εἶχε προτείνει ὁ Ζιέμππερ στὰ τέλη
τῆς δεκαετίας 1830—1840. Πραγματικὴ νομισματικὴ μονάδα
ἦταν τὸ χρυσὸ εἰκοσόμαρκο, πού μὲ μιὰ σχεδὸν ἀνεπαίσθητη
ἀλλαγὴ τῆς ἀξίας του θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὸ ἐξισώσει ἀπό-
λυτα εἴτε μὲ τὴ χρυσὴ ἀγγλικὴ λίρα, εἴτε μὲ τὸ χρυσὸ γαλλικὸ
εἰκοσιπεντάφραγκο, εἴτε μὲ τὸ ἀμερικάνικο χρυσὸ πεντοδόλαρο,
κι ἔτσι ν' ἀποκαταστήσει μιὰ σύνδεσὴ του μ' ἕνα ἀπ' τὰ τρία
μεγάλια νομισματικὰ συστήματα τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς. Προ-
τίμησαν ὅμως νὰ δημιουργήσουν ἕνα ξεχωριστὸ νομισματικὸ σύ-
στημα, κι ἔτσι, χωρὶς λόγο, δυσκόλεψαν τὸ ἐμπόριο καὶ τὸν ὑπο-
λογισμὸ τῶν τιμῶν τοῦ συναλλάγματος. Οἱ νόμοι γιὰ τὸ χαρτο-
νόμισμα καὶ γιὰ τὶς τράπεζες περιορίσαν τὴν κερδοσκοπία τῶν
μικρῶν Κρατῶν καὶ τῶν Τραπεζῶν κατὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ χαρ-
τονομίσματος καὶ χαρακτηρίζονταν, σὲ σχέση μὲ τὴν κρίση πού
ξέσπασε στὸ ἀναμεταξύ, ἀπὸ κάποια ἀτολμία, ἀτολμία πού ἄρ-
μοζε πέρα γιὰ πέρα στὴ Γερμανία, πού 'ταν ἀκόμα ἀπειρη σ'
αὐτὸν τὸν τομέα. Κι ἐδῶ ἐπίσης, ἐξασφάλισαν χονδρικά, κι ὅπως
ἐπιβαλλόταν, τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα τῆς ἀστικῆς τάξης.

Τέλος, ἀκολουθοῦσε ἀκόμα ὁ προσδιορισμὸς τῶν ἐνιαίων
νόμων τῆς δικαιοσύνης. Ὑπερπηδήθηκ: ἐπίσης ἡ ἀντίσταση τῶν
μεσαίων Κρατῶν στὴν ἐπέκταση τῆς ἀρμοδιότητος τῆς Αὐτο-
κρατορίας στὸ ἐμπράγματο ἀστικὸ δίκαιο· ὅμως ὁ ἀστικὸς κώ-
δικας θρῖσκειται ἀκόμα στὸ στάδιο τῆς ἐπεξεργασίας του, ἐνῶ
ἔχουν ρυθμιστεῖ, σ' ἐνιαῖο ὑπόδειγμα, ὁ ποινικὸς κώδικας, ἡ ποι-
νικὴ καὶ ἀστικὴ δικονομία, τὸ ἐμπορικὸ δίκαιο, ἡ νομοθεσία ἡ
σχετικὴ μὲ τὴν πτωχεύσεις καὶ τὸ δικαστικὸ σύστημα. Ὁ πα-
ραμερισμὸς τῶν συγχευμένων τυπικῶν καὶ ἐμπραγμάτων κα-
νόνων δικαίου πού κυριαρχοῦσαν στὰ μικρὰ Κράτη, ἀποτελοῦσε
κιδίλας μιὰ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη γιὰ τὴν προοδευτικὴ ἀστικὴ ἀ-
νέλιξη, κι αὐτὸς ὁ παραμερισμὸς ἀποτελεῖ ἐπίσης, καὶ πολὺ

πιότερο απ' τὸ ἴδιο τους τὸ περιεχόμενο, τὴν κύρια ἀξία τῶν νέων νόμων.

Ὁ ἀγγλος νομικὸς στηρίζεται σ' ἓνα νομικὸ παρελθόν, πού διάσωσε, πέρα απ' τὸ μεσαίωνα, ἓνα σημαντικό μέρος τῆς ἀρχαίας γερμανικῆς ἐλευθερίας, πού ἀγνοεῖ τὸ ἀστυνομικὸ Κράτος, πού πνίγηκε, σέ ἐμβρυακὴ ἀκόμα μορφή, κατὰ τὶς δυὸ ἐπαναστάσεις τοῦ XVIIου αἰῶνα καὶ ἀποκορυφώνεται σέ δυὸ αἰῶνες συνεχοῦς ἀνάπτυξης τῶν ἀστικῶν ἐλευθεριῶν. Ὁ γάλλος νομικὸς στηρίζεται στὴ μεγάλη Ἐπανάσταση, πού, ἀφοῦ ἐκηδέτισε ὀλοκληρωτικὰ τὸ φεουδαρχισμὸ καὶ τὴν ἀπολυταρχικὴ ἀστυνομικὴ αὐθαιρεσία, μετὰφρασε τὶς συνθήκες τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς σύγχρονης κοινωνίας πού συγκροτήθηκε τελευταία, στὴ γλώσσα τῶν νομικῶν κανόνων, στὸν κλασικὸ κώδικα πού διακηρύχθηκε απ' τὸν Ναπολέοντα. Ἀντίθετα, ποιὸ εἶναι τὸ ἱστορικὸ θεμέλιο τῶν δικῶν μας γερμανῶν νομικῶν; Ἄν εἶναι ἄλλο, απ' τὴν πορεία μιᾶς ἐκατονταετοῦς καὶ παθητικῆς ἀποσύνθεσης τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ μεσαίωνα, πού στὶς πιότερες περιπτώσεις προσδιορίζονταν ἀπὸ ἐξωτερικὰ τραντάγματα, πού καὶ σήμερα ἀκόμα δὲν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ μιὰ κοινωνία ἀκόμα οἰκονομικὰ καθυστερημένη, στὴν ὁποία ὁ μεσαιωνικὸς γιοῦνκερ καὶ ὁ μάστορας τῆς συντεχνίας κυκλοφοροῦν σὰν φαντάσματα στὴν ἀναζήτηση μιᾶς νέας ἐνοάρκωσης; Ἔνα, ἐπίσης, νομικὸ καθεστῶς, ὅπου ἡ ἀστυνομικὴ αὐθαιρεσία — ἔστω κι ἂν τὸ πριγκιτικὸ αὐθαίρετο ἐξαφανίστηκε στὰ 1848, — δημιουργεῖ ἀκόμα καθημερινὰ ἐμπόδια πάνω στὰ ἐμπόδια. Ἀπ' αὐτὰ τὰ σχολεῖα, τὰ χειρότερα απ' ὅλα, πήγασαν οἱ πατέρες τῶν νέων νομοθεσιῶν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὸ ἔργο εἶναι: σύμφωνο μὲ τὸ χαρακτῆρα τοῦ σπιτιοῦ. Ἀσχετα ἀπ' τὴν καθαρὰ νομικὴ πλευρά, ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία δεινοπαθεῖ κατὰ κακοῦ πόφερο τρόπο σ' αὐτοὺς τοὺς κώδικες. Ἄν τὰ δικαστήρια τῶν Σ κ α β ἱ ν ω ν (¹¹⁷), (Schöffengerichte) παρέχουν στὴν ἀστικὴ καὶ τὴ μικροαστικὴ τάξη ἓνα μέσο συνεργασίας στὴν καθυπόταξη τῆς ἐργατικῆς τάξης, τὸ Κράτος ὡστόσο φροντίζει νὰ καλυφτεῖ, ὅσο εἶναι δυνατό, απ' τὸν κίνδυνο μιᾶς ἀνανεωμένης ἀστικῆς ἀντιπολίτευσης μὲ τὸν περιορισμὸ τῶν ὀρκωτῶν δικαστηρίων. Οἱ πολιτικὲς παράγραφοι τοῦ ποινικοῦ κώδικα εἶναι πολὺ συχνὰ τόσο ἀσαφεῖς καὶ τόσο ἐλαστικὲς, δὲς καὶ εἶναι κομμένες στὰ μέτρα τοῦ τωρινοῦ Ἀυτοκρατορικοῦ δικαστηρίου, κι αὐτὸ πάλι κομμένο πάνω στὰ μέτρα τους. Τὸ ὅτι οἱ νέοι νομικοὶ κώδικες ἀποτελοῦν μιὰ πρόοδο σὲ σύγκριση μὲ τὸ πρωσικὸ ἀστικὸ δίκαιο (¹¹⁸), εἶναι κάτι τὸ αὐτονόητο. Οἱ ἐπαρχίες ἕμως πού γνώρισαν ὡς τώρα τὸ γαλλικὸ δίκαιο, αἰσθάνονταν πάρα πολὺ τὴ διαφορὰ πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ δια-

στρεβλωμένο αντίγραφο και στο κλασικό πρωτότυπο. Ἡ παραίτηση τῶν Ἐθνικοφιλελευθέρων ἀπὸ τὸ πρόγραμμά τους ἔκανε δυνατὸ αὐτὸ τὸ δυνάμωμα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας σὲ βάρος τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν, τὸ πρῶτο αὐτὸ θετικὸ θῆμα πρὸς τὰ πίσω.

Πρέπει ἀκόμα ν' ἀναφέρουμε τὸν αὐτοκρατορικὸ νόμο γιὰ τὸν τύπο. Ὁ ποινικὸς κώδικας εἶχε ἀκόμα ρυθμίσει, γιὰ ὅτι σχετιζόταν μὲ τὸ οὐσιαστικὸ μέρος, τὸ ἐμπράγματο δίκαιο. Ἔτσι λοιπὸν εἶχαμε τὴν καθιέρωση τυπικῶν διατάξεων, ταυτῶσημων γιὰ ὅλη τὴν Αὐτοκρατορία, τὴν κατάργηση τῶν ἐγγυήσεων καὶ τῶν δικαιωμάτων χαρτοσήμου ποὺ ὑπῆρχαν ἀκόμα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, καὶ ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ κύριο περιεχόμενον αὐτοῦ τοῦ νόμου καὶ ταυτόχρονα τὴ μοναδικὴ πρὸσοδο ποὺ πήγαζε ἀπ' αὐτόν.

Γιὰ νὰ παρουσιαστῆ γιὰ πολλοστὴ φορὰ ἡ Πρωσία σὰν ὑποδειγματικὸ Κράτος, εἰσήγαγον αὐτὸ ποὺ ὀνομάζεται αὐτοδιοίκηση. Τὸ ὅλο ζήτημα ἦταν νὰ ἐξαλειφτοῦν τὰ πικὰ σκανδαλῶδη ὑπολείμματα τῆς φεουδαρχίας, ἐνῶ στὸ βάθος τὰ πάντα θὰ παράμεναν στὴ δικαιοδοσία τοῦ Κράτους κ: ὅσο αὐτὸ θὰ ἔταν δυνατὸ, Σ' αὐτὸ δοτήθησε ἡ ὀργάνωση τῶν περιφερειῶν. Ἡ ἐξουσία τῆς δεσποτικῆς ἀστυνομίας τῶν κυριῶν γιοθνκερ εἶχε γίνει ἀναχρονισμὸς. Κατάργησαν τὸν δρο — σὰ φεουδαρχικὸ πρόνομιον, — μὰ τὸν ξανααποκατάστησαν γιὰ ὅτι ἀφορᾶ τὴν οὐσία, μὲ τὴ δημιουργία ἐγγειῶν αὐτόνομων περιοχῶν, ποὺ στὸ ἐσωτερικὸ τους, ὁ ἰδιοκτήτης ἢ εἶναι ὁ ἴδιος καὶ ἐπόπτης τῆς περιοχῆς του, μὲ τίς ἀρμοδιότητες ἐνὸς δημάρχου μιᾶς ἀγροτικῆς κοινότητος, ἢ διορίζει αὐτὸς τὸν ἐπόπτη τὸν ξανααποκατάστησαν γιὰ ὅτι ἀφορᾶ τὴν οὐσία μεταδιβάζοντας δλόκληρη τὴν ἀστυνομικὴ ἐξουσία καὶ τὴ δικαιοδοσία τῆς ἀστυνομίας μιᾶς διοικητικῆς περιοχῆς στὸν διοικητὴ τῆς περιοχῆς, ποὺ στὴν ὑπαιθρο ἦταν πάντα σχεδὸν χωρὶς ἐξαίρεση ἕνας μεγάλος γαιοκτῆμονας, ποὺ κρατοῦσε ἐπίσης κάτω ἀπ' τὴν κηδεμονία του καὶ τίς ἀγροτικῆς κοινότητες. Τὸ φεουδαρχικὸ πρόνομιον, ποὺ συνδεόταν μὲ τὸ μεμονωμένον πρόσωπον, ἀφαιρέθηκε, δῶσαν ὅμως σ' ὀλόκληρη τὴν τάξην τὰ πλήρη δικαιώματα ποὺ πήγαζαν ἀπ' αὐτὸ τὸ φεουδαρχικὸ πρόνομιον. Μὲ παρόμοιο ταχυδακτυλογραφικὸ τρόπο οἱ ἄγγλοι μεγαλογαιοκτῆμονες μεταβλήθησαν σὲ εἰρηνοδίκες, σὲ αὐθέντες καὶ κυρίους τῆς ἀγροτικῆς διοικήσεως, τῆς ἀστυνομίας καὶ τῶν κατωτέρων δικαστικῶν δικαιοδοσιῶν καὶ συνέχισαν ἔτσι, κάτω ἀπὸ νέον συγχρονισμένον τίτλον, νὰ κατέχουν ὅλες τίς σπουδαιότερες διοικητικῆς θέσεις, τίς ἐξουσίες ποὺ δὲ μπορούσαν πιά νὰ διατηρηθοῦν μὲ τὴν παλιὰ φεουδαρχικὴ μορφή. Αὐτὴ ὅμως ἀκριβῶς εἶναι καὶ ἡ μοναδικὴ ὁμοιότητα ἀνάμεσα στὴν ἀγγλικὴ καὶ τὴ γερμανικὴ «αὐτοδιοίκηση». Πολὺ θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ δῶ τὸν Ἄγγλον ὑπουργό, ποὺ θὰ εἶχε τὴν τόλμην νὰ

προτείνει στο Κοινοβούλιο την επικύρωση απ' την Κυβέρνηση των εκλεγμένων κοινοτικών υπαλλήλων, και, την αντικατάστασή τους, σε περίπτωση έκλογικής επιτυχίας της αντιπολίτευσης, απ' τους αναπληρωματικούς που τους έχει επιβάλλει το Κράτος· που θα πρότεινε να διοριστούν κρατικοί υπάλληλοι με τις δικαιοδοσίες των Πρώτων νομαρχών, των περιφερειακών κυβερνητών και πρώτων Πρώτων προέδρων· που θα πρότεινε την επέμβαση της διοίκησης του Κράτους, — που προβλέπει ή διοικητική οργάνωση των περιφερειών, — στις εσωτερικές υποθέσεις των κοινοτήτων, των επαρχιών, των περιοχών, και που ακόμα τὰ τολμούσε να προτείνει, — πράγμα ανήκουστο για τις χώρες της αγγλικής γλώσσας και του αγγλικού δικαίου, — την κατάργηση του δικαιώματος προσφυγής στα δικαστήρια, έτσι όπως εμφανίζεται σε κάθε σελίδα των καταστατικών διατάξεων για τις περιφέρειες. Κι ενώ τόσο οι περιφερειακές όσο και οι επαρχιακές Βουλές συγκροτούνται πάντα, με τον παλιό φεουδαρχικό τρόπο από εκπροσώπους των τριών κοινωνικών τάξεων: μεγάλοι γαιοκτήμονες, πόλεις και αγροτικές κοινότητες, στην Αγγλία ακόμα και η πιο συντηρητική κυβέρνηση υποβάλλει νομοσχέδιο που μεταβιάζει: δηλ. η διοίκηση των κομητειών σε δικαστές, που εκλέγονται από ψηφοφορία σχεδόν καθολική. (119)

Το σχέδιο για την οργάνωση των περιφερειών στις έξι ανατολικές επαρχίες (1871) αποτέλεσε την πρώτη ένδειξη, που δείξε ότι ο Μπίσμαρκ δέσκοπευε στο παραμικρό να συγχωνεύσει την Πρωσία στα πλαίσια της Γερμανίας, μ' αντίθετα, να δυναμώσει: ακόμα περισσότερο αυτή τη σταθερή ακρόπολη του παλιού πρωσισμού, που ακριβώς την αποτελούσαν αυτές οι έξι επαρχίες. Μ' άλλα όνματα, οι γιούνκερ διατήρησαν την εξουσία σ' όλες τις σπουδαιότερες θέσεις και ειλωτες της Γερμανίας, υπήρξαν, όπως πάντα οι εργάτες της γης αυτών των περιοχών — υπηρέτες και μεροκαματιάρηδες, — που παράμειναν στην πραγματικότητα στην ίδια δουλοπάροικη θέση, όπως και στο παρελθόν, και που τους επιτρέπεται ν' ασκούν μόνο δυο κοινωνικές λειτουργίες: να υπηρετούν στο στρατό και να διαδραματίζουν ρόλο κοπαδιού ψηφοφόρων των γιούνκερ στις εκλογές του Ράιχσταγκ. Η υπηρεσία που πρόσφερε ο Μπίσμαρκ σ' αυτό το σημείο, στο επαναστατικό σοσιαλιστικό κόμμα είναι απεριγραπτή και του αξίζει κάθε ευχαριστία.

Τί να πούμε όμως για την ήλιθιότητα των κυρίων γιούνκερ, που σαν κακομαθημένα παιδιά, άρχισαν να διαμαρτύρονται, με χέρια και πόδια, ενάντια σ' αυτή την οργάνωση των περιφερειών, που φτιάχτηκε μόνο και μόνο για τὰ δικά τους συμφέροντα, για τὰ συμφέροντα της παραπέρα διατήρησης των φεου-

βαρχικῶν τοὺς προνομίῳν, μὲ κάποια ὀνομασία κάπως ἐκουγγρο-
νισμένη. Ἡ πρωσικὴ Βουλὴ τῶν ἀρχόντων, εἴτε πιδ σωσὰ τῶν
γιοῦνκερ, ἀρχισε μὲ τὴν ἀπόρριψη τοῦ σχεδίου, πού ἡ ψήφισή
του τρεναρίστηκε ἐπὶ ἓνα ὀλόκληρο χρόνο, καὶ τὸ ψήφισε μόνο
ἀφοῦ μεσολάβησε ὁ διορισμὸς (Pairschub) (136) 24 νέων «ἀρ-
χόντων» τῆς παράταξής τους. Ἔτσι, γι' ἄλλη μιὰ φορά, οἱ
Πρῶσοι γιοῦνκερ ἀποδείχτηκαν φιλικατζήδες, σκληροκέφαλοι, ἀ-
γιάτρευτοι ἀντιδραστικοί, ἀνίκανοι νὰ συγκροτήσουν τὸν πυρήνα
ἐνὸς μεγάλου ἀνεξάρτητου κόμματος, πού θὰ ἔχε νὰ ἐκπληρώσει
μιὰ ἱστορικὴ ἀποστολὴ στὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους, ὅπως εἶναι πραγμα-
τικὰ οἱ μεγάλοι Ἕλληνοὶ γαιοκτήμονες. Μὲ τὸν τρόπο ὅμως
αὐτὸ ἀπόδειχναν τὴν πλήρη ἀνικανότητά τους νὰ κρίνουν τὰ
πράγματα. Στὸν Μπίσμαρκ δὲν ἔμενε τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ ξε-
σκεπάσει, μπροστὰ σ' ὅλον τὸν κόσμον, τὴν πλήρη ἄλλειψη χα-
ρακτήρα πού τοὺς διάκρινε, κι ἔτσι, σιγά - σιγά, μ' ἐπιδέξια
πίεση νὰ τοὺς μετατρέψει σὲ κόμμα τοῦ Μπίσμαρκ χωρὶς περι-
στροφές (sans phrase).

Αὐτὸ τὸ σκοπὸ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξυπηρετήσῃ ὁ ἐκπολιτιστι-
κὸς ἀγῶνας (Kulturkampf) (63).

Ἡ πραγματοποίηση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ πρωσο - γερμα-
νικοῦ σχεδίου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει σὰν ἀντίβαρο τὴ συνένωση σ'
ἓνα Κόμμα ὄλων τῶν ἀντιπρωσικῶν στοιχείων, πού τὸ καθ' ἓνα
εἶχε στὸ παρελθὸν τὴ δική του ἀνέλιξη. Τὰ παρδαλὰ αὐτὰ
στοιχεῖα ἔβηκαν κοινὴ σημαία τὸν οὐλτραμοντανισμό (120). Ἡ
ἀνταρσία τῆς κοινῆς λογικῆς — ἀκόμα καὶ στοὺς ἀναριθμητοὺς
καθολικοὺς ὀρθόδοξους — ἐνάντια στὸ νέο δόγμα γιὰ τὸ παπικὸ
ἀλάθητο ἀπ' τὴ μιὰ, κι ἀπ' τὴν ἄλλη ἡ ἐκμηδένιση τοῦ ἐκκλη-
σιαστικοῦ Κράτους καὶ ἡ λεγόμενη αἰχμαλωσία τοῦ πάπα στὴ
Ρώμη (121), ὑποχρέωσαν ὄλους τὶς μαχητικὲς δυνάμεις τοῦ καθο-
λικισμοῦ νὰ συσπειρωθοῦν ἀκόμα πιδ στενά. Ἔτσι, στὸν καιρὸ
ἀκόμα τοῦ πολέμου, — τὸ φθινόπωρο τοῦ 1870 — συγκροτή-
θηκε στὰ πλαίσια τῆς πρωσικῆς Βουλῆς, τὸ Κόμμα τὸ καθαρὰ
καθολικὸ τοῦ Κέντρου. Ὅταν εἰσῆλθε στὸ πρῶτο γερμανικὸ
Ράιχσταγκ τοῦ 1871, αὐτὸ τὸ Κόμμα εἶχε μονάχα 57 βουλευ-
τές, δυνάμωνε ὅμως σὲ κάθε νέες ἐκλογές, ὡς πού ξεπέρασε τοὺς
ἐκατὸ. Τὸ Κόμμα αὐτὸ ἀποτελιόταν ἀπ' τὰ πιδ ἀνομοιογενῆ
στοιχεῖα. Στὴν Πρωσία, τὴν κύρια δυνάμη του τὴν ἀποτελοῦσαν
οἱ μικροὶ ἀγρότες τοῦ Ρήνου, πού θεωροῦσαν ἀκόμα τὸν ἑαυτὸ
τους «Πρῶτους μὲ τὸ στανιό» ἔπειτα οἱ μεγάλοι γαιοκτήμονες,
οἱ καθολικοὶ χωρικοὶ ἀπ' τὶς ἐπισκοπές τῆς Βετοφαλίας, τοῦ
Μίνστερ καὶ τοῦ Πάντερμποργ, καὶ οἱ καθολικοὶ τῆς Σιλεσίας.

Ἡ δεύτερη σημαντικὴ κλάση ἀντιπροσωπεύταν ἀπ' τοὺς καθολικοὺς τοῦ Νότου, κυρίως ἀπ' τοὺς Βαυαροὺς. Ἡ δύναμη ὁμῶς τοῦ Κέντρου θρυσκόταν λιγότερο στὴν καθολικὴ θρησκεία, καὶ περισσότερο στὸ γεγονός ὅτι ἐξέφραζε τὴν ἀντιπάθειες τῶν λαϊκῶν μαζῶν ἀπέναντι σ' αὐτὴν τὴν εἰδικὰ πρῶσικὴ ψυχολογία, πού, ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἀπόβλεπε στὴν ἡγεμονία πάνω στὴ Γερμανία. Οἱ ἀντιπάθειες αὐτὲς ἦταν ἰδιαίτερα ζωντὰς στὴς καθολικὲς περιοχὲς. Παράλληλα παρατηριόνταν συμπάθειες ὑπὲρ τῆς Αὐστρίας, πού εἶχε τώρα ἀποβληθεῖ ἀπ' τὴ Γερμανία. Σὲ ἀρμονία μὲ τὰ δυὸ αὐτὰ λαϊκὰ ρεύματα, τὸ Κέντρο ἦταν ἀποφασιστικὰ ἰδιοτελεῆς καὶ φεντεραλιστικὸ.

Αὐτὸς ὁ οὐσιαστικὰ ἀντιπρωσικὸς χαρακτήρας τοῦ Κέντρου ἀναγνωρίστηκε ἀμέσως ἀπ' τὴς ἄλλες μικρὲς φράξιες τοῦ Ράιχσταγκ, πού ἦταν γιὰ τοπικοὺς λόγους — κι ὄχι ὅπως οἱ σοσιαλδημοκράτες γιὰ λόγους ἐθνικῆς κλίμακας καὶ γενικοὺς — κατὰ τῆς Πρωσίας. Ἔτσι, ὄχι μονάχα οἱ καθολικοὶ Πολωνοὶ καὶ Ἄλσατοι, μὰ καὶ αὐτοὶ ἀκόμα οἱ διαμαρτυρόμενοι Welfen ἐνώθησαν στενὰ μὲ τὸ Κέντρο. Καὶ μ' ὄλο πού οἱ ἀστικοφιλελεύθερες φράξιες τους δὲ μπόρεσαν νὰ καταλάβουν τὸν πραγματικὸ χαρακτήρα τῶν λεγομένων οὐλτραμοντάνων, εἰδείξαν ὥστόσο, ὅτι τουλάχιστο εἶχαν μίαν ἰδέα γιὰ τὴ ρεαλιστικὴ κατάσταση τῶν πραγμάτων, δίνοντας στὸ Κέντρο τὸν τίτλο τοῦ «ἀνθρώπου πού δὲν ἔχει πατρίδα» καὶ τοῦ «ἐχθροῦ τῆς Αὐτοκρατορίας»...

---

1. Ἐδῶ σταματᾷ τὸ χειρόγραφο. Γιὰ τὴν παραπέρα πορεία τῆς σκέψης στὴν ἀνολοκλήρωτη ἐργασία τοῦ Ἐνγκελς, «Ὁ ρόλος τῆς βίας στὴν ἱστορία», βλέπε στὴ συνέχεια τούτου τοῦ τόμου τὴ διαίρεση τοῦ τελικοῦ μέρους τοῦ IVου κεφαλαίου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. (Σχεδιάγραμμα τῶν πρώτου, δευτέρου καὶ τρίτου κεφαλαίων σχετικῶν μετὰ τὴ «θεωρία τῆς θίας»).

Γράφτηκε ἀνάμεσα στὰ 1876 καὶ 1877.

Πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ: Φρίντριχ Ἔνγκελς: Ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὸν κύριο Ὀυγκεν Ντύρινγκ. Διαλεκτικὴ τῆς Φύσης. 1873—1882. Στὴν Marx - Engels Gesamtausgabe (MEGA), Μόσχα - Λένινγκραντ 1935, σελ. 372.

Τὸ κείμενο βασίζεται στὸ χειρόγραφο.

2. (Ταξινόμηση τοῦ τετάρτου κεφαλαίου τῆς μπροσοῦρας «Ὁ ρόλος τῆς θίας στὴν ἱστορία»).

Γράφτηκε ἀνάμεσα στὰ τέλη Δεκέμβρη 1887 καὶ Μάρτη 1888.

Πρωτοδημοσιεύτηκε στὰ: Κάρολ Μάρξ - Φρίντριχ Ἔνγκελς: Ἄπαντα, τόμ. 21, σελ. 463 τῆς γερμ. ἐκδόσεως.

Τὸ κείμενο βασίζεται στὸ χειρόγραφο.

3. (Ταξινόμηση τοῦ τελικοῦ μέρους τοῦ τετάρτου κεφαλαίου τῆς μπροσοῦρας «Ὁ ρόλος τῆς θίας στὴν ἱστορία»).

Πρωτοδημοσιεύτηκε στὴ: Die Neue zeit Στουτγάρδη, χρόνος ΧΙΥ, 1895—1896, πρῶτος τόμος, σελ. 816-817.

Ἄπὸ: Κάρολ Μάρξ - Φρίντριχ Ἔνγκελς: Ἄπαντα, τόμ. 21, σελ. 464-465.

Τὸ κείμενο βασίζεται στὸ χειρόγραφο.

4. (Χρονολογικὰ ἀποσπάσματα γιὰ τὸ τέταρτο κεφάλαιο τῆς μπροσοῦρας «Ὁ ρόλος τῆς θίας στὴν ἱστορία»).

Γράφτηκαν ἀνάμεσα στὰ τέλη Δεκέμβρη 1887 καὶ Μάρτη 1888.

Πρωτοδημοσιεύτηκαν σὲ ρούσικη μετάφραση στὸ: Ἀρχιβ Μάρξ α Ἔνγκελσα. Τόμ. Χ, Μόσχα 1948, σελ. 380-389. Σὲ γερμανικὴ γλῶσσα πρωτοδημοσιεύονται σὲ τοῦτο τὸν τόμο.

Τὸ κείμενο βασίζεται στὸ χειρόγραφο.

5. (Ξεχωριστὲς θέσεις καὶ σημειώσεις γιὰ τὸ τέταρτο κεφάλαιο τῆς μπροσοῦρας «Ὁ ρόλος τῆς θίας στὴν ἱστορία»).

Γράφτηκαν ἀνάμεσα στὰ τέλη Δεκέμβρη 1887 καὶ Μάρτη 1888.

Πρωτοδημοσιεύτηκαν σὲ ρούσικη μετάφραση στὸ: Ἀρχιβ Μάρξ α Ἔνγκελσα, Τόμ. Χ, Μόσχα 1948, σελ. 390-391. Σὲ γερμανικὴ γλῶσσα πρωτοδημοσιεύονται σὲ τοῦτο τὸν τόμο.

Τὸ κείμενο βασίζεται στὸ χειρόγραφο.

6. Τακτικὴ τοῦ πεζικοῦ ποὺ πηγάζει ἀπ' τὶς ὑλικὲς αἰτίες. 1700—1870

Γράφτηκε ἀνάμεσα στὸ Γενάρη καὶ τὰ μέσα Αὐγούστου 1877.

Πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ: Φρίντριχ Ἔνγκελς: Ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὸν κύριο Ὀυγκεν Ντύρινγκ. Διαλεκτικὴ τῆς Φύσης. 1873—1882. Στὴ MEGA, Μόσχα - Λένινγκραντ 1935, σελ. 448-454.

Ἄπὸ: Κάρολ Μάρξ - Φρίντριχ Ἔνγκελς: Ἄπαντα, τόμ. 20, σελ. 597-603 τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως.

Τὸ κείμενο βασίζεται στὸ χειρόγραφο.

1

[Σχεδιάγραμμα τῶν πρώτου, δευτέρου καὶ τρίτου κεφαλαίων σχετικῶν μὲ τὴ «Θεωρία τῆς βίας»]

(Τὰ σημεῖα ἀπ' τὴν ταξινόμησιν ποῦ ἀκολουθοῦν βρίσκονται στὸ δεύτερο φύλλο ἀπ' τὶς σημειώσεις καὶ ἐπεξηγήσεις, ποῦ ἀποτελοῦνται συνολικὰ ἀπὸ 33 σελίδες, καὶ ποῦ ἀφοροῦν τὰ βιβλία τοῦ "Ουγκεν Ντύρινγκ: «Μαθήματα φιλοσοφίας» καὶ «Κριτικὴ ἱστορία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ». Τὰ φύλλα αὐτὰ ποῦ σπάνια βρίσκονται σὲ συνάρτησιν ἀνάμεσά τους καὶ ποῦ δὲν εἶναι ἀριθμημένα ἀπ' τὸν ἴδιον, γράφτηκαν στὰ χρόνια 1876—1877. Στὴν τελευτῇ διατύπωση τῆς «Θεωρίας τῆς βίας» ὅλα τὰ κεφάλαια ἔχουν δουλευτεῖ σύμφωνα μὲ τὸ σχεδιάγραμμα. Στὴν ἀρχὴ ὁ "Ενγκελς ἔγραφε:)

Βία.

1. Ἡ ντυρινγκιανή, ἡ παλιὰ χυδαία ἀντίληψη.

2. Βία, ἀκόμα ὁμολογεῖται for arguments sake¹, χρησιμοποιεῖται γιὰ ἐπίτευξιν οἰκονομικῶν σκοπῶν, εἶναι δηλαδὴ μέσο. Δουλεία. Κι ὁμοίως, λοιπόν, τῆς οἰκονομίας ἡ πρωταρχικὴ αἰτία. Κι ἂν τὸ δοῦμε ἀπὸ κοντότερα, τὸ ζήτημα εἶναι πᾶν ὡ π ο ὦ ἐφαρμόζεται ἡ βία, τὸ τ ἰ καὶ π ὦ ς ληστεύεται, ὅτι τὸ τ ἰ ἐξηγεῖ τὸ π ὦ ς καὶ ἔτσι οἱ διάφορες πολιτικῆς μορφῆς ἐξηγιόνται: ἀπ' τὶς κοινωνικῆς.

3. Ἰδιοκτησία ποῦ στηρίζεται στὴ βία *Gewalteigentum*. (Καίτοι ὁ "Ενγκελς διάγραψε ὁλόκληρο τὸ τρίτο σημεῖο καὶ ἔγραψε:)

3. Δουλεία.

(Αὐτὴ τὴ λέξιν τὴ διάγραψε καὶ πάλι καὶ πρόσθεσε:)

---

1. Ζητούμενα ἐπιχειρήματα.

Πρίν ἀπ' τὴν ἰδιοκτησίᾳ ποὺ στηρίζεται στὴ θία, ἀτομικὴ ἐργασία καὶ μέσα παραγωγῆς τῆς (...) ἐπαρκῶς ἐξηγιόνται δλα.

(Στὸ κάτω μέρος ἀπ' τὸ περιθώριο τῆς σελίδας ὁ Ἐνγκελς σημειώνει — πιθανώτατα σὰ στήριγμα τῆς σκέψης — μερικὲς ἀκόμα χρονολογίες γιὰ τὸ δεύτερο κεφάλαιο τῆς «θεωρίας τῆς θίας», ποὺ ἔχουν ὡς ἐξῆς:)

1681 Ξιφολόγη, 1699 πυροβολεῖν.

Τὸ τουφέκι μὲ τὴν τσακμακόπετρα, γνωστὸ κιόλας ἀπ' τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰώνα παραμερίζεται βαθμιαίᾳ ἀπ' τὸ 1680, ἀπ' τὸ μουσκέτο.

1777 τὸ γαλλικὸ τουφέκι μὲ τὸ κυρτὸ κοντάκι.

2

[Ταξινόμηση τοῦ τετάρτου κεφαλαίου τῆς μπροσοῦ- ρας «Ὁ ρόλος τῆς βίας στὴν ἱστορία»]

(Ἡ ἀκόλουθη ταξινόμηση θρέθηκε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἐνγκελς μέσα στὰ κατάλοιπά του, σ' ἓνα μεγάλο φάκελο ποῦ ἔφερε τὴν ἐπιγραφή: «Θεωρία τῆς βίας», καὶ ποῦ πλάι στὸν πρόλογο καὶ τὸ κείμενο τῶν τεσσάρων κεφαλαίων: «Ὁ ρόλος τῆς βίας στὴν ἱστορία», περιεῖχε ἀκόμα τὴν ταξινόμηση τοῦ τελικοῦ μέρους τοῦ τετάρτου κεφαλαίου, ποῦ ἔμεινε ἄγραφο καθὼς καὶ τὰ ὑλικά γιὰ τὸ μέρος αὐτό. Ἡ ταξινόμηση αὐτὴ γράφτηκε ἀνάμεσα στὰ τέλη τοῦ Δεκέμβρου 1887 καὶ τὸ Μάρτη 1888.

Ἡ ταξινόμηση αὐτὴ εἶναι ἡ ἀκόλουθη:)

1. 1848 αἴτημα τῶν ἐθνικῶν κρατῶν. Ἰταλία, Γερμανία, Πολωνία, Οὐγγαρία.

2. Ἡ διαφωτιστικὴ καὶ κατακτητικὴ πολιτικὴ τοῦ Βοναπάρτη: ἔθνος ἐνάντια στὸ συμφέμισμ. Ἰταλία.

3. Ἄντ' αὐτοῦ ἀναδιοργάνωση τοῦ στρατοῦ. Σύγκρουση Μπίσμαρκ. Πολιτικὴ ὄχι πρωτότυπη.

4. Κατάσταση στὴ Γερμανία. Ἐνοποίηση: 1. Μὲ ἐπανάσταση, 2. Μὲ τὴν Αὐστρία, 3. Μὲ τὴν Πρωσία (τελωνειακὴ ἔνωση).

5. Πόλεμος 1864 καὶ 1866. Ἐπαναστατικὰ μέσα.

6. Καλύτερη ἐποχὴ τοῦ Μπίσμαρκ — ὡς τὸ 1870.

7. Γαλλικὸς πόλεμος. Αὐτοκρατορία. Προσάρτηση Ἀλσατίας - Λωρραίνης. Ρωσία διαιτητής.

8. Ὁ Μπίσμαρκ τελικὰ γίνεται ἀντιδραστικὸς, ἀνόητος. Ἐκπολιτιστικὸς ἀγώνας (ἀστικὸς γάμος). Τελωνειακὴ προστασία καὶ συμμαχία γαιοκτημόνων μὲ τὴν ἀστικὴ τάξη. — Ἀποικιακὴ παραζάλη. Προσβολὴ προσώπου Μπίσμαρκ. — Νόμος ἐνάντια στοὺς σοσιαλιστὲς (123). — Ἀπαγόρευση τοῦ συνεταιρίζεσθαι. — Κοι-

νονική μεταρρύθμιση. — Μιλίταρισμός εξαιτίας προσάρτησης Ἀλσατίας. — Ὁ γιοῦνκερ βγαίνει στὸ προσκήνιο, ἀπὸ ἔλλειψη ἄλλων ιδεῶν.

(Στὸ κάτω μισὸ τῆς κόλας ὁ Ἐνγκελς κάνει λεπτομερειακὴ ὑποδιαίρεση τοῦ πρώτου μέρους τοῦ ἑβδόμου σημείου τῆς ταξινόμησης, «Γαλλικὸς πόλεμος». Ἡ διαγραφή αὐτῶν τῶν ἐπεξηγήσεων (θλέπε κλισιὲ ἐπόμενης σελίδας) εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι προέρχεται ἀπ' τὸν Ἐντουαρντ Μπέρνσιαιν, ποὺ πρωτοδημοσίευσε μέρη τῶν ὑλικῶν στὴ «Neue Zeit» Στουτγάρδη, χρόνος ΧΙΥ, 1895—1896.

Ἡ ὑποδιαίρεση αὐτὴ εἶναι ἡ ἀκόλουθη:)

Διεξαγωγή πολέμου. Ἀποζημίωση. Franktireurs, penduls¹, καρπαζοεισπράκτορας. Ἡ σκληράδα τῆς ἐκδίκησης τῶν γιοῦνκερ ἀπ' τὰ πάνω πρὸς τὰ κάτω.

2. Πτώση τῆς Αὐτοκρατορίας.

3. Μπράβο στὸ Παρίσι!

4. Δισεκατομμύρια καὶ Ἀλσατία - Λωρραίνη.

---

1. Τὸ penduls μετὴν ἔννοια: ἐσήμανε ἡ ὥρα.

3

[Ταξινόμηση τοῦ τελικοῦ μέρους τοῦ τετάρτου κεφαλαίου τῆς μπροσοῦρας «Ὁ ρόλος τῆς θίας στὴν ἱστορία»] (126)

- I. 3 τάξεις: δυὸ φειριάρικες, ἀπ' τὶς ὁποῖες ἡ μιὰ σὲ παρακμὴ καὶ ἡ ἄλλη σὲ ἀνοδο καὶ οἱ ἐργάτες πού ἐπιζητοῦν μόνο τὸ ἀστικό fair play¹. Τὸ σωστὸ λοιπὸν εἶναι νὰ ταλαντεύεται κανεὶς μόνο ἀνάμεσα στὶς δυὸ τελευταῖες — ἀλλὰ ὄχι! Πολιτικὴ: Νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ κρατικὴ ἐξουσία καὶ **κ υ ρ ῖ ω ς** νὰ καταστρεῖ οἰκονομικὰ ἀνεξάρτητη (κρατικοποίηση τῶν σιδηροδρόμων, μονοπώλια) — Ἀστυνομικὸ Κράτος καὶ ἀστικὲς ἀρχὲς δικαιοσύνης.

Τὸ «φιλελεύθερο» καὶ τὸ «ἐθνικὸ», αὐτὴ ἡ διπλὴ φύση τοῦ 1848, πέρασε ἐπίσης καὶ στὴ Γερμανία τοῦ 1870—1888.

Ὁ Μπίσμαρκ ἀναγκάστηκε νὰ στηριχθεῖ στὸ Ράιχσταγκ καὶ στὸ λαὸ γι' αὐτὸ ἀνάγκη πλείριας ἐλευθερίας τύπου, λόγου, συνέχεσθαι καὶ συνεταιρίζεσθαι, ἔστω καὶ γιὰ τὸν προσανατολισμό.

- II. 1. Οἰκοδόμηση
- α) Ἀπὸ οἰκονομικὴ ἀποψη — ἕνας κιόλας παλιονόμος, γιὰ τὸ νόμισμα, βασικὸ πρᾶγμα.
  - β) Ἀπὸ πολιτικὴ ἀποψη — ἐπανασύσταση τοῦ ἀστυνομικοῦ κράτους καὶ ἀντιστασιακοὶ νόμοι δικαιοσύνης 1876, κακοαντίγραφα τῶν γαλλικῶν νόμων. — Ἀοριστία τοῦ ἀστικοῦ δικαίου. Τὸ ἀνώτατο αὐτοκρατορικὸ δικαστήριον ἀποτελεῖ τὴν τελείωση, 1879.

---

1. Ντόμπρο, ἄσφογο παιγνίδι.

2. Ἐλλειψη ἰδεῶν α) Ἐκπολιτιστικὸς ἀγῶνας (63). Ὁ καθο-
 πὺ ἀποδείχεται ἰκὸς ἱερέας δὲν εἶναι χωροφύλακας
 μὲ παιδαριοδετες καὶ ἀστυνομικὸς. Ἀλαλαγμοὶ τῆς ἀστι-
 καὶ μὲ «προσβολὴ κῆς τάξης. — Ἀπελπισία. — Πορεία
 τοῦ προσώπου τοῦ πρὸς Κανόσα (124). Μοναδικὸ λογικὸ
 Μπίσμαρκ» (123) ἀποτέλεσμα: ὁ ἀστικὸς γάμος!

Κ ό μ μ α Μ π ί σ μ α ρ κ
 sans phrase

3. Αἰσχροκέρδεια καὶ κράχ. Ἡ συμμετοχὴ του. Τὸ φωραλέο
 τῶν συντηρητικῶν γιούγκερ, τόσο ἀτιμῶν ὅσο καὶ οἱ ἀστοί.

4. Αὐτὸς (ὁ Μπίσμαρκ) μεταμορφώνεται ὀλοκληρωτικὰ σὲ
 γιούγκερ.

α) Τελωνειακὴ προστασία κλπ. Συνασπι-
 σμὸς ἀστῶν καὶ γιούγκερ; αὐτοὶ ἔχουν
 τὴ μερίδα τοῦ λέοντος.

β) Προσπάθεια δημιουργίας μονοπωλίου
 καπνοῦ (1882) ἀπορρίπτεται.

γ) Ἀποικιακὴ αἰσχροκέρδεια.

5. Κοινωνικὴ πο- α) Νόμος ἐνάντια στοὺς σοσιαλιστὲς (123)
 λιτικὴ à la Bo- καὶ καταπίεση τῶν ἐργατικῶν ἐνώ-
 naparte. σεων καὶ ἐργατικῶν ταμείων.

β) Κοινωνικὴ μεταρρύθμιση. Σκατένια.

III. 6. Ἐξωτερικὴ πολιτικὴ. Κίνδυνος πολέμου, ἀποτέλεσμα τῶν
 προσαρτήσεων. Αὔξηση τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Septe-
 nate (125) ἐπταετῆς θητεία). Κι ὅταν θὰ ἔχει τερματιστεῖ
 ὁ χρόνος, ἐπάνοδος στὶς κλάσεις τὶς πρὶν τὸ 1870, γιὰ νὰ
 ἐξασφαλιστεῖ γιὰ μερικὰ ἀκόμα χρόνια ἡ ὑπεροχὴ.

IV. Ἀποτέλεσμα: α) Μία κατάσταση ποὺ καταρρεῖ μὲ τὸ
 θάνατο δύο ἀνδρῶν! Δὲν ὑπάρχει αὐ-
 τοκρατορία δίχως αὐτοκράτορα! Τὸ
 προλεταριάτο σπρώχνεται στὴν ἐπανά-
 σταση. Μὲ τὴν κατάρρευση τοῦ νόμου
 ἐνάντια στοὺς σοσιαλιστὲς ἀνάπτυξη
 τῆς Σοσιαλδημοκρατίας ὅσο ποτὲ στὸ
 παρελθόν, — τὸ χάος.

β) Σὰν ἀποτέλεσμα ὄλων τῶν πιὸ πάνω
 στὴν καλύτερη περίπτωσιν μὴ εἰρήνην
 χειρότερη ἀπ' τὸν πόλεμον — ἢ ἀκόμα
 ἕνας παγκόσμιος πόλεμος.

1. Μπίσμαρκ καὶ αὐτοκράτορας Γουλιέλμος ὁ Ἰος.

[Χρονολογικά αποσπάσματα για τὸ τέταρτο κεφάλαιο τῆς προσούρας «Ὁ ρόλος τῆς θίας στὴν ἱστορία»⁽¹²⁶⁾]

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Ἄ λ σ α τ ί α

- Δικτατορία τοῦ Μπίσμαρκ στὴν Ἄλσατία ὡς τὸ 1874. (Σελ. 49-50) Optanten⁽¹²⁷⁾ ἔξω ἀπ' τὴ χώρα. (Σελ. 50-51).
- 1871, Ἀπρίλης Ἰποχρεωτικὴ σχολικὴ φοίτηση — στὰ χαρτιά. Νέα σχολεῖα. Βαθμιαία κατάργηση τῶν καλογρηῶν καὶ freres ignorantis⁽¹²⁸⁾ (Σελ. 51).
- 1872, 1 τοῦ Μάη Πανεπιστήμιο Στρασβούργου.
- 1874 Πρῶτες ἐκλογές γιὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ Ράιχσταγκ. Γάλλοι καὶ ultramontane⁽¹²⁹⁾ Πρόταση κατάργησης παραγράφου γιὰ τὴ δικτατορία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἀνώτατος πρόεδρος (Oberpräsident) ἐπέτρεπε ἀπελάσεις, ἔρευνες στὰ σπίτια καὶ ἄλλες ἀστυνομικὲς ἀθαιρέσεις. Ἀπορρίπεται. (Σελ. 53-54).
- 1877 Δεύτερες ἐκλογές γιὰ Ράιχσταγκ: 6 αὐτονομιστές, 5 διαμαρτυρόμενοι⁽¹²⁹⁾, 4 Ultramontane (σελ. 54).
- 1879 Statthaltersch (ὑπηρεσία ἀνθυπάτου)
- Ν ό μ ι σ μ α καὶ τ ρ ά π ε ζ α
- 1873 Νόμος σχετικὸς μὲ τὸ νόμισμα καὶ τὸ χρυσὸ κανόνα.
- 1874 Αὐτοκρατορικὰ χαρτονομίσματα γιὰ 175

- 1875, 30 Γενάρη
 ἑκατομμύρια (5 ὡς 100 μάρκα) (τῶν 5 ἕως 100 μάρκων¹) (Σελ. 57-58).
 Νόμος περὶ Τραπεζῶν. Τὸ 1½ δισεκατομμύριο τὰ ἰδιωτικὰ χαρτονομίσματα ἀντικαταστάθηκαν μὲ 135 ἑκατομμύρια τῶν 34 ἰδιωτικῶν Τραπεζῶν καὶ μὲ 250 ἑκατομμύρια χαρτονομίσματα τῆς Τράπεζας τοῦ Ράιχ, ἀφορολόγητα, τὸ πλεόνασμα φορολογητέο μὲ 5%. Τράπεζα τοῦ Ράιχ ἀντὶ γιὰ πρῶσικὴ Τράπεζα. 120 ἑκατομμύρια κεφάλαιο. (Σελ. 58 ὡς 59).
- 1872, τέλη
 Ἀλσχροκέρδεια καὶ κρὰχ
 Πλάιστὰ 1800 μίλια κατασκευασμένης σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, 700 μίλια ὑπὸ κατασκευῇ, 1200 ὑπὸ σχεδίαση. Λεπτομέρειες (Σελ. 59 καὶ 60).
- 1873, 5 Μάη
 Τὸ διεννέζικο κρὰχ καὶ ὕστερα τὸ θερολινέζικο — ἀπὸ τῶρα κιόλας φωνές γιὰ προστατευτικούς δασμούς μέσα στοὺς διομήχανους. (Σελ. 60).
- 1875
 Σοσιαλισμὸς καὶ κράτος
 Συνέδριο τῆς Γκότα. Ἐνοποίηση τῶν δύο Κομμμάτων.
- 1869
 Ἡ ἐπαγγελματικὴ νομοθεσία ἐπικυρώνει τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι τῶν ἐργατῶν καὶ τὰ ἐλεύθερα ταμεῖα βοηθείας.
- 1871
 Νόμος ὑποχρεωτικῆς ἀσφάλισης, onus probandi γιὰ τοὺς ἐργάτες⁽¹³¹⁾.
- 1874
 Νομοσχέδιο γιὰ ποινικὴ τιμωρία τῆς ἀθέτησης τοῦ συμβολαίου ἐργασίας ἀπορρίπτεται (Σελ. 62).
- 1876
 Νομοθεσία ταμείων βοηθείας. Ἀναγκαστικὰ ταμεῖα χωρὶς ταμειακὸ ἔξαναγκασμό.
- 1875
 Αἴτημα τοῦ δημοσπονδιακοῦ Συμβουλίου γὰ

1. (Bulle, 1Y) «Αὐτοκρατορικὸ χαρτονόμισμα... τῶν 50, 20 καὶ 5 μάρκων.

1872, Ὀχτώβρης
συνταχθεὶ ποινικὴ διάταξη ποὺ νὰ τιμωρεῖ τὸν ὑποδαυλισμὸ τῆς ταξικῆς πάλης, τὶς ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ γάμου, τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς οἰκογένειας — ἀπορρίπτεται ἀπὸ τὸ Ράιχσταγκ (Σελ. 63-64). Τὸ Συνέδριο τοῦ Ἄιζεναχ. Συγκρότηση σὲ Κόμμα τῶν ἀπὸ καθέδρας σοσιαλιστῶν (Σελ. 64).

1874
Τὸ μένος τοῦ Μπίσμαρχ ἀρχίζει ἀπ' τὸ 1874
Δίκη Ἄρνιμ. (Σελ. 66-67)
Ἐπιθέσεις τῶν Ultramontanen ἀπ' ἀφορμὴ τὸ 1866⁽¹³²⁾. Ἀπάρνηση τῆς ἀριστερῆς ἔχθρας τοῦ Ρήνου. (Σελ. 65). Οἱ δίκες γιὰ προσβολή. «Reichsglocke»⁽¹³³⁾. (Σελ. 67-68).

1875, Καλοκαίρι
Ἄρθρο τῆς Kreuzzeitung γιὰ τὴν ἐποχὴ Μπλάιχρεντερ - Κάμπχαουζεν - Ντέλμπρυκ. Διάσπαση ἀνάμεσα στὸν Μπίσμαρχ καὶ τοὺς συντηρητικοὺς⁽¹¹²⁾ (Σελ. 68).

1875 - 76
Ἄντιθετα, ἀξίωση Μπίσμαρχ καὶ τῶν κολάκων του γιὰ δημιουργία κόμματος Μπίσμαρχ jans phrase. Ὁ Μπίσμαρχ κατηγορεῖ τοὺς Ἐθνικοφιλευθέρους γιὰ κάθε ἀντιπολίτευσίν τους, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἔχουν ἐκλεγεῖ ἀπλῶς καὶ μόνο στὸ ὄνομά του. (Σελ. 68).

Σ τ ρ α τ ι ω τ ι κ ἄ

1867 - 1871
Ἐκπροσώπηση τοῦ πληθυσμοῦ στὸ στρατὸ τὸ 1867 : 1% καὶ 225 τάλιρα γιὰ κάθε ἄνδρα.

1871, Νοέμβρης
ἡ στρατιωτικὴ θητεία αὐξάνεται σὲ τρία χρόνια. (Σελ. 69-70).

1872
Στρατιωτικὸς ποινικὸς κώδικας.

1873
Αἰτοῦνται καὶ ἐπικυρώνονται προσθήκες γιὰ ἀξιωματικούς καὶ ὑπαξιωματικούς. Ἡ ὑπόβλη ἑνάς αὐτοκρατορικῆς στρατιωτικῆς νομοθεσίας ἀναβάλλεται. (Σελ. 70-71)

- 1874 Ἀρχικά ἡ ἀντιπολίτευση ἐναντίον, ὁ ἄστος ὁμοῦς τώρα, μέσα στή χώρα, τρελαίνεται γιά τόν Μπίσμαρκ, οἱ Ἐθνικοφιλελεύθεροι⁽¹¹³⁾ ὑποχώρησαν. 14 Ἀπρίλη δύναμη 401.000 ἐπικυρώνεται γιά 7 χρόνια. 11 Προσδευτικοί⁽¹¹⁰⁾ (ὁμάδα Löwe) εἶναι ἐπίσης σύμφωνοι (Σελ. 72).
- 1875, 22 Γενάρη Νόμος περί Ἐθνοφρουράς. (Landsturmgesetz). Παράλληλα νέοι νόμοι γιά τόν ἔλεγχο τῶν ἀδειούχων, Rayon πολεμικές ἐπιδόσεις καί παραδόσεις τροφίμων κλπ. (Σελ. 72).
- Ἀπό τὸ 1871 Δικαστηριακή νομοθεσία Ἀξίωση τῶν Ἐθνικοφιλελευθέρων γιά διεύρυνση τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ Ράιχ στά *juridicis*¹. Βαυαρία καί Βυρτεμβέργη ἀντιτίθενται, αὐτὸ καταργεῖται στή διάσκεψη τῶν ὑπουργῶν δικαιοσύνης τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1872, κατὰ μέρος τουλάχιστο καί ἀμέσως ἀργότερα ἐντελῶς, στήν οὐσία τουλάχιστον. (Σελ. 72-73).
- 1874 Ἐπιτροπή γιά τὴν ἐπεξεργασία ἐνὸς ἀστικοῦ κώδικα.
- 1872 Ἐποβολὴ ἀστικῆς καί ποινικῆς δικονομίας (Σελ. 74).
- 1873 Ἐποβολὴ νόμου σχετικοῦ μὲ τὰ δικαστήρια. Ψηφίζεται ὕστερα ἀπὸ μακρὰς συζητήσεις. Τίθεται σὲ ἰσχὺ τὴν 1 τοῦ Ὀχτώβρη τοῦ 1879. (Ἐπίσης ψηφίζεται στίς 21 τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1876, στὸ Ράιχσταγκ καί ὁ νόμος περί χρεωκοπίας). Καί πάλι πτώση τῶν Ἐθνικοφιλελευθέρων.—Παραμερισμὸς τῶν ἐνόρκων σὲ πολλὰς περιπτώσεις. Ἐποχρεωτικὰ πιστοποιητικὰ τῶν συντακτῶν κλπ. Ἡ κρατικὴ ἐξουσία ἰσχυροποιεῖται καί πάλι. (Σελ. 74-76).
- 1876, Φθινόπωρο ἐπίσης προσθήκη ποινικῆς νομοθεσίας,

1. Ζητήματα ἀπονομῆς δικαίου.

πολλά αντιφιλελεύθερα μέτρα — στο μεγαλύτερο ώστόσο μέρος απορρίπτονται, ιδιαίτερα οί κ ά ο υ τ σ ο υ κ § § ενάντια στους σοσιαλιστές κλπ. (Σελ. 77). Αυτοκρατορικός περί τύπου νόμος. Βασιική πρόοδος ή κατάργηση των έγγυήσεων και τής χαρτοσήμανσης (Σελ. 77-78).

Α υ τ ο κ ρ α τ ο ρ ι κ ή δ ι ο ι κ η σ η

‘Ο Μπίσμαρκ και τὸ δημοσπονδιακὸ Συμβούλιο ενάντια στὰ ὑπουργεῖα τῆς αυτοκρατορίας σὰν ἀντισυνταγματικά. Ἄντι γι’ αὐτὰ ὑπηρεσίες τοῦ Ράιχ κ ά τ ω ἀπ’ τὸν Μπίσμαρκ, ποὺ σύμφωνα μ’ αὐτὲς εἶναι τὰ πάντα κομμένα καὶ ραμμένα. 1. Αυτοκρατορικὴ καγκελαρία (κεντρικὸ καὶ οικονομικὸ τμῆμα). 2. αυτοκρατορικὴ δικαιοσύνη. 3. Ἄλσατία - Λωρραίνη. 4. Σιδηρόδρομοι. 5. Ὑγεία, παραπέρα στρατός, στόλος, ταχυδρομεῖα. Γιὰ ἄλλα ὁ Μπίσμαρκ ὑπεύθυνος⁽¹³⁴⁾. (Σελ. 78).

Π ρ ω σ σ ι κ ῆ δ ι ο ι κ η τ ι κ ῆ μ ε τ α ρ ρ ῦ θ μ ι σ η

Ἐποβολὴ περιφερειακῆς νομοθεσίας⁽¹³⁵⁾ τὸ 1871. Ὑπάρχουν ἀκόμα τρεῖς τάξεις (Stände) στὸ συμβούλιο περιοχῆς. Κατάργηση τῆς Gutsprolizei (Ἀγροφυλακῆς στὴν ὑπηρεσία τῶν γαιοκτημόνων). Πολλὲς ἀγροτικὲς κοινότητες, ἕνα ὑπόργημα περιοχῆς μὲ ἀμισθο ὑπεύθυνο τοῦ ὑπουργήματος. Ψηφίστηκε τὸ 1872 — Ἰσχυε μόνο γιὰ τίς 6 ἀνατολικὰς ἐπαρχίαις καὶ διατηρήθηκε σὲ ἀναστολὴ καὶ στὸ Πόζεν. Ἀπορρίφθηκε στὴ Βουλὴ τῶν ἀρχόντων τὸ 1872 (φθινόπωρο). (Σελ. 79). Pairschub⁽¹³⁶⁾ — 24 ἄνδρες. Ἀργότερα τὸ Νοέμβριον τοῦ 1872 ψηφίζεται.

(1872) 21 Δεκέμβριον Ὁ Μπίσμαρκ βγαίνει ἀ-

- πὸ τὴν πρωσικὴ κυβέρνηση (Σελ. 80-81).
- 1873, Γενάρης - Φλεβάρης
9 Νοέμβρη
Δεκέμβρης
1875, Γενάρης
Ἰούνης
- 1873, Σεπτέμβρης
- 1876
- 1872
- Τυμπανοκρουσίες γιὰ τὴν Ἰδρυση στὸ κοινοβούλιο, Λάσπερ. — Ἰτζενπλιτζ, ὑπουργὸς ἐμπορίου παραιτεῖται.
- Ὁ Μπίσμαρκ ξαναμπαίνει στὴν κυβέρνηση. Παράιτηση τοῦ Ρόν. (Σελ. 81-82).
- Ὅργανωση τῶν διοικητικῶν δικαστηρίων. Νέα σχέδια μεταρρυθμίσεων ἀναγγέλλονται στὸ λόγο τοῦ θρόνου.
- Ψηφίζεται ἡ διάταξη γιὰ τὶς ἐπαρχίες, μὲ μεγάλες περικοπές. Ἐπειτα ἐπίσης ὁ νόμος γιὰ τὶς ἐπιχορηγήσεις τῶν ἐπαρχιῶν καὶ γιὰ τὰ διοικητικὰ καὶ ἀνώτατα διοικητικὰ δικαστήρια. Τελικὰ — ἡ διάταξη νόμου γιὰ τὶς πόλεις δὲν ἐγίνε. Ὁλα ἔτοιμα μόνον γιὰ τὶς ἐπαρχίες. (Σελ. 83-85).
- Ὁ βασιλιάς sumptus episcopus' ἐκδίδει μιὰ συνοδικὴ διάταξη γιὰ τὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες, καὶ υποβάλλεται στὴ Βουλὴ μόνον ἢ ψήφιση τῶν χρηματικῶν κονδυλίων. Οἱ νέες σύνοδες ἀντιδραστικῆς, ὀρθόδοξης τὶς πιότερες φορές.
- Γενικὴ συνοδικὴ διάταξη τὸ ἴδιο. Καὶ τὰ δυὸ ψηφίζονται ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπ' τὴ Βουλὴ (Σελ. 85-87).
- Φορολογικὰ σχέδια
- Φορολογικὴ κλάση γιὰ μέχρι 140 τάλιρα καταργεῖται, τὸ ἴδιο ὁ φόρος γιὰ τὸ σφάξιμο καὶ τὸ ἄλεσμα, ἐκτὸς παρὰ σὰν κοινοτικὸς φόρος, ἡ φορολογία τῆς τάξης καθορίζεται ἀναλογικὰ σὲ 11 ἑκατομμύρια τάλιρα.
- Ὁ Μπίσμαρκ ἤθελε ἀντὶ γιὰ

Κατὰ λέξη: ἀνώτατος ἐπίσκοπος.

Matrikularbeiträge¹, πού φήφισε τὸ Ράιχσταγκ, ἔμμεσους φόρους, πού θὰ αὐξάνονταν ἀπὸ μόνοι τους κάθε χρόνο (Πρωσία 1816 ὡς 1848). (Σελ. 87-88). Γι' αὐτὸ καὶ ἡ μὴ κατάργηση τῆς φορολογίας τοῦ ἄλατος καὶ τοῦ καπνοῦ looming in distance². Ὅπαδοι προστατευτικῶν ὁασμῶν ἀπὸ τώρα κιόλας στὰ μικρὰ κράτη. Ὅχι χωρὶς ἐπιτυχία. (Σελ. 89).

Ὁ μεγαλογαϊοκτῆμονας σὰ μεταρρυθμιστῆς τῶν φόρων καὶ τῆς οἰκονομίας. Ἰδιαιτέρα ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς μεγάλης γαιοκτησίας ἀπ' τοὺς τοπικούς καὶ ἐπαρχιακούς φόρους. Χρηματιστηριακὴ φορολογία, freetrade³, καμιά διαφορικὴ σιδηροδρομικὴ ταρίφα, ἀναδρομικὴ ἀναθεώρηση τῆς ἐπαγγελματικῆς νομοθεσίας, ἰδιαιτέρα ἡ ἐλευθερία μετακίνησης καὶ ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐλευθερία νὰ καταργηθοῦν.

Νέο πρόγραμμα 1876 Ἰούλης, ἐπίσης ἐνάντια στὸν ἐκπολιτιστικὸ ἀγῶνα⁽⁶³⁾ πού ἔκαναν οἱ φιλελεύθεροι. (Σελ. 90-91).

Ὁ Ντέλμπρυκ παραιτεῖται. Πιθανότατα ἐξαιτίας τοῦ σχεδίου τοῦ Μπίσμαρκ γιὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς σιδηροδρόμους, πού ἀπορρίφθηκε. Τὰ μικρὰ κράτη δὲν ἦσαν καὶ τόσο κουτά. Γι' αὐτὸ, ἔπειτα, καὶ ἡ πρωσικὴ κρατικοποίηση. (Πολλὰ σχέδια τοῦ Μπίσμαρκ ἀπορρίπτονται καὶ μερικὰ ἄλλα περνοῦν μόνον γιὰ τὸ δὲν πέρασαν ἄλλα). Πιθανότατα ὁ Ντέλμπρυκ κατάλαβε τὸ πέρασμα τοῦ

1876

---

1. Οἰκονομικὴ εἰσφορὰ τῶν γερμανικῶν ὁμοσπονδιακῶν Κρατῶν γιὰ τὰ ἔξοδα τῆς Αὐτοκρατορίας.

2. Σὲ ἀπώτερη προοπτικὴ.

3. Ἐλευθερία ἐμπορίου.

Μπίσμαρκ στήν τελωνειακή προστασία,
(Σελ. 91-93).

Σ η μ ά δ ι α ἀ ν τ ί δ ρ α σ η ς
ἀ π ό τ ό 1 8 7 4

- 1874 Δίκη Ἄρνιμ 1874 — Ἐπιθέσεις τῶν καθολικῶν — Κράκεελ. — (Σελ. 66-68).
Αὐτοκρατορική στρατιωτική νομοθεσία.
Ἐντιπολίτευση, ἀλλά καί ἐξέγερση τοῦ ἀστού στήν πατρίδα ἐνάντια στή Βουλή καί τό πρῶτο Septennat⁽¹²⁵⁾ — (Σελ. 70-72).
- 1875 Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο ἀξιώνει τιμωρία γιά τήν ὑποδαύλιση τῆς ταξικῆς πάλης, γιά τήν ὑπόσκαψη τῆς οἰκογένειας, τῆς ἰδιοκτησίας καί τοῦ γάμου (Σελ. 63 ἕως 64).
- 1876 Μετατροπή ποινικοῦ νόμου, κάουτσουκ § (Σελ. 76 ὡς 77)
- 1874 Σχέδιο ὁμοσπονδιακοῦ συμβουλίου γιά ποινική τιμωρία τῶν ἐργατῶν πού ἀθετοῦν τή σύμβαση ἐργασίας ἀ π ο ρ ρ ί π τ ε τ α ι (Σελ. 62).
- 1875 Ἄρθρο τῆς ἐφημερίδας Kreuzzeitung μέ ἀφορμή τόν Μπλάιχρεντερ καί Κάμπχαουζεν — ἀνοιχτή ρήξη. (Σελ. 68).

Σ υ ν τ ρ ι β ῆ τ ῶ ν σ υ ν τ η ρ η τ ι κ ῶ ν

- 1875 Ἄρθρο τῆς ἐφημερίδας Kreuzzeitung — ἀνοιχτή διάσπαση μέ τοὺς Συντηρητικούς. Ἄπ' ἐδῶ καί μπρός αἴτημα γιά Κόμμα Μπίσμαρκ sans phrase (Σελ. 68).
Βουλή ἀρχόντων (Herrenhaus) ἀπορρίπτει τήν περιφερειακή νομοθεσία. — Ἀριστινδὴν διορισμός (Pairsschub) 24 ἀνδρῶν (φθινόπωρο). Ἄπὸ τὸ φθινόπωρο κιάλας ἢ Βουλή τῶν Ἀρχόντων ἐνάντια στὸ νόμο τῆς σχολικῆς ἐπιθεώρησης — πέρασε μέ ἀπειλή διορισμοῦ (Parisschub)

1871

Κόμματα τοῦ Ράιχσταγκ

Ἐθνικοφιλελεύθεροι	116	116
Φιλελεύθερο Αὐτοκρατο- ρικό Κόμμα (Liberales Reichspartei) (Φιλελεύ- θεροι Συντηρητικοί)	29	29
Γερμανικό Αὐτοκρατορικό Κόμμα, ἄλλοτε Συντη- ρητικοί		Πυρή- νας
Προοδευτικό Κόμμα	44	38 πλειο- ψηφίας
Συντηρητικοί	50	
Πολωνοὶ 13. Δανοὶ 1. Σοσιαλδημοκράτες 2. Δη- μοκράτες 2. Welfen 4		22
Κέντρο		57
		(Σελ. 15-16)

1877

Ἐθνικοφιλελεύθεροι ἀπὸ 150 σὲ 126
Προοδευτικό κόμμα ἀπὸ 49 σὲ 35 (ὕστε-
ρα ἀπ' τὴν ἀποσπίρτηση τῆς ομάδας
Löwe). Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ καμὰ πιά πλειο-
ψηφία. Οἱ Ἐθνικοφιλελεύθεροι δηλαδή γυ-
ρεύουν ἀποκοῦμπι π ρ ὁ ς τ ᾶ δ ε-
ξ ι ᾶ. Αὐτὴ τὴ φορά δὲν ἐκλέγεται
π ρ ο δ ε υ τ ι κ ὁ ς ἀντιπρόεδρος. Ὁ
Μπίσμαρκ ἐπιδιώκει μὴ σ υ ν τ η ρ η-
τ ι κ ο - ε θ ν ι κ ο φ ι λ ε λ ε ὑ θ ε ρ η
πλειοψηφία. (Σελ. 405).

1878

Ἵστερα ἀπ' τὶς ἀπόπειρες δολοφονί-
ας ⁽¹³⁷⁾ οἱ Ἐθνικοφιλελεύθεροι χάνουν
180.000 ψήφους καὶ 30 ἔδρες, οἱ Προ-
οδευτικοὶ 50.000 καὶ 9 ἔδρες, τὸ Κέντρο
50.000, διατήρησε τὶς ἔδρες του, οἱ Σο-
σιαλδημοκράτες 65.000 καὶ 3 ἔδρες, Τὰ
δύο συντηρητικά κόμματα κέρδισαν τὸ κα-
θένα ἀπὸ 250.000 καὶ 18 ἔδρες. Ἡ ομά-
δα τοῦ Löwe κέρδισε 30.000 (τελωνεια-
κὴ προστασία), Welfen 250.000. Πλειο-
ψηφία: Συντηρητικοί - Ἐθνικοφιλελεύθε-
ροι, 1/3 Κέντρο, 1/3 Συντηρητικοί, 1/3
Φιλελεύθεροι κλπ. (Σελ. 417).

1879, Ὀχτώβρης

Τοπικὲς ἐκλογὲς
(Landtagswahl)

		Προηγ. χρόνος	τώρα
Δυὸ πλειοψηφίες:	Ἐθνικοφιλελεύθεροι	168	105
Συντηρητικοί,	Προοδευτικοί	63	54
Κέντρο, Πολωνοί	Wilde	21	14
καὶ	Συντηρητικοί	42	115
Ἐλεύθεροι Συν-	Ἐλεύθεροι συντηρητικοί	55	60
τηρητικοί, Συν-	Κέντρο	89	96
τηρητικοί καὶ			
Ἐθνικοφιλελεύθεροι	Πολωνοί	15	19

Μὲ τὸν ἐκκλησιαστικὸ νόμο χωρισμὸς (Sezession) 28 Ἐθνικοφιλελευθέρων ἀριστερῶν (138), πράγμα στὸ ὁποῖο συνέτελεσε καὶ ἡ στήσις τῆς δεξιᾶς πτέρυγας στὸ θέμα τῆς τελωνειακῆς προστασίας. (Σελ. 428-430).

Ράιχσταγκ, Ὀχτώβρης 1881. Στὶς 29 τοῦ Ὀχτώβρη εἶχαν τὸ Κέντρο 1.180.000, οἱ Συντηρητικοί 830.000, Ἐλεύθεροι Συντηρητικοί 380.000, οἱ Ἐθνικοφιλελεύθεροι 640.000, οἱ Προοδευτικοί 650.000, οἱ Sezessionisten 410.000, οἱ Σοσιαλδημοκράτες 310.000, οἱ Φιλελεύθεροι sans phrases 120.000, τὸ Λαϊκὸ Κόμμα 100.000 ψήφους. Τελικὰ (Βουλευτές):

Ἐθνικοφιλελεύθεροι	45
Sezessionisten	47
Προοδευτικοί	58
Λαϊκὸ Κόμμα	8
Σοσιαλδημοκράτες	12
Κέντρο	98
Συντηρητικοί	49
Ἐλεύθεροι Συντηρητικοί	27
Πολωνοί	18
Ἄλσατοι	15
Welfen	9

- 1884, φθινόπωρο
- Ἰσχυρὴ ἐξασθένιση τῶν Ἐλευθεροσυντηρητικῶν καὶ Ἐθνικοφιλελευθέρων Ἦττα τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Μπίσμαρκ (139). (Σελ. 449-450).
- Κέντρο καὶ Welfen σχεδὸν ὅπως καὶ πρὶν, τὸ ἴδιο οἱ Ἐλευθεροσυντηρητικοὶ κλπ. Ἐθνικοφιλελεύθεροὶ κέρδισαν 6, δηλ. γύρω στοὺς 51 Γερμανοελευθερόφρονοι ἔχασαν 40, δηλ. γύρω στοὺς 65 Συντηρητικοὶ ἀπὸ 46 σὲ 76 Σοσιαλδημοκράτες ἀπὸ 12 σὲ 24 (Σελ. 466-467) Στὴν Ἀλσατία μόνον Διαμαρτυρόμενοὶ καὶ Κληρικοί.

ΕΚΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ (63)

- 1870
- Τὸ δόγμα τοῦ ἀλάθτητος καὶ ἡ πτώση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Κράτους. (Σελ. 16).
- 1871, 1 Γενάρη
- Ἡ «Germania» ἐκδίδεται στὸ Βερολίνο. Τὸ Καθολικὸ Κόμμα ἔτοιμο, κάτω ἀπὸ τὸν Βίντχορστ, ὁ Μπίσμαρκ ἀποφασισμένος νὰ τοῦ ἀντιπαραταχθεῖ.
- 1870, Νοέμβριος
- 60 Καθολικοὶ ἐκλέγονται στὴν πρωσικὴ τοπικὴ Βουλὴ (Λάνδταγ), ἀλλὰ ὑπάρχει ἀκόμα ἀντιπολίτευση ἐνάντια στὴ συγκρότηση Καθολικοῦ Κόμματος (Πέτερ Ράιχενσπεργκερ). 56 προσχωροῦν στὸ Κέντρο, ἀξιώνουν τὴν ἐπανασύσταση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Κράτους (140) (Σελ. 17).
- 1871, 3 τοῦ Μάρτη
- Ἐκλογές γιὰ τὸ Ράιχσταγ. Μόνον 57 τοῦ Κέντρου. Τὸ Κέντρο ἀξιώνει νὰ μποῦν στὸ Σύνταγμα τῆς Αὐτοκρατορίας τὰ 6 ἄρθρα τοῦ πρωσικοῦ Συντάγματος περὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου, τοῦ συνέρχεσθαι καὶ τοῦ συνειρρίζεσθαι καὶ τῆς ἀνεξαρτη-

- σίας τῆς ἐκκλησίας. — Ἄπορρίπτεται. (Σελ. 17-20).
1870. Νοέμβρης καὶ Δεκέμβρης Διαμάχη τῶν θεολόγων καθηγητῶν τῆς Βόννης καὶ τοῦ Μπρέσλαου μετὰ τοὺς ἐπισκόπους, ἐξαιτίας τοῦ ἀλάθθτου. Τὸν Ὁχτώβρη τὸ ἴδιο ὁ Ντέλλινγκερ (Σελ. 20—21).
- 1871 Παλαιοκαθολικὴ ἀπάτη. (Σελ. 21-22). Ὁ Μπίσμαρκ ζητᾷ ἀπὸ τὸν πάπα νὰ πληροφορηθεῖ ἂν ἡ ἐχθρικὴ στάση τοῦ Κέντρου ἀπέναντι στὴν Αὐτοκρατορία ἀνταποκρίνεται στὶς παπικὰς προθέσεις. Πάνω σ' αὐτὸ ὁ Κράκελ. Γιὰ τὸν Μπίσμαρκ κανένα ἀποτέλεσμα.
- 1871, 8 τοῦ Ἰούλιου Καθολικὸ ζήτημα τοῦ πρῶτου ὑπουργείου παιδείας καταργεῖται. (Σελ. 24).
1871. Δεκέμβρης Ἄρθρο νόμου γιὰ ἱεροκήρυκες (141). (Σελ. 24).
- 1871, 27 Νοέμβρη Σχέδια Μύλερ γιὰ Zivillstand, ἔξοδο ἀπ' τὴν ἐκκλησία καὶ σχολικὴ ἐπιθεώρηση, στὴν πρῶτικὴ τοπικὴ Βουλὴ. Ἀντίθετα πρὸ πάντων συντηρητικὴ ζύμωσις (Σελ. 27), ὁ Μύλερ ἀποχωρεῖ. Φάλαξ.
- 1872, 10 Γενάρη Νόμος σχολικῆς ἐπιθεώρησης στὴν II Βουλὴ: ὁ Μπίσμαρκ ἀποφασιστικὰ ὑπὲρ τοῦ πρὸ πάντων νόμου, ἐνάντια τοῦ Συντηρητικοῦ, ἀπ' τοὺς ὁποίους μερικοὶ προσχωροῦν σ' αὐτόν. Στὴ Βουλὴ τῶν Ἀρχόντων ψηφίζεται μετὰ ἀπειλὴν Pairschub (136). (Σελ. 27-28).
- Γενάρης Σύγκρουση Ναμιστρανόφσκι. Ἀμέσως μετὰ σύγκρουση Κρέμεντς. (28-29).
- 14 Μάη Ἐπειδὴ ὁ Χόενλονε δὲν ἔγινε δεκτὸς ἀπ' τὸν πάπα σὰν πρέσβης, ὁ Μπίσμαρκ: «Δὲν θὰ πᾶμε στὴν Κανόσα» (124). (Σελ. 30).
- 4 Ἰούλιου Νόμος γιὰ τοὺς Ἰησοῦτες, μετὰ περιορισμὸν διαμονῆς γιὰ Γερμανοὺς Ἰησοῦτες. (Σελ. 31).

Lieutenant Στούμ ὁ τελευταῖος ἐκ πρῶσπος τῆς Γερμανίας στὸν πάπα, ἀνακαλεῖται, οἱ σχέσεις διακόπτονται. (Σελ. 32).

Νόμοι τοῦ Μάη⁽¹⁴²⁾: 1. Ἐκκλησιαστικὸς ποινικὸς νόμος περιορίζεται, 2. Ἐξοδος ἀπὸ μιᾶ ἐκκλησία, 3. Προπαίδευση καὶ διορισμὸς κληρικῶν. — Ἐκκλησιαστικὸς νόμος δικαστηρίων. (Σελ. 35). Ἡ (πρωτικῆ) Βουλὴ *apportiert der Regierung* ἀπ' τὴν κυβέρνηση συμπληρώσεις στὰ ἄρθρα τοῦ Συντάγματος πού προστατεύουν τὴν ἐκκλησία! (Σελ. 34).

Ἀντίθετοι πολλοὶ Συντηρητικοί, τὸ Κέντρο καὶ μέρος τοῦ Προοδευτικοῦ Κόμματος: 260 κατὰ 117. Στὴ Βουλὴ τῶν Ἀρχόντων ὁ Μπίσμαρκ πολὺ δριμύς ἐνάντια στοὺς Συντηρητικούς, ὑπὲρ τῶν νόμων τοῦ Μάη.

11 Μάη

Ἰσχύς τοῦ νόμου. Τώρα δηλώνουν ἐπίσης ὁ Βίρχωφ καὶ οἱ Προοδευτικοί, ὅτι στὸν ἐκπολιτιστικὸ αὐτὸ ἀγῶνα θὰ ὑποστηρίξουν τὴν κυβέρνηση! (Σελ. 34-35).

Ταυτόχρονα ἀξιοκατάκριτη ἀποτυχία τῶν Παλαιο - καὶ Κρατικο Καθολικῶν. Ἀντίσταση τῶν ἐπισκόπων. Ἀδυναμία πλήρωσης τῶν *Sedisvakanzn*¹. (Σελ. 35-38). Γι' αὐτὸ ὁ νόμος περὶ ἐπισκοπῶν. Χωρὶς καμιά ἀξία. (Σελ. 38-39).

1874

9 Μάρτη

Νόμος ἀστικοῦ γάμου δημοσιεύεται στὴν Πρωσία· ἐπεκτείνεται στὴν Ἀυτοκρατορία τὸ Γενάρη τοῦ 1875.

25 Ἀπρίλη

Ἰσηφίζεται ἀπ' τὸ Ράιχσταγκ ὁ νόμος στέρησης ἰθαγενείας ἀπὸ ἀνυπάκουους ἐξόριστους ἱεροκή-

1. Ἐποσκοπικὲς ἔδρες πού δὲν ἔχουν καταληφθεῖ.

- 15 Ἰούλη
 1875
 31 Μάη
 Καλοκαίρι 1875
 1877
- ρυκες. Ἀκόμα καὶ οἱ Προο-
 δευτικοὶ ἤταν ὑπὲρ αὐ-
 τοῦ! (Σελ. 39-40).
 Ὁ Κοῦλμαν σκοτῶνει
 στὸν Μπίσμαρκ τὰ τελευταία ὑπολείμματα
 τῆς λογικῆς.
 Ἀστυνομικὲς αὐθαιρέσιες ἐναντίον καθο-
 λικῶν ἐνώσεων, τύπου κλπ. Παρ' ὅλα αὐ-
 τὰ μυστικοὶ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα στὶς
 ἀπορφανισμένες ἐπισκοπές, στοὺς ὁποίους
 ὑπάκουαν τὰ πάντα. Οἱ ἐπίσκοποι ξεπλή-
 ρωσαν τίς χρηματικὲς ποινὲς μὲ φυλακί-
 σεις, δὲν πλήρωσαν. (Σελ. 41-42).
 Πρωσικοὺς νόμους ἀποκλει-
 σμοῦ ἐναντίον ἀνυποτάκτων κληρικῶν.
 Ὁ Μπίσμαρκ δηλώνει, ὅτι τελικὰ
 ὑπάρχουν μόνο δύο. (2) Κόμ-
 ματα: αὐτὰ ποὺ θέλουν
 τὸ Κράτος καὶ αὐτὰ ποὺ
 δὲν τὸ θέλουν. Δημοσίευση νό-
 μου 22 Ἀπρίλη 1875. (Σελ.
 43-44).
 Διαγραφὴ τῶν §§ 15, 16,
 18 τοῦ πρωσικοῦ Συντάγ-
 ματος (143), ψηφίζεται τὸ Μάη ὡς
 Ἰούνη 1875.
 Ἔτσι περιῆλθε στὸ κράτος ἡ διαμαρτυρό-
 μενη ἐκκλησία, καὶ μόνο αὐτῇ, οἱ ἄλλες
 ἀντιστάθηκαν.
 Διάλυση τῶν ταγματῶν
 (τῶν ἐκκλησιαστικῶν), δημοσίευση νό-
 μου. Αὐτὸ τὸ ὀλοκλήρωσε ὁ ἐξοπλισμὸς,
 ἀπὸ τώρα καὶ μπρὸς ὁ Μπίσμαρκ σὲ ἀμυ-
 να. (Σελ. 44-46).
- Τὰ ἐπισκοπάτα ἀποτελειωμένα, οἱ καθο-
 λικοὶ κρατοῦν, πολὺ συχνὰ μάλιστα ἢ κυ-
 βέρνηση κλείνει τὸ μάτι. Marpingen.
 (144) (Σελ. 47).
 Ὁ Φάλκ παραπαίει. Ὁ Βίρχωφ ὁμως πα-
 ραμένει ἀκόμα μαχητὴς τοῦ ἐκπολιτιστι-
 κοῦ ἀγῶνα (Σελ. 406). Στὶς διαμαρτυρό-

μενες Συνόδους κλπ. ή πιετιστική¹ - ὀρθόδοξη κατεύθυνση ὑποστηρίζεται ἐξάλλου ἀπ' τὸ Γουλιέλμο² στὶς συνόδους τῶν διαμαρτυρομένων, καὶ ἀνάμεσα στοὺς συντηρητικούς τῆς Βουλῆς ἐμφανίζονται ἀντίπαλοι τοῦ ἐκπολιτιστικοῦ ἀγῶνα (Σελ. 406).

1879

Κέντρο, πλειοψηφία στὴν κυβέρνηση — ὁ Φάλκ πέφτει τέλη 'Ιούνη' 1878 θάνατος τοῦ πάπα καὶ ὁ Λέον διαλλακτικότερος³ διαπραγματεύονται⁴ ὁ nuntius Μασέλα ἐπισκέπτεται τὸν Μπίσμαρκ στὸ Κίσιγγκεν⁵ ἀλλὰ ἡ μάχη ἀνάμεσα στὸ Κέντρο καὶ τὸν Φάλκ συνεχίζεται: τὸ Κέντρο εἶναι ἓνα πολιτικὸ Κόμμα με πολιτικὲς ἀρχές. Τότε ἦρθε ἡ συμμαχία τῆς τελωνειακῆς προστασίας καὶ ἡ πτώση τοῦ Φάλκ, ἀντὶ τοῦ Πούτκαμερ καὶ ἐγκαινιάστηκε μιὰ ἄλλη πολιτικὴ. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1879 διαπραγματεύσεις ἀνάμεσα στὸν Μπίσμαρκ καὶ στὸν Γιακομπίνι, χωρὶς ἐπιτυχία. Ἀλλὰ ὁ Πούττι συνέχισε τὴν πρᾶα του πρακτικὴ, κἀνοντάς τὴν ἀκόμα πιὸ πρᾶα (Σελ. 425-427)

24 τοῦ Φλεβάρη 1880

Ἐπὶ τὸν Πάπα ὑποχωρεῖ λιγάκι στὴν ὑποχρεωτικὴ ἀναγγελία⁽¹⁴⁵⁾ ἀντίθετα ἡ κυβέρνηση ζητάει ἀπ' τὴν τοπικὴ Βουλὴ τὴν ἄδεια νὰ μὴν τηροῦν τοὺς νόμους τοῦ Μάη. Ἀλλὰ ὁ Πάπας ζητοῦσε περισσότερα⁶ ὁ Μπίσμαρκ ἀξίωνε, ὅτι ὁ Πάπας ὀφείλει νὰ διατάξει τὸ Κέντρο νὰ γίνῃ κυβερνητικὸ Κόμμα (Σελ. 428). Ἔτσι στασιμότητα, ὅμως ὁ Μπίσμαρκ ἐπικράτησε στὴν τοπικὴ Βουλὴ στὸ θέμα τῶν ἐξουσιοδοτήσεων.

Ἡ τοπικὴ Βουλὴ εἶχε νεοεκλεγεί τὸν Ὁχτώβριον τοῦ 1879. Ἰσχυρὴ κομματικὴ μετατόπιση. Οἱ Φιλελεύθεροι ἔχασαν 88 ἔδρες σ' ὄφελος τῶν Συντηρητικῶν. Ὁ νό-

1. Διαμαρτυρόμενο κίνημα ἀφύπνισης τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνα, ὡς ἀντίδραση στὴν ἀποστέωση τῆς ὀρθοδοξίας (Σημ. μεταφραστικῆ).

μος περί άπορρήτου υπερβολικά μαθημέ-
νος, ψηφίζεται με 206 κατά 202' ή κυ-
βέρνηση μπορούσε σ ε λ. 4 3 0 (146).
Πάνω στο νόμο αυτό διασπάστηκαν οι Έ-
θνικοφιλελεύθεροι' γι' αυτό ά π ο χ ώ-
ρ η σ η (Segession) 28 (Μπαμπεργκι-
νών) τής άριστερης πτέρυγας (138).

Τοπική Βουλή (Landtag) 1880. 'Ο
Βίντχορστ άξιώνει πραγματική κατάργη-
ση τής υποχρεωτικής αναγγελίας και του
φραγμού έσόδων, άπορρίπτεται. 'Ο Πούτ-
κμπερ θρηνολογεί ότι ανάμεσα σε χίλιες
κοινότητες με 2 εκατομμύρια καθολικούς,
μόνο σε 150 κοινότητες με 170.000 κα-
θολικούς, μπόρεσε να τοποθετήσει τους πα-
πάδες που λείπαν.

1881, φθινόπωρο

Σάν προετοιμασία για τις εκλογές του
Ράιχσταγκ νέες παραχωρήσεις τής κυβέρ-
νησης. Διαχειριστές επισκοπών στο Όσ-
ναμπρυκ, Πάντερμπορν, Φούλντα, έγκρί-
νονται' στο Τρίρ μάλιστα νέος επίσκοπος'
ό Σλέτσε πηγαίνει στη Ρώμη για ψεύτι-
κο παιχνίδι' (Σελ. 447), ανακοίνωση ότι
θα επανασταθεί ή πρεσβεία στον πάπα'
έπιτρέπονται οι λιτανείες και ή πρόσληψη
ευσπλάχνων καλαγγιών.

1881, Νοέμβρης

Στο νέο Ράιχσταγκ ένας του Κέντρου,
πρώτος αντιπρόεδρος' εξέλεγει αντί ενός
Φιλελεύθερου. 'Ο Μπίσμαρκ στη-
ρ ί ζ ε τ α ι σ τ ο Κ έ ν τ ρ ο και
κάνει πάλι κολακίες στη Ρώμη (Σελ.
451).

1882, Γενάρης

Πρωσική τοπική Βουλή (Landtag). Νέο
σχέδιο τής κυβέρνησης για άποπλισμό, ά-
πορρίπτεται εν μέρει, τελικά συμβιβασμός
των Συντηρητικών και του Κέντρου: κ α-
τ ά ρ γ η σ η τών κ ρ α τ ι κ ώ ν
π α π ά δ ω ν (χυδαιότητα και έξετά-
σεις λατρείας) (Σελ. 452). Παράταση

1. Δηλαδή ένας εκπρόσωπος του Κέντρου οαν πρώτος αντιπρόε-
δρος (φόν Φράνκενσταίν).

τῆς διατάξεως γιὰ τὸ ἀπόρρητο τῶν ὑπουργῶν σὲ ἀγαθοεργὸ ἐνέργεια⁽¹⁴⁶⁾ ἕως τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1884. Στὸ Ὅσναμπρυκ, Πάντερμπορν καὶ Μπρέσλαου νέοι τώρα ἐπισκοποὶ ὕστερα ἀπὸ συνενόησιν μὲ τὴν Ρώμη.

Καλοκαίρι 1882

Σταμάτημα τῶν διαπραγματεύσεων μὲ τὴν Ρώμη, ἀκόμα καὶ ὁ ἐπίσκοπος δούκας τοῦ Μπρέσλαου δριμύτατος κατὰ τῶν κρατικῶν παπάδων, ὑποχώρησε ὡστόσο. (Σελ. 454).

1883, καλοκαίρι

Νέα ὑποχώρησις τῆς κυβέρνησης. Ἐφοῦ μὲ τὰ παζαρέματα δὲν ἐγγίχῃ τίποτα ἀπ' τὴν Δαιτα (Kurie)¹, τὸν Ἰούνη ἡ κυβέρνησις καταψήφιστηκε στὸ νέο της νόμο γιὰ τὴν ἐκκλησίαν ἀπ' τὸ Κέντρο καὶ τοὺς Συντηρητικοὺς καὶ δήλωσε, ὅτι ἂν ἡ Ρώμη δὲν εἶναι ἱκανοποιημένη μ' αὐτήν, τότε θεὰ καταργηθεῖ ὁ λόκληρος ὁ νόμος τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀναγγελλίας! (Σελ. 459). Τὸ Κέντρο πέρασε λοιπὸν σὲ ἐπίθεσιν, ἀπόρριψε μὲ τὴν καταψήφισή του ἓνα σχέδιον σχετικὸ μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ὑποχρεωτικῆς φοίτησης καὶ δήλωσε πῶς θέλει νὰ τὴν καταργήσῃ γενικὰ, καὶ στὸ συνέδριον τῶν καθολικῶν τοῦ Ντύσελντορφ (Σεπτέμβρης) ἀξίωσε τὴν ἐπαναστάσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Κράτους, τὴν κατάργησιν ὅλων τῶν νόμων γιὰ τὸν ἐκπολιτιστικὸν ἀγῶνα καὶ πλήρη ἐλευθερίαν στὰ κληρικὰ τάγματα (Orden).

Ἐντίθετα, ὁ πάπας ἐξουσιοδοτεῖ τοὺς ἐπισκοποὺς νὰ πέρνου, γιὰ τοὺς καινούργιους παπάδες τοὺς τὴν κυβερνητικὴν ἀπαλλαγὴν τῆς σχετικῆς μὲ τὴν προπαιδεῖαν τοῦς. (Σελ. 459).

3 Δεκέμβρη, ἀμνήστειαν τοῦ

1. Kurie δηλ. ἡ κούρια, τὸ παπικὸ δικαστήριον.

καθαιρημένου ἐπίσκοπου Μπλουμ τοῦ Λίμπουργκ· ὁ διάδοχος ἐπισκέπτεται τὸν πάπα· βαθμιαία κατάργηση παντοῦ τοῦ περιορισμοῦ ἐσόδων, ἐκτὸς ἀπ' τοῦ Πόξεν καὶ τὴν Κολωνία, ἐφ' ὅσον ἐγκαθίστανται ἐπίσκοποι. (Σελ. 460).

Τὸ φθινόπωρο στὴν τοπικὴ Βουλὴ (Landtag) τὸ Κέντρο καὶ πάλι ἀντιπολιτευόμενο, ζητάει τὴν ἀποκατάσταση τῶν καταργημένων ἀρθρῶν τοῦ Συντάγματος (ἀπορρίπτεται). Ὁ Γκόσερ, ὑπουργὸς παιδείας δηλώνει: κανένας ἀπ' τοὺς τωρινούς ὑπουργούς δὲν πρόκειται νὰ ὑπογράψει τὴν ἀμνηστευσι τοῦ ἐπίσκοπου τῆς Κολωνίας καὶ τοῦ Πόξεν· ἐπίσης ἡ κατάργηση τοῦ νόμου γιὰ τὸν περιορισμὸ τῶν ἐσόδων (πρόταση Βίντχορστ), 209 μὲ 159 ἀπορρίπτεται στίς 5 τοῦ Μάρτη τοῦ 1884, ἀλλὰ ἀμέσως μετὰ κρατικὲς παροχὲς στὴν Κολωνία, ἔτσι ποὺ ὁ νόμος ἰσχύει μόνο στὸ Πόξεν. Ἔτσι ἔμεινε μόνο ἡ πολεμικὴ κατὰ τῶν Πολωνῶν ἀπὸ τὸν ἐκπολιτιστικὸ ἀγῶνα! Ὁ πάπας δὺστροπος λοιπὸν καὶ πάλι, καὶ ὁ Μπίσμαρκ δὲν σκοπεύει νὰ ἐνδώσει παραπέρα, παρ' ὅλο ποὺ προτάθηκε μὲ μεγάλη πλειοψηφία τὸ καλοκαίρι καὶ ξανά πάλι τὸ Δεκέμβρη ἡ κατάργηση τοῦ νόμου γιὰ τὴ στέρηση τῆς ἰθαγένειας. (Σελ. 461).

1885, Ἀπρίλης

Νέες προτάσεις τοῦ Βίντχορστ στὴν τοπικὴ Βουλὴ γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ περιοριστικοῦ νόμου καὶ τὸ ἀτιμώρητο γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς ἐκκλησιαστικῆς λειτουργίας, !(ἤδη τὸ Δεκέμβρη μεγάλη συζήτηση στὸ Ράιχσταγκ γιὰ τὸ νόμο τὸ σχετικὸ μὲ τὴ στέρηση τῆς ἰθαγένειας).

Ἐπιτέλους τὸν Ἰούλι διορίζεται καρδινάλιος ὁ Μέλχερς τῆς Κολωνίας, καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ παραμερίζεται, ὁ Κρέμεντς τοῦ Ἑρμελαντ ὁ διάδοχός του. Τακτοποίηση καὶ ὄλων τῶν ἄλλων ἐπισκοπικῶν ζη-

τημάτων, εκτός μόνο απ' τὸν Λεντόχοφσκι
στὸ Πόζεν. (Σελ. 469-470).

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

- 1873, 5 Σεπτέμβρη Τελευταία πληρωμή δισεκατομμυρίων
φράγκων, 5,3 δισεκατομμύρια δλα, μαζί
μέ τόκους. (Σελ. 3).
- 1872, 5-12 Σεπτέμβρη 3 αὐτοκράτορες στὸ Βερολίνο. (Σελ. 6).
- 1872, καλοκαίρι Ἐναρξη τῶν βασιλικῶν ἐπισκέψεων στὴν
Ἰταλία καὶ ἀπὸ τὴν Ἰταλία (147). (Σελ.8)

Γ α λ λ ι α

- 1875 Νόμος Καντρέ — φυχρολουσία στὸ Βερο-
λίνο — ἀπαγόρευση ἐξαγωγῆς ἀλόγων
στὴ Γερμανία — πόλεμος ἐν ὄψει — ὁ
τσάρος ἐπισκέπεται μέσα Μάη τὸ Βερο-
λίνο καὶ κανονίζει τὴν ὑπόθεση (Σελ. 115)

Ἰ τ α λ ι α

- 1873 Νόμος περὶ μοναστηριῶν
ἐπεκτείνεται στὴ Ρώμη καὶ στὸ Patrimo-
nium Petri¹. Τὰ πάντα δημεύονται πρὸς
ὄφελος τριῶν θεμάτων — σχολείων, ἐνο-
ριῶν, νοσοκομείων. Αὐτὸ ἦταν ἀκόμα ἕνας
ἐκπολιτιστικὸς ἀγώνας. (Σελ. 136). Ἐ-
πειδὴ τὸ 1870 ὁ πάπας εἶχε δῆθεν ἐπικυ-
ρώσει μιὰ τροποποίηση στὴ διαδικασία ἐ-
κλογῆς τοῦ πάπα, ὁ Μπίσμαρκ ἐξέδωσε
στὶς 14 τοῦ Μάρτη τοῦ 1872 μιὰ ἐγκύ-
κλιο μέ ὀδηγίες γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ γί-
νεται, ἂν οἱ Δυνάμεις ἀμφισβητοῦσαν τὴν
ἐκλογή τοῦ πάπα. Αὐτὸ ἀπότυχε, ἰδιαίτε-
ρα ἀπορρίφθηκε στὴν Ἰταλία (Minghetti)
ποῦ δὲν ἤθελε τὴ μετατόπιση τοῦ Κον-
κλάβιου ὅπ' τὴ Ρώμη (Σελ. 137). Ἐ-
πειδὴ τὸ 1875 λοιπόν, τὸ καλοκαίρι, ψη-
φίστηκε ὁ νόμος ἐγγύησης γιὰ τὸν πάπα,

---

1. Ἡ παλιὰ γαιοκτησία τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἀργότερα:
Κράτος τῆς ἐκκλησίας. (Σημ. μεταφραστῆ).

ὁ Μπίσμαρχ δήλωσε, ὅτι ἡ Ἰταλία ἔχει ἀναλάβει ἔτσι τὴν εὐθύνη γιὰ τὸν πάπα καὶ θὰ πρέπει νὰ ἐμποδίσει αὐτὸν νὰ βρίζει τὴ Γερμανία καὶ τὸν Μπίσμαρχ! (Σελ. 138).

ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΚΟΙ ΔΑΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟ- ΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

1877

Τὰ οἰκονομικὰ τῆς Αὐτοκρατορίας δύσκολα, ἔμμεσοι φόροι καταργοῦνται, ἀναγκαῖα 25 ἑκατομμύρια περισσότερα *Matrikularbeiträge*¹. Ὁ Μπίσμαρχ ἀναγγέλει μιὰ νέα φορολογικὴ μεταρρύθμιση: περισσότεροι ἔμμεσοι φόροι. (Σελ. 407).

Ὁ Μπίσμαρχ ἀκόμα κατὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν ὑπουργείων, ὥστόσο ἄνω ἀναδιοργάνωση τῆς διοίκησης. Ὡς τώρα μόνο οἱ ναύαρχοι, τὰ χρέη τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὸ ἀποθεματικὸ κεφάλαιο τῶν ἀναπήρων, καὶ ἔπειτα καὶ οἱ σιδηρόδρομοι ἄμεσα ὑπὸ τὸν καγκελάριο, δὲ τ' ἄλλα ὑπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ καγκελαρία (Ντέλμπρχ). Ἀργότερα καὶ τὰ ταχυδρομεῖα καὶ τηλεγραφεία, στίς χώρες τῆς Αὐτοκρατορίας, ἢ ὑπηρεσία δικαιοσύνης, οἱ σιδηρόδρομοι τῶν Κρατῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, τὸ δημόσιο ταμεῖο πλάι στὴν αὐτοκρατορικὴ καγκελαρία, ποῦ ἔγινε ἡ αὐτοκρατορικὴ ὑπηρεσία τῶν Ἐσωτερικῶν. Ἔτσι πολλὰ αὐτοκρατορικὰ ὑπουργεῖα χωρὶς ὑπουργούς. (Σελ. 407-408).

1877 λογομαχία μετὰ Κάμπχαουζεν καὶ Στός (σελ. 408). Σημάδι μιᾶς νέας πολιτικῆς.

---

1. *Matrikularbeiträge* ἦταν οἱ εἰσφορὲς τῶν γερμανικῶν ὁμοσπονδιακῶν Κρατῶν γιὰ τὰ ἔξοδα τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἐξίσωση φόρων ἀπὸ 0,75 ἑκατοστὰ τοῦ μάρκου γιὰ κάθε καντάρι (Zentner) σίδηρο ἀπὸ βραδευμένες χώρες (ἀπὸ 1 Γενάρη χωρὶς δασμὸ) ἀποδεχτὴ στὸ δημοσπονδιακὸ Συμβούλιο· στὸ Ράιχσταγ βρίσκει τὴν ὑπεράσπιση τοῦ Κάμπχαουζεν, ἀπορρίπτεται μὲ 212 ἔναντι 111 (μειοψηφία ἰδιαίτερα οἱ Ἐθνικοφιλελεύθεροι, τὸ Κέντρο, Ἀλσατοὶ καὶ Ὁμάδα Löwe). (Σελ. 409-410).

Ζύμωση τῶν ὁπαδῶν τῆς τελωνειακῆς προστασίας καὶ σ' ἓνα βαθμὸ μ' αὐτοὺς τὸ Κέντρο, πού ἀξιώνει ἔξω ἀπ' τὰ μέσα πού θὰ χρησιμοποιούνταν γιὰ τὴν τελωνειακὴ προστασία, κάθε εἶδους ἄλλα μικροπράγματα (σελ. 410). Στὴ συνέλευση τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Κεντρικῆς Ἐνωσης τῶν Βιομηχάνων τῆς Λειψίας στὶς 14 τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1877 καταστρώθηκε ἕνα πρόγραμμα τελωνειακῶν δασμῶν μὲ ἐξισορρόπηση τῶν ἀντιτιθέμενων συμφερόντων. (Σελ. 410-411).

Ὁ Μπίσμαρκ διαρκῶς ἀνικανοποίητος μὲ τὸν Κάμπχαουζεν, πού δὲν εἶναι ἀρκετὰ ραφιοκίνδυνος, κάλεσε τὸν Μπένγκσεν στὸ Βαρζίν, τὰ Χριστούγεννα. Αὐτὸς ὁμοῦς ἀξίωσε, ἔναντι στὴν ὑποστήριξη στὸ μονοπώλιο καπνοῦ, πού θὰ παρείχε, τουλάχιστο εἰσοδο τοῦ Φόρχενμπεκ καὶ Στάουφενμπεργκ. Ναι αὐτὸς ἦταν *au fond*¹, μόνο γιὰ ὑψηλότερη φορολογία, ὄχι γιὰ τὸ μονοπώλιο. (Σελ. 411). Διεκόπησαν.

1878, 21-23 Φλεβάρη Ἐνὸς μονοπώλιο καπνοῦ ἀναγγέλθηκε ἀπ' τὸν Κάμπχαουζεν ὡς ἐπιχείρημα. Προσωρινὰ μόνον μιὰ ὑψηλὴ φορολογία. Παράλληλα ὁ Μπίσμαρκ διώχνει τὸν Κάμπχαουζεν (σελ. 412), πού ρεζιλεύτηκε τώρα καὶ ἀπέναντι στοὺς Ἐθνικοφιλελεύθερους,

1. Κατὰ θάθος. Στὸ κείμενο στὰ γαλλικά.

πού δὲ θέλουν νὰ ξέρουν τίποτα γιὰ μονοπώλιο.

Στὸ μεταξύ νέα ἀναδιοργάνωση τῆς διοίκησης ἀπ' τὸν Μπίσμαρκ. Ἐκπροσώπηση περισσότερο μπερδεμένη ἀπ' ὅσο ποτὲ (σελ. 413). Ἀντικαγκελαρία. Στόλμπεργκ. Στὸ πρωσιακὸ ὑπουργεῖο τὰ πάντα καὶ πάλι σαθρά· διαρκεῖς ἀλλαγές.

Κόμμα Τελωνειακῆς Προστασίας στὸ Ράιχσταγκ, ὑπὸ τὸν Βάρνμπυλερ: περίπου 60 ἄτομα. Σχηματίζεται τὸ Μάρτη τοῦ 1878. Πιθανὴ ἡ ἰσχυροποίησή του κατὰ τίς νέες ἐκλογές (σελ. 415).

1878, 11 Μάη

Πυροβολισμὸς τοῦ Χέλτελ: ἐπιτέλους εὐκαιρία γιὰ νὰ ἀνανεωθοῦν οἱ παλιές κιάλας προσπάθειες ἐνὸς ἐκτάκτου νόμου ἐνάντια στοὺς Σοσιαλδημοκράτες, πού μέχρι τώρα ἐναντίον των ἦσαν μόνο οἱ Φιλελεύθεροι καὶ τὸ Κέντρο. Ἀκόμα καὶ τώρα μόνον οἱ Συντηρητικοὶ ὑπέρ. Ἀπορρίπτεται στίς 24 τοῦ Μάη, 251 μὲ 57. (Σελ. 415-416).

2 Ἰούνη

Πυροβολισμὸς Νόμπιλιγγκ. Διάλυση, 30 Ἰούνη νέες ἐκλογές. 9 Σεπτέμβρη ἔναρξη τοῦ Ράιχσταγκ. Νόμος ἐναντίον σοσιαλιστῶν⁽¹²³⁾ ψηφίζεται στίς 19 τοῦ Ὀχτώβρη μὲ 221 ἐναντι 149 μέχρι 31.ΙΙΙ.1881. (Σελ. 416-419).

Πρόγραμμα τελωνειακῆς προστασίας, τώρα μὲ 204 ὑπογραφές, ἀνάμεσα σ' αὐτὲς 87 τοῦ Κέντρου, σχεδὸν 80 οἱ 75 Συντηρητικοί, 27 Ἐθνικοφιλελεύθεροι. Ὑπόλοιποι διάφοροι. Ὁ Σούλτς ἀξιώνει γιὰ τὰ σιτηρὰ καὶ γιὰ τὴ βιομηχανία. (Σελ. 419).

Ὁ Μπίσμαρκ γιὰ τὴν ἐξίσωση οἰκονομικῶν δασμῶν καὶ προστατευτικῶν δασμῶν ἐφεῦρε τὴ γενικὴ ὑποχρεωτικὴ φορολογία.

---

1. Στὸ χειρόγραφο δυσανάγνωστο τὸ κείμενο πού ἀκολουθεῖ.

- 12 Δεκέμβρη Ἐπιτροπὴ ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τῆς ν έ α ς τ α ρ ί φ α ς.
- 15 Δεκέμβρη Γράμμα τοῦ Μπίσμαρκ πρὸς τὸ Ὅμοσπονδιακὸ Συμβούλιο γιὰ προστατευτικὸ ὄξυ δασμοὺς (σελ. 420). Ἀγγλίαν ἀνάμεσα στοὺς διομήχανους καὶ στοὺς μεγαλογαιοκτήμονες.
- 1879, τέλη Μάρτη Ἐπεξεργασία τοῦ νόμου γιὰ τὰ τιμολόγια μὲ δικαίωμα διπλασιασμοῦ τῶν δασμῶν ἀπέναντι σὲ χώρες ποὺ ἀντιτίθενται. Στὸ Ράιχσταγκ τώρα οἱ Ἐθνικοφιλελεύθεροι, ὁ πυρήνας τῶν ἐπαδῶν τῆς οἰκονομικῆς φορολογίας, τὸ Κέντρο, ὁ πυρήνας τῶν ἐπαδῶν τῶν προστατευτικῶν δασμῶν καὶ γι αὐτὸ καὶ κύριο Κόμμα. Ἦθελε ἕως (148) μόνον τὴν ψήφιση τῶν προστατευτικῶν δασμῶν. Οἰκονομικοὶ δασμοὶ μόνον ἐναντι παραχωρήσεων ἐκπολιτιστικοῦ ἀγῶνα. Οἱ γαιοκτήμονες συνενώθηκαν κι αὐτοὶ τώρα καὶ ἀξίωσαν μεγαλύτερη προστασία. (Σελ. 422)
- 1879, 2 Μάη Συζήτηση γιὰ τὰ τελωνεῖα. Ψήφιση δασμῶν οἰδήρου, 16 Μάη, 218 μὲ 88. Φόρκενμπεκ καὶ Στάουφενμπεργκ παραιτοῦνται ἀπ' τὶς προεδρίες τους στὸ Ράιχσταγκ, ἀντικαθίστανται ἀπὸ τὸν συντηρητικὸ Ζάιντεβιτς καὶ τὸν κεντρῶ Φράνκενσταϊν. (Σελ. 423).
- 23 Μάη Δασμὸς σιτηρῶν 50 πφένιχ· ψηφίζεται μὲ πρόταση τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου. 1 μάρκο (ποὺ ζητοῦσαν οἱ γαιοκτήμονες) ἀπορρίπτεται μὲ 173 ἐναντι 161. Ἄλλὰ τὸ περνοῦν ὡστόσο μὲ τὴν ἀπειλὴ ὅτι θὰ ψηφίσουν κατὰ τῶν δασμῶν σιδήρου. (Σελ. 424).
- Φόρος καπνοῦ — πέφτει σημαντικὰ —, ψήφιση δασμοῦ γιὰ τὸν καφέ καὶ πετρέλαιο ἐγκρίνεται μὲ ὄχι διὰ τὰ ἔσοδα τὰ πάνω ἀπὸ 130 ἑκατομμύρια μάρκα θὰ μοιραστοῦν στὰ ξεχωριστὰ Κράτη: π ρ ὀ

ταση του Κέντρου πού έγινε δεκτή απ' τόν Μπίσμαρκ. "Έτσι Συντηρητικοί και Κέντρο για τήν ώρα κυβερνητική πλειοψηφία και εξουδετέρωση τών Έθνικοφιλελευθέρων. Χόμπρεχτ, Φάλκ και Φρίντενταλ άποχωρούν απ' τό πρωσικό ύπουργείο (άρχές 'Ιούλη). (Σελ. 424-425).

16 Έθνικοφιλελεύθεροι άποχωρούν απ' τό Κόμμα, έπειδή αυτοί ήταν Κόμμα Μπίσμαρκ sans phrase: άνάμεσά τους και ο Τράιτσκε. 'Ο Βίντχορστ αντίθετα απ' τόν Μάη δημοτράπεζος του Μπίσμαρκ. 'Η άποχώρηση του Φάλκ ήταν κέρδος του. (Σελ. 425).

'Αντίθετα τό 1880 για μιά ακόμη φορά άποσκίρτηση της άριστερής πτέρυγας τών Έθνικοφιλελευθέρων (138), 28 άτομα. (Σελ. 430).

Κρατικοποίηση σιδηροδρομών: έπειδή τά μικρά κράτη έναντίον αυτοκρατορικών σιδηροδρομών, τώρα πρωσικοί κρατικοί σιδηροδρομοί. Μετά τήν δλοκλήρωση της γραμμής Βερολίνου - Βέτσλαρ, κιάλας 6000 χιλιόμετρα κρατικής σιδηροδρομικής γραμμής, 4000 χιλιόμετρα ιδιωτικής σιδηροδρομικής γραμμής υπό κρατική διεύθυνση, 10.000 (χιλ.) ακόμη έλεύθερα. 'Οχτώδρης 1879 πρώτη πρόταση στην τοπική Βουλή (Λάνταγκ). 4 σιδηρ. γραμμές, άμέσως κατόπιν ακόμη 4, ψηφίστηκε τό Φλεβάρη του 1880 έναντι πλεονασματικής έγγύησης. 1882 ακόμη 6 σιδηρ. γραμμές και ύστερα δλο και περισσότερες, έτσι πού όλες σχεδόν κρατικοποιημένες ή υπό κρατική διεύθυνση. (Σελ. 430).

1879

'Ο Μπίσμαρκ άξίωσε από τό δημοσπονδιακό Συμβούλιο πρόταση νόμου: τά τιμολόγια μεταφοράς έμπορευμάτων τών σιδηροδρομών να καθορίζονται απ' τό Ράιχ. 'Απορ-

146

ρίπτεται. Πάρα πέρα προστριβές Μπίσμαρχ και δημοσπονδιακού Συμβουλίου — έτσι πού τελικά τὸ 1880 κρίση καγκελαρίου. Ὁ Μπίσμαρχ ἀπόσπασε τροποποίηση τοῦ κανονισμοῦ διοίκησης γιὰ διευκόλυνση διεξαγωγῆς τῆς τελευταίας. (Σελ. 431 ὡς 432). Ἀμέσως μετὰ ταπεινώσε τὸν Βαυαρὸ ἀπεσταλιμένο ἐξαιτίας ἀντιπολίτευσής του ἐνάντια στὴν ἀ ν α γ κ α σ τ ι κ ῆ π ρ ο σ χ ῶ ρ ῆ σ η τ ο ῦ Ἀ μ β ο ὄ ρ γ ο υ σ τ ῆ ν τ ε λ ω ν ε ι α κ ῆ ἔ ν ω σ η ς. Ἀπὸ τὸ 1879 κιάλας ὁ Μπίσμαρχ εἶχε κάνει πρόσκληση γι' αὐτὴ τὴν προσχώρηση στὸ Ἀμβούργο καὶ τὴ Βρέμη. Ἀπορρίφθηκε. Ὁ Μπίσμαρχ πρότεινε ὕστερα στὸ δημοσπονδιακὸ Συμβούλιο τὴν ἐνωσμάτωση τοῦ Σάν Πάουλι — λόφος τοῦ Ἀμβούργου¹ — στὴν τελωνειακὴ ἔνωση καὶ προσπάθησε μὲ συνθήκη μὲ τὴν Αὐστρία ν' ἀποκτήσει πονηρὰ τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεκτείνει τὰ τελωνειακὰ ὄρια στὸ ποτάμι, στὴν ἐκβολή² (Σελ. 433). Ἀντίθετα σ' αὐτὸ ἀντίσταση στὸ Ράιχσταγκ, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ κλείσιμό του, (Μάης 1880), προστέθηκαν πρῶτα ἡ Ἀλτόνα καὶ ἓνα τμήμα τοῦ Σάν Πάουλι. Μετὰ μετάθεση τῶν τελωνειακῶν ὀρίων διὰ μέσου τῆς ἐκβολῆς τοῦ Ἔλθα στὸ Κούξχαφεν. Παράλληλα ἀκόμα μικρότερα ἐμπόδια, ἀλλὰ καὶ ὑπόσχεση χρηματικῶν εἰσφορῶν στοὺς ἀνθρώπους τοῦ ἐλεύθερου λιμανιοῦ. Ὅταν κατόπιν ἡ ἐγγύηση παρουσίαζε δυσκολίες, ὁ Μπίσμαρχ ἀπέιλησε μὲ τὴν ἄρση τοῦ παραρτήματος τῆς τελωνειακῆς ἔνωσης καὶ τοῦ κεντρικοῦ Τελωνείου στὸ Ἀμβούργο, ἀποσπώντας ἔτσι ὑποχωρητικότητα. (Σελ. 434). Τὴν 1 τοῦ Ὀχτώβρη τὸ Ἀμβούργο προσ-

---

1. Νότιο τμήμα τοῦ Σάν Πάουλι, (προόσιο τοῦ Ἀμβούργου), (Σημ. τοῦ μεταφραστῆ)

2. Τοῦ Ἔλθα.

χωρεί στην τελωνειακή ένωση, ακολουθήσε και η Βρέμη.

Σαν δόλωμα ο Μπίσμαρκ πέταξε στις βορειογερμανικές πόλεις (Hansestädte) επιπρόσθετα τέλη. Η διαμετακομιστική αποθήκη (1' entrepôt) επιπρόσθετο δασμικά εμπορεύματα, που έρχονταν από ξένα λιμάνια. Έναντίον όμως οι όπαδοι των προστατευτικών δασμών που δεν ήθελαν να χάσουν την Ολλανδία και την Αντιβέρπη και οι ίδιοι οι βορειογερμανοί έφοπλιστές (Hansa-Reeder) που ζητούσαν μόνο ελευθερία. Απορρίπτεται επίσης το σχέδιο Σαμόα και η προστασία της άκτοπλοίας.

Φόβοι εξαιτίας μονοπωλίου καπνού και αιτιολογημένη ήμερησία διάταξη του Ράιχσταγ. (Σελ. 435).

Φόβος εξαιτίας διπλού νομίματος μετά το σταμάτημα των πωλήσεων άσημιού το Μάρτη του 1879. Άνησυχητική δήλωση του δημοσπονδιακού Συμβουλίου (Σελ. 435) (149). Ο Μπίσμαρκ προτείνει άρχες του 1880 νέους φόρους. — φόρος ζύθου, αυτοκρατορικός φόρος χαρτοσήμου, στρατιωτικός φόρος για τους άπαλλαγμένους στρατιωτικής ύπηρεσίας. Απορρίπτονται όλοι στο δημοσπονδιακό Συμβούλιο ή στο Ράιχσταγ. Έπειδή όμως απ' τους φόρους μπόρεσαν να πληρωθούν 40 εκατομμύρια στα ξεχωριστά Κράτη και οι φόροι αὐτοί να χρησιμοποιηθούν για την ελάττωση των άμεσων φόρων στην Πρωσία, γεννήθηκε έτσι μιὰ φορολογική συζήτηση και ο Κάρντορφ ύποκίνησε — ύπέρ του Μπίσμαρκ — ένα έκτεταμένο πρόγραμμα φορολογίας. (Σελ. 435-436).

Ο Μπίσμαρκ προετοιμάζεταί για μιὰ μεγάλη καμπάνια. Γίνεται ο ίδιος ύπουργός έμπορίου της Πρωσίας και συγκαλεί το Συμβούλιο της λαϊκής

οικονομίας της Πρωσίας, πού θά ὀφείλε ν' ἀποτελέσει τὸν πυρῆνα ἑνὸς γερμανικοῦ καὶ νά γίνουν ἀντίπαρο στὸ Λάνταγκ καὶ στὸ Ράιχσταγκ — ἀλλὰ ντισεβό! (Σελ. 436).

Ἀντιδραστικὲς προτάσεις τῶν Συντηρητικῶν καὶ τοῦ Κέντρου γιὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ νομοθεσία: ὑποχρεωτικὲς συντεχνίες, ἀπαγόρευση κινητῶν ἀποθηκῶν τὸ μέγιστο ἐπιτόκιο, περιορισμὸς συναλλαγματικῆς φερεγγυότητος κλπ. πολέμονται ἀπὸ τὸ ὁμοσπονδιακὸ Συμβούλιο, ἀλλὰ ὡστόσο διάφορες ἄλλες ἀποφάσεις ψηφίστηκαν στὸ Ράιχσταγκ καὶ οἱ νέοι νόμοι κατὰ τῶν τοκογλύφων ψηφίστηκαν μὲ πλειοψηφία (Σελ. 437).

Νόμος ἐνάντια στοὺς σοσιαλιστῆς (123) 1880 ὡς τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1884 παρατάθηκε.

Συνέδριον τοῦ Βίντεν (Σελ. 438).

Πρόταση τοῦ Μπίσμαρκ στὸ ὁμοσπονδιακὸ Συμβούλιο, νομοσχέδιον γιὰ τὴ σχολικὴ μεταχείριση τῶν παιδιῶν τῶν μελῶν τοῦ Ράιχσταγκ. (Σελ. 439). Ζητοῦσε ἀκόμα τὴ σύλληψη αὐτῶν πού εἶχαν ἀπελαθεῖ ἀπὸ τὸ Βερολίνο, ἀλλὰ πού ὡστόσο σὰ σοσιαλδημοκράτες εἶχαν τὴν ἔδρα τους στὸ Ράιχσταγκ. Ἐπειτα τὸ Σεπτέμβρη² τοῦ 1879 ψηφίστηκε ἀπ' τὸ ὁμοσπονδιακὸ Συμβούλιο ἕνα νομοσχέδιον γιὰ τετράχρονη βουλευτικὴ περίοδος καὶ διετεῖς συγχλήσεις τοῦ Ράιχσταγκ (ἀργότερα προσπαθεῖ μὲ τοὺς 2 προϋπολογισμούς) (Σελ. 446).

Αὔγουστος

Γενάρης 1879

1. Τίποτα, δηλ. δὲν ἔγινε τίποτα. Στὸ κείμενο στὰ ρωσικά.

2. (Bulle, 1Y) 16 τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1879.

Ὀχτώδρης 1880

Πρωσική διοικητική μεταρρύθμιση ἀπονεκρώθηκε ἐπίσης (σελ. 439).

Πρωσικὸ Λάνταγκ — ἄγωνα, ἐπειδὴ τὸ Κέντρο πάλι ἀντιπολιτεύεται. Στὸ θέμα τῆς ἐπαρχιακῆς νομοθεσίας τασσόταν ὑπὲρ τοῦ Πόξεν γιὰ τοὺς Πολωνοὺς καὶ ζητοῦσε νέες παραχωρήσεις στὸν ἐκπολιτιστικὸ ἀγώνα. Καὶ μὲ τοὺς Ἐθνικοφιλελεύθερους καμιά ἐπίσης συνενόηση μὲ τὴν κυβέρνηση. Φωραλέα φορολογικὴ ἀπαλλαγὴ καὶ ἀπὸ πᾶν μόνον γιὰ ἓνα χρόνο, ἀλλὰ μὲ πρόταση τοῦ Ρίχτερ γίνεται διαρκῆς (14 ἑκατομμύρια ἢ κατώτερη φορολογικὴ κλάση) (σελ. 443).

Φλεβάρης 1881

Ὁ Μπίσμαρκ ἐξαγγέλει στὸ Λάνταγκ ὅτι θὰ αὐξήσει ἀκόμα περισσότερο τοὺς ἔμμεσους φόρους, ἰδιαιτέρα στὸ κεφάλαιο καὶ στὸν καπνὸ καὶ πῶς ἀντίθετα θέλει νὰ ἀπαλλάξει τοὺς ἐργάτες ἀπ' ὅλους τοὺς ἔμμεσους φόρους (Σελ. 444).

27 τοῦ Γενάρη τοῦ 1881, συνέρχεται τὸ Συμβούλιο τῆς Λαϊκῆς Οἰκονομίας. Ὁ Μπίσμαρκ κάνει ἑναρξὴ τῶν ἐργασιῶν του: ὅτι αὐτὸ ὀφείλει νὰ διευρυνθεῖ σ' ἓνα γερμανικὸ. Νομοσχέδια: νόμος ἀσφάλισης ἀτυχημάτων καὶ τροποποίησιν ἐπαγγελματικῆς νομοθεσίας (ἑναρξὴ ὑποχρεωτικῶν συντεχνιῶν). (Σελ. 444-445).

Ἄλλὰ τὸ Συμβούλιο Λαϊκῆς Οἰκονομίας πρὸ φιλελεύθερο ἀπ' ὅτι περίμενε ὁ Μπίσμαρκ, τροποποίησε κάμποσα (σελ. 445)

Καὶ τὰ δύο νομοσχέδια, ἀλλὰ πρὸ φιλελεύθερα, ψηφίστηκαν τελικὰ τὸ Φλεβάρη τοῦ 1881 στὸ Ράιχσταγκ.

Ἐπίσης νομοθεσία ἀκτοπλοίας.

Τὰ περισσότερα φορολογικὰ νομοσχέδια ἀπορρίπτονται — μόνον μικροὶ ὑψηλοὶ φόροι. Φόρος ζύθου καὶ στρατιωτικὸς φόρος ἀπορρίπτονται, τὸ ἴδιο καὶ τὰ ἔξοδα τοῦ γερμανικοῦ Συμβουλίου τῆς Λαϊκῆς Οἰκονομίας. (Σελ. 446).

Διετής σύγκληση τοῦ Ράιχσταγκ καὶ διε-
τεῖς προϋπολογισμοὶ ἀπορρίπτονται — ὁ
Μπίσμαρκ ἔκφρασε τὴ δυ-
νατότητα νὰ συγκαλέσει
τὸ Ράιχσταγκ σὲ μιὰ ν
ἄλλῃ πόλῃ. (δηλαδὴ στὸ Μπράν-
τεμπουργκ⁽¹⁵⁰⁾) (Σελ. 446).

Ἐκλογικοὶ ἐλιγμοὶ καὶ ὑποσχέσεις τῆς
κυβέρνησης (σελ. 447). «Patrimonium der
Enterbten»⁽¹⁵¹⁾, Τὸ ἴδιο παραχωρήσεις
στοὺς καθολικοὺς — καὶ οἱ δύο, καθολι-
κοὶ καὶ ἐργάτες, ἔμειναν ὡστόσο ψυχοί.
(Σελ. 447-448).

Ἄπ' τὰ 1880 ὁ ἀντισημιτισμὸς σὲ ἀν-
θιση. (Σελ. 448).

1881, Ὀχτώβρης

Ἐκστρατεία ἐνάντια στὰ
ἀνυπότακτα ἐμπορικὰ ἐ-
πιμελητήρια. Νέες ἐκλογές γιὰ
Ράιχσταγκ. Μείωση τῶν Ἐθνικοφιλευ-
θέρων καὶ Συντηρητικῶν. Ὁ Μπίσμαρκ
παρόλο ἐπιμένει στὰ σχέδιά του. (Σελ.
449-450).

17 τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1881 αὐτοκρατο-
ρικὸ μῆνυμα ἀντὶ γιὰ λόγῳ τοῦ θρόνου.
Τελωνειακὴ προστασία καὶ κρατικὸς σο-
σιαλισμὸς μὲ τὴ βοήθεια τοῦ μονοπωλίου
καπνοῦ. Αὐτὸ σήμαινε ἔκκλη-
ση πρὸς τοὺς Συντηρητι-
κοὺς καὶ τὸ Κέντρο. Δη-
λαδὴ ἀντιπρόεδρος (πρῶτος) ὁ
Φράνκενσταϊν καὶ δριμύτατες ἐπιθέσεις
τοῦ Μπίσμαρκ ἐνάντια στοὺς Προοδευτι-
κοὺς· κολακείες τοῦ Μπίσμαρκ πρὸς τὸ
Κέντρο. (Σελ. 450-451).

Οἱ Φιλελεύθεροι (Ἐθνικοφιλελεύθεροι
καὶ Προοδευτικοὶ) συγκροτοῦν κάρτελ καὶ
ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ἐπηρεασμοῦ τῶν ἐ-
κλογῶν ἀπ' τὸν Πούττκαμερ. — Αὐτο-
κρατορικὸ Διάταγμα πρὸς
τὸ Staatsministerium
(βασιλικὸ λοίπὸν καὶ ὄχι
αὐτοκρατορικὸ), τῆς 4 τοῦ

Γενάρη τοῦ 1882 σχετικὰ μὲ τούτους δημοσίους ὑπαλλήλους στίς ἐκλογές (Σελ. 451). Ὁξεία συζήτηση.

1882

Ἀφότου ὁ Μπίσμαρκ πίστευε πὼς ἔχει ἐξαγοράσει τὸ Κέντρο μὲ παραχωρήσεις στὸν τομέα τοῦ ἐκπολιτιστικοῦ ἀγώνα, ὑπόβαλλε, στίς 28 τοῦ Φλεβάρη, τὸ νομοσχέδιο γιὰ τὸ μονοπώλιο καπνοῦ, στὸ Συμβούλιο τῆς Λαϊκῆς Οἰκονομίας. Στὴν Ἐπιτροπὴ ἀποδεκτό, στὴν Ὀλομέλεια ἀπορρίπτεται μὲ 33 ἔναντι 31. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἔφτασε στὸ Ράιχσταγκ. Ὁ ἴδιος ὁ Μπίσμαρκ ὑπὲρ, παραπονέθηκε πὼς τὸ Ράιχσταγκ μολύνθηκε ἀπ' τὴν ἀσθένεια τῶν φράξιων καὶ τὸ μέλλον τῆς Γερμανίας θασίζεται ἀκόμα μόνον στίς Δυναστείες! Ἀπορρίπτεται ἡ πρώτη ἀποφασιστικὴ § μὲ 276 ἔναντι 43 καὶ ψηφίζεται ἡ ἀπόφαση τοῦ Μπένιγκσεν κατὰ τῆς ἀξίωσης τῆς φορολογίας καπνοῦ μὲ 155 ἔναντι 150. Παρόμοια ἀπότερες φορολογικὲς ἀξήσεις ἀπορρίπτονται. (Σελ. 453).

Νέα νομοθεσία περὶ ἀτυχημάτων — σκάλωσε στὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Ράιχσταγκ.

Φθινόπωρο ἐκλογές πρωσικοῦ Λάνταγκ. Τώρα ὁ Μπίσμαρκ πάλι γιὰ μιὰ πλειοψηφία τοῦ Κόμματος τοῦ Κέντρου, ἀλλὰ ὥσ-τόσο σὲ δράση ὑπὲρ τῶν Συντηρητικῶν στὰ γράμματα καὶ τὰ τηλεγραφήματα. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Συντηρητικοὶ κέρδισαν σὲ θάρος τῶν Ἐθνικοφιλελευθέρων. (Σελ. 454).

1883

Ἡ εὐνοια τῶν γαιοκτημόνων παράμεινε ἡ κύρια πολιτικὴ τοῦ Μπίσμαρκ. Ἀμερικανικὴ εἰσαγωγὴ χοιρινοῦ κρέατος ἀπαγορεύεται ἀπ' τὸ δημοσπονδιακὸ Συμβούλιο, 21 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1883. Ἐξαγγελία ἀξίωσης φορολογίας στὴν ξυλεία, ἀπορρίφθηκε στίς 8 τοῦ Μάη μὲ 177 ἔ-

152

ναντι 50. Αδξηση φορολογίας καπνοῦ οὐτε κἀν προτάθηκε, φόρος ἀδείας γιὰ ἐμπορία καπνοῦ, ἀλκοόλης ἀπορρίπτεται ἀπ' τὸ Λάνταγκ, ἀπ' τὶς προτεινόμενες γιὰ κατάργηση 4 φορολογικὲς κλάσεις καταργήθηκαν μόνο οἱ 2. Τὸ σχέδιο χρηματιστηριακῆς φορολογίας τοῦ Βέντελ ἀπορρίπτεται, ἀντίθετα ψηφίζεται στὸ Ράιχσταγκ τὸ σχέδιο τῆς νέας φορολογίας ζάχαρης γιὰ δύο χρόνια (Σελ. 455-456).

Νέοι περιορισμοὶ ἐπιτηδευμάτων ψηφίζονται στὶς 2 τοῦ Ἰούνη, 160 ἐναντι 127, στὸ Ράιχσταγκ, ὡστόσο ἀπορρίπτονται τὰ βιβλιάρια ἐργασίας καὶ τὰ προνόμια τῶν συντεχνιῶν μαθητευομένων. (Σελ. 456).

14 Ἀπρίλη

Αὐτοκρατορικὸ μῆνυμα: πῶς πρέπει νὰ ψηφιστεῖ ἐκ τῶν προτερουμένων ὁ ἐπόμενος προϋπολογισμός, γιὰ νὰ ἀφιερωθῇ ἡ φθινοπωρινὴ περίοδος στὴ συζήτηση γιὰ τὴν ἀσφάλιση ἀτυχημάτων. Τὸ Ράιχσταγκ, ἀν καὶ ἄρχισε ὁ νέος χρόνος προπολογισμοῦ, δὲν ἔπεσε στὴν παγίδα, ἀλλὰ τὸν παράπειψε στὴν Ἐπιτροπὴ⁽¹⁵²⁾. Χρειάστηκε ἁμῶς νὰ ἐνδώσει λίγο — δευτέρη ἀνάγκωσι στὶς 11 τοῦ Ἰούνη. (Σελ. 457).

Ὁ Μπένιγκζεν ἤθελε νὰ παρακινήσει τὸν Μπίσμαρκ σὲ ἀναβολὴ ὡς τὸ φθινόπωρο, ἀλλὰ ἐδῶ διαφώνησαν ἐντελῶς οἱ δύο τους. Ὁ Μπένιγκστεν ἀποχωρεῖ ἀπ' τὸ Ράιχσταγκ καὶ τὸ Λάνταγκ.

Νομοθεσία συνταξιοδότησης στρατιωτικῶν ἀποτυχαίνει ἐξαιτίας τῆς κοινοτικῆς φορολογικῆς ὑποχρέωσης τῶν ἀξιωματικῶν (σελ. 457).

20 Νοέμβρη, πρῶσικὸ Λάνταγκ. Ψηφίζονται διοικητικοὶ νόμοι τοῦ Ἀνοβέρου. Κρατικοποίηση νέων σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, τώρα 15.700 χιλ. κρατικὲς σιδηροδρομικὲς γραμμὲς, 2100 ὑπὸ κρατικὴ

λειτουργία, 4000 χιλ. περίπου έντελῶς ἰδιωτικῆς. Φορολογικὰ σχέδια ἀπορρίπτονται. Παρ' ὅλες τὶς παραχωρήσεις τὸ Κέντρο πάλι ἀντιπολιτευόμενον. (Σελ. 460-461). Ὁ Πούττκαμερ ὑπὲρ τῆς κατάρτησης τῆς μυστικῆς ψηφοφορίας στὸ Ράιχσταγκ (σελ. 463).

Ἐπειδὴ οὔτε ὁ πάπας οὔτε τὸ Κέντρο ὑποχωροῦν, ὁ Μπίσμαρκ προσπαθεῖ καὶ πάλι νὰ προσεγγίσει τοὺς Ἐθνικοφιλελεύθερους, ὥστόσο δίχως παραχωρήσεις πρὸς αὐτούς — οὔτε καὶ χρειάζονται, ἀφοῦ οἱ Ἐθνικοφιλελεύθεροι ὄλο καὶ περισσότερο στρέφονται πάλι πρὸς τὰ δεξιά, ἀπὸ τότε πὺ τοὺς κατευθύνει ὁ Μικιέλ καὶ οἱ Sezessionisten⁽¹³⁸⁾. Συμπτόχθηκάν στὶς 5. 3.1884 μὲ τοὺς Προοδευτικούς καὶ ἀπέτελεσαν τοὺς Γερμανοελευθερόφρονους.

Λάσχερ† Γενάρη 1884, Νέα Ἐόρκη — ἀχριστότητα τοῦ Μπίσμαρκ. (Σελ. 462-463).

Πρόγραμμα Χάιδελβέργης 42 νοτιογερμανῶν Ἐθνικοφιλελεύθερων στὶς 23 τοῦ Μάρτη τοῦ 1888 — Ὁ Μπίσμαρκ sans phrase, μόνο ἀκόμα γιὰ τὸ δικαίωμα τῆς μυστικῆς ψηφοφορίας καὶ ὑπόσχεση νὰ ὑπερασπίσει τὰ δικαιώματα τοῦ Ράιχσταγκ ἐνάντια στὴν ἀντίδραση (αὐτὰ τὰ δύο 2 χρόνια ἀργότερα τὰ ἔγκρατέλειψε). Συνέδριο τῶν βορειογερμανῶν Ἐθνικοφιλελεύθερων — ἀποδέχεται αὐτὸ τὸ πρόγραμμα. Ὁ Μπίσμαρκ τώρα πολὺ ἱκανοποιημένος μ' αὐτό, ἀλλὰ τόσο πὺ πολὺ ἐξοργισμένος ἐνάντια στοὺς Γερμανοελευθερόφρονες. (Σελ. 463).

Πρωσικὸ κρατικὸ Συμβούλιο συγκαλεῖται καὶ

π ά λ ι, 20 του Μάρτη του 1884¹, οάν μέσο πίεσης πάνω στους ύπουργούς και τὸ Λάνταγκ, και σὲ ἀντικατάσταση τοῦ Συμβουλίου Λαϊκῆς Οἰκονομίας, ποῦ ἡ φήφιση τῶν κονδυλίων του ἀπορρίπτεται και ποῦ τὴν ἀπονεκρώθηκε. (Σελ. 464).

1883, 29 τοῦ Ὀκτώβρη Δυναμιτιστικὴ ἀπόπειρα κατὰ ἀστυνομικοῦ καταστήματος στὴ Φραγκφούρτη. 4 ἑβδομάδες προτύτερα ἡ δολοφονικὴ ἀπόπειρα στὸ Νίντερβαλντ. Γι' αὐτὸ και ἡ παράταση τοῦ νόμου ἐνάντια στους σοσιαλιστὲς και ὁ νόμος γιὰ τὴ δυναμίτιδα. Ὁ νόμος ἐνάντια στους σοσιαλιστὲς ἐφαρμόζεται μόνο in full², γιὰτι ἀλλοιῶς διάλυση (Σελ. 465). (10 τοῦ Μάη τοῦ 1884) 39 (τοῦ) Κέντρου και 26 Προοδευτικοὶ ὑπέρ. Ὡς τὸ 1886. (Σελ. 466).

1884³

Ψηφίστηκαν: 19 ἑκατομμύρια γιὰ 17⁴ τορπιλακάτους; νέος νόμος περὶ μετοχῶν.

Τὸ καλοκαίρι κρίση ζάχαρης και χρεωκοπίες.

Νέες ἐκλογὲς 1884 φθινοπώρο. Ἐναρξη 20 Νοέμβρη. Ἡ περιβόητη ἱστορία γιὰ τὸν IIIο διευθυντὴ (153) (Σελ. 467). Τεράστια ἀὔξηση φόρων γιὰ σιτηρὰ και ξυλεία, οἰνόπνευμα, μέλι και ζῶα, περισσότερο ἀπ' ὅτι ζήτησε ἡ κυβέρνηση (σελ. 468). Φόρος ζάχαρης παρατείνεται προσωρινά.

Χρηματοπιστηρικὴ φορολογία τὴν ψηφίστηκε (Βέντελ - Μάλχωθ).

---

1. (Μπουλε, IY) 20 τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1884.

2. Ὁλοκληρωτικά.

3. Στὸ χειρόγραφο προστέθηκε ἀπὸ ξένο χέρι. Πιθανὰ ἀπ' τὸν Ἐντουαρντ Μπερνοστάιν.

4. (Μπουλε IY) 70.

Διπλό νόμισμα και πάλι ἐν ὄψει: ὁ Μπίσμαρκ δηλώσει ὅτι τὸ ζήτημα μελετιέται (Σελ. 469).

Στὸ πρωσικὸ Λάνταγκ ὁ νόμος τοῦ Λέξ Χύνε' ἐπιβλήθηκε ἀπ' τὸ Κέντρο σὰν κυρίαρχο Κόμμα, ποῦ ἦταν. Ἀπ' τὰ ἔσοδα τῶν φόρων ποῦ πληρώθηκαν στὴν Πρωσία, 14½ ἑκατομμύρια στὸ Κράτος, τὰ ὑπόλοιπα στὶς κοινότητες· αὐτὸ σὰν ἄλλος τοῦ Κέντρου γιὰ νὰ ὑποστηρίξει στὸ Ράιχσταγκ τοὺς φόρους γιὰ τὰ σιτηρὰ καὶ τὰ ζῶα. Ψηφίζεται ὁ νόμος τοῦ Λέξ Χύνε μὲ 233 ἔναντι 56 ψήφους! "Ἄν ἡ κυβέρνησις θὰ ἐπιθυμοῦσε τὸ ἀντίθετο, νὰ περικόψει τὸ ποσὸ γιὰ τοὺς δήμους. (Σελ. 469).

1885

Ἄπέλαση Πολωνῶν: Ὁ Μπίσμαρκ ἀπειλεῖ μὲ κλεισιμὸ τῆς «παράγκα» τῆς Αὐτοκρατορίας (Σελ. 470-471) (154).

1885, 1 Ἀπρίλιος

Τελετὴ τοῦ Μπίσμαρκ (Σελ. 471).

ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

1878

Ὁ Στοὺμ ὑποβάλλει νομοσχέδιο ὑποχρεωτικῶν ταμείων γήρατος καὶ ἀναπηρίας γιὰ ἐργοστασιακοὺς ἐργάτες καὶ ὁ Μπίσμαρκ δείχνει ἐνδιαφέρον γι' αὐτό.

1880

Ὁ Μπίσμαρκ ταλαντευόμενος στὸ θέμα τῆς φερεγγυότητος τῶν συναλλαγματοκῶν καὶ ἀντιδραστικὰ διατεθειμένος στὸ θέμα τῆς ἐπαγγελματικῆς γενικῆς νομοθεσίας. — Συνέδριο τῶν χειροτεχνῶν τῶν Ὀχτώβρη στὸ Βερολίνο, ὕστερα ὁ Σύλλογος τοῦ Στέκερ γιὰ κοινωνικὴ

---

1. Νομοσχέδιο ποῦ προτάθηκε ἀπ' τὸ βουλευτὴ Χύνε καὶ πῆρε τὸ ὄνομά του.

- μεταρρύθμιση (σελ. 437). Ουσιαστικά
 συντεχνιακότης.
- 1881 Ἀσφάλεια ἀτυχημάτων πρὸ τοῦ Συμβου-
 λίου Λαϊκῆς Οἰκονομίας (σελ. 445). Στὸ
 δημοσπονδιακὸ Συμβούλιο καὶ στὸ Ράιχ-
 σταγκ. (Σελ. 445-446). Ψηφίστηκε (σελ.
 446).
- 17 Νοέμβρη Ἀυτοκρατορικὸ μῆνυμα (σελ. 450).
 Στατιστικὴ ἐπαγγελμάτων σὰν προεργα-
 σία (σελ. 451).
 Κυριακάτικη ἐργασία καὶ ὑπόσχεση μιᾶς
 νέας νομοθεσίας ἀτυχημάτων (Σελ. 452).
 Νέος νόμος περὶ ἀτυχημάτων στὸ Ράιχ-
 σταγκ 1882, παράμεινε ἀρχικὰ στὴν ἐ-
 πιτροπὴ (σελ. 453). Ὁ νόμος πε-
 ρὶ ἀσφαλιστικῶν ταμείων
 ἀσθενείας ψηφίστηκε (Σελ. 456)
 Νομοθεσία ἀτυχημάτων στὸ Ράιχσταγκ
 1884 (Σελ. 465).
- 1884 Νομοθεσία ἀτυχημάτων (γιά $2\frac{3}{4}$ ἑκα-
 τομμύρια ἐργάτες) ἐπεκτείνεται σὲ 800.
 000 ἐργάτες μεταφορῶν (Σελ. 467).

ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ⁽¹⁰⁾

2095 ἑκατομμύρια μάρκα κοινά, τὰ ὑ-
 πόλοιπα μοιράστηκαν⁽¹⁵³⁾.

Ἀπὸ τὸ κοινὸ μερίδιο 116 ἑκατομμύ-
 ρια πολεμικὲς ζημιές στὴν Ἀλσατία κλπ.
 — 17 ἑκατομμύρια σὲ ἐφοπλιστές, 12 ἑ-
 κατομμύρια σὲ ἰδιαιτέρα θαριά ζημιωμέ-
 νους ἐφέδρους καὶ ἔθνοφρουρίτες.

12 ἑκατομμύρια δωρεά. Ἐπιπρόσθετα ὁ
 Μπίσμαρκ ἔλαβε δῶρο τὰ δημόσια κτή-
 ματα τοῦ Λάουενμπουργκ = 3 ἑκατομμύ-
 ρια. (Σελ. 55).

560 ἑκατομμύρια σαμογιέντισερ (χρημα-
 τικὸ ἀπόθεμα) ἀναπήρων.

260 ἑκατομμύρια γιά ἀπόκτηση τῶν σι-
 δηροδρόμων τῆς Ἀλσατίας.

111 ἑκατομμύρια γιά μέσα λειτουργίας
 τῶν σιδηροδρόμων τῆς Ἀλσατίας.

61 εκατομμύρια για την κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής στην Άλσατία.

120 εκατομμύρια für Kriegsschats στο Σπαντάου (Σελ. 56).

350 εκατομμύρια για κατασκευή οχυρών και στρατώνων (36 για το Κίελο και Γιάντε).

66 εκατομμύρια για ναυτικό.

24 εκατομμύρια για Μέγαρο του Ράιχσταγκ.

85 εκατομμύρια για αποθέματα επιχειρήσεων (Σελ. 57).

[Ξεχωριστὲς θέσεις καὶ σημειώσεις γιὰ τὸ τέταρτο κεφάλαιο τῆς μπροσοῦρας «Ὁ ρόλος τῆς θίας στὴν ἱστορία»]

Οἱ Πρῶσοι ἀστοὶ δὲν ἔχουν καμιά πολιτικὴ φιλοδοξία, ἡ γιουγκερικὴ - γραφειοκρατικὴ κυριαρχία τους εἶναι ἐντελῶς βολικὴ καὶ μάλιστα πολὺ πλεονεκτικὴ γιὰ τὴν καταπίεση τῶν ἐργατῶν ἀπ' ὅτι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι (παλιὸ ἀστυνομικὸ μέσο).

Σελ. 23, 24 (157). Ἡ ἀντίφαση κιόλας μέσα στὴν πρωσικὴ Βουλὴ: Φιλελεύθερο ἢ ἐθνικὸ; Στὸν Ἐθνικὸ Σύνδεσμο (71) τὸ ἴδιο, ἀλλὰ ἡ ἀντίθεση εἶναι τέτοια, ποῦ ἡ Βουλὴ ἦταν φ ι λ ε λ ε ὑ θ ε ρ η, ὁ Ἐθνικὸς Σύνδεσμος ἐ θ ν ι κ ὂ ς p a r e x c e l l e n c e (νὰ τονιστεῖ τὸ ἀδύνατο τῆς φ ι λ ε λ ε ὑ θ ε ρ η ς ἐπιβολῆς τῶν ἐθνικῶν στόχων τῶν ἀστῶν).

Οἱ ἴδιοι ἀστοὶ ποῦ ἐβρίζαν τὸ σύστημα τῶν μικρῶν Κρατῶν, ἤθελαν νὰ φτιάξουν ἀπ' τὸ Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν ἓνα μικρὸ Κράτος.

Κάτω ἀπ' τὸ πρόσχημα τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος ἡ γερμανικὴ Αὐτοκρατορία προσαρτᾷ ὅλο καὶ πλείτερος ξένους. Δανούς, Πολωνούς, Γάλλους. — Ἄρθρο 5 καὶ ἡ κατάργησή του (158).

1815—1848. Ἡ Αὐστρία φρόντιζε τὴν ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ἡ ἢ Πρωσία τὴν ἐ ξ ω τ ε ρ ι κ ἡ πολιτικὴ τῆς Ρωσίας στὴ Γερμανία.

Ἡ Γαλλία ἔχει κι αὐτὴ τὴ δική της Ἄλσατία: Ἱερσέυ, ποῦ δὲν θέλει ποτὲ νὰ γίνῃ γαλλικὴ.

Ἄλσατοι στὴ Γαλλία — Βασιλικὴ Φρουρὰ τῆς παλινόρθωσης. — Δημοτικὴ Φρουρὰ (Municipalgarde) 1830-48 — ἐπὶ Αὐτοκρατορίας ἐκτοπίζεται ἀπὸ Κορσικανούς, λίγο ἢ πολὺ.

Σύνταγμα, Ἰθαγένεια (Indigenat) ⁽¹⁵⁹⁾ .	Ἰδιαιτέρα
ἐλεύθερη μετακίσις 1 Νοέμβρη 1867	Ἐπαγγελματικὴ νομοθεσία
Βιομηχανία	Ἀσφαλίσεις
Δασμοὶ καὶ ἐμπόριο	Ἴσοτιμία τῶν θρησκευμάτων 3 Ἰούλιου 1864.
Μέτρα καὶ νόμισμα (μέτρο 17 Αὐγούστου 1868)	Ἐλευθερία γάμου (ὄχι στὴ Βαυαρία)
Νομοθεσία τραπεζῶν	4 Μάη τοῦ 1868.
Εὐρεσιτεχνίαι	Συναλλαγματικὸ δίκαιο καὶ ἐμπορικὸς κώδικας — 5 τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1869· ὁ ὁμοσπονδιακὸς νόμος 1871 ἀναθεωρεῖται καὶ γενικεύεται.
Συγγραφικὰ δικαιώματα	Ποινικὸς κώδικας 1870, ἀναθεωρεῖται καὶ γενικεύεται 15 τοῦ Μάη τοῦ 1871.
Ἐμπορικὴ προστασία στὴ θάλασσα	Χαρτονόμισμα (κρατικὸ) 16.6. 1870.
Ναυσιπλοία	Τραπεζικὰ χαρτονομίσματα 17 τοῦ Μάρτη τοῦ 1870
Σιδηρόδρομοι (Βαυαρία ὄχι)	
Θαλάσσιοι δρόμοι καὶ δασμοὶ	1 8 7 3
Ταχυδρομεῖα καὶ τηλεγραφεία	Νόμος κερμάτων
Νομικὴ προστασία	Ἵπηρεσία αὐτοκρατορικῶν σιδηροδρόμων.
Δικαιοσύνη καὶ ἐμπορικὴ νομοθεσία	
Ἵγειονομικὴ ἀστυνομία.	
Τύπος καὶ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι	
Τελωνιακὴ ἐνότητα.	
Σημαία.	
Προξενία.	

ΤΑΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΕΖΙΚΟΥ ΠΟΥ ΠΗΓΆΖΕΙ ΑΠΌ ΥΛΙΚΕΣ ΑΙΤΙΕΣ 1700—1870

Τὸ 14ο αἰῶνα στὴ Δυτικὴ καὶ Κεντρικὴ Εὐρώπῃ γίναν γνωστά ἡ πυρίτιδα καὶ τὰ πυροβόλα ὄπλα, καὶ τὸ κάθε σχολιαρὸ-παιδο ξέρει πὼς αὐτὲς οἱ καθαρά τεχνικὲς πρόοδοι ἐπαναστα-τικοποίησαν δολόκληρῃ τὴν τέχνη τοῦ πολέμου. Ὅμως αὐτὴ ἡ ἐπανάσταση πραγματοποιήθηκε πολὺ ἀργά. Τὰ πρῶτα πυρο-βόλα ὄπλα ἦταν πολὺ χοντροειδῆ, ἰδίως τὰ ἀρκεβούζια. Καὶ μ' ὄλο πὺ ἐφευρέθηκαν ἐγκαιρὰ ἓνα πλῆθος ἀπὸ λεπτομερειακὲς τελειοποιήσεις — ἡ ραβδωτὴ κάννη, ὁ ὀπισθογεμῆς ὀπλισμὸς, ὁ ἐμπυρέας μὲ τὸ ἀσφάλιστρο, κλπ., — ὥστόσο χρειάστηκαν πάνω ἀπὸ 300 χρόνια, ὡς τὸ τέλος τοῦ XVIIου αἰῶνα, ὥσπου νὰ κα-τασκευαστεῖ ἓνα τουφέκι κατάλληλο γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ δολόκλη-ρου τοῦ πεζικοῦ.

Τὸ πεζικὸ τοῦ XVIου καὶ XVIIου αἰῶνα ἀποτελιόταν εἶτε ἀπὸ λογχοφόρους, εἶτε ἀπὸ ἀρκεβουζιοφόρους. Ἀρχικὰ οἱ λογ-χοφόροι προορίζονταν νὰ κερδίσουν τὴν ἐκβασὴ τῆς μάχης μὲ τὸ γυμνὸ σπαθί, ἐνῶ τὰ πυρὰ τῶν τυφεκιοφόρων ἐξασφάλιζαν τὴν ἀμυνα. Γι' αὐτὸ οἱ λογχοφόροι μάχονταν κατὰ μάζες συγ-κροτημένους σὲ βάθος, ἀνάλογες μὲ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φάλαγγα. Οἱ τυφεκιοφόροι ἦταν συνταγμένοι σὲ βάθος ὀχτῶ ὡς δέκα γραμμῶν, ἐπειδὴ ὀχτῶ ὡς δέκα ἄντρες μπορούσαν νὰ πυροβο-λοῦν ὁ ἓνας ὕστερ' ἀπ' τὸν ἄλλο, προτοῦ ἓνας μόνο προλάβει νὰ γεμίσει. Ὅποιος ἦταν ἔτοιμος νὰ σκοπεύσει πηδούσε στὴν πρώτη γραμμῇ, πυροβολοῦσε καὶ γυρνοῦσε πάλι στὴν τελευταία σειρά γιὰ νὰ ξαναγεμίσει.

Ἡ προοδευτικὴ τελειοποίηση τῶν πυροβόλων ὄπλων μετέ-βαλλε αὐτὴ τὴν ἀναλογία. Μπόρεσε τελικὰ τὸ μουσκέτο νὰ γεμί-ζει ἀρκετὰ γρήγορα, τόσο ὅσο χρειάζονταν πέντε μονάχα ἄντρες γιὰ νὰ πυροβολήσουν, καὶ κατὰ συνέπεια, οὐλαμοὶ μὲ πέντε γραμμὲς βάθος, γιὰ νὰ μπορούν νὰ διατηροῦν ἓνα ἀκατάπαυστο πῦρ. Ἦταν λοιπὸν τῶρα δυνατό μὲ τὸν ἴδιο ἀριθμὸ μουσκετο-φόρων νὰ καλυφθεῖ ἓνα μέτωπο σχεδὸν δυὸ φορές μακρύτερο

ἀπ' ὅτι στὸ παρελθόν. Ἐπειδὴ ὡστόσο τὸ πῦρ τῶν πυροβόλων ὄπλων ἔγινε πολὺ πιδ ἀφανιστικὸ γιὰ μάζες διαταγμένες σὲ βάθος, παρατάσσονταν τώρα καὶ οἱ λογχοφόροι μονάχα σὲ ἔξῃ ἕως ὀχτῶ γραμμῆς καὶ ἔτσι ἡ τάξη μάχης πλησίασε σιγὰ - σιγὰ τῇ γραμμικῇ διάταξῃ, καὶ ἔπου ἡ ἔκβαση, ἀπ' ἐδῶ καὶ μπρὸς ἐπιτυγχάνονταν ἀπὸ τὰ πυρὰ τῶν ὄπλων καὶ οἱ λογχοφόροι δὲν προσορίζονταν πιά γιὰ τὴν ἐπίθεση, μὰ μονάχα γιὰ νὰ καλύπτουν τοὺς τυφεκιοφόρους ἀπ' τὶς ἐπελάσεις τοῦ ἵππικοῦ. Στὰ τέλη αὐτῆς τῆς περιόδου συναντᾶμε μιά διάταξη μάχης σὲ δυὸ πολεμικοὺς σχηματισμοὺς καὶ μιά ἐφεδρεία, καὶ ὅπου κάθε σχηματισμὸς εἶναι παραταγμένους σὲ γραμμῆς, τὶς πιότερες φορές σὲ βάθος ἔξῃ ἀντρῶν, ἐνῶ τὰ πυροβόλα καὶ τὸ ἵππικὸ εἶναι παραταγμένα εἴτε στὰ ἐνδιάμεσα ἀπ' τὰ τάγματα, εἴτε στὰ πλευρά. Κάθε πάλι τάγμα πεζικοῦ ἀποτελεῖται τὸ πολὺ κατὰ τὸ 1) 3 ἀπὸ λογχοφόρους καὶ τουλάχιστο κατὰ τὰ 2) 3 ἀπὸ μουσικοφόρους.

Στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα κατασκευάστηκε ἐπιτέλους τὸ τουφέκι μὲ τὴν τσακμακόπετρα καὶ μὲ τὴν ξιφολόγη καὶ τὸ γέμισμά του μὲ ἔτοιμες σφαῖρες. Ἔτσι τὸ δόρυ ἐξαφανίστηκε ὀριστικὰ ἀπ' τὸ πεζικόν. Τὸ γέμισμα ἔτρωγε τώρα λιγότερο χρόνο, ἡ ταχύτητα τοῦ πυρὸς αὐτοπροστατεύεται, ἡ ξιφολόγη ἀντικαθίστοῦσε σὲ ὥρα ἀνάγκης τὸ δόρυ. Ἔτσι, τὸ βάθος τῆς γραμμῆς μπορούσε τώρα νὰ μειωθεῖ ἀπὸ ἔξῃ σὲ τέσσερις ἄντρες, ἀργότερα σὲ τρεῖς καὶ τελικὰ, ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, σὲ δυὸ ἄντρες. Ἡ γραμμὴ μάχραινε ὄλο καὶ πιδ πολὺ μὲ τὸν ἴδιο ἀριθμὸ ἀντρῶν, ἐνῶ ὄλο καὶ πιδ πολλὰ τουφέκια πυροβολοῦσαν ταυτόχρονα. Ὅμως οἱ μακρῆς καὶ ἀραιῆς αὐτῆς γραμμῆς γίνονταν ὄλο καὶ πιδ δυσκολομεταχειρίστες, μπορούσαν νὰ κινοῦνται σὲ τάξη μόνον σ' ἐπίπεδο καὶ χωρὶς ἐμπόδια ἔδαφος, καὶ ἀκόμα μόνον μὲ ἀργὸ ρυθμὸ, μὲ ἐβδομήντα ὡς ἐβδομήντα πέντε θήματα τὸ λεπτό· ὅμως στὸ πεδινὸ ἔδαφος, οἱ γραμμῆς αὐτῆς πρόσφεραν στὸ ἵππικὸ τὴ δυνατότητα νικηφόρων ἐπιθέσεων, ἰδίως στὰ πλευρά. Ἀπ' τὴ μιά γιὰ νὰ προστατεύσουν τὰ πλευρὰ αὐτῆς τῆς γραμμῆς, καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη γιὰ νὰ δυναμώσουν τὴ γραμμὴ τοῦ πυρὸς ποὺ ἔκρινε τὴν ἔκβαση, ἀπόσυραν ὀλοκληρωτικὰ τὸ ἵππικὸ στὰ πλευρά, σὲ τρόπο ποὺ ἡ καθαυτὴ γραμμὴ μάχης ἀποτελιόταν ἀπ' τὸ πεζικὸ μονάχα μὲ τὸ ἐλαφρὸ πυροβολικὸ του τοῦ τάγματος. Τὸ βαρὺ, πάλι, πυροβολικὸ ποὺ ἔταν ξεχωριστὰ δυσκολοκίνητο, τοποθετιόταν μπροστὰ ἀπ' τὰ πλευρὰ καὶ ἄλλαξε θέση τὸ πολὺ - πολὺ μιά φορά κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μάχης. Τὸ πεζικὸ ἀναπτυσσόταν σὲ δυὸ σχηματισμοὺς, ποὺ τὰ πλευρὰ τοὺς προστατεύονταν ἀπὸ πεζικὸ παραταγμένο κάθετα, σὲ τρόπο ποὺ ἐντάσσονταν σ' ἓνα ξεχωριστὰ ἐπίμηκες καὶ κενὸ τετράγωνο. Ὅταν αὐτὴ ἡ δύσκαμπτη μάζα δὲν ἐπρόκειτο νὰ

κινηθεί σά σύνολο, μπορούσε νά χωριστεί μονάχα σέ τρία μέρη, τò κέντρο και τίς δυο πτέρυγες, και ή μερική κίνηση συνίστατο στό σύνολο της νά προωθήσει την πτέρυγα που ύπερφαλάγγιζε την αντίστοιχη του έχθρου για νά την κυκλώσει, ενώ κρατούσαν την άλλη στά μετόπισθεν, σάν άπειλή που θα έμπόδιζε τόν έχθρό νά τροποποιήσει ανάλογα τò μέτωπό του. "Αν επιχειρούταν άλλαγή στό σύνολο της διάταξης κατά τη διάρκεια της μάχης θ' άπαιτούσε τόσο χρόνο και θα πρόσφερε στον έχθρό τόσα άσθενή σημεία, έτσι που ή επιχείρηση αυτή ίσοδυναμούσε σχεδόν πάντα μέ την ήττα. Η άρχική ανάπτυξη παράμενε λοιπόν καθοριστική για δλόκληρη τη μάχη και μόλις τò πεζικό ριχόταν στή φωτιά της μάχης, ή έκθεση έπερχόταν μονομιάς, χωρίς ύπαναχώρηση. Ολόκληρη αυτή ή τακτική μάχης, που άναπτύχτηκε στό έπακρο άπ' τόν Φρειδερίκο τόν ΙΙο, ήταν τò άναπόφευκτο άποτέλεσμα της συγκλίουσας επενέργειας δύο ύλικών παραγόντων: του ανθρώπινου ύλικού τών μισθοφορικών στρατών τών πριγκίπων εκείνης της εποχής, που 'σαν άψογοι στίς άσκήσεις, μά έντελώς άναξιόπιστοι στή μάχη, που χρωστούσαν την πειθαρχία τους στό θούρβουλα και που άποτελειόνταν κατά ένα μέρος άπό αλγμάλωτους πολέμου άπ' τίς τάξεις του έχθρου στρατολογημένους μέ τη θία, και, κατά δεύτερο λόγο, του όπλισμού: του θαριού κανονιοϋ που ήταν δυσκολοκίνητο και του όπλου μέ την τσακμακόπετρα, την ξιφολάγχη και τη λεία του κάννη, που πυροβολούσε γρήγορα, μά άστοχα.

Αυτή ή τακτική μάχης επικρατούσε, όσο καιρό οι δυο αντίπαλοι μέναν σέ σχέση μέ τò έμφυχο ύλικό και τόν έξοπλισμό στό ίδιο επίπεδο, όποτε κι ο καθένας εύρισκε χρήσιμο νά τηρεί τόν προδιαγραμμένο κανόνα. "Όταν όμως ξέσπασε ο άμερικανικός πόλεμος της άνεξαρτησίας, στους καλογυμνασμένους αυτούς μισθοφόρους στρατιώτες άντιπαράτάχθηκαν ξαφνικά στίφη έξεγερμένων, που ίσως δέν ξέραν νά εκτελέσουν άσκήσεις, μά που τόσο καλύτερα ξέραν νά σκοπεύουν, διέθεταν κατά πλειοψηφία εύθύβολες καραμπίνες και πολεμούσαν για τη δική τους ύπόθεση, και συνεπώς δέ λιποταχτούσαν. Αυτοί οι άντάρτες επαναστάτες δέν κáναν τη χάρη στους Έγγλέζους νά χορέψουν μαζί τους, σέ άνοιχτό πεδίο και σύμφωνα μ' όλους τούς παραδοσιακούς κανόνες της πολεμικής έθιμοτυπίας, τò περίφημο μενουέτο μέ τά άργά θέματα της μάχης' παράσυραν τόν αντίπαλο στά πυκνά δάση, όπου οι μακρές σέ πορεία φάλαγγες ήταν εκτεθειμένες, άνυπεράσπιστες, στά πυρά τών διασκορπισμένων και άόρατων άκροβολιστών' συγκροτημένοι σέ σκόρπιους σχηματισμούς, χρησιμοποιούσαν κάθε κάλυψη του έδάφους, για νά προξενήσουν άπό-

λειτουργία στὸν ἐχθρό, ἐνῶ παράλληλα χάρη στὴ μεγάλη τους εὐκινησία παράμεναν πάντα ἀπρόσβλητες ἀπ' αὐτὲς τὲς δυσκίνητες μάξες τοῦ ἀντιπάλου. Ἡ τακτικὴ μὲ τὰ πυρὰ διασκορπισμένων ἀκροβολιστῶν, πού μὲ τὴν καθιέρωση τῶν ἀτομικῶν πυροβόλων δ-πλων εἶχε ἦδη παίξει ἕναν ρόλο, ἀποδείχθηκε ἐδῶ, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ἰδίως στὸν πόλεμο τῶν ἀτάκτων, ὅτι ἦταν σὰν τακτικὴ ὑπέριστη ἐκείνης πού στηριζόταν στὴ γραμμικὴ διάταξη.

Ἄν οἱ στρατιῶτες τῶν εὐρωπαϊκῶν μισθοφορικῶν στρατῶν δὲν ἦσαν προετοιμασμένοι γιὰ τὴ διασκορπισμένη μάχη, ὁ ὅπλισμός τους ἦταν ἀκόμα λιγότερο προσαρμοσμένος. Τώρα δὲν πίεζαν πιά τὸ τουφέκι στὸ στήθος δταν πυροβολούσαν, ὅπως τὸ κάναν οἱ παλιοὶ μουσικοτοφόροι, μὰ τὸ στηρίζαν στὸν ὦμο, ὅπως γίνεται καὶ τώρα. Ὅμως, καὶ τώρα, δὲ μπορούσε νὰ γίνεται λόγος γιὰ σκόπευση, γιὰτὶ μὲ τὸ ὀλίγο κοντάκι κι εὐθεία προέκταση τῆς κάννης, ἦταν ἀδύνατο στὸ στρατιώτη νὰ τοποθετήσει τὸ μάτι του δίπλα στὴν κάννη γιὰ νὰ σκοπεύσει. Μόλις στὸ 1777 υἱοθετήθηκε ἐπίσης ἀπ' τὴ Γαλλία, γιὰ τὸ ὅπλο τοῦ πεζικοῦ, τὸ κυρτὸ κοντάκι τοῦ κυνηγετικοῦ ὅπλου κι ἔτσι ἔγινε δυνατὸ ἕνα ἀποτελεσματικὸ πῦρ γιὰ τοὺς τυφεκιοφόρους. Μιὰ δευτέρη τελειοποίηση πού ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ, ἦταν τοῦ πιὸ ἐλαφροῦ ἀλλὰ τὸ ἴδιο στερεοῦ κιλβάντα τοῦ πυροβόλου, πού κατασκευάστηκε ἀπ' τὸν Γκρίμποβαλ στὰ μέσα τοῦ XVIIIου αἰῶνα καὶ πού ἔκανε δυνατὴ τὴ μεγαλύτερη εὐκινησία γιὰ τὸ πυροβόλι πού ἀπαιτιόταν ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἔξῃς.

Στὴ γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἐπιφύλασσόταν ἡ ἐφαρμογὴ στὸ πεδίο τῆς μάχης αὐτῶν τῶν δύο τεχνικῶν προόδων. Ὅταν ἡ συνασπισμένη Εὐρώπη τῆς ἐπιτέθηκε, ἡ Ἐπανάσταση, μπόρεσε, χάρη σ' αὐτὲς τὲς δύο ἐφευρέσεις, νὰ ἐξοπλίσει τὸ σύνολο τοῦ ἔθνους, καὶ νὰ τὸ θέσει στὴ διάθεση τῆς Κυβέρνησης. Τὸ ἔθνος ὅμως αὐτὸ δὲν εἶχε τὸν καιρὸ ν' ἀσκηθεῖ ἱκανοποιητικὰ στοὺς πολυμήχανους ἐλιγμούς τῆς τακτικῆς τῆς γραμμικῆς παράταξης γιὰ νὰ μπορεῖ ν' ἀντιπαρατάσει στὸ γυμνασμένο στὶς ἀσκήσεις πρωσικὸ καὶ αὐστριακὸ πεζικὸ ἕναν ἀνάλογο σχηματισμὸ. Ἀπ' τὴ Γαλλία ὅμως λείπαν ὄχι μόνον τὰ ἀμερικανικὰ παρθένα δάση, ἀλλὰ καὶ ἡ πρακτικὰ ἀπεριόριστη ἔκταση τοῦ ἐδάφους γιὰ τὴν ὑποχώρηση. Ἐπρεπε νὰ καταπολεμηθεῖ ὁ ἐχθρὸς ἀνάμεσα στὰ σύνορα καὶ τὸ Παρίσι, δηλαδὴ ἐπιβαλλόταν ἡ ὑπεράσπιση ἑνὸς προσδιορισμένου ἐδάφους, καὶ αὐτὸ μπορούσε νὰ γίνῃ τελικὰ μόνον σὲ μιὰ ἀνοιχτὴ μάχη μαζῶν. Ἔτσι, πέρα ἀπ' τὸ σχηματισμὸ τῶν τυφεκιοφόρων, ἔπρεπε νὰ βρεθεῖ ἕνας ἄλλος σχηματισμὸς, πού θὰ ἐπέτρεπε στὶς κακογυμνασμένες γαλλικὲς μάξες ν' ἀντιπαραταχθοῦν μὲ κάποια πιθανό-

τητα επίτυχίας στους μόνιμους στρατούς της Ευρώπης. Και τη μορφή αυτή τη βρήκαν στην κλειστή φάλαγγα, που είχε ήδη χρησιμοποιηθεί σ' όρισμένες περιπτώσεις, τις πιότερες όμως φορές μονάχα στα πεδία άσκήσεων. Ἡ φάλαγγα μπορούσε εὐκολώτερα να κρατηθεί σὲ διάταξη, ἀπ' ὅτι ἡ γραμμὴ κι ὅταν προκαλιόταν κάποια ἀταξία, συνέχιζε, ὄχι λιγότερο, χάρη στην ιδιότητά της τῆς πυκνῆς ομάδας, ν' ἀντιπαρατάσσει κάποιαν ἀντίσταση, — τουλάχιστο παθητικὴ ἦταν πὺ εὐκολο νὰ διοικηθεῖ, ὁ ἡγήτοράς της τὴν κρατοῦσε καλύτερα στὰ χέρια του, καὶ μπορούσε νὰ κινηθεῖ καλύτερα. Ἡ ταχύτητα πορείας ἔφτασε στὰ 100 καὶ πάνω βήματα στὸ λεπτό. Τὸ σπουδαιότερο ὅμως ἀποτέλεσμα ἦταν τοῦτο: ἡ χρησιμοποίησις τῆς φάλαγγας σὰν ἀποκλειστικῆς μορφῆς μάχης τῶν μαζῶν, ἐπέτρεψε τὸν κερματισμὸ τοῦ παλιοῦ ἐνιαίου καὶ βαριοῦ ὄγκου τοῦ παλιοῦ γραμμικοῦ σχηματισμοῦ μάχης σὲ χωριστὰ στοιχεῖα, πού νὰ ἴναι προικισμένα μὲ κάποια ἀνεξαρτησία, πού προσάρμοζαν τὴ γενικὴ τους κατάρτιση στὶς περιστάσεις πού συναντοῦσαν. καὶ πού τὸ καθ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ μπορούσε νὰ συγκροτηθεῖ ἀπ' ὅλα τὰ τρία ὅπλα: ἡ φάλαγγα ἦταν ἀρκετὰ ἐλαστικὴ γιὰ νὰ ἐπιτρέψει κάθε δυνατὸ συνδυασμὸ στὴ χρησιμοποίησις τῶν στρατευμάτων ἔκανε δυνατὴ τὴν χρησιμοποίησις τῶν χωριῶν καὶ τῶν ἀγροκτημάτων, πού ἀπαγορευόταν αὐστηρὰ ἀπ' τὸν Φρειδερίκο τὸν Πῶ, καὶ πού ἀπ' ἐδῶ καὶ μπρός, ἀποτέλεσαν σὲ κάθε μάχη τὰ κύρια σημεῖα στήριξης ἦταν ἐφαρμοσίμη σὲ κάθε ἔδαφος ἔσως, μπορούσε ν' ἀντιπαρατάξει στὴ γραμμικὴ τακτικὴ. πού ἐπαιζε τὴν τύχη ὀδόκληρης τῆς μάχης σ' ἓνα μονάχα χτύπημα, μιὰ μέθοδο πολέμου πού, χάρη στὸς σχηματισμοὺς τῶν τυφεκιοφόρων καὶ τὴν προδευτικὴν χρησιμοποίησις τῶν στρατευμάτων, προκαλοῦσε τὴν παράτασις τῆς μάχης, κούραζε καὶ ἐφθεῖρε τὴ γραμμὴ σὲ σημεῖο πού δὲ μπορούσε πιά ν' ἀντισταθεῖ στὸ χτύπημα ξεκούραστων στρατευμάτων, πού τὰ κρατοῦσαν σ' ἐφεδρεία ὡς τὴν τελευταία στιγμή. Ἐνῶ ἡ γραμμικὴ παράταξις παρουσίαζε τὴν ἴδια δύναμη σ' ὅλα τὰ σημεῖα, ὁ ἀντίπαλος πού πολεμοῦσε μὲ φάλαγγες μπορούσε ν' ἀπασχολήσει ἓνα μέρος τῆς γραμμῆς μὲ ψευτοεπιθέσεις, πού ἐνεργοῦνται ἀπὸ ἀσθενεῖς δυνάμεις, καὶ νὰ συγκεντρώσει τίς κύριες μάζες του γιὰ τὴν ἐπίθεσις στὸ ἀποφασιστικὸ σημεῖο τῆς παράταξης. Ἡ ἀντάλλαξις πυρῶν διεξάγεται κατὰ προτίμησις μὲ τὴ βοήθεια σχηματισμῶν σκορπισμένων τυφεκιοφόρων, ἐνῶ τὴν ἐπίθεσις θὰ ἴπρεπε νὰ τὴν ἐκτελέσουν οἱ φάλαγγες μ' ἐφ' ὅπλου λόγχης. Ἐῖχαμε λοιπὸν ξανά μιὰ σχέση ὅμοια μ' ἐκείνην τῶν ὁμάδων τῶν τυφεκιοφόρων καὶ τῶν μαζῶν τῶν λοχιοφόρων στὶς ἀρχές τοῦ XVIου αἰῶνα, μὲ μόνη τὴ δια-

φορά ότι οι νεώτερες φάλαγγες μπορούσαν κάθε στιγμή να σκορπίζονται σε τυφειοφόρους κι ότι, αυτοί οι τελευταίοι, μπορούσαν επίσης ν' άναστυαχθούν σε φάλαγγες.

Η νέα μέθοδος μάχης, που ή χρησιμοποίησή της αναπτύχθηκε στον άνωτατο βαθμό άπ' τον Ναπολέοντα, ύπερτερούσε σε τέτοιο βαθμό σε σχέση με την παλιά, που ή τελευταία κατάρρευσε κατά τρόπο άθεράπευτο και χωρίς σωτηρία, τελευταία, κατά τή μάχη τής Ίενας, όπου οι πρωσικές γραμμές, ελάχιστα εβμεταχειρίστες, βραδυκίνητες, άνίκανες νά χρησιμοποιηθούν στο μεγαλύτερο μέρος τους για τή διασκορπισμένη μάχη, κυριολεκτικά κατάρρευσαν μπροστά στα πυρά των Γάλλων τυφειοφόρων, στα όποια μπορούσαν ν' άπαντήσουν μονάχα με πυρά ούλαμου. Άν όμως ή γραμμική τάξη μάχης είχε κάνει τή ζωή της, κάθε άλλο παρά συνέβαινε τό ίδιο με τή γραμμή σά σχηματισμό μάχης. Λίγα χρόνια μετά τήν ήμερομηνία που με τή γραμμική τους παράταξη είχαν οι Πρωσοί σε τέτοιο βαθμό δεινοπαθήσει στην Ίενα, ό Ουέλινκτον όδηγούσε τους Έγγλέζους του σε γραμμική παράταξη κατά των γαλλικών φαλάγγων, και πάντα νικούσε τους Γάλλους. Αυτό όμως συνέβαινε γιατί ό Ουέλινκτον είχε υιοθετήσει άκριβώς όλη τή γαλλική τακτική, με τούτη ώστόσο τή διαφορά, ότι έριχνε στη μάχη τό σύνολο του πεζικού του σε γραμμική παράταξη, κι όχι σε φάλαγγες. Έίχε έτσι τό πλεονέκτημα νά χρησιμοποιεί ταυτόχρονα τά πυρά άπ' όλα του τά όπλα και στην επίθεση όλες του τίς ξιφολόγγες. Έτσι οι Άγγλοι διεξήγαν τον πόλεμο μ' αυτή τή διάταξη τής μάχης ως τά τελευταία χρόνια, και τόσο στην επίθεση (Άλμπουέρα), όσο και στην άμυνα (Ίνκερμαν) (161), μπόρεσαν νά καταβάλλουν δυνάμεις κατά πολύ άνωτερες. Ό Μπιγκό, που 'χε βρεθεί άντιμέτωπος μ' αυτές τίς άγγλικές γραμμές, τίς προτιμούσε ως τό τέλος άπέναντι στη φάλαγγα.

Κι ώστόσο, τό όπλο του πεζικού ήταν πολύ κακό, τόσο κακό που 'ταν σπάνια περίπτωση νά πετύχεις έναν άπομονωμένο άνθρωπο στα έκατό θήματα και τό ίδιο σπάνιο νά πλήξεις ένα όλόκληρο τάγμα στα τρακόσα θήματα. Έτσι όταν οι Γάλλοι ήρθαν στην Άλγερία, υπέστησαν μεγάλες απώλειες κάτω άπ' τά πυρά των μακρύκανων όπλων των Βεδουίνων, που πυροβολούσαν από άποστάσεις που τά όπλα των Γάλλων δέν μπορούσαν νά τίς φτάσουν. Έδώ μόνο ή άδρακωτή καραμπίνα μπορούσε νά είναι άποτελεσματική άκριβώς όμως στη Γαλλία είχαν πάντα πολεμήσει τήν καραμπίνα, ακόμα και σαν έκτακτο όπλο, για τό λόγο ότι όπλιζόταν άργά και γρήγορα πυρακτωνόταν. Τώρα όμως που γινό-

ταν αισθητή ή ανάγκη μιās καραμπίνας πού νά μπορεί εύκολα νά όπλιστεί, ή ανάγκη αὐτή ικανοποιήθηκε γρήγορα. Οί προπαρασκευαστικές ἐργασίες τοῦ Ντελβινιέ ἀκολογήθησαν ἀπ' τὸ τουφέκι μὲ τὸν ἐπικρουστήρα τοῦ Τουβενίη καὶ τὸ ἐξακοντιστικὸ βλήμα τοῦ Μινιέ, καὶ πού, γιὰ δ,τι σχετιζόταν μὲ τὸν όπλισμὸ τοῦ ἐξιοιωνόταν μὲ τὸ αὐλακωτὸ καὶ τὸ λείτο τουφέκι· σὲ τρόπο πού, ἀπὸ τῶρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς, ὀλόκληρο τὸ πεζικὸ μπόρεσε νά ἐξοπλιστεῖ μὲ ὄπλα μὲ ραβδώσεις μακρῦβολα καὶ μὲ ἀκριθὴ σκόπευση. Τὸ ραβδωτὸ ὄμως ἐμπροσθογεμὲς ὄπλο δὲν εἶχε βρεῖ ἀκόμα τὸν καιρὸ νά δημιουργήσῃ τὴν τακτικὴ πού τοῦ ἀρμοζε, γιὰτὶ εἶχε ἤδη ξεπεραστεῖ ἀπ' τὸ νεαρότερο πολεμικὸ ὄπλο, τὸ ραβδωτὸ ὀπισθογεμὲς ὄπλο· σύγχρονα, ἄλλωστε, τὰ ραβδωτὰ κανόνια γίνονταν ὄπλα καὶ πῖδ χρησιμοποιήσιμα.

Ὁ ἐξοπλισμὸς ὀλόκληρου τοῦ ἔθνους, ἔτσι ὅπως τὸν εἶχε δημιουργήσει ἡ Ἐπανάσταση, εἶχε σύντομα ὀποστεῖ ὀσοβαροῦς περιορισμοῦς. Στὸ μόνιμο στρατὸ κατάρτασαν μονάχα ἓνα μέρος ἀπ' τοὺς νέους πού ἴσαν ὀποχρεωμένοι νά ὀπηρετήσουν, μὲ κλήρωση στὴν τύχη, καὶ εἶναι ζήτημα ἂν σχηματίζαν μ' ἓνα μέρος, πῖότερο ἢ λιγότερο μεγάλο, ἀπ' τοὺς ἄλλους πολίτες μιὰ καλογυμνασμένη ἔθνοφρουρά. Ἡ ἀκόμα, ἐκεῖ ὅπου ἐφάρμοζαν μὲ ἀληθινὴ αὐστηρότητα τὴ γενικὴ ὀποχρεωτικὴ θητεία, σχηματίζαν, τὸ πολὺ - πολὺ, ἓνα στρατὸ πολιτοφυλακῆς πού γυμνάστηκε κάτω ἀπ' τὶς σημαῖες γιὰ μερικὲς μονάχα ὀδομάδες, ὅπως στὴν Ἑλβετία. Οἰκονομικοὶ λόγοι ὀποχρέωναν τὴν ἐπιλογὴ ἀνάμεσα στὴ γενικὴ στρατολογία καὶ τὸ στρατὸ τῆς πολιτοφυλακῆς. Μιὰ μονάχα χῶρα τῆς Εὐρώπης, καὶ ἀκόμα μιὰ ἀπ' τὶς πῖδ φτωχῆς, ἐπιχείρησε νά συνδυάσει γενικὴ ὀποχρεωτικὴ θητεία καὶ μόνιμο στρατὸ: ἦταν ἡ Πρωσία. Καὶ μ' ὄλο πού ἡ ὀποχρέωση γιὰ ὄλους νά ὀπηρετήσουν στὸ μόνιμο στράτευμα ὀδέποτε πραγματοποιήθηκε παρὰ μόνον κατὰ προσέγγιση, καὶ αὐτὸ ἐπίσης γιὰ ἐπιτακτικοὺς οἰκονομικοὺς λόγους, ὀστόσο τὸ πρωσικὸ σύστημα ἔθνοφρουρᾶς (11) ἔθεσε στὴ διάθεση τῆς κυβέρνησης ἓναν τόσο σημαντικὸ ἀριθμὸ ἀνθρώπων γυμνασμένων καὶ ὀργανωμένων σὲ καλοσχηματισμένα πλαίσια, πού ἡ Πρωσία ἦταν σαφῶς ἀνώτερη, σὲ σχέση μὲ ὀποιαδήποτε ἄλλη χῶρα μὲ τὸν ἴδιο πληθυσμὸ.

Στὸ γαλλο-γερμανικὸ πόλεμο τοῦ 1870, τὸ γαλλικὸ σύστημα στρατολογίας ὀπόκρυψε μπροστὰ στὸ πρωσικὸ σύστημα τῆς ἔθνοφρουρᾶς. Μὰ γιὰ πρώτη φορὰ ἐπίσης, τὰ δυὸ μέρη, ὀ αὐτὸν τὸν πόλεμο, ἦσαν ἐξοπλισμένα μὲ τουφέκια ὀπισθογεμῆ, ἐνῶ οἱ κανονισμοί, πού στὰ πλαίσιά τους τὰ στρατεύματα ἀναπτύσσονταν καὶ μάχονταν, ἦσαν, γιὰ δ,τι ἀφορᾶ τὸ οὐσιαστικὸ τους μέρος, οἱ ἴδιοι

έπις στήν έποχή τοῦ παλιοῦ ὄπλου μὲ τὴν τσακμακόπετρα. Τὸ πολὺ - πολὺ, συγκροτοῦσαν λίγο πιδ πυκνοὺς τοὺς σχηματισμοὺς τῶν τυφεκιοφόρων. Σχετικὰ μὲ τὰ ὑπόλοιπα, οἱ Γάλλοι συνέχιζαν νὰ πολεμῶν μὲ τὶς παλιὰς φάλαγγες κατὰ τάγμα, καμιά φορὰ σὲ γραμμὲς, ἐνῶ στοὺς Γερμανοὺς ἡ φάλαγγα κατὰ λόχο σχημαίνε τοιάχιστο μιὰ προσπάθεια γιὰ νὰ βρεθεῖ μιὰ νέα μορφή μάχης περισσότερο προσαρμοσμένη στὸ νέο ὄπλο. Κι ἔτσι ἀντιμετωπίστηκαν τὰ πράγματα κατὰ τὶς πρώτες μάχες. Ὅταν ἄμως, κατὰ τὴν ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Σάν - Πριδάτ (18 τοῦ Αὐγούστου) (1³), τρεῖς ταξιαρχίαι τῆς πρωσικῆς φρουρᾶς ἐπεχίρησαν σοβαρὰ νὰ θέσουν σ' ἐφαρμογή τὴν τακτικὴ τῆς φάλαγγας κατὰ λόχο, μπόρεσαν νὰ διαπιστώσουν τὴ συντριπτικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ὀπισθογεμοῦς ὄπλου. Ἀπ' τὰ πέντε συντάγματα ποὺ ἐμπλάκησαν περισσότερο (15.000 ἄντρες), σχεδὸν ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ (176) καὶ 5.114 ἄντρες πέσαν, δηλαδὴ περισσότερο ἀπ' τὸ ἕνα τρίτο. Στὸ σύνολό του, τὸ πεζικὸ τῆς φρουρᾶς, ποὺ ξεκίνησε στὴ μάχη μ' ἕνα δυναμικὸ 28.160 ἀνδρῶν, ἔχασε ἐκεῖνη τὴ μέρα 8.230 ἄντρες, ἀπ' τοὺς ὁποίους 307 ἀξιωματικοί (1⁶²). Ἀπὸ τότε, ἡ φάλαγγα κατὰ λόχο καταδικάστηκε σὰ σχηματισμὸς μάχης, στὸν ἴδιο βαθμὸ μὲ τὴ μάζα τοῦ τάγματος ἢ τὴ γραμμικὴ παράταξη. Ἐγκαταλείφθηκε κάθε ἀπόπειρα, ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς, νὰ ἐκτίθεται τὸ παραμικρὸ συμπαγὲς σῶμα στὸ ἐχθρικὸ πῦρ ἀπ' τὴ γερμανικὴ πλευρὰ ἢ μάχη δὲ διεξήχθει πιά διαφορετικὰ παρὰ ἀπὸ πυκνοὺς σχηματισμοὺς τυφεκιοφόρων, στοὺς ὁποίους ὡς τὰ τῶρα αὐτοαποσυντίθονταν κανονικὰ οἱ φάλαγγες κάτω ἀπ' τὴ χάλαια τοῦ πυρός, μὰ ποὺ στὴν ἀνώτερη ἡγεσία τοὺς εἶχαν καταπολεμήσει: σὰν ἀντίθετους μὲ τὴν καλὴ τάξη. Γι' ἄλλη μιὰ φορὰ ὁ στρατιώτης ἀποδειχνόταν πιδ πονηρὸς ἀπ' τὸν ἀξιωματικόν· αὐτὸς εἶχε ἀνακαλύψει ἐνστικτώδιστα τὴ μοναδικὴ μορφή μάχης ποὺ ἔχε ὡς τὰ τῶρα ὑποστεί τὴ δοκιμασία της κάτω ἀπ' τὰ πυρὰ τοῦ ὀπισθογεμοῦς ραβδωτοῦ ὄπλου, κι αὐτὸς ἦταν ποὺ τὴν ἐπέβαλλε νικηφόρα παρὰ τὴν ἀποστροφή ποὺ δειχναν οἱ ἀρχηγοί. Ἐπίσης, στὸ μέλλον, ἡ μοναδικὴ μορφή μετακίνησης ποὺ χρησιμοποιήθηκε στὰ πλαίσια τοῦ ἐχθρικοῦ εὐληνεκοῦς καὶ τοῦ τρομεροῦ πυρός τῶν νεωτέρων ὄπλων ἦταν τὸ τ ρ ο χ ἄ δ η ν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

(1) Ἡ ἔργασία αὐτὴ ἀποτελεῖ μέρος τῆς μελέτης: «Ὁ ρόλος τῆς βίας στὴν ἱστορία», πού ὁ Ἔνγκελς σχεδίαζε νὰ γράφει μὰ πού δὲν κατόρθωσε νὰ τὴν ὀλοκληρώσει. Στὰ μέσα τῆς ἐνάτης δεκαετίας τοῦ 19ου αἰώνα Γερμανοὶ σοσιαλδημοκράτες παρακίνησαν τὸν Ἔνγκελς νὰ ἐτοιμάσει στὰ γερμανικὰ μὴ ξεχωριστὴ ἔκδοση ἀπὸ τὰ πάρα πολὺ διδακτικὰ κεφάλαια τοῦ «Ἄντι - Ντύρινγκ» γιὰ τὴ «Θεωρία τῆς βίας». Ὁ Ἔνγκελς εἶχε τὴ γνώμη πὺς μὴ ἀπλὴ ἀνατύπωση — ὅπως αὐτὴ λ.χ. στὸ παράρτημα τῆς ρούσικης ἔκδοσης τῆς «Οὐτοπίας» του (Ἔνγκελς: Ραζβίτιε ναούτσανβο σοσιαλισμα. Ζένεβα 1884), — δὲ θὰ ταίριαζε σὲ μὴ γερμανικὴ ἔκδοση. Ὅτι μὴ συμπλήρωση, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας πάνω στὴ νεώτερη ἱστορία, ἦταν ὀπωσδήποτε ἀναγκαία.

Στὰ τέλη τοῦ 1886 καταστρώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ σχέδιο τῆς ἔργασίας. Τὸ πρῶτο αὐτὸ σχέδιο ἀπόβλεπε στὴν ἐπεξεργασία, σὲ μὴ ξεχωριστὴ ἔκδοση, τῶν τριῶν κεφαλαίων γιὰ τὴ «Θεωρία τῆς βίας», πού περιέχονταν σὸ δεύτερο μέρος τοῦ «Ἄντι - Ντύρινγκ» (Πολιτικὴ Οἰκονομία), καὶ στὰ ὁποῖα ὁ Ἔνγκελς ὑποβάλλει σὲ κριτικὴ τὴν ντυρινγιανὴ θεωρία τῆς βίας, καὶ ἐκθέτει ταυτόχρονα τίς μαρξιστικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἀλληλεπίδραση οἰκονομίας καὶ πολιτικῆς. Ὁ Ἔνγκελς ἀκόμα εἶχε τὴν πρόθεση νὰ ἐπεξεργαστεῖ ἀπ' τὸ πρῶτο μέρος τοῦ «Ἄντι - Ντύρινγκ» (Φιλοσοφία), τὰ δύο κεφάλαια «Ἠθικὴ καὶ Δίκαιο. Αἰώνιες ἀλήθειες» καὶ «Ἠθικὴ καὶ Δίκαιο. Ἰσότητα» καὶ νὰ τὰ ἐπισημάνῃ στὰ τρία πρῶτα κεφάλαια.

Ἐνα δεύτερο, τελειωτικὸ σχέδιο γιὰ μὴ ξεχωριστὴ ἔκδοση πού νὰ προσρίζεται γιὰ τὸ Γερμανὸ ἀναγνώστη ὠρίμασε τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1887. Τὸ σχέδιο αὐτὸ πρόβλεπε, πλὴν τῶν πρό-

λογο και τρία κεφάλαια του «'Αντι - Ντύρινγκ» για τη «Θεωρία της βίας», ένα IV κεφάλαιο που θφειλε να συγκεκριμενοποιεί, — στο παράδειγμα της γερμανικής Ιστορίας από το 1848 ως το 1888 και κάτω από το πρίσμα της κριτικής «δλόκληρης της μπισμαρ-κινής πολιτικής», — τις θεμελιακές θέσεις των κεφαλαίων I — III. Με το σχέδιο αυτό καταπιόστηκε ο Έγγκελς στους μήνες Δεκέμβρη 1887 ως Μάρτη 1888, που ώστόσο όμως δέν κατόρ-θωσε να τό φέρει σέ πέρας.

Μετά τό θάνατο του Έγγκελς (1895) μέσα στα κατάλοιπα χειρόγραφα του βρέθηκε ένας μεγάλος φάκελος με την επιγραφή: «Θεωρία της βίας». Ό φάκελος αυτός περιείχε τά τρία κεφάλαια άπ' τό «'Αντι - Ντύρινγκ» με μερικές παρατηρήσεις σέ ξεχωριστά ζητήματα.

Τό χειρόγραφο του άνολοκλήρωτου IVου κεφαλαίου, τό σχέδιο του προλόγου και μερικά σύντομα χρονολογικά άποσπά-ματα δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά άπ' τόν Έντουαρντ Μπέρν-σταϊν άπ' άφορμή την 25η επέτειο της ίδρυσης του Ράιχ του 1871. (βλέπε: «Gewalt und Ökonomie bei der Herstellung des neuen Deutschen Reichs» («Βία και οικονομία στη δημιουργία του νέου γερμανικού Ράιχ»). Μιά κατάλοιπη μελέτη του Φρίν-τριχ Έγγκελς (επιμέλεια Έντουαρντ Μπέρσταϊν) στο περιο-δικό «Die Neue Zeit», Στουτγάρδη, χρόνος XIVος, 1895 — 1896, πρώτος τόμος, σ.λ. 676 — 687, 708 — 718, 740 — 747, 772 — 781 και 810 — 818).

Ό Μπέρνσταϊν επιμελήθηκε την έκδοση όχι με βάση ένα αντίγραφο του χειρογράφου αλλά με τό ίδιο τό χειρόγραφο, κό-βοντάς το και διαιρώντάς το σέ ξεχωριστά μέρη, επινοώντάς αθάίρετα δικούς του ενδιάμεσους τίτλους, δάξοντάς δικές του σημειώσεις και κάνοντάς συμπληρώσεις στο κείμενο του Έγγκελς που ξεπερνοσαν τά πλαίσια μιας άπλης και μόνον επιμέλειας. Για την άπώλεια ενός μέρους του πρωτοτύπου χειρογράφου είν-αι δλοφάνερο ότι: εϋθύνεται ο ίδιος ο Μπέρνσταϊν. Η εργασία του Μπέρνσταϊν στην προετοιμασία του χειρογράφου άποτελεί χα-ρακτηριστικό παράδειγμα για τό πόσο άνεύθυνα καταγίνονταν οι δεξιοί σοσιαλδημοκράτες με τά κατάλοιπα χειρόγραφα του Έγγκελς.

Η μπερνσταϊνική επιμέλεια του κειμένου άποτελέσε τη βάση για μεταφράσεις της εργασίας του Έγγκελς στα γαλλικά (1896—1897), στα Ιταλικά (1899) και στα ρούσικα (1898). Τη γαλλική ξεχωριστή έκδοση: Frederic Engels: «La force et l' économie dans le développement social», Paris 1897, χρη-σιμοποίησε ο Λένιν στις μελέτες του.

Τὴν πρώτη ἐκδοση τῆς ἐργασίας τοῦ Ἐγγκελς σύμφωνα με τὸ χειρόγραφο (σὲ ρούσικη μετάφραση) ἐπιμελήθηκε τὸ Ἴνστιτούτο ἐκείνης τῆς ἐποχῆς: «Μάρξ — Ἐγγκελς — Λένιν» — τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ (Μπ.) στὴ Μόσχα τὸ 1937. (Βλέπε: Ἐγγκελς: «Ρὸλ βασιλῆγια β ἱστορί», καὶ Κ. Μάρξ - Φ. Ἐγγκελς: Σοσιενίγια (πέρβοε ἰζντάμ), τόμ. XVI, τόσος I, στρ. 452—507). Στὴν ἐκδοση αὐτὴ δὲν παραμερίστηκαν μόνο ὅλες οἱ ἀλλαγές τοῦ Μπέρνσταϊν, ἀλλὰ δόθηκε καὶ ὁ τίτλος σύμφωνα με τὴ διατύπωση τοῦ Ἐγγκελς. Ἡ διαίρεση τοῦ Ἐγγκελς γιὰ τὸ IV κεφάλαιο καὶ τὰ χρονολογικὰ ἀποσπάσματα τῆς γερμανικῆς ἱστορίας τῆς ὄγδοης καὶ ἑνατῆς δεκαετίας τοῦ 19ου αἰώνα πρωτοδημοσιεύτηκαν σὸ σύνολό τους σύμφωνα με τὸ χειρόγραφο (σὲ ρούσικη μετάφραση) τὸ 1948. (Βλέπε Πανγκατοβίτελνιε ματεριάι: κ μπροσιούρε «Ρὸλ βασιλῆγια β ἱστορί». Στὸ: Ἀρχιβ Μάρξ α Ἐγγκελσα (Σοζταβίτελ) Ἴνστιτούτ Μάρξ α Ἐγγκελσα — Λένινα πρὶ Τσέ-Κα ΒΚΠ (Μπ.) τόμ. X, (Μοσχβά) 1948, στρ. 359—392).

Ἡ παρούσα ἐκδοση συμπεριλαμβάνει γιὰ πρώτη φορὰ ὅλα τὰ προπαρασκευαστικὰ ὄλικὰ τοῦ Ἐγγκελς γιὰ τὴ γερμανικὴ ἔχωριστὴ ἐκδοση. Ἐνα μέρος τοῦ ὄλικοῦ αὐτοῦ δημοσιεύεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴ γλῶσσα τοῦ πρωτοτύπου.

(2) Eugen Dühring, «Cursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung», Leipzig 1875, S. 538.

(«Μαθήματα τῆς φιλοσοφίας σὰν ἀυστηρῆς ἐπιστημονικῆς κοσμοθεωρίας καὶ διαμόρφωσης τῆς ζωῆς, Λειψία 1875, σελ. 538).

(3) Eugen Dühring, «Cursus der National- und Social-ökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik». Zweitertheilweise umgearbeitete Auflage, Leipzig 1876, S. 230/231.

(ἽΟΥγκεν Ντύρινγκ, «Μαθήματα τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς οἰκονομίας συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν κυρίων σημείων τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς». Δεύτερη, ἐπὶ μέρους ἐπεξεργασμένη ἐκδοση, Λειψία 1876, σελ. 230/231).

(4) Παραπομπὴ στοὺς Augustin Thierry, François-Pierre-Guillaume Guizot, François-Auguste-Marie Mignet καὶ Louis-Adolf Thiers.

(5) Βλέπε σημ. 3 τοῦ ἴδιου ἔργου τοῦ Ντύρινγκ, σελ. 23.

(6) Ἡ σημείωσις αὐτὴ εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι γράφηκε ἀπ' τὸν Ἐγγκελς γιὰ τὸ «Ἄντι - Ντύρινγκ». Βρέθηκε ὡστόσο στὰ κατάλοιπα τοῦ μέσα στὶς σημειώσεις γιὰ τὴ «Διαλεκτικὴ τῆς φύσης».

(7) Τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς ὁ Ἐγγκελς τοὺς πῆρε πιθανότατα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἀρχαιότητος Wilhelm Wachsmuth: «Hellenische Alterthumskunde aus dem Gesichtspunkte des Staates», Zweiter Teil, Erste Abteilung, Halle 1929, S. 44. («Ἑλληνικὴ ἱστορία τῆς ἀρχαιότητος ἀπ' τὴ σκοπιὰ τοῦ Κράτους», μέρος δεύτερο, πρῶτο τμήμα, Χάλλη 1929, σελ. 44). Πηγὴ τῶν ἐνδείξεων γιὰ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν σκλάβων στὴν Κόρινθο καὶ τὴν Αἴγινα στὴν περίοδο τῶν περσικῶν πολέμων (500—449 πρὶν τὴ χρονολογία μας) εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Ἑλλήνα συγγραφέα Ἀθηναίου ἀπὸ τὴ Ναυκρατία: «Δειπνοσοφισταί», βιβλίον VI.

(8) Βλέπε σημ. 3 τοῦ ἴδιου ἔργου τοῦ Ντύρινγκ, σελ. 5.

(9) Βλέπε Georg Hanssen, «Die Gehöferschaften (Erbgenossenschaften) im Regierungsbezirk Trier», Berlin, 1863. (Γκέοργκ Χάνσεν, «Τὰ ἀγροκτήματα (κληρονομικοὶ συνεταιρισμοί) στὴν κυβερνητικὴ περιοχὴ τοῦ Τρίερ», Βερολίνο 1863.

(10) Πρόκειται γιὰ τὰ πέντε δισεκατομμύρια φράγκα πού, σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης εἰρήνης, ἔπρεπε νὰ πληρώσει ἡ Γαλλία ὡς πολεμικὲς ἀποζημιώσεις στὴ Γερμανία, ὅστερ' ἀπ' τὴν ἡττα τῆς στὸ γερμανογαλλικὸ πόλεμο τοῦ 1870/71.

(11) Π ρ ω σ ι κ ὸ σ ύ σ τ η μ α ἔ θ ν ο φ ρ ο υ ρ ᾶ ς (Preussisches Landwehrsystem) — Σχέδιο ἐπιστράτευσης παλαιότερων ἡλικιῶν, πού ἐκπονήθηκε ἀπ' τὸν Σάρνχορστ καὶ εἶχε καθιερωθεῖ ἀπ' τὶς 17 τοῦ Μάρτη τοῦ 1813 γιὰ ὄλους ἐκείνους πού εἶχαν ὑπηρετήσῃ τὴ θητεία τους στὸν τακτικὸ στρατὸ καὶ τὶς ἐφεδρεῖες του. Σὲ καιρὸ εἰρήνης διεξάγονταν μόνο μεμονομένα γυμνάσια τῶν τμημάτων τῆς ἔθνοφρουρᾶς. Στὴ διάρκεια τοῦ γερμανογαλλικοῦ πολέμου κλήθηκε ἡ 1η κλάση τῆς ἔθνοφρουρᾶς (ἀπὸ 26 μέχρι 32 χρονῶν) γιὰ συμπλήρωση τοῦ μάχιμου στρατοῦ καθὼς καὶ ἡ 2η κλάση τῆς (ἀπὸ 32 μέχρι 40 χρονῶν ὡς φρουρὰ τῶν ὀχυρῶν.

(12) Πρόκειται: γιὰ τὸν πρῶτο - αὐστριακὸ πόλεμο τοῦ 1866.

(13) Στή μάχη τοῦ St. Privat στίς 18 Αὐγούστου τοῦ 1870 τὰ γερμανικά στρατεύματα νίκησαν, ὕστερα ἀπὸ μεγάλες ἀπώλειες, τὴ γαλλικὴ στρατιὰ τοῦ Ρήνου. Στὴν ἱστορικὴ βιβλιογραφία ἡ μάχη αὕτη εἶναι γνωστὴ καὶ ὡς μάχη τῆς Gravelotte.

(14) Διευθυντήριον (Direktorium). Ἀνώτατο κυβερνητικὸ ὄργανο στὴ Γαλλία, ἀποτελούμενο ἀπὸ πέντε μέλη, ἀπ' τὰ ὅποια τὸ ἕνα ἀντικαθιστιόταν μιὰ φορὰ τὸ χρόνο ὕστερα ἀπὸ νέα ἐκλογή. Τὸ Διευθυντήριον συγκροτήθηκε πάνω στὴ βάση τοῦ Συντάγματος τοῦ 1795, πού ψηφίστηκε ὕστερα ἀπ' τὴν πτώση τῆς δικτατορίας τῶν Γιακοβίνων. Διατηρήθηκε ὡς τὸ πραξικόπημα τοῦ Βοναπάρτη (18 Μπρυμαίρ 1799), πού ἐγκαθίδρυσε ἕνα καθεστῶς τρομοκρατίας ἐνάντια στίς δημοκρατικὲς δυνάμεις καὶ ἐκπροσωποῦσε τὰ συμφέροντα τῆς μεγαλοαστικῆς τάξης.

(15) Τὴ διάλεξη τοῦ Μάξ Γιένς (Max Jähns) «Macciavelli und der Gedanke der allgemeinen Wehrpflicht» ('Ὁ Μακιαβέλι καὶ ἡ ἰδέα τῆς γενικῆς ὑποχρεωτικῆς θητείας), δημοσίευσε ἡ «Kölnische Zeitung» στὰ φύλλα τῆς ἀριθ. 108, 110, 112 καὶ 115 τῆς 18., 20., 22. καὶ 25 τοῦ Ἀπριλῆ 1876. Ἡ «Kölnische Zeitung» ('Ἐφημερίδα τῆς Κολωνίας) ἦταν καθημερινὴ ἔφημερίδα πού ἐκδιδόταν στὴν Κολωνία ἀπὸ τὸ 1802 ὡς τὸ 1845 καὶ ἀντικατόπτριζε τὴν πολιτικὴ τῆς φιλελεύθερης πρωσικῆς ἀστικῆς τάξης.

(16) Ὁ κριμαϊκὸς πόλεμος (1853—1856), — πού ἐξαπολύθηκε ἀπ' τὴ Ρωσία ἐνάντια στὴν Τουρκία, πού ἦταν σύμμαχος μὲ τὴν Ἀγγλία, τὴ Γαλλία καὶ τὴ Σαρδηνία, — ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σύγκρουσης τῶν οικονομικῶν καὶ πολιτικῶν συμφερόντων τῶν χωρῶν αὐτῶν στὴν Ἑγγυὺς Ἀνατολή.

(17) Τὴν τελευταία, μέσα σὲ παρένθεση, φράση τῆς σημείωσης, ἡ Ἐγγυὺς τὴν πρόσθεσε τὸ 1885 στὴν τρίτη ἐκδοσὴ τοῦ «Ἀντι - Ντύρινγκ».

(18) Βλέπε σημείωση 3, τοῦ ἴδιου ἔργου τοῦ Ντύρινγκ, σελ. 18/19.

(19) «Natürliche Dialektik» (Φυσικὴ Διαλεκτικὴ) ἀποκαλοῦσε ὁ Ντύρινγκ τὴ «διαλεκτικὴ» του σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ χε-

γκελιανή διαλεκτική, «για να ξεκόψει ρητά κάθε σχέση με τα θολωμένα φαινόμενα του παρηκμασμένου μέρους της γερμανικής φιλοσοφίας», δηλ. με την «άφύσικη» διαλεκτική του Χέγκελ. (Βλέπε τὸ βιβλίο τοῦ Ντύρινγκ «Natürliche Dialektik. Neue logische Grundlegungen der Wissenschaft und Philosophie», Berlin 1865). (Φυσική διαλεκτική, Νέες λογικές θεμελιώσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας, Βερολίνο 1865).

(20) Οἱ ἐργασίες τοῦ νομικοῦ καὶ ἱστορικοῦ Γκέοργκ Λούν-
τςιχ φὸν Μάουρερ γιὰ τὴν κοινότητα τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς πόλης
καὶ γιὰ τὸν οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ ρόλο τῆς Μάρκ ἀποτε-
λοῦνται ἀπὸ δώδεκα τόμους. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς εἶναι: «Einlei-
tung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-
Verfassung und der öffentlichen Gewalt» (Μünchen 1854), «Ge-
schichte der Markenverfassung in Deutschland» (Erlangen
1856), «Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hof-
verfassung in Deutschland» in 4 B d (Erlangen 1862 - 1863),
«Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland» in 2 B d (Erla-
ngen 1865 - 1866) «Geschichte der Städteverfassung in Deu-
tschland» in 4 B d (Erlangen 1869-1871).

(21) Gajus Plinius Secundis, «Naturalis historiae», lib.
XVIII, 35.

(22) Βλέπε σημείωση 3, τοῦ ἴδιου ἔργου, σελ. 19.

(23) «Λαμπρὸς στρατὸς» (Herrliches
Kriegsheer) — Μιὰ φράση ἀπ' τὸ πρωτοχρονιάτικο εὐχητήριο
μῆνυμα τοῦ Φρειδερίκου Γουλιέλμου τοῦ IVου, τῆς 1 τοῦ Γενάρη
τοῦ 1849 πρὸς τὸν πρωσικὸ στρατὸ. Μιὰ κριτικὴ τοῦ εὐχητηρίου
αὐτοῦ μηνύματος δίνει ὁ Μάρξ στὸ ἄρθρο του: «Ἐνα πρωτοχρο-
νιάτικο εὐχητήριο μῆνυμα». Βλπ. Κάρλ Μάρξ/Φρίντριχ Ἐνγκελς
— Ἄπαντα, τόμ. 6, σελ. 160—164 τῆς γερμ. ἐκδόσεως: Dietz -
Verlag - Berlin.

(24) Στις 4 Αὐγούστου 1789, κάτω ἀπ' τὴν πίεση τοῦ
ἀναπτυσσόμενου ἀγροτικοῦ κινήματος, ἡ γαλλικὴ Συντακτικὴ
Ἐθνοσυνέλευση ἀνάγγελε πανηγυρικὰ τὴν κατάργηση μιᾶς σει-
ρᾶς φεουδαρχικῶν προνομίων, ποὺ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη εἶχαν κί-
λας παραμεριστεῖ στὴν πραγματικότητά ἀπὸ τοὺς ἐξεγερμένους
ἀγρότες. Ὡστόσο, οἱ νόμοι αὐτοὶ ποὺ ἐκδόθηκαν ἀμέσως ὕστερα,
καταργοῦσαν μόνο μερικὲς προσωπικὲς ὑποχρεωτικὲς ἀγγαρεῖες.
Ὅλες αὐτὲς τὲς ὑποχρεωτικὲς ἀγγαρεῖες ὀφείλαν νὰ τὲς ἐξαγο-
ράσουν οἱ ἀγρότες. Ἡ ἐκμηδένιση ἔλων τῶν φεουδαρχικῶν προ-

νομίων χωρίς εξαγορά πραγματοποιήθηκε μόνο την εποχή της δικτατορίας των Γιακοβίνων με το νόμο της 17 του 'Ιούλη του 1793.

Τò Διάταγμα για τή δήμευση τών εκκλησιαστικῶν γαιῶν ψηφίστηκε ἀπ' τή Συνταχτική Ἐθνοσυνέλευση στίς 2 τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1789. Τò Διάταγμα για τή δήμευση τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἐξορισμένων εὐγενῶν ψηφίστηκε ἀπ' τή Νομοθετική Συνέλευση στίς 9 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1792.

(25) Ὁ τριακονταετής πόλεμος (1618 — 1648) ἦταν μιὰ πανευρωπαϊκὴ σύρραξη ποὺ ἄρχισε μὲ μιὰν ἐξέγερση στὴ Βοημία ἐνάντια στὸ ζυγὸ τῆς μοναρχίας τῶν Ἀψβούργων καὶ τὴν ἐκστρατεία τῆς ἀντίδρασης τῶν καθολικῶν. Ὁ πόλεμος αὐτὸς μετατράπηκε σ' ἕναν πόλεμο ἀνάμεσα στὸ φεουδαρχοκαθολικὸ στρατόπεδο (τὸν πάπα, τοὺς Ἰσπανοὺς καὶ αὐστριακοὺς Ἀψβούργους, τοὺς καθολικοὺς πρίγκιπες στὴ Γερμανία) καὶ τίς διαμαρτυρούμενες χώρες (Βοημία, Δανία, Σουηδία, τὴν ἀστικὴ Ὀλλανδία καὶ μιὰ σειρά ἀπὸ γερμανικὰ κράτη ποὺ εἶχαν ἀποδεχτεῖ τὴ μεταρρύθμιση), ποὺ ἔπαιρναν βοήθεια ἀπ' τοὺς Γάλλους βασιλιάδες, τοὺς ἀνταγωνιστὲς τῶν Ἀψβούργων. Ἡ Γερμανία ἔγινε τὸ ἐπίκεντρο αὐτοῦ τοῦ πολέμου, τὸ ἀντικείμενο καταλήστεψης καὶ ληστρικῶν ἀξιώσεων ἐκείνων ποὺ συμμετείχαν στὸν πόλεμο. Ὁ πόλεμος, ποὺ στὴν πρώτη του φάση εἶχε χαρακτῆρα ἀντίστασης ἐνάντια στίς ἀντιδραστικὲς δυνάμεις τῆς φεουδαρχοαπολυταρχικῆς Εὐρώπης, ὀδήγησε, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ 1635 καὶ ὕστερα, σὲ μιὰ σειρά ἐισβολῆς στὸ γερμανικὸ ἔδαφος τῶν ξένων κατακτητῶν, ποὺ ἀνταγωνίζονταν μεταξὺ τους. Ὁ πόλεμος τέλειωσε τὸ 1648 μὲ τὸ κλείσιμο τῆς εἰρήνης τῆς Βεστφαλίας, ποὺ ἐδραίωσε τὸν πολιτικὸ διαμελισμὸ τῆς Γερμανίας.

(26) Πρόκειται κυρίως γιὰ τὰ ἔργα τῶν ἐκπροσώπων τοῦ οὐτοπικοῦ κομμουνισμοῦ Thomas More (Morus) («De optimo republicae statu deque nova insula Utopia», ποὺ ἐκδόθηκε στὰ 1516) καὶ Thomas Campanella: («Civitas solis», παράρτημα στὴν ἐκδοση σὲ ξεχωριστὸ φυλλάδιο τῆς «Philosophia epilogistica realis», τὸ 1643). Βλπ. Φρίντριχ Ἐγγκελς, «Ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἐπιστήμης ἀπ' τὸν κύριο Ὅυγκεν Ντύρινγκ». Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ἐγγκελς, Ἄπαντα, τόμ. 20, σελ. 18 καὶ 146 τῆς γερμ. ἐκδ. τοῦ: Dietz - Verlag - Berlin.

(27) Τò Συνέδριον τῆς Βιέννης (18 Σεπτέμβρη 1814 — 9 Ἰούνη 1815) συνένωσε τοὺς νικητὲς τοῦ Ναπολέοντα Ιου. Στὸ συνέδριον αὐτὸ ἦ Ἀυστρία, ἡ Ἀγγλία καὶ

ή τσαρική Ρωσία μετέβαλαν τὸ χάρτη τῆς Εὐρώπης γιὰ νὰ παλινορθώσουν τὶς μοναρχίες, ἀντίθετα πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς ἐθνικῆς ἐνοποίησης καὶ ἀνεξαρτησίας τῶν λαῶν. Ὁ διαμελισμὸς τῆς Γερμανίας παραμένει αἰθικός. Μαζὶ μὲ τὴν Αὐστρία καὶ τὴν Πρωσία πολλὰ μικρὰ κράτη πῆραν καινούργια ἐδάφη ἢ διατήρησαν ἐκεῖνα πού τοὺς εἶχε δώσει ὁ Ναπολέοντας. Ἡ Βαυαρία ἰ.χ. σὰν ἀντάλλαγμα στὶς παραχωρήσεις ἐδαφῶν πρὸς τὴν Αὐστρία καὶ τὴν Πρωσία πῆρε τὸ Παλατινάτο στὴν ἀριστερὴ δχθῆ τοῦ Ρήνου, τὸ Βύρτεμβουργκ καὶ μέρη τοῦ μείζονος δουκάτου τῆς Φραγκφούρτης κ.ἄ.

(28) Ὁ Ἑγγκελς ἐννοεῖ τὴ γερμανικὴ Ὁμοσπονδία (Deutscher Bund) πού ἰδρύθηκε στὶς 8 τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1815 στὸ συνέδριο τῆς Βιέννης μὲ ὁμοσπονδιακὴ πράξη καὶ περιλάβαινε 35 καὶ στὸ τέλος 28 πριγκιπάτα καὶ τέσσερις ἐλεύθερες πόλεις. Ἡ γερμανικὴ Ὁμοσπονδία, πού διατηρήθηκε ὡς τὸ 1866, διατήρησε τὸ φεουδαρχικὸ διαμελισμὸ τῆς Γερμανίας καὶ ἐμπόδισε τὴ συγκρότηση μιᾶς κεντρικῆς κυβένησης. Ἡ Ὁμοσπονδιακὴ Συνέλευση τῶν ἐξουσιοδοτημένων ἀντιπροσώπων συγχροτοῦσε τὴν Ὁμοσπονδιακὴ Βουλὴ (Bundestag), πού συνερχόταν στὴ Φραγκφούρτη τοῦ Μάιν κάτω ἀπ' τὴ διαρκὴ προεδρία τῆς Αὐστρίας καὶ εἶχε γίνεи προπύργιο τῆς ἀντίδρασης. Ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Πρωσία διεξήγαγαν ἓνα συνεχὴ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἡγεμονία μέσα στὴ γερμανικὴ Ὁμοσπονδία, πού κατάρρευσε στὴ διάρκεια τοῦ πρωσοαυστριακοῦ πολέμου τὸ 1866 καὶ ἀντικαταστάθηκε ἀπ' τὴ βορειογερμανικὴ Ὁμοσπονδία τὸ 1867 (βλ. σημεῖωση 79).

(29) Μὲ τὶς Ἑκστρατείες ἐνάντια στὴ Δανία στὰ 1850, ὁ Ἑγγκελς ἐννοεῖ τὴν τελικὴ φάση τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς Πρωσίας ἐνάντια στὴ Δανία στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου στὸ Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν. Κἀτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση τῶν ἐπαναστάσεων στὴ Γαλλία καὶ τὴ Γερμανία, τὸ Μάρτη τοῦ 1848, ὁ πληθυσμὸς τοῦ Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν, πού πάσχιζε γιὰ ἐνοποίηση μὲ τὴ Γερμανία, ἐξεγέρθηκε καὶ διεξήγαγε ἓναν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀγῶνα ἐνάντια στὴ δανέζικη κυριαρχία ὡς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1850. Ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὴν κοινὴ γνώμη τῆς Γερμανίας, οἱ κυβερνητικοὶ κύκλοι τῆς Πρωσίας ἀπὸ κοινοῦ μὲ ἄλλα κράτη τῆς γερμανικῆς Ὁμοσπονδίας ἄρχισαν ἓναν εἰκονικὸ πόλεμο κατὰ τῆς Δανίας, ἐνῶ συνεχῶς πρόδιδαν τὸν ἐπαναστατικὸ στρατὸ τοῦ Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν, καὶ στὶς 26 τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1848 κλείσαν μιὰν ἀνακωχὴ γιὰ ἑπτὰ μῆνες. Μὲ τοὺς ἔρους τῆς ἀνακωχῆς ἐκμηδενί-

στηκαν όλες οι δημοκρατικές κατακτήσεις στο Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν. Στα τέλη του Μάρτη του 1849 ο πόλεμος ξανάρχισε. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις, που διεξάγονταν με εναλλασσόμενες επιτυχίες, τέλειωσαν με μια νέα προδοσία της Πρωσίας, που στις 2 του Ιούνη του 1850 έκλεισε ειρήνη με τη Δανία αφήνοντας έτσι τον πληθυσμό του Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν να συνεχίσει τον πόλεμο με δικές του δυνάμεις. Τον Ιούνη του 1850 ο στρατός του Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν συντρίφτηκε απ' τα δανέζικα στρατεύματα και τα δουκάτα έμειναν κάτω απ' την κυριαρχία του βασιλείου της Δανίας.

Σχετικά με την **έκστρατεία της Πρωσίας** ενάντια στη νότιο Γερμανία το 1850, που αναφέρει ο Ένγκελς, πρόκειται για την είσοδο πρωσικών στρατευμάτων στο πριγκιπάτο Χέσεν - Κάσελ (Κουρχέσεν) το Νοέμβρη του 1850, σε συνάρτηση με την ξένοση της πάλης ανάμεσα στην Πρωσία και την Αυστρία για την ηγεμονία στη Γερμανία (στρατ. απ' την επανάσταση του 1848) 49.

Τις επαναστατικές εξεγέρσεις στο Κουρχέσεν το φθινόπωρο του 1850 πήραν σαν άφορμή η Αυστρία και η Πρωσία για να επέμβουν στις εσωτερικές υποθέσεις του Κουρχέσεν, ενώ τόσο η Πρωσία όσο και η Αυστρία διεκδικούσαν το δικαίωμα, η κάθε μία για τον εαυτό της, σαν ήγετική δύναμη στη Γερμανία, να καταπνίξουν το επαναστατικό κίνημα.

Όταν τελικά τα αυστριακά στρατεύματα εισέβαλαν στο Χέσεν, η πρωσική κυβέρνηση κήρυξε στις αρχές του Νοέμβρη επιστράτευση και έστειλε απ' την πλευρά της στρατεύματα στο Χέσεν. Στις 8 του Νοέμβρη του 1850 συνάπτεται στο Μπρόνζεελ μια ασημαντή άψιμαχία ανάμεσα στις αυστριακοβουαδικές και πρωσικές προφυλακές. Οι σοβαρές ελλείψεις του στρατιωτικού συστήματος, ο παλιωμένος εξοπλισμός του πρωσικού στρατού, που βγήκαν στο φως της ημέρας με την επιστράτευση, καθώς και η ενεργητική αντίσταση της Ρωσίας, που κατά τη γερμανική σύρραξη υποστήριξε την Αυστρία, ανάγκασαν την Πρωσία να παραιτηθεί από στρατιωτικές ενέργειες και να συνθηκολογήσει μπροστά στην Αυστρία. Ακόμα πριν απ' την έκστρατεία των πρωσικών στρατευμάτων στο Χέσεν, ο τσάρος Νικόλαος ο 1ος, στη διάσκεψη της Βαρσοβίας τον Οχτώβρη του 1850, σφράφηκε σαν διαιτητής ανάμεσα στην Αυστρία και την Πρωσία ενάντια στις απόπειρες μις ενοποίησης των γερμανικών κρατών κάτω από πρωσική ηγεμονία. Στις 29 του Νοέμβρη υπογράφηκε στο Όλμιτς μια συμφωνία ανάμεσα στην Αυστρία και την Πρωσία, που σύμφωνα μ' αυτήν η Πρωσία παραιτιόταν απ' τα σχέδιά της για ενοποίηση της Γερμανίας και αναγκαζόταν να προσχωρήσει

στη γερμανική 'Ομοσπονδία που 'χε επανασταθεί απ' την Αύστρια.

(30) «Τρελή χρονιά» αποκαλούσαν τη χρονιά του 1848 μερικοί αντιδραστικοί Γερμανοί συγγραφείς και ιστορικοί. 'Ο χαρακτηρισμός δόθηκε αρχικά απ' τον Λούντβιχ Μπέχσταϊν, που το 1833 είχε δημοσιεύσει κάτω απ' αυτό τον τίτλο ένα μυθιστόρημα για τις ταραχές της Έρφούρτης της χρονιάς του 1509.

(31) 'Η τοπική νομοθεσία έγγυόταν το δικαίωμα των πολιτών για σταθερή κατοικία σε μια όρισμένη τοποθεσία, καθώς και το δικαίωμα των φτωχών οικογενειών για ύλική βοήθεια απ' την κοινότητα που άνηκαν.

(32) Πρωσικό τάλιρο: χρηματική μονάδα, που είχε εισαχθεί το 1750 στην Πρωσία και το πρώτο μισό του 19ου αιώνα στα βορειογερμανικά και μερικά άλλα Κράτη και που ίσχυε ως το νόμο περί κερμάτων το 1857. 'Η διαίρεση του πρωσικού ταλίρου σε άργυρές δεκάρες, (Silbergroschen), Kreuzer και Pfennige ήταν διαφορετική στα διάφορα γερμανικά Κράτη.

Χρυσό τάλιρο: (Taler Gold) νομισματική μονάδα της ελεύθερης πόλης της Βρέμης, που αντίθετα προς άλλα νομισματικά συστήματα στη Γερμανία διατήρησε τη δάση του χρυσού μέχρι το 1872· αντιστοιχούσε περίπου στο 3,11 του χρυσού Μάρκου.

Τάλιρο «Νέο δύο τρίτα», άργυρό κέρμα που ίσχυε στο Άννόβερο, το Μέλκενμπουργκ, την Πρωσία και άλλα βορειογερμανικά κράτη. Άντιστοιχούσε περίπου στο 2,34 του χρυσού Μάρκου.

Mark Banco τραπεζογραμμάτιο που ίσχυε στο Άμβουργο στις συναλλαγές του μεγαλεμπορίου, και για πολύν καιρό ίσχυε επίσης σαν διεθνής μονάδα συναλλαγής.

Mark Kurant: άργυρό νόμισμα απ' το 17ο αιώνα χαρακτηριζόταν έτσι τα άργυρά νομίσματα μέχρι 0,5 του μάρκου σε σχέση με τα χρυσά νομίσματα, τα μικρά νομίσματα και τα χαρτονομίσματα.

Zwanzigguldenfuss (Φλωρίνι των είκοσι): Νομισματική αξία με δάση την οποία κοβόταν το πρωσικό μάρκο Feinsilber των 20 Gulden ή $13\frac{1}{3}$ ταλίρων. Μπήκε στην κυκλοφορία το 1748 στην Αύστρια και λίγο άργότερα στη Βαυαρία, στο πρι-

γκιπάτο της Σαξωνίας και σε διάφορα δυτικογερμανικά και νοτιογερμανικά κράτη. Στην Αυστρία η νομοματική αυτή αξία ίσχυε ως τα 1857.

Vierundzwanzigguldenfuss: νομοματική αξία σύμφωνα με την οποία κοβόταν το πρωσικό μάρκο Feinsilber (καθαρός άργυρος) των 24 Gulden· μπήκε στην κυκλοφορία το 1776 στη Βαυαρία, τη Βάδη, τη Βυρτεμβέργη και άλλα νοτιογερμανικά κράτη.

(33) Η γιορτή του Βάρτμπουργκ έγινε στις 17 του Οκτώβρη του 1817 με την ευκαιρία της 300ης επετείου της Μεταρρύθμισης και της 4ης επετείου της μάχης της Λειψίας απ' τις Burschenschaften, — τις γερμανικές φοιτητικές οργανώσεις, — που είχαν δημιουργηθεί κάτω απ' την επίδραση του άπελευθερωτικού πολέμου ενάντια στον Ναπολέοντα και είχαν κηρυχθεί για την ενοποίηση της Γερμανίας. Η γιορτή μεταβλήθηκε σε εκδήλωση των αντιπολιτευομένων φοιτητών ενάντια στο καθεστώς του Μέττερνιχ και για την ένωση της Γερμανίας.

(34) 'Απ' το τραγούδι «Νεανικό θάρρος και νεανική δύναμη» του Έ. Χίνκελ στα «Γερμανικά λαϊκά τραγούδια», Μάιντς 1849.

(35) Γιορτή του Χάμπαχ — πολιτική εκδήλωση των εκπροσώπων της νοτιογερμανικής φιλελεύθερης και ριζοσπαστικής αστικής τάξης στα ανάκτορα του Χάμπαχ στο Βαυαρικό Παλατινάτο στις 27 του Μάη του 1832. Οί συγκεντρωμένοι, που τάσσονταν υπέρ των αστικών ελευθεριών και για συνταγματικούς μετασχηματισμούς, κάναν έκκληση για την ενότητα όλων των Γερμανών στον αγώνα ενάντια στους πρίγκιπες.

(36) Αὐτοκρατορία τῶν Χόενσταουφεν — ἡ Ἁγία Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, πού ἰδρύθηκε τὸ 962. Στὰ χρόνια τῆς δυναστείας τῶν Χόενσταουφεν (1138—1254), στὴν Αὐτοκρατορία αὐτὴ πού ἀποτελοῦσε μιά σκόρπια ἔνωση ἀπὸ φεουδαρχικά πριγκιπάτα καὶ ἐλευθερὲς πόλεις — ἀνῆκαν ἡ Γερμανία καὶ μιά σειρά ἄλλες χώρες τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης, ἕνα τμῆμα τῆς Ἰταλίας καθὼς καὶ μερικὲς περιοχὲς τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης πού τίς εἶχαν ἀρπάξει οἱ γερμανοὶ φεουδάρχες ἀπ' τοὺς σλαῦους.

(37) Στροφή από τὸ «Ἄσμα τῶν Γερμανῶν» (Deutschland, Deutschland über alles...) πού ἔγραψε τὸ 1841 ὁ Χόφμαν φὸν Φάλλερολεμπεν. Ἀργότερα τὸ ἐκμεταλλεύτηκαν σὰν ἔθνικο ὕμνο μιᾶς σωβινιστικῆς Γερμανίας.

(38) Ὁ Ἐνγκελς παραφράζει ἐδῶ εἰρωνικά τὸ ρεφραϊν ἀπὸ τὸ ποίημα «Τοῦ Γερμανοῦ ἢ πατρίδα», πού ἔγραψε τὸ 1813 ὁ Ἔρνστ Μόριτς Ἄρντ καὶ καλοῦσε στὴν ἐνοποίηση τῆς γερμανικῆς πατρίδας, «ἐκεῖ ὅπου ἀκούγεται ἡ γερμανικὴ λαλιά». Στὸ ποίημα τοῦ Ἄρντ τὸ ρεφραϊν αὐτὸ λέει: «Ἡ πατρίδα του πρέπει νὰ ἴναι πῶς μεγάλη».

(39) Εἰρήνη τῆς Βεστφαλίας — ἐννοεῖ τις ἀποφάσεις γιὰ εἰρήνη πού κέρθηκαν στὸ Μύνστερ καὶ στὸ Ὅσναμπρυκ τὸ 1648 πού θέταν τέρμα στὸν τριακονταετῆ πόλεμο (δλέπε σημ. 25).

(40) Εἰρήνη τοῦ Τεσσέβ, πού κλείστηκε στὶς 13 τοῦ Μάη τοῦ 1779 ἀνάμεσα στὴν Αὐστρία ἀπ' τὴ μιὰ καὶ τὴν Πρωσία καὶ Σαξωνία ἀπ' τὴν ἄλλη. Τερμάτισε τὸν βαυαρικὸ «πόλεμο γιὰ τὴ διαδοχὴ» τοῦ 1778) 79. Σύμφωνα μὲ τὴ Συνθήκη εἰρήνης ἢ Πρωσία καὶ ἡ Αὐστρία πῆραν μερικὰ τμήματα ἐδαφῶν τῆς Βαυαρίας· ἡ Σαξωνία εἰσέπραξε χρηματικὴ ἀποζημίωση. Ἡ Πρωσία, ὁ ἐμπνευστὴς αὐτῆς τῆς συνθήκης, πρόβαλε στὴν ἀρχὴ σὰν μεσολαβητὴς μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων καὶ ἀνακηρύχθηκε, μαζί μὲ τὴ Γαλλία, μετὰ τὸ κλείσιμο τῆς συμφωνίας, σὲ ἔγγυθρια τῆς συνθήκης, πράγμα πού τῆς ἔδινε στὴν πραγματικότητα τὸ δικαίωμα τῆς ἀνάμιξης στὶς ὑποθέσεις τῶν γερμανικῶν κρατῶν.

(41) Ὁ Φρειδερίκος Πίος κατάχτησε τὴ Σιλεσία στὸν αὐστριακὸ «πόλεμο γιὰ τὴ διαδοχὴ» (1740—1748), ἄφορμὴ γιὰ τὴν ἔκρηξη αὐτοῦ τοῦ πολέμου ἦταν οἱ ἀξιώσεις πού πρόβαλλαν μιὰ σειρὰ εὐρωπαϊκὰ φεουδαρχικὰ κράτη, σὲ πρώτη γραμμῇ ἡ Πρωσία, ἀπέναντι στὶς χώρες τῶν Ἀψβούργων, πού μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Καρόλου τοῦ VIου, μιὰ καὶ δὲν ὑπῆρχε ἀρσενικὸς κληρονόμος, περιήλθαν στὴν κόρη του Μαρία Θηρεσία. Τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1840 ὁ Φρειδερίκος Πίος εἰσέβαλε στὴ Σιλεσία πού ἀνῆκε στὴν Αὐστρία. Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Βαυαρία τήρησαν ἀρχικά μιὰ εὐνοϊκὴ οὐδετερότητα ἀπέναντι στὴν Πρωσία. Ὅσοτερα ἀπὸ μερικὲς ἡττες πού ὑπέστησαν τὰ αὐστριακὰ στρατεύματα, οἱ χώρες αὐτές συντάχτηκαν ἀνοιχτὰ μὲ τὴν Πρωσία. Ἡ Ἀγγλία, πού προσπαθοῦσε νὰ ἐξασθενήσει

τῆ Γαλλία σάν ἐμπορικὸ τῆς ἀνταγωνιστῆ, πέρασε στὸ πλευρὸ τῆς Αὐστρίας. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ἡ Αὐστρία ὑποστηρίχθηκε στρατιωτικὰ καὶ διπλωματικὰ ἀπ' τὴ Σαρδηνία, τὴν Ὀλλανδία καὶ τὴ Ρωσία. Ὁ Φρειδερίκος Πος τῆς Πρωσίας πρόδωσε στὸν πόλεμο αὐτὸ δυὸ φορὲς τοὺς συμμάχους του, κλείνοντας τὸ 1742 καὶ 1745 χωριστὴ εἰρήνη μὲ τὴν Αὐστρία· τὸ 1742 ἀποδόθηκε στὴν Πρωσία τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Σιλεσίας καὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου ὀλόκληρη ἡ Σιλεσία.

(42) Ράιχσταγκ τοῦ Ρέγκενσμπουργκ — ἡ αὐτοκρατορικὴ Βουλὴ, τὸ ἀνώτατο ὄργανο τῆς Ἀγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, ποὺ ἀπὸ τὸ 1663 εἶχε συγχῶς τὴν ἔδρα στὸ Ρέγκενσμπουργκ καὶ ἡ σύνθεσή της ἀποτελεῖσταν ἀπὸ ἀντιπροσώπους τῶν γερμανικῶν κρατῶν.

Τὸν Ὀχτώβρη τοῦ 1801 ἐγίνε μιὰ μυστικὴ συμφωνία ἀνάμεσα στὴ Γαλλία καὶ τὴ Ρωσία, ποὺ — μὲ τὸ πρόσχημα τῶν ἀποζημιώσεων τῶν γερμανικῶν ἐκείνων κρατῶν, ποὺ τίς χτήσεις τους στὴν ἀριστερὴ δόχτη τοῦ Ρήνου εἶχε πάρει στὴν κατοχὴ τῆς ἡ Γαλλία σάν ἀποτέλεσμα τῶν πολέμων τῆς ἐναντία στὴν πρώτη καὶ τὴ δεύτερη συμμαχία, — δεῖλε νὰ ρυθμίσει τὰ ἔδαφικὰ προβλήματα στὴ Ρηνανία πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Γαλλίας. Μὲ τὴν ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς συμφωνίας πάσαν νὰ ὑπάρχουν 112 γερμανικὰ κράτη (ἀνάμεσά τους δλα σχεδὸν τὰ ἐκκλησιαστικὰ Besitztümer καὶ οἱ πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας). Οἱ κτήσεις τους πέρασαν στὸ μεγαλύτερο μέρος τους στὰ δλοσδιόλου ἐξαρτημένα ἀπ' τὴ Γαλλία κράτη τῆς Βαυαρίας, τῆς Βύρτεμπεργκ καὶ τῆς Βάδης καθὼς καὶ τῆς Πρωσίας. Τυπικὰ τὰ μέτρα αὐτὰ ἐφαρμόστηκαν σὲ ὁμοφωνία μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς λεγόμενης Αὐτοκρατορικῆς Ἀντιπροσωπείας, μιᾶς ἀπ' τὸν Ὀχτώβρη τοῦ 1801 ἐκλεγμένης κιόλας ἐπιτροπῆς ἀντιπροσώπων τῶν γερμανικῶν Κρατῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς Βουλῆς τοῦ Ρέγκενσμπουργκ. Ὅστερα ἀπὸ μακρὲς διαβουλεύσεις καὶ κάτω ἀπ' τὴν πίεση τῶν ἐκπροσώπων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ρωσίας, στίς 25 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1803 ψηφίστηκε ἡ ἀπόφαση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀντιπροσωπείας. (Reichsdeputations hauptschluss).

(43) «Μεγεθὺν τῆς τῆς Αὐτοκρατορίας» — ἀπ' τὸν ἐπίσημο τίτλο τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορα ὡς τὸ 1806: «ἐλέω Θεοῦ Ρωμαῖος Αὐτοκράτωρ, ἔσαι μεγεθὺν τῆς Αὐτοκρατορίας».

(44) Στίς 3 τοῦ Μάρτη τοῦ 1859 κλείστηκε ἀνάμεσα στὴ Ρωσία καὶ τὴ Γαλλία στὸ Παρίσι μιὰ μυστικὴ συνθήκη, ποὺ

στρεφόταν ενάντια στην Αυστρία. "Όστερα απ' αυτή τη συνθήκη ή Ρωσία υποχρεωνόταν να τηρήσει ευνόικη οδδετερότητα άπέναντι στη Γαλλία σε περίπτωση πολέμου ανάμεσα στη Γαλλία και στη Σαρδηνία απ' τή μία και την Αυστρία απ' την άλλη. 'Η Γαλλία υποσχόταν πάλι να θέσει στην ήμερήσια διάταξη τήν αναθεώρηση εκείνων τών άρθρων τής συνθήκης ειρήνης του Παρισιού του 1856, πού περιόριζαν τήν κυριαρχία τής Ρωσίας στη Μαύρη Θάλασσα. 'Αφού ή Ρωσία εκπλήρωσε όλες τις υποχρεώσεις πού τής είχαν επιβληθεί και ο Ναπολέων ΙΙος είχε άντλήσει όλα τά ώφέλη απ' τή συνθήκη, ο τελευταίος άθέτησε τις υποσχέσεις του για να συμπάλλει έτσι στη χειροτέρευση τών σχέσεων ανάμεσα στις δυο χώρες.

(45) Τή νύχτα τής 1 πρός τή 2 του Δεκέμβρη του 1851 ο Λουδοβίκος Ναπολέοντας κατέλυσε με άντεπαναστατικό πραξικόπημα τή Δεύτερη Δημοκρατία στη Γαλλία.

(46) Ο Ι Κ α ρ μ π ο ν ά ρ ο ι (Καρβουνιάρηδες) αποτέλοϋσαν μία μυστική πολιτική έταιρεία, πού ύπήρχε στην 'Ιταλία στις άρχές του 19ου αιώνα. Στις γραμμές της συνένωνε εκπροσώπους τής άστικής τάξης τών πόλεων, τής άστικοποιημένης άριστοκρατίας, κύκλων άξιωματούχων, τής μικροαστικής τάξης και τής άγροτιάς πού τάσσονταν ύπέρ τής έθνικής ένωσης και άνεξαρτησίας τής 'Ιταλίας και ζητοϋσαν φιλελεύθερες πολιτικές μεταρρυθμίσεις.

(47) Κατά τή διάρκεια τής διαμονής του στην 'Αγγλία, ο Λουδοβίκος Ναπολέοντας προσχώρησε έθελοντικά τό 1848 στις γραμμές τών Spezial - Konstabler - (έφεδρική άστυνομία από πολίτες) και συμμετέσχε στις 10 του 'Απρίλη του 1848 στην επίθεσή τους ενάντια σε μία οργανωμένη από τους Χαρτιστές εργατική διαδήλωση.

(48) 'Η « 'Α ρ χ ή τ ή ς έ θ ν ό τ η τ α ς » εκπονήθηκε από τους κυρίαρχους κύκλους τής Δεύτερης Αύτοκρατορίας, πού ζητοϋσαν με τόν τρόπο αυτό να δικαιολογήσουν τά κατακτητικά τους σχέδια και τους έξωτερικούς τυχοδιωκτισμούς τους. 'Ο Ναπολέοντας ο ΙΙος πού έμφανιζόταν ύποκριτικά σαν «προστάτης τών έθνοτήτων», έπαιξε με τά έθνικά συμφέροντα τών καταπιεζόμενων λαών για να έδραιώσει τήν ήγεμονία τής Γαλλίας και να διευρύνει τά σύνορά της. 'Η «άρχή τής έθνοτήτας», πού δέν είχε καμιά σχέση με τήν αναγνώριση του δικαιώματος τών λαών για αύτοδιάθεση, άποσκοποϋσε στην πραγ-

ματικότητα να σπείρει την εθνική διχόνοια και να μετατρέψει το εθνικό κίνημα, ιδιαίτερα το κίνημα των μικρών λαών, σε όργανο της άντεπαναστατικής πολιτικής των ανταγωνιζομένων μεγάλων Δυνάμεων. Ο Μάρξ στο παμφλέτο του «Ο κύριος Φόκτ» (δύλεπε 140 τόμο των Απάντων Μάρξ - Ένγκελς) ξεσκέπασε την βοναπαρτική «άρχή της εθνότητας» όπως και ο Ένγκελς με σειρά άρθρα του με τίτλο, «Ποιά ή σχέση της εργατικής τάξης με την Πολωνία;» (Βλέπε 16ο τόμο Απάντων Μάρξ - Ένγκελς) σελ. 153—163 της γερμ. έκδοσης).

(49) Σ ύ ν ο ρ α τ ο υ 1801 — τὰ σύνορα πού καθορίστηκαν με τὸ κλεισίμο τῆς εἰρήνης τῆς Λούνεβιλ ἀνάμεσα στὴ Γαλλία καὶ τὴν Αὐστρία στὶς 9 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1801. Ἡ συνθήκη τῆς Λούνεβιλ ἀναγνώρισε τὴν ἐπέκταση τῶν γαλλικῶν συνόρων πού προέκυψε ἀπὸ τοὺς πολέμους ἐνάντια στὴν πρώτη καὶ δευτέρα Συμμαχία καὶ ἐπικύρωσε τὴν προσάρτηση τῆς ἀριστερῆς ὀχθῆς τοῦ Ρήνου, τοῦ Βελγίου καὶ τοῦ Λουξεμβούργου ἀπ' τὴ Γαλλία. Ἡ εἰρήνη ἐπικύρωσε ἀκόμα τὴ γαλλικὴ κυριαρχία πάνω στὰ κράτη πού δημιουργήθηκαν στὰ χρόνια 1795—1798 (ἡ Μπαταβικὴ, ἡ Ἐλβετικὴ, ἡ Λιγουρικὴ καὶ ἡ... Ἀλπικὴ δημοκρατία).

(50) Τὸν πόλεμο τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ Βασιλείου τῆς Σαρδηνίας (Piemont) ἐνάντια στὴν Αὐστρία ἐξαπέλυσε ὁ Ναπολέοντας ἸΙΙος, πού προσπαθοῦσε, κάτω ἀπ' τὴ σημαία τῆς «ἀπελευθέρωσης» τῆς Ἰταλίας (στὸ μανιφέστο γιὰ τὸν πόλεμο ὁ Ναπολέοντας ἸΙΙος ὑποσχόταν δημαγωγικὰ στὴν Ἰταλία νὰ τὴν κάνει «ἐλεύθερη ὡς τὴν Ἀδριατικὴ») ν' ἀποσπᾶσει Ἰταλικά ἐδάφη καὶ νὰ ἐδραιώσει τὸ βοναπαρτικὸ καθεστῶς στὴ Γαλλία με τοὺς ἐξωτερικοὺς τυγοδουκτισμοὺς του. Ἡ ἰταλικὴ μεγαλοαστικὴ τάξη καὶ ἡ φιλελεύθερη ἀριστοκρατία ἔλπιζαν ὅτι θὰ μποροῦσαν νὰ πραγματοποιήσουν μ' ἕναν πόλεμο τὴν ἔνωση τῆς Ἰταλίας κάτω ἀπ' τὴν ἡγεμονία τῆς δυναστείας τῆς Σαβοίας, πού κυριαρχοῦσε στὸ Πεδεμόντιο. Ὁ πόλεμος ξέσπασε στὶς 29 τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1859. Τρομαγμένος ἀπ' τὴν ἔκταση τοῦ ἐθνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος στὴν Ἰταλία καὶ πασχίζοντας νὰ διατηρήσει τὸν πολιτικὸ κατακερματισμὸ τῆς Ἰταλίας, ὁ Ναπολέοντας ὁ ἸΙΙος. ὕστερα ἀπ' τὴν ἀποφασιστικὴ μάχη τοῦ Σολφερίνο (24 τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1859) ὅπου νικήθηκε ὁ αὐστριακὸς στρατός, ἔκλεισε χωριστὴ εἰρήνη με τὴν Αὐστρία στὶς 11 τοῦ Ἰουλίου στὴ Βιλαφράνκα πίσω ἀπ' τὶς πλάτες τῆς Σαρδηνίας. Μετὰ ἀπ' αὐτὸ ἡ Βενετία παράμεινε σὲ συνέχεια κάτω ἀπὸ αὐστριακὴ κυριαρχία, ἐνῶ ἡ Γαλλία πῆρε τὴ Λομβαρδία, πού ἀρ-

γόντα ανταλλάξε με τή Σαβόια και τή Νίκαια. Οι όροι τής ειρήνης τής Βιλαφράνκα αποτέλεσαν άργότερα τή βάση του όριστικού συμφώνου ειρήνης, πού ύπογράφηκε στη Ζυρίχη στις 10 του Νοέμβρη του 1859.

(51) **Ειρήνη τής Βασιλείας το 0 1795** — Χωριστή ειρήνη πού κλείστηκε στις 5 του Άπριλη του 1795 ανάμεσα στη Γαλλία και τήν Πρωσία και πού μ' αυτήν ή Πρωσία πρόδωσε τους συμμάχους τής στην πρώτη αντιγαλλική συμμαχία.

(52) **Σάν «πολιτική των έλευθέρων χερσών»** — ο Πρώτος ύπουργός των έξωτερικών Σλάνιτς χαρακτήριζε τό 1859, τήν έξωτερική πολιτική τής Πρωσίας στη διάρκεια του πολέμου μεταξύ Γαλλίας και Πεδεμοντίου άπ' τή μία και τήν Αύστρία άπ' τήν άλλη. Σύμφωνα με επίσημο σγόλιο άπ' τήν πλευρά των κυρίαρχων κύκλων ή πολιτική αυτή όφειλε νά είναι μία πολιτική πού δε θά επέτρεπε τήν προσχώρηση σε όποιαδήποτε πλευρά των έμπολέμων, άλλ' ότε και τήν κήρυξη ουδε-ερότητας.

(53) **Crédit mobilier** — μία μετοχική γαλλική τράπεζα, πού ιδρύθηκε άπ' τους αδελφούς Percire και σύμφωνα με τό Διάταγμα τής 18 του Νοέμβρη του 1852 άναγνωρίστηκε άπ' τό νόμο. Οι μεγαλύτεροι πόροι τής προέρχονταν άπό αίτογκοκερδεις πράξεις πού ένεργουσε στο χρηματιστήριο με τις μετοχές άπό μετοχικές εταιρείες πού είχε ιδρύσει ή ίδιος. Η Τράπεζα αυτή συνδεόταν στενά με τήν κυβέρνηση του Ναπολέοντα του ΙΙου και απολύθηκε τήν ύποστήριξή τής. Η Τράπεζα αυτή χρεωκόπησε τό 1867 και διαλύθηκε τό 1871. Τήν πραγματική φύση τής Crédit mobilier αποκάλυψε ο Μάρξ σε μία σειρά άρθρα του πού δημοσιεύτηκαν στη «New - York Daily Tribune» (βλ. τόμο 12 τής γερμ. έκδ. των Άπάντων Μάρξ - Έγγελς, σελ. 20—36, 202—209 και 289—292).

(54) **Όμοσπονδία το 0 Ρήνου.** Ένωση κρατών τής νότιας και δυτικής Γερμανίας πού ιδρύθηκε τον Ίούλη του 1806 κάτω άπ' τήν προστασία του Ναπολέοντα του Ιου. Η συγχρότηση ενός τέτοιου πολιτικο - στρατιωτικού συνασπισμού στη Γερμανία έγινε κατορθωτή άπ' τον Ναπολέοντα σαν καρπός τής νίκης του έναντια στην Αύστρία τό 1805. Στην αρχή άνήκαν στην Όμοσπονδία 16 και άργότερα δια τά γερμανικά κράτη εκτός τής Πρωσίας και τής Αύστρίας. Τά κράτη - μέλη τής Όμοσπονδίας του Ρήνου ήταν στην ούσια ύποτελή στη

Γαλλία τοῦ Ναπολέοντα. Ἡ Ὁμοσπονδία κατάρρευσε τὸ 1813 ὕστερα ἀπ' τὴν ἤττα τοῦ στρατοῦ τοῦ Ναπολέοντα στὴ Γερμανία.

(55) Μὲ τὴ συντριβὴ τῆς Αὐστρίας ἀπ' τὴ Γαλλία τοῦ Ναπολέοντα, τὸν Ἰούλιον τοῦ 1805, καὶ τὸ σχηματισμὸ τῆς Ὁμοσπονδίας τοῦ Ρήνου ἀπ' τὰ γερμανικὰ κράτη, ποὺ κήρυξαν τὴν ἐξοδὸς τοὺς ἀπ' τὴ γερμανικὴ Αὐτοκρατορία, ὁ αὐστριακὸς αὐτοκράτορας Φραγκίσκος ὁ 1ος, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1806 παραιτήθηκε ἀπ' τὴν ἀποδοχὴ τοῦ γερμανικοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου· ἔτσι ἔπαυσε νὰ νὰ ὑπάρχει ἡ λεγόμενη Ἁγία Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους.

(56) Οἱ φρουρὲς τῶν ὀχυρῶν τῆς γερμανικῆς Ὁμοσπονδίας, ποὺ ἔβρισκονταν κυρίως κοντὰ στὰ γαλλικὰ σύνορα, συγκροτούνταν ἀπὸ στρατεύματα τῶν μεγαλυτέρων γερμανικῶν κρατῶν τῆς Ὁμοσπονδίας, κυρίως ἀπὸ Αὐστριακοὺς καὶ Πρώσους στρατιῶτες.

(57) Μεταμαρτιὰτικὴ κυβέρνησις. Ἡ κυβέρνησις τοῦ Πρίγκιπα Σβάρτσενμπεργκ ποὺ σχηματίστηκε τὸ Νοέμβριον τοῦ 1848 μετὰ τὴν ἤττα τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης, ποὺ ἄρχισε μὲ τὴ λαϊκὴ ἐξέγερσις τῆς Βιέννης στίς 13 τοῦ Μάρτου τοῦ 1848.

(58) Μὲ πρωτοβουλία τοῦ αὐστριακοῦ αὐτοκράτορα Φραγκίσκου Ἰωσήφ, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1863, συγκλήθηκε στὴ Φρανκφούρτη τοῦ Μάιν ἕνα συνέδριον τῶν Γερμανῶν πριγκίπων, στὸ ὁποῖο ἐπρόκειτο νὰ συζητηθῆι τὸ αὐστριακὸ μεταρρυθμιστικὸ σχέδιον τῆς Ὁμοσπονδίας, ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴν οὐσιαστικὴ ἡγεμονία τῆς Αὐστρίας. Ὁ Γουλιέλμος ὁ 1ος ἀπόρριψε τὴ συμμετοχὴ του στὸ συνέδριον αὐτὸ τῶν πριγκίπων. Ἐπειδὴ ἀκόμα μερικὰ μικρότερα κράτη ἀρνήθησαν τὴν πλήρη ὑποστήριξιν τῆς Αὐστρίας, τὸ συνέδριον τῶν πριγκίπων δὲν κατέληξε σὲ κανένα ἀποτέλεσμα.

(59) Σὰ « ρεαλιστικὴ πολιτικὴ » χαρακτηρίζαν οἱ συγκαταριθοὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ Μπίσμαρκ, ἐννοώντας, πρὶν ἀπ' ὅλα, μιὰ ψυχρὴ συμφεροντολογικὴ πολιτικὴν.

(60) Στίς 5 Αὐγούστου τοῦ 1796 κλείστηκε στὸ Βερολίνο ἕνα μουσικὸν σύμφωνον ἀνάμεσα στὴν Πρωσία καὶ τὴ γαλλικὴν Δημοκρατίαν, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖον ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσίας, ἔναντι ἐδαφικῶν ἀποζημιώσεων, παραχώρησε στὴ Γαλλίαν τὸ δικαίωμα νὰ κατέχονται ἀπ' τὰ γαλλικὰ στρατεύματα ἐδάφη τῆς ἀριστε-

ρής δχθης τοῦ Ρήνου, πού τὸ μεγαλύτερό τους μέρος ἀνήκε παλιότερα στὰ γερμανικά πριγκιπάτα τῆς αὐτοκρατορίας. Κατὰ τὸν διακανονισμό τῶν ἐδαφικῶν διαφορῶν ἀπὸ τὴν Αὐτοκρατορική 'Αντιπροσωπεία πού ἐνεργοῦσε κατ' ἐντολή τοῦ Ναπολέοντα (βλπ. σμμ. 42), ἡ Πρωσία πῆρε σὰν ἀποζημίωση τὸ αἰωνόβιο Bistum Münster καὶ μερικές ἄλλες κτήσεις στὴ Δυτικὴ Γερμανία.

(61) Στὴν τρίτη ἀντιγαλλικὴ Συμμαχία, πού σχηματίστηκε στὰ 1805, συμμετεῖχαν ἡ Ἀγγλία, ἡ Αὐστρία, ἡ Ρωσία, ἡ Σουηδία καὶ τὸ Βασίλειο τῆς Νεάπολης. Ἡ Πρωσία εἶχε κηρυχθεῖ οὐδέτερη καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἀρνιόταν τὴ συμμετοχὴ της στὴ Συμμαχία. Τὸ Νοέμβρη τοῦ 1805, ἡ Πρωσία ἔκλεισε σὲ Πότσδαμ μιὰ συμφωνία μὲ τὴ Ρωσία, πού σύμφωνα μ' αὐτὴ ὑποχρεωνόταν νὰ ἐγεί στον πόλεμο κατὰ τοῦ Ναπολέοντα, σὲ περίπτωση πού οἱ προσπάθειές της στὴ μισολάβηση μεταξὺ Γαλλίας καὶ τῆς Τρίτης Συμμαχίας θ' ἀπορρίπτονταν. Στις 15 τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1805 ἡ Πρωσία ἔκλεισε ὡστόσο μιὰ συμφωνία μὲ τὴ Γαλλία, πού εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα, μὲ ἀνταλλαγὴ μικρῶν ἐδαφικῶν παραχωρήσεων σὲ Ρήνο καὶ σ' ἄλλα μέρη, νὰ πᾶρει στὴν κατοχὴ της τὸ πριγκιπάτο τοῦ Ἀνοθέρου. Ὅταν ὁ Ναπολέοντας μετὰ τὴ νίκη του κατὰ τῆς τρίτης Συμμαχίας ἐγκαθίδρυσε τὴν ἡγεμονία τῆς Γαλλίας στὴ δυτικὴ καὶ νότια Γερμανία, ἡ Πρωσία ἀναγκάστηκε, τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1806, νὰ προσχωρήσει στον πόλεμο ἐναντία στὴ Γαλλία τοῦ Ναπολέοντα, σὲ πλευρὸ τῆς τέταρτης Συμμαχίας (Ἀγγλία, Ρωσία, Πρωσία, Σουηδία). Στις 14 τοῦ Ὀχτώβρη τοῦ 1806 ὁ πρωσικὸς στρατὸς κατατροπώθηκε στὴ διπλὴ μάχη τῆς Ἰένας καὶ τῆς Ἄουερστεντ.

(62) Ἡ τ ε λ ω ν ε ι α κ ῆ ἔ ν ω σ η συγκροτήθηκε ὀριστικὰ στὰ 1834 κάτω ἀπ' τὴν ἡγεσία τῆς Πρωσίας. Ἡ Πρωσία πέτυχε ἀπ' τὸ 1819 καὶ μόνο νὰ κλείσει μὲ μερικά μικρότερα γερμανικά κράτη — τὸ μεγαλύτερο ἦταν τοῦ Χέσεν - Ντάρμστατ — τελωνειακὰς συμφωνίες. Ἡ τελωνειακὴ ἔνωση ἀποτελοῦσε μιὰν οἰκονομικὴ ἐνοποίηση τῶν ξεχωριστῶν γερμανικῶν κρατῶν κάτω ἀπ' τὴν πρωσικὴ ἡγεμονία, γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῶν ἐσωτερικῶν τελωνειακῶν φραγμῶν καὶ γιὰ ἕναν κοινὸ διακανονισμό τῶν τελωνειακῶν συνόρων. Ἡ τελωνειακὴ αὐτὴ ἔνωση περιλάμβανε θαυμαία ἐλα τὰ γερμανικά κράτη, ἐκτὸς τῆς Αὐστρίας, τίς ἐλεύθερες ὁμοσπονδιακὰς πόλεις (Λύμπεκ, Ἀμβούργο, Βρέμη) καὶ μερικά μικρότερα βορειογερμανικά κράτη. Ἡ δημιουργία τῆς τελωνειακῆς ἔνωσης, πού ἦταν πρὸς τὸ συμφέρον μιᾶς πανγερμανικῆς ἀγορᾶς, συνέβαλε οὐσιαστικὰ στὴν πολιτικὴ ἐνοποίηση τῆς Γερμανίας πού συντελέστηκε στὰ 1871.

(63) « Έκπολιτιστικός αγώνας » — πλατιά διαδομένος χαρακτηρισμός, που προερχόταν απ' τους άστούς φιλελεύθερους, και που άφορούσε τὰ μέτρα που εφαρμόστηκαν απ' την κυβέρνηση του Μπίσμαρκ στην έβδομη δεκαετία του 19ου αιώνα κάτω από το σύνθημα τής πάλης για μιὰ λαϊκή κουλτούρα. Τὰ μέτρα αυτά στρέφονταν κατά τής άγίας καθολικής εκκλησίας και του κόμματος του Κέντρου, που υποστήριζαν τις χωριστικές και αντιπρωσικές τάσεις των γαιοκτημόνων, τής άστικής τάξης και κατά ένα μέρος και τής άγροτιάς σ' όλες τις καθολικές περιοχές τής Πρωσίας και στα νοτιοδυτικογερμανικά κράτη. Τόν άγώνα αυτό κατά του καθολικισμού χρησιμοποίησε σάν πρόσχημα ή κυβέρνηση του Μπίσμαρκ για νά δυναμώσει την έθνική καταπίεση στα πολωνικά έδάφη, που είχαν πέσει κάτω απ' την πρωσική κυριαρχία. Ταυτόχρονα όμως ή πολιτική αυτή του Μπίσμαρκ, τής έξαψης δηλαδή των θρησκευτικών παθών, άποσκοπούσε ν' άποτραβήξει τους έργάτες απ' την ταξική πάλη. Στις άρχές τής δγδοης δεκαετίας, μπροστά στην ανάπτυξη του έργατικού κινήματος, ο Μπίσμαρκ κατάργησε το μεγαλύτερο μέρος αυτών των μέτρων, για νά συσπειρώσει περισσότερο τις αντιδραστικές δυνάμεις.

(64) 'Ο Ένγκελς έχει υπόψη τους Φιλελεύθερους έκείνους, που ζητούσαν τή μετατροπή τής Γερμανίας σ' ένα ομόσπονδο Κράτος, παρόμοιο με εκείνο τής χωρισμένης σέ αυτόνομα καντόνια Έλβετίας.

(65) Τò τραγούδι τής βαρώνης φόν Φίσερινγκ πρωτοεμφανίστηκε τò 1845 σάν παρωδιά για τò «Heiliger Rock» στο Τρίρ, όπου τὰ χρόνια εκείνα γίνονταν ταξίδια προσκυνητών. Έχει δημοσιευτεί στο βιβλίο: «Ιστορικά λαϊκά τραγούδια τής εποχής του 1756 ως 1871», τόμ. 2.

(66) Τò τραγούδι του δήμαρχου Τσέχ πρωτοτραγουδήθηκε τò 1844. 'Ο Τσέχ, που ως τò 1841 ήταν δήμαρχος στο Στόρκο, στις 26 του 'Ιούλη του 1844, είχε ρίξει δυò πυροβολισμούς κατά του Φρειδερίκου Γουλιέλμου του IVου, που όμως αστόχησαν. Έχει δημοσιευτεί στο βιβλίο: «Ιστορικά λαϊκά τραγούδια τής εποχής του 1756 ως 1871», τόμ. 2ος.

(67) Τò Νοέμβρη - Δεκέμβρη του 1848 έγινε στην Πρωσία άντεπαναστατικό πραξικόπημα, που έγκαινίασε την περίοδο τής αντίδρασης. Τήν πρώτη του Νοέμβρη του 1848 ήρθε στην έξουσία ή άνοιχτά άντεπαναστατική κυβέρνηση των Μπράντενμπουργκ - Μάντουφελ. Στις 9 του Ναέμβρη του 1848 γνωστο-

ποιήθηκε: πρὸς τὴν πρωσικὴ ἔθνοσυνέλευση ἔνα «ὑψίστο μήνυμα» τοῦ βασιλιᾶ, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο διατασσόταν ἡ ἀναβολὴ τῆς σύγκλησης τῆς ἔθνοσυνέλευσης καὶ ἡ μετάθεσί της ἀπ' τὸ Βερολίνο στὴν ἐπαρχιακὴ πολιτειοῦλα τοῦ Μπράντενμπουργκ. Ἡ πλειοψηφία τῶν μελῶν τῆς ἔθνοσυνέλευσης διαλύθηκε βίαια στὶς 15 τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1848 ἀπ' τὸ στρατὸ τοῦ στρατηγοῦ Βράνγκελ. Τὸ πραξικόπημα τέλειωσε μὲ τὴ διάλυση τῆς πρωσικῆς Ἐθνοσυνέλευσης στὶς 5 τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1848 καὶ τὴ δημοσίευση τοῦ λεγόμενου «ὑπαγορευμένου Συντάγματος». Μὲ τὸ Σύνταγμα αὐτὸ καθιερώθηκε τὸ σύστημα τῶν δύο Βουλῶν. Ὁ βασιλιάς εἶχε τὸ δικαίωμα ν' ἀπορρίπτει τοὺς νόμους πού ψηφίζονταν ἀπ' τὶς Βουλὲς ἢ νὰ ἀναθεορεῖ μεμονωμένα ἄρθρα τοῦ ἴδιου τοῦ Συντάγματος. Τὸ Σύνταγμα αὐτὸ περιεῖχε ὡστόσο ἀκόμα ὀρισμένες δημοκρατικὲς καταχτήσεις, ἰδιαίτερα τὴν κατάχτηση τοῦ γενικοῦ ἐκλογικοῦ δικαίουματος. Στὰ τέλη τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1849 ὁ Φρειδερίκος Γουλιέλμος διάλυσε τὴ Δεύτερη Βουλὴ, πού εἶχε ἐκλογισθῆ με βάση τὸ ὑπαγορευμένο Σύνταγμα, καὶ στὶς 30 τοῦ Μάη τοῦ 1849 κατάρτισε ἕνα νέο ἐκλογικὸ νόμο μὲ τὸν ὅποιο καθιερωνόταν τὸ ταξικὸ ἐκλογικὸ σύστημα τῶν τριῶν τάξεων. Τὸ σύστημα αὐτὸ βασιζόταν σὲ μιὰ ὑψηλὴ περιουσιακὴ βαθμίδα καὶ ἀνίστη ἐκπροσώπηση τῶν διάφορων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ. Στηριγμένος στὴ δουλόπρετη πλειοψηφία τοῦ νέου κοινοβουλίου, ὁ Πρῶτος βασιλιάς πέτυχε τὴν ψήφιση ἑνὸς ἀκόμα ἀντιδραστικότερου Συντάγματος, πού τέθηκε σὲ ἰσχὺ στὶς 31 τοῦ Γενάρη τοῦ 1850. Ἡ Πρώτη Βουλὴ (Herrenhaus) πού ἀποτελοῦσαν κυρίως ἀπὸ ἀντιπροσώπους τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν, ἐξακολούθησε νὰ ὑπάρχει. Τὸ Σύνταγμα ἔδινε τὸ δικαίωμα στὴν κυβέρνηση νὰ θέτει σὲ λειτουργία ἑκτακτα δικαστήρια γιὰ ὑποθέσεις ἐσχάτης προδοσίας. Τὸ Νοέμβρη τοῦ 1850, στὴ θέση τῆς κυβέρνησης Μπράντενμπουργκ - Μάντουφελ σχηματίστηκε ἡ κυβέρνηση Μάντουφελ, κάτω ἀπ' τὴν ὁποία συνεχίστηκε, ὡς τὸ Νοέμβρη τοῦ 1858 ἡ περίοδος τῆς πῶ ἀντιδραστικῆς πολιτικῆς στὴν Πρωσία.

(68) Ἐξαιτίας τῆς ἀνιάτης φρενοδράβειας τοῦ Πρώτου βασιλιᾶ Φρειδερίκου Γουλιέλμου τοῦ IVου, ὀνομάστηκε ἀναπληρωτῆς του, τὸ 1857, ὁ ἀδερφός του πρίγκιπας Γουλιέλμος τῆς Πρωσίας καὶ τὸν Ὀχτώβρη τοῦ 1858 πῆρε τὴ θέση του ὡς ἀντιβασιλιάς. (Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Φρειδερίκου Γουλιέλμου τοῦ IVου, τὸ Γενάρη τοῦ 1861, ὁ πρίγκιπας - ἀντιβασιλιάς ἔγινε βασιλιάς τῆς Πρωσίας μὲ τὸ ὄνομα Γουλιέλμος ὁ Iος). Τὸ 1858 ὁ πρίγκιπας - ἀντιβασιλιάς ἀπόλυσε τὴν κυβέρνηση Μάντουφελ καὶ ὀνόρισε κυβέρνηση, ἀπὸ μετροπαθεῖς φιλελευθέρους. Στὸν ἀστυ-

κό τύπο ή γραμμή αυτή χαιρετίστηκε κατά τρόπο υπερβολικό σά ν έ α ξ π ο χ ή. Στην πραγματικότητα ή πολιτική του Γουλιέλμου ύπηρετούσε αποκλειστικά και μόνο την έδραΐωση των θέσεων τής πρωσικής μοναρχίας και των γιουδγκερ. Η νέα εποχή προετοίμασε ούσιαστικά τή δικτατορία του Μπίσμαρκ, πού ήρθε στην έξουσία τό Σεπτέμβρι του 1862.

(69) Τò Φλεβάρη του 1860 ή άστικοφιλελεύθερη πλειοψηφία στην τοπική Βουλή (Landtag) τής Πρωσίας άρνήθηκε να ψηφίσει τό σχέδιο για τήν αναδιοργάνωση του στρατού, πού είχε υποβάλλει ό ύπουργός των στρατιωτικών Φόν Ρόν. Ωστόσο, άμέσως μετά ή κυβέρνηση έλαβε άπ' τήν άστική τάξη τήν έγκριση των χρηματικών μέσων «για τήν άνώτερη πολεμική έτοιμότητα και τήν ύψηλή μαχητικότητα του στρατεύματος», πράγμα πού σήμαινι: ότι άρχιζε να πραγματοποιείται ή αναδιοργάνωση πού σχεδιαζόταν. Τò Μάρτη του 1862 ή φιλελεύθερη πλειοψηφία τής Βουλής άρνήθηκε να ψηφίσει τις στρατιωτικές δαπάνες, γι' αυτό και ή κυβέρνηση διάλυσε τήν τοπική Βουλή και προκήρυξε νέες έκλογές. Στα τέλη του Σεπτέμβρη του 1862, έγινε ό σχεματισμός τής άντεπαναστατικής κυβέρνησης του Μπίσμαρκ, πού τον Οχτώβρη του ίδιου χρόνου διάλυσε έπανεπιλημμένα τήν τοπική Βουλή και άρχισε τήν αναδιοργάνωση του στρατεύματος, ξοδεύοντας γι' αυτή τ' άναγκαία χρηματικά μέσα χωρίς τήν έγκριση τής τοπικής Βουλής. Τò ζήτημα τής αναδιοργάνωσης του πρωσικού στρατού στάθηκε άφορμή για τή λεγόμενη συνταγματική ρίξη άνάμεσα στην πρωσική κυβέρνηση και τή Βουλή, πού ξέσπασε μόλις τό 1866, όταν, μετά τή νίκη τής Πρωσίας κατά τής Αύστριας, ή άστική τάξη είχε συνθηκολογήσει μπροστά στο Μπίσμαρκ.

(70) Σύμφωνα με τις διατυπώσεις του πρωτοκόλλου του Λονδίνου για τήν άκεραιότητα τής δανικής μοναρχίας, — πού είχε ύπογραφτεί στις 8 του Μάη του 1852 άπ' τή Ρωσία, τήν Αύστρια, τήν Άγγλία, τή Γαλλία, τήν Πρωσία και τή Σουηδία από κοινού με εκπροσώπους τής Δανίας, — τό Δουκάτο του Χόλσταϊν παράμεινε στη γερμανική Όμοσπονδία και ένσωματώθηκε ταυτόχρονα στη Δανία. Τò Δουκάτο Σλέσβιγχ πέρασε στην κατοχή του βασιλείου τής Δανίας, διατηρόντας όρισμένα ιδιαίτερα δικαιώματα, πού ώστόσο δε γίνονταν σεβαστά άπ' τις κυρίαρχες τάξεις τής Δανίας. Οι τάξεις αυτές δέν παραιτιόνταν άπ' τις προσπάθειές τους να θέσουν τα δυο δουκάτα κάτω άπ' τήν πλήρη κυριαρχία τους. Η δανική κυβέρνηση δημοσίευσε τό 1855 ένα καταστατικό χάρτη, πού, σε αντίθεση με τό πρωτόκολλο του

Λονδίνου, απόκλειε τὰ δυὸ δουκάτα ἀπ' τὸ δικαίωμα τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ αὐτοδιοίκησης. Μόνο ὕστερα ἀπ' τὴν πίεση τῆς γερμανικῆς δημοσπονδιακῆς Βουλῆς ἢ δανικὴ κυβέρνησις ἐκδήλωσε τὴν ἐτοιμότητά της νὰ μὴν ἐφαρμόσει τὸν καταστατικὸν χάρτην τὸ Χόλσταϊν, μὲ τὸν ὄρον ὅτι τὸ Χόλσταϊν θὰ συμμετεῖχε ἐν στίς ἐθνικὰς δαπάναις. Τὸ Σλέσβιγκ παράμεινε ὡστόσο ὀλοκλήρωτικὰ ἐνωματωμένο πρὸς τὸ βασίλειον τῆς Δανίας. Στις 13 τοῦ Νοέμβριου τοῦ 1863 τὸ δανέζικον Κοινοβούλιον ψήφισε ἕνα νέον καταστατικὸν χάρτην, πρὸς κήρυξιν τὴν ὀλοσχερὴν ἐνωμάτωσιν τοῦ Σλέσβιγκ πρὸς τὴν Δανίαν.

(71) Ἡ Ἐθνικὴ Ἑνωσις (Nationalverein) ἱδρύθηκε στίς 15—16 τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1859 ἐν τῷ Φρανκφούρτῳ τοῦ Μάιν κατὰ τὸ συνέδριον τῶν ἀστῶν φιλελευθέρων τῶν γερμανικῶν Κρατῶν. Οἱ ὀργανωτῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Συνδέσμου, πρὸς ἐκπροσωποῦσαν τὰ συμφέροντα τῆς γερμανικῆς ἀστικῆς τάξεως, θέταν ὡς στόχον νὰ ἐνοποιήσουν ὀλόκληρην τὴν Γερμανίαν, μ' ἐξαιρέσει τὴν Αὐστρίαν, κάτω ἀπ' τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πρωσίας. Ὑστερα ἀπ' τὸν πρωσσοαυστριακὸν πόλεμον τοῦ 1866 καὶ τὴν συγχρότησιν τῆς βορειογερμανικῆς Ὁμοσπονδίας, ὁ σύνδεσμος κήρυξε τὴν αὐτοδιάλυσήν του τὸν Νοέμβριον τοῦ 1867.

(72) Ἐπαιγμὸς πρὸς τὸ βιβλίον τοῦ Λουδοβίκου Ναπολέοντα «Des idées napoléoniennes», πρὸς εἶχιν ἐκδοθεῖ τὸ 1839 ἐν Παρίσι.

(73) Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐθνικοαπελευθερωτικῆς ἐξέγερσης ἐν τῷ Πολωνίᾳ, μὲ παρακίνησιν τοῦ Μπίσμαρκ ὑπογράφηκε στίς 8 τοῦ Φλεβάρου τοῦ 1863 ἐν τῷ Σάν Πέτερσμπουργκ μιὰ συμφωνία ἀπ' τὸν ῥώσον ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν Κόρσακοφ καὶ τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς πρωσικῆς κυβέρνησεως στρατηγὸν φὸν Ἄλβενσλεμπεν. Ἡ συμφωνία πρόβλεπε κοινὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τοῦ ἐξεγερμένου καὶ παραχωροῦσε ἐν τῷ στρατεύματι τὸ δικαίωμα νὰ καταδιώκουν τοὺς ἐξεγερμένους περὶ τὰς ἀκόμα καὶ τὰ σύνορα. Πρὸ τοῦ ἀκόμα ὑπογραφεῖ ἢ συμφωνία, πρωσικὰ στρατεύματα κατέλαβαν τὰ σύνορα, γὰρ νὰ παρεμποδίσουν τὸ πέρασμα τῶν ἐξεγερμένων πρὸς τὸ πρωσικὸν ἔδαφος. Ἐν καὶ ἡ συμφωνία δὲν ἐπικυρώθηκε, τὸ κλείσιμόν της βόηθησε ἐν μεγάλῳ βαθμῷ τὴν τσαρικήν κυβέρνησιν ἐν τῷ καταστολῇ τῆς πολωνικῆς ἐξέγερσης.

(74) Ἡ Αὐστρία ἐπαιξε ἕναν ἀντεπαναστατικὸν ρόλον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ πολέμου τοῦ Σλέσβιγκ - Χόλ-

σταίν ενάντια στη Δανία τὸ 1848—1850. Σ' αὐτὸ τὸν πόλεμο ἐπενέθηκαν στὸ πλευρὸ τῶν ἐξεγερμένων ἡ Πρωσία καὶ ἄλλα κράτη τῆς γερμανικῆς Ὀμοσπονδίας (βλέπε σημ. 28). Ἡ Αὐστρία ὑποστήριξε μαζί με ἄλλες εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις τὴ δανικὴ μοναρχία, ἐξαναγκάζοντας τὴν Πρωσία τὸν Ἰούλιον τοῦ 1850 νὰ κλείσει εἰρήνην μετὰ τὴ Δανία ἀφοῦ ὁ στρατὸς τοῦ Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν εἶχε ὑποστῆ βαριὰς ἡττας. Τὸ χειμῶνα τοῦ 1850) 51 στάλθηκαν μετὰ παρακίνηση τῆς Αὐστρίας αὐστριακὰ καὶ πρωσι- κὰ στρατεύματα στὸ Χόλσταϊν, γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν ἀφοπλισμὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν.

(75) Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Δανοῦ βασιλεῖα Φρειδερίκου τοῦ VIIου, ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Πρωσία στείλαν στίς 16 τοῦ Γενάρη τοῦ 1864 ἕνα τελεσίγραφο στὴ δανικὴ κυβέρνησι καὶ τῆς ζητοῦσαν νὰ καταργῆσιν τὸν καταστατικὸν χάρτην τοῦ 1863, σύμφωνα μετὰ τὸν ὅποιον διακηρυχόνταν ἡ πλήρης ἐνσωμάτωσις τοῦ Σλέσβιγκ στὴ Δανία. Ἡ Δανία ἀπόρριψε τὸ τελεσίγραφο, πράγμα πού εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου, ὃ ὅποιος τέλειωσε μετὰ τὴν ἡττα τοῦ δανικοῦ στρατοῦ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1864. Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ρωσία τήρησαν σ' ἄλη τὴ διάρκειαν τοῦ πολέμου εὐμενὴ οὐδε- τερότητα ἀπέναντι στὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Πρωσίαν. Στὴ συνθήκην εἰρήνης, πού κλείσθηκε στὴ Βιέννη στίς 30 τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1864, τὸ Σλέσβιγκ καὶ τὸ Χόλσταϊν κηρύχθησαν κοινὴ κτήσις τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Πρωσίας καὶ ὕστερα ἀπ' τὸν πρωσοαυστρι- ἀκὸν πόλεμον τοῦ 1865 ἐνσωματώθηκαν στὴν Πρωσίαν.

(76) Τὸ πρῶτόκολλον τῆς Βαρσοβίας τῆς 5ης τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1851, πού εἶχε ὑπογραφῆ ἀπ' τὴ Ρωσίαν καὶ τὴ Δανίαν, καθὼς καὶ τὸ πρῶτόκολλον τοῦ Λονδίνου τῆς 8 τοῦ Μάη τοῦ 1852 (βλέπε σημ. 70) καθόρι- σαν τὸ καθεστῶς τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου σὲ σχέση μετὰ τίς κτήσεις τοῦ δανικοῦ στέμματος, συμπεριλαμβανόμενων καὶ τῶν δουκάτων Σλέσβιγκ καὶ Χόλσταϊν.

(77) Ἐκστρατεία τοῦ Μεξικοῦ (1861—1867): Ἐνοπλὴ ἐπέμβασις τῆς Γαλλίας (στὴν ἀρχὴν μαζί μετὰ τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν) στὸ Μεξικόν, μετὰ σκοπὸν τὴν καταστολὴν τῆς μεξικανικῆς ἐπανάστασις καὶ τὴ μετατροπὴν τοῦ Μεξικοῦ σὲ ἀποικίαν τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Πέρα ἀπ' αὐτὸ οἱ ἐπεμβασίαι θέλαν νὰ χρησιμοποιοῦσαν τὸ Μεξικόν σὰ βάση ἐξόρμησις γιὰ τὴν ἐπέμβασίν τους στὸν ἀμερικανικὸ ἐμφύλιον πόλεμον καὶ τὴν ὑποστήριξιν τῶν δουλοχτητικῶν κρατῶν. Ἐν καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1863 οἱ Γάλλοι ἐπεμβασίαι πέτυχαν νὰ κατα-

λάβουν την πρωτεύουσα Μεξικό και το 1864 να ανακηρύξουν μία «αυτοκρατορία» με τον προστατευόμενο του Ναπολέοντα του ΙΙΙου, τον αυστριακό αρχιδούκα Μαξιμιλιανό ως μονάρχη, ωστόσο πάθαν μεγάλες ήττες από τον ήρωικά αγωνιζόμενο λαό. Το Μάρτη του 1867 η Γαλλία αναγκάστηκε ν' αποσύρει τα στρατεύματά της απ' το Μεξικό. Η μεξικανική έκστρατεία στοίχισε τεράστια χρηματικά ποσά στη Γαλλία και ζημίωσε πολύ τη Δεύτερη Αυτοκρατορία.

(78) Το χαρακτηρισμό *ε ρ ο σ ε ρ δ ε ς χ α ρ ο υ μ ε ν ο ς π ό λ ε μ ο ς* χρησιμοποιεί για πρώτη φορά ο αντιδραστικός ιστορικός και δημοσιολόγος Χάριχ Λέο τον Ιούνη του 1863 στο φύλλο 61 της εφημερίδας «Volksblatt für Stadt und Land». Ο χαρακτηρισμός αυτός χρησιμοποιήθηκε στα επόμενα χρόνια και με милитаристικό και σωβινιστικό πνεύμα.

(79) Το Σύνταγμα της βορειογερμανικής Όμοσπονδίας, στην οποία ανήκαν 19 κράτη και 3 ελεύθερες πόλεις, επικυρώθηκε στις 17 του Απρίλη του 1867 απ' τη συντακτική Βουλή της βορειογερμανικής Όμοσπονδίας. Το Σύνταγμα εξασφάλιζε στην Πρωσία την πρωτοκαθεδρία. Ο βασιλιάς της Πρωσίας ανακηρύχθηκε πρόεδρος της Όμοσπονδίας και αρχιστράτηγος του όμοσπονδιακού στρατού. Σ' αυτόν ανατέθηκε και η εξωτερική πολιτική. Οι νομοθετικές εξουσίες του Ράιχσταγκ της βορειογερμανικής Όμοσπονδίας, που είχε εκλεγεί με βάση το γενικό εκλογικό δικαίωμα, ήταν στο έπακρο περιορισμένες. Οι νόμοι που ψήφιζε τίθονταν σε ισχύ μονάχα ύστερ' από έγκριση του αντιδραστικού στη σύνθεσή του όμοσπονδιακού Συμβουλίου και επικύρωσή τους από τον πρόεδρο. Το Σύνταγμα της βορειογερμανικής Όμοσπονδίας χρησιμοποιήθηκε αργότερα ως βάση για το Σύνταγμα του γερμανικού Ράιχ. Η Σαξωνία, που συμμετείχε στον πρωσοαυστριακό πόλεμο του 1866 στο πλευρό της Αυστρίας, μετά τον τερματισμό του πολέμου αναγκάστηκε να προσχωρήσει στη βορειογερμανική Όμοσπονδία και να αναγνωρίσει το Σύνταγμά της.

(80) Έδω πρόκειται για τη διπλωματική προετοιμασία του πρωσοαυστριακού πολέμου του 1866 απ' τον Μπίσμαρκ. Στις αρχές του Μάρτη του 1866 ο φόν ντερ Γκόλτς κατόρθωσε να παρακινήσει τον Ναπολέοντα τον ΙΙΙο, να προει στη δήλωση, ότι, σε περίπτωση πολέμου με την Αυστρία θα τηρούσε ευμενή ουδέτερότητα απέναντι στην Πρωσία και θα υποστήριζε τις αξιώσεις της Πρωσίας για τον ηγεμονικό ρόλο της κατά την ενοποίηση των βορειογερμανικών κρατών χωρίς ανταλλάγματα προς όφελος

της Γαλλίας. Τόν ίδιο καιρό ὁ Μπίσμαρκ ἔκανε στό Βερολίνο διαπραγματεύσεις μέ τόν ἰταλό στρατηγὸ Γκοδόνε γιὰ μιὰ ἀπὸ κοινοῦ ἐνέργεια τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Πρωσίας σ' ἓναν πόλεμο κατὰ τῆς Αὐστρίας. Ὁ Μπίσμαρκ, πού ὑπολόγιζε ὅτι τὸ περιεχόμενο τῆς συνομιλίας του μέ τὸν Γκοδόνε θὰ γινόταν γνωστὸ στὸν Ναπολέοντα τὸν IIIον, στὶς συνομιλίες του αὐτὲς ἄφησε νὰ καταλάβουν ὅτι δὲν εἶχε καμιὰ ἀντίρρηση νὰ παραχωρήσει στὴ Γαλλία τὰ γερμανικὰ ἐδάφη μεταξὺ Ρήνου καὶ Μοζέλα, ἀν ἡ Γαλλία ἄφηνε ἀνοιχτὸ τὸ δρόμο γιὰ τὸ κλείσιμο μιᾶς πρωσο - ἰταλικῆς συμμαχίας ἐνάντια στὴν Αὐστρία. Οἱ διαπραγματεύσεις μέ τὸν Γκοδόνε τερματίστηκαν στὶς 8 τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1866 ἐν ἑκείνῃ μιᾶς μυστικῆς συνθήκης ἐπιθετικῆς καὶ ἀμυντικῆς συμμαχίας μεταξὺ Πρωσίας καὶ Ἰταλίας. Τὸ σύμφωνο πρόβλεπε, σὲ περίπτωση νίκης κατὰ τῆς Αὐστρίας, τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Βενετίας στὴν Ἰταλία.

(81) Γερμανικὸς ἐμφύλιος πόλεμος τοῦ 1866: Στὸν πρωσοαυστριακὸ πόλεμο τοῦ 1866 πῆραν μέρος στὸ πλευρὸ τῆς Αὐστρίας, ἡ Σαξωνία, τὸ Ἀνόβερο, ἡ Βουαρία, ἡ Βάδη, ἡ Βίρτεμπεργκ, τὸ Κούρχεσεν, τὸ Χέσσην - Ντάρμστατ καὶ ἄλλα μέλη - κράτη τῆς γερμανικῆς Ὁμοσπονδίας. Στὸ πλευρὸ τῆς Πρωσίας στάθηκαν τὸ Μέκλενμπουργκ, τὸ Ὀλτενμπουργκ καὶ μερικὰ ἄλλα βορειο - γερμανικὰ κράτη καὶ τρεῖς ἐλεύθερες πόλεις.

(82) Τὸν Ἰούνη τοῦ 1866 ἡ Αὐστρία διαμαρτυρήθηκε στὴν ὀμοσπονδιακὴ Βουλὴ, ὅτι ἡ Πρωσία παραβίασε τὸ σύμφωνο γιὰ τὴν κοινὴ διοίκηση τῶν δουκάτων Σλέσβιχ καὶ Χόλσταϊν. Ὁ Μπίσμαρκ ἀρνήθηκε νὰ ὑποταχθεῖ στὴν ἀπόφαση τῆς ὀμοσπονδιακῆς Βουλῆς, πού μέ πρόταση τῆς Αὐστρίας κήρυξε τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Πρωσίας. Οἱ στρατιωτικὲς ἐπιτυχίες τῆς Πρωσίας ἀνάγκασαν τὴν ὀμοσπονδιακὴ Βουλὴ, στὴν πορεία τοῦ πολέμου, νὰ μεταφέρει τὴν ἔδρα τῆς ἀπ' τὴ Φρανκφούρτη τοῦ Μάιν στὸ Ἄουγκσμπουργκ καὶ στὶς 24 Αὐγούστου τοῦ 1866 νὰ διακόψῃ τίς ἐργασίες τῆς.

(83) Τὸ πλήρες κείμενο τοῦ «Διαγγέλματος πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ ἐνδόξου βασιλείου τῆς Βοημίας», βλεπε στὸ «Königlich Preussischen Staats - Anzeiger», Βερολίνο, 11 τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1866.

(84) Ὁ Ἐγγελεὺς ὑπαινίσσεται τίς ἀκόλουθες ἐνέργειες τῆς κυβέρνησης τοῦ Μπίσμαρκ σὲ σχέση μετὰ τὸν πρωσο - αὐστριακὸ πόλεμο τοῦ 1866:

Στις 8 του Ἀπριλίου τοῦ 1865 ἡ Πρωσία καὶ ἡ Ἰταλία κλείνουν μιὰ μουσικὴ συμφωνία μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἰταλία ὑποχρεώνεται νὰ κηρύξει τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Αὐστρίας, σὲ περίπτωσιν ποῦ ἡ Πρωσία κατὰ τὴν περίοδον τῶν τριῶν προσηχῶν μηνῶν θ' ἀρχίζει πολεμικὰ ἐπιχειρήσεις ἐναντία στὴν Αὐστρία.

Τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1885 ἀνάμεσα στὸν Μπίσμαρκ καὶ τὸν Ναπολέοντα τὸν 110, καὶ τὸ Μάρτην τοῦ 1866 ἀνάμεσα στὸν Πρῶσο πρεσβευτὴ κόμη φὸν Γκόλτς καὶ τὸν Ναπολέοντα, γίναν συνομιλίαι ἀπ' τὰς ὁποίας ὁ Μπίσμαρκ προσπαθεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν οὐδετερότητα τῆς Γαλλίας στὸν προεομαζόμενον πόλεμον τῆς Πρωσίας καὶ νὰ δημιουργήσῃ στὸν Ναπολέοντα τὸν 110 τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ πόλεμος θὰ ἦταν ἐξαντλητικὸς γιὰ τὴν Πρωσία. Παράλληλα ἐβαζε κατὰ ἀδέσμευτον τρόπο τὴν προοπτικὴν γιὰ τὴ δυνατότητα ἐδαφικῶν παραχωρήσεων πρὸς τὴ Γαλλίαν σὲ ἔαρος τοῦ Βελγίου καὶ τοῦ Λουξεμβούργου καθὼς καὶ γιὰ μερικὰς πρωσικὰς χτήσεις στὸ Ρήνο.

Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1866 συγκροτεῖται στὴ Σιλεσία μιὰ λεγεῶνα ἀπὸ Οὐγγυροὺς στρατιῶτες, ποῦ ἔχον ὑπηρετήσῃ στὸν αὐστριακὸ στρατὸ καὶ στὴν πορεία τοῦ πολέμου εἶχαν αἰχμαλωτίσῃ ἀπ' τοὺς Πρῶσους. Αὕτῃ ἡ λεγεῶνα μπαίνει κάτω ἀπ' τὴ διοίκηση τοῦ Οὐγγυροῦ στρατηγοῦ Κλάπκα καὶ ἄλλων Οὐγγυρῶν ἀξιωματικῶν, ποῦ εἶχαν πάρει μέρος στὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1848—49, ἰδιαιτέρα τῶν ἐξορίστων ποῦ εἶχαν ἐπιστρέφῃ τὸν καιρὸ αὐτὸ στὴν Πρωσίαν μὲ σκοπὸ νὰ συμμετάσχουν στὸν πόλεμον. Ἡ λεγεῶνα περνᾷ τὰ οὐγγρικά σύνορα, γυρίζει ὡστόσο σύντομα πίσω στὴ Σιλεσίαν καὶ διαλύεται ὕστερα ἐξαιτίας τοῦ τερματισμοῦ τοῦ πολέμου.

Τὴν προσάρτησιν τοῦ βασιλείου τοῦ Ἀνοβέρου, τοῦ πριγκιπάτου Χέσσην - Κάσσελ, τοῦ δουκάτου Νάσσαου καὶ τῆς ἐλεύθερης πόλεως τῆς Φρανκφούρτης τοῦ Μάιν, ποῦ εἶχαν πάρει μέρος στὸν πόλεμον στὸ πλεῦρον τῆς Αὐστρίας, καὶ τὴν ἐνωματώσιν τους στὸ πρωσικὸ κράτος μὲ τὸ νόμον τῆς 20 τοῦ Σεπτέμβριου 1866.

(85) Τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1866 ἡ πρωσικὴ Βουλὴ μὲ 230 ψήφους ἐναντι 75, ψήφισε τὸ λεγόμενον σχέδιον ἀποζημίωσης, δηλαδὴ τὸ νομοσχέδιον ποῦ εἶχε ὑποβάλλῃ ὁ Μπίσμαρκ γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς Κυβέρνησιν ἀπ' τὴν εὐθύνην τῆς γιὰ τὴ χωρὶς προϋπολογισμὸν διοίκησην στὴ διάρκεια τῆς συνταγματικῆς ρήξιν (βλ. σημ. 69). Ἔτσι τερματίσθη ἡ συνταγματικὴ ρήξις μὲ τὴν πλήρη συνθηκολόγησιν τῆς ἀστικῆς ἀντιπολίτευσιν.

(86) Στὸ Κένιγγχερτς — κοντὰ στὸ χωριὸ Σάντοβα — δόθηκε στὶς 3 τοῦ Ἰούλιου τοῦ 1866, ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη τοῦ

πρωσοαυστριακού πολέμου. Ἡ μάχη αὐτὴ τερματίστηκε μὲ τὴν δλοκληρωτικὴν ἤττα τοῦ αὐστριακοῦ στρατοῦ.

(87) «The Manchester Guardian» — ἀγγλικὴ ἐφημερίδα, ὄργανο τῶν ὁπαδῶν τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου (Free - traders), ἀργότερα ὄργανο τοῦ Φιλελεύθερου Κόμματος, ποῦ ἐκδίδεται ἀπ' τὸ 1821 στὸ Μάντσεστερ.

(88) Τελωνειακὸ κοινοβούλιο. — τὸ ἀνώτατο ἔργασι τῆς τελωνειακῆς Ἐνώσεως ποῦ σχηματίστηκε τὸ 1866 καὶ ἀνασχηματίστηκε ὕστερ' ἀπ' τὸν πόλεμο τοῦ 1866 μὲ συμφωνία ποῦ κλείστηκε στὶς 8 τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1867 ἀνάμεσα στὴν Πρωσία καὶ τὰ νοτιογερμανικὰ Κράτη. Τὸ τελωνειακὸ κοινοβούλιο ἀποτελιόταν ἀπὸ μέλη τοῦ βορειογερμανικοῦ Ράιχσταγ καὶ ἀπὸ βουλευτὲς τῆς Βαυαρίας, τῆς Βάδης, τῆς Βυρτεμβέργης καὶ τοῦ Χέσσην. Τὸ κοινοβούλιο αὐτὸ ὄφειλε ν' ἀσχολεῖται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο μὲ ζητήματα ἐμπορικῆς καὶ τελωνειακῆς πολιτικῆς· ἀντίθετα ὁ Μπίσμαρκ ἀποσκοποῦσε νὰ διευρύνει τὶς ἀρμοδιότητες αὐτοῦ τοῦ ὄργανου σὲ πολιτικὰ ζητήματα. Σχόνταψε ὁμως στὴ σκληρὴ ἀντίσταση τῶν ἐκπροσώπων τῆς νότιας Γερμανίας.

(89) Γραμμὴ Μάιν — Σύνορο ἀνάμεσα στὴ βορειογερμανικὴ Ὀμοσπονδία καὶ τὰ νοτιογερμανικὰ Κράτη.

(90) Οἱ Λουξεμβούργιοι Γερμανοὶ αὐτοκράτορες (αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας τοῦ Λουξεμβούργου), ποῦ πρωταρχικὰ εἶχαν στὴ δικαιοδοσία τους μόνο τὴ μικρὴ κομητεία τοῦ Λουξεμβούργου· κατεῖχαν μὲ διακοπὲς ἀπ' τὸ 1308 ὡς τὸ 1437 τὸ θρόνο τῆς Ἀγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους. Ταυτόχρονα ἡ Δυναστεία αὐτὴ εἶχε δικὸ τῆς τὸ τσέχικο στέμμα καὶ ἀπ' τὸ 1437 καὶ τὸ οὐγγρικόν.

(91) Ὑστερ' ἀπ' τὴ Συνθήκη ποῦ κλείστηκε στὶς 3 τοῦ Ὀκτώβρη τοῦ 1866 στὴ Βιέννη ἀνάμεσα στὴν Αὐστρία καὶ στὴν Ἰταλία, ἀποδόθηκε ἡ Βενετία στὴν Ἰταλία. Ἡ Ἰταλία στὸν πρωσοαυστριακὸν πόλεμο τοῦ 1866 εἶχε ταχθεῖ στὸ πλευρὸ τῆς Πρωσίας. Ὡστόσο, δὲν ἐκπληρώθηκαν οἱ ἀξιώσεις τῆς Ἰταλίας, ποῦ, σύμφωνα μ' αὐτές, ἔπρεπε νὰ τῆς ἀποδοθοῦν τὰ ἐδάφη τοῦ Νοτίου Τυρόλου καὶ τῆς Τερρέστης, ποῦ ἀνήκαν στὴν Αὐστρία.

(92) Μέτερνιχικὴ «γεωγραφικὴ ἔννοια» — ὁδρος «ἡ Ἰταλία εἶναι ἓνα γεωγραφικὸ ὄνομα» χρησιμοποίηθηκε στὶς 6 Αὐγούστου τοῦ 1847, σ' ἓνα μῆνυμα τοῦ αὐστριακοῦ καγκελάρου Μέτερνιχ πρὸς τὸν κόμητα Ἀπονί, πρεσβευτὴ τῆς Ἰταλίας στὸ Παρίσι. Τὸν ὄρο αὐτὸν ἀργότερα τὸν χρησιμοποίησε καὶ γιὰ τὴ Γερμανία.

(93) Ἡ Διὰ σκεψη τοῦ Λονδίνου τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Αὐστρίας, Ρωσίας, Πρωσίας, Γαλλίας, Ὀλλανδίας, Βελγίου καὶ Λουξεμβούργου γιὰ τὸ λουξεμβουργικὸ ζήτημα συνήλθε ἀπ' τὶς 7 ὡς τὶς 11 τοῦ Μάη τοῦ 1867 ὑπὸ τὴν προεδρίᾳ τοῦ Ἀγγλοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν. Τὸ σύμφωνο ποὺ ὑπογράφηκε στὶς 11 τοῦ Μάη διακήρυσσε τὴν οὐδετερότητα τοῦ Λουξεμβούργου. Ὁ τίτλος τοῦ Δούκα παρέμεινε, ὅπως καὶ παλιότερα, γιὰ τὸ βασίλειά τῶν Κάτω Χωρῶν. Τὴν οὐδετερότητα τοῦ Λουξεμβούργου ἐγγυόνταν οἱ δυνάμεις ποὺ ὑπέγραψαν τὸ σύμφωνο. Ἡ Πρωσία ἔπρεπε ἀνυπερθέτως ν' ἀποσύρει τὴ φρουρά της ἀπ' τὸ φρούριο Λουξεμβούργου καὶ ὁ Ναπολέοντας ὁ ἸΙΙος νὰ παραιτηθεῖ ἀπ' τὴν προσάρτηση τοῦ Λουξεμβούργου στὴ Γαλλία.

(94) Μαύρη συμμορία (Schwefelbande) — πρωτοεμφανίζεται σὰ χαρακτηρισμὸς ἐνὸς φοιτητικοῦ συνδέσμου στὸ πανεπιστήμιον τῆς Ίένας κατὰ τὴν δεκάτη δεκαετία τοῦ 18ου αἰῶνα, ποὺ ἔχε ἀποχτήσῃ κακόφημο ὄνομα ἐξαιτίας τῶν σκανδάλων ποὺ δημιουργοῦσαν τὰ μέλη του· ἀργότερα τὸ ὄνομα «μαύρη συμμορία» καθιερώθηκε σὰ γενικὸς χαρακτηρισμὸς γιὰ τὶς χαφιέδικες συμμορίες.

Ὁ γυδαῖος δημοκράτης καὶ βοναπαρτικὸς πράκτορας Κάρλ Φόκτ ἐξέδωσε τὸ 1859 τὸ συκοφαντικὸ βιβλίον: «Ἡ ἀγωγή μου ἐνάντια στὴν «Algemeine Zeitung»», ποὺ στρεφόταν ἐνάντια στὸν Μάρξ καὶ τοὺς καθοδηγούμενους ἀπ' αὐτὸν ἐπαναστάτες. Στὸ βιβλίον αὐτὸ ὁ Φόκτ, διαστρεβλώνοντας τὰ γεγονότα, ἀποκαλεῖ τὸν Μάρξ καὶ τοὺς ὁπαδοὺς του «μαύρη συμμορία», καὶ τοὺς παρουσιάζει σὰ μιὰ ἑταιρεία ποὺ ἀσχολεῖται μὲ θρώμικη πολιτικὴ. Στὴν πραγματικότητα κάτω ἀπ' τὸν ἀστεῖον χαρακτηρισμὸ «μαύρη συμμορία» ἦταν μιὰ ἀθῶα καὶ εὐθymη ἑταιρεία ποὺ δὲν εἶχε κανένα πολιτικὸ χαρακτήρα.

Ὁ Μάρξ κατάφερε στὸν Φόκτ ἕνα ἐξουθενωτικὸ χτύπημα μὲ τὸ παμφλέτο του «Ὁ κύριος Φόκτ», ποὺ ἔγραψε στὰ 1860 (βλ. Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ἐγγελς, Ἄπαντα, τόμ. 14, σελ. 381—686, τῆς γερμ. ἐκδόσεως, Dietz-Verlag-Berlin.), ἐνῶ σύγχρονα κατάρριπτε τὰ ψέμματα τοῦ Φόκτ σχετικὰ μὲ τὴ «μαύρη συμμορία».

(95) Στὶς μάχες στὸ Σ π ί χ ε ρ ν (Λωρραίνη) καὶ Β ἐ ρ τ (Ἀλσατία) στὶς 6 τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1870 κατατροπώθηκαν μερικὰ σώματα τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ ἀπ' τὰ γερμανικὰ στρατεύματα. Ἡ νίκη αὐτὴ στὶς ἀρχές τοῦ γερμανογαλλικοῦ πολέμου ἔδωσε τὴ δυνατότητα στὸ πρωσικὸ γενικὸ ἐπιτελεῖο νὰ διεξάγει καὶ ἄλλες ἐπιθετικὲς ἐπιχειρήσεις καὶ στὴν παραπέρα πο-

ρεία τοῦ πολέμου νὰ κατακερματίσει ἀκόμα περισσότερο τὸ γαλλικὸ στρατὸ καὶ νὰ συνρῖψει μεμονομένα τὰ τμήματά του.

(96) Στὴν περιοχή τοῦ Σεντάν ἔγινε τὴν 1 τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1870, μιά ἀπ' τὶς μεγαλύτερες μάχες τοῦ γερμανογαλλικοῦ πολέμου 1870—71· στὶς 2 τοῦ Σεπτέμβρη ὁ γαλλικὸς στρατὸς ἀναγκάστηκε νὰ συνθηκολογήσει, πράγμα ποῦ ἐπιτάχυνε τὴν κατάρρευση τῆς Δεύτερης Αὐτοκρατορίας.

(97) Ἐπανάσταση τῆς 4 ἡς τοῦ Σεπτεμβρίου — Ὄταν ἔφτασε στὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα ἡ εἰδηση γιὰ τὴν ἐκμηδενιστικὴ ἤττα τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ στὸ Σεντάν, ξέσπασε στὸ Παρίσι, στὶς 4 τοῦ Σεπτέμβρη μιὰ ἐπαναστατικὴ μαζικὴ ἐξέγερση. Τὸ καθεστῶς τῆς Δεύτερης Αὐτοκρατορίας κατάρρευσε καὶ ἀνακηρύχθηκε ἡ Δημοκρατία. Ὡστόσο, στὴ λεγόμενη κυβέρνησι τῆς ἐθνικῆς ἀμυνας, πλάι στοὺς μετριοπαθεῖς ρεπουμπλικάνους, κατέλαβαν ἀκόμα καὶ μοναρχικοὶ σπουδαία λειτουργήματα. Ἐπικεφαλῆς αὐτῆς τῆς κυβέρνησις ἦταν ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς τοῦ Παρισιοῦ Τροσύ. Ὁ ἀληθινὸς τῆς δυνάμεις ἐμπνευστὴς ἦταν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ὀρλεανικῆς οἰκίας τῶν μοναρχικῶν Θιέρσο, ποῦ ἀρχικὰ δὲν κατέχε κανένα ἐπίσημο κυβερνητικὸ ἀξίωμα. Ἡ κυβέρνησι τῆς ἐθνικῆς ἀμυνας καθοδηγῶταν στὴν πολιτικὴ τῆς ἀπ' τὶς συνθηκολόγους διαθέσεις τῆς γαλλικῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τῶν γαιοκτημόνων καὶ τὸ φόβο τους μπροστὰ στὶς λαϊκῆς μάζες καὶ «μετατράπηκε σὲ κυβέρνησι ἐθνικῆς προδοσίας» (βλ. Κ. Μάρξ - Φ. Ἐγγελς, Ἐπαντα, τόμ. 17, σελ. 577 τῆς γερμ. ἐκδοσις Dietz - Verlag - Berlin).

(98) Πρωσικὸ στρατιωτικὸ διάταγμα τοῦ 1813 — Στὶς 21 τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1813 δημοσιεύθηκε στὴν Πρωσία τὸ «διάταγμα γιὰ τὴν ἐθνοφρουρά», ποῦ πρόβλεπε τὴ συγκρότησι ἐθελοντικῶν τμημάτων. Τὰ τμήματα αὐτὰ δὲν ἔφεραν στρατιωτικὰς στολὰς καὶ προορίζονταν γιὰ τὴ διεξαγωγὴ πατριζάνικου πολέμου στὰ μετόπισθεν καὶ στὰ πλευρὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Ναπολέοντα. Ὁλοσ ὁ μάχιμος ἀρσενικὸς πληθυσμὸς ποῦ δὲν ἀνῆκε στὸ στρατὸ ὑποχρεωνόταν νὰ καταταχθεῖ στὰ τμήματα ἐφόδου τῆς ἐθνοφρουρῆς, δταν καλιόταν ὑπὸ τὰ ὄπλα. Γιὰ τὴ φρικαλέα μεταχείρησι τῶν γάλλων ἐλευθέρων σκοπευτῶν ἀπ' τὸν πρωσικὸ στρατὸ βλέπε τὴ σειρά τῶν ἀρθρῶν τοῦ Ἐγγελς «Γιὰ τὸν πόλεμο» (Κ. Μάρξ - Φ. Ἐγγελς, Ἐπαντα, τόμ. 17, σελ. 167—171 καὶ 203—207 τῆς γερμ. ἐκδοσις Dietz - Verlag - Berlin).

(99) Στὶς 15 τοῦ Γενάρη τοῦ 1871 στὸ Ἐρικουρτ (κοντὰ στὸ Μπέλφορντ), ἔγινε μιὰ μάχη ἀνάμεσα στὰ γερμανικὰ στρα-

τεύματα και τὸ γαλλικὸ ἀνατολικὸ στρατό, κάτω ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ Μπουρμπακί, πού κράτησε ὡς τις 17 τοῦ Γενάρη. Ὁ Μπουρμπακί εἶχε διεισδύσει στὴ νότια περιοχὴ τῶν Βοσγίων, γιὰ νὰ καταφέρει ἀπ' ἐκεῖ ἓνα πλευροκόπημα ἐναντία στὴν κύρια γραμμὴ ἐπικοινωνίας τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων πού πολιορκοῦσαν τὸ Παρίσι. Οἱ ἐπιθέσεις τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ ἀποκρούστηκαν ἀπ' τοὺς Γερμανούς· ὁ Μπουρμπακί μὲ τὸ στρατό του ἀναγκάστηκε, πιεζόμενος, νὰ ὑποχωρήσει ὡς τὰ ἐλβετικὰ σύνορα. Ὅταν τὰ πέρασε, τέθηκε ὑπὸ περιορισμὸ στὸ ἐλβετικὸ ἔδαφος. Κατὰ τὴ διάρκειά ἀκόμα τῆς ὑποχώρησης, στίς 28 τοῦ Γενάρη τοῦ 1871, ὑπογράφηκε ἀπ' τὸν ἐκπρόσωπο τῆς κυβέ- ρησης τῆς ἐθνικῆς ἀμυνας Ζύλ Φάβρ, ἡ συνθήκη μὲ τὸν Μπί- σμαρκ γιὰ τὴν ἀνακωχὴ καὶ τὴ συνθηκολόγηση τοῦ Παρισιοῦ.

(100) Ὑστερα ἀπ' τὴ νικηφόρα λαϊκὴ ἐξέγερση στίς 18 τοῦ Μάρτη τοῦ 1838 στὸ Βερολίνο, οἱ ἐξεγερμένοι ἀνάγκασαν τὸ βασιλεῖα Φρειδερίκο Γουλιέλμο τὸν IVο τὸ πρωὶ τῆς 19 τοῦ Μάρτη, νὰ γονατίσει ἀσκεπῆς μπροστὰ στοὺς μαχητὲς πού εἶχαν πέσει πάνω στὰ ὁδοφράγματα.

(101) Ὑστερ' ἀπ' τὸ κλείσιμό τῆς συνθήκης γιὰ τὴν ἀνα- κωχὴ καὶ τὴ συνθηκολόγηση τοῦ Παρισιοῦ στίς 28 τοῦ Γενάρη τοῦ 1871 δὲν ξανάρχισαν οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ἀνάμεσα στὴ Γαλλία καὶ τὴν Πρωσία. Οἱ ἰθύνοντες κύκλοι στὴ Γαλλία μ' ἐ- πικεφαλῆς τὸ Θιέρσο τρέξαν νὰ ὑπογράψουν τὴν προσωρινὴ εἰ- ρήνη στίς 26 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1871, μὲ τοὺς δρους πού εἶχε ὑπαγορεύει ὁ Μπίσμαρκ. Ἡ τελειωτικὴ συνθήκη εἰρήνης ὑπο- γράφηκε στίς 10 τοῦ Μάη τοῦ 1871 στὴ Φρανκφούρτη τοῦ Μάιν. Ἡ συνθήκη αὐτὴ ἐπικύρωσε τὴν προσάρτηση τῆς Ἀλσατίας καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Λωρραίνης ἀπ' τὴ Γερμανία, καὶ ἔκανε γιὰ τὴ Γαλλία ἀκόμα πιὸ ἐπιβαρυντικούς τοὺς δρους πλη- ρωμῆς τοὺς σχετικούς μὲ τις ἀποζημιώσεις, πού ἀνήλθαν σὲ πέντε δισεκατομμύρια φράγκα. Ἐνῶ παράλληλα παρέτεινε τὴν κατοχὴ γαλλικῶν ἐδαφῶν ἀπ' τὰ γερμανικὰ στρατεύματα. Στὴν πραγμα- τικότητα αὐτὸ ἦταν τὸ τμήμα πού κατέβαλε ἡ ἀντιδραστικὴ κυ- βέρνηση τῶν Βερσαλιῶν, γιὰ τὴ βοήθεια πού τῆς εἶχε προσφέρει ὁ Μπίσμαρκ στὴν καταστολὴ τῆς Κομμουνίας.

(102) Μὲ τὴν εἰρήνη τῆς Β' σφαλαίας τοῦ 1648, πού ἔ- βαλε τέρμα στὸν τριακονταετῆ πόλεμο, ἡ Ἀλσατία κι ἓνα τμήμα τῆς Λωρραίνης, πού μέχρι τότε ἀνήκαν στοὺς Ἀψβούργους, πέρασαν στὴ Γαλλία. Τὸ Στρασβούργο ἔμεινε στὴ γερμανικὴ Αὐ- τοκρατορία. Μὲ διάταγμα τοῦ Λουδοβίκου τοῦ XIVου, στίς 30 τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1681, ἡ πόλη τοῦ Στρασβούργου, σὰν τμήμα τῆς Ἀλσατίας, καταλήφθηκε ἀπὸ γαλλικὰ στρατεύματα. Τὸ Κα-

θολικό Κόμμα του Στρασβούργου, πού είχε για ήγέτη του, τόν επίσκοπο Φύρστενμπεργκ, χαιρέτησε τήν προάρτηση στη Γαλλία και φρόντισε νά μή γίνει οποιαδήποτε αντίσταση έναντιόν των Γάλλων.

(103) « Reunionskammer » (chambres de réunion). « Δικαστήρια Συνένωσης »— Δικαστήρια πού μπήκαν σέ λειτουργία άπ' τόν Λουδοβίκο τόν XIVο στά 1679—1680 και είχαν γι' άποστολή νά αιτιολογούν νομικά και ιστορικά τίς αξιώσεις τής Γαλλίας σέ τούτα ή σ' έκείνα τά τμήματα των γειτονικών κρατών, κυρίως στήν άριστερή όχθη τού Ρήνου, νά παρουσιάζουν αυτές τίς αξιώσεις σά δίκαιες κλπ. Με βάση τίς αποφάσεις των δικαστηρίων αυτών, οι έδαφικές αυτές περιοχές καταλαμβάνονταν άπ' τά γαλλικά στρατεύματα και προσαρτιόνταν στη Γαλλία.

(104) Η προσωρινή ειρήνη της Βιέννης τής 3 τού Οχτώβρη τού 1735, πού κλείστηκε ανάμεσα στην Αυστρία και τή Γαλλία, τερμάτισε τόν λεγόμενο πολωνικό πόλεμο διαδοχής τού 1733—1735. Ο πόλεμος αυτός έγινε γιά τήν κατάληψη τού πολωνικού θρόνου. Η Ρωσία και ή Αυστρία ύποστηρίζαν τήν ύποψηφιότητα τού σαξωνικού πρίγκιπα — άπ' τόν 1734 Πολωνός βασιλιάς ό Αδουστος ό ΙΙος —, ή Γαλλία επιδίωκε τήν ύποψηφιότητα τού πεθερού τού βασιλιά Λουδοβίκου XVου, τού Στανισλαους Λεστσιंसκι. Στη συνθήκη ειρήνης ό Λουδοβίκος XVος παραιτήθηκε άπ' τήν ύποψηφιότητα τού πεθερού του γιά τόν πολωνικό θρόνο και έκανε μιá σειρά παραπέρα παραχωρήσεις στους Άψβούργους τής Αυστρίας. Στόν Στανισλαους Λεστσιंसκι δόθηκε σάν αντίλλαγμα τόν δουκάτο τής Λωρραίνης, πού κατείγε μέχρι τότε ό Φράντζ Στέφαν, δούκας τής Λωρραίνης, ό όποιος άποζημιώθηκε γι' αυτό, παίρνοντας τήν Τσολάνη. Μετά τόν θάνατο τού Λεστσιंसκι, ή Λωρραίνη έφειλε νά περάσει στό γαλλικό θρόνο. Οι όροι τής προσωρινής ειρήνης επικυρώθηκαν όριστικά τόν 1738 με τή συνθήκη τής Βιέννης.

(105) Οχυρό των τεσσάρων γωνιών τής Λομβαρδίας — Ίσχυρή όχυρωματική θέση πού τή συγκροτούσαν τέσσερα όχυρά: τής Βερόνας, τού Λενιάγκο, τής Μάντονα και τής Πεσχιέρα και πού σχημάτιζαν με τή θέση τους στό χάρτη ένα είδος τετραγώνιου. Γιά τόν ρόλο αυτής τής όχυρωματικής θέσης, σάν προπύργιου τής αυστριακής κυριαρχίας στήν Άνω Ίταλία, βλέπε τίς έργασίες τού Έγγκελς: « Πώς ή Αυστρία κρατάει ύπό τόν έλεγχό της τήν Ίταλία » και « Πό και Ρήνος », (Κ. Μάρξ - Φ. Έγγκελς, Άπαντα, τόμ. 13, σελ. 195

—201 και 225—268, τῆς γερμ. ἐκδ. τοῦ Dietz - Verlag - Berlin).

(106) Βλέπε τὴ «Δεύτερη Διακήρυξη τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου γιὰ τὸ γαλλογερμανικὸ πόλεμο» (Κ. Μάρξ - Φ. Ἐνγκελς: Ἔπαντα, τόμ. 17, σελ. 271—279, τῆς γερμ. ἐκδ. Dietz - Verlag - Berlin).

(107) Στὸ λόγος τοῦ στὸ Ράιχσταγκ στὶς 6 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1888, κατὰ τὴ συζήτηση γιὰ τὸ νέο στρατιωτικὸ νομοσχέδιο, ὁ Μπίσμαρκ ἐπέμενε στὴν αὐξηση τῆς ἰσχύος τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Παραδέχτηκε ὅτι ἡ πραγματοποίηση μιᾶς ἀντιγερμανικῆς συμμαχίας ἀνάμεσα στὴ Γαλλία καὶ τὴν τσαρική Ρωσία θρῖσκειται μέσα στὰ πλαίσια τοῦ δυνατοῦ καὶ ταυτοχρόνα ἐπαινοῦσε τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἀλέξανδρου τοῦ IIIου ἀπέναντι στὴ Γερμανία, πού ὁ Μπίσμαρκ ἀντιπαράθετε στὴν τοτινὴ ἀντιγερμανικὴ ἐκστρατεία στὸ ρωσικὸ τύπο.

(108) Τὸ χειμῶνα τοῦ 1886—1887 ὁ Μπίσμαρκ ἐκμεταλλεύτηκε μιὰν θρῖσμένη χειροτέρευση στὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὴ Γερμανία καὶ τὴ Γαλλία καὶ τὴν ἐντεινόμενη ἀπ' τὸν τύπο ἐκστρατεία γιὰ «πολεμικὸ κίνδυνο», γιὰ νὰ ζητήσει ἀπ' τὸ Ράιχσταγκ νὰ ψηφίσει ἕνα νομοσχέδιο πού ἐνίσχυε σημαντικὰ τὸ στρατὸ καὶ νὰ ἐγκρίνει τὸ στρατιωτικὸ προϋπολογισμὸ γιὰ τὰ ἐρχόμενα ἑπτὰ χρόνια. Ἡ πλειοψηφία τῶν βουλευτῶν ἀπόρριψε τὸ νομοσχέδιο αὐτὸ καὶ ἤθελε νὰ ἐγκρίνει ἕνα ἄλλο πού πρόβλεπε ἐνίσχυση τοῦ στρατεύματος μόνο γιὰ τρία χρόνια. Ὅποτε ἀπ' αὐτὸ τὸ Ράιχσταγκ διαλύθηκε. Στὶς νέες ἐκλογές, πού γίναν στὶς 21 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1887 τὰ φιλομπισμαρκικά Κόμματα — οἱ Συντηρητικοί, τὸ Αὐτοκρατορικὸ Κόμμα (Ἐλεύθεροι Συντηρητικοί) καὶ οἱ Ἐθνικοφιλελεύθεροι, πού εἶχαν ἐνωθεῖ στὸ λεγόμενο κ α ρ τ ἐ λ — πῆραν τὴν πλειοψηφία, καὶ τὸ νεοεκλεγμένον Ράιχσταγκ ψήφισε τὸν προϋπολογισμὸ πού ζητοῦσε ὁ Μπίσμαρκ.

(109) Ἐθνικογερμανικὴ χρεωκοπία. Μὲ τὴν οικονομικὴ κρίση τοῦ 1873 τερματίστηκε ἡ περίοδος τῶν λεγόμενων ἰδρυτικῶν χρόνων, μιὰ περίοδος ὀρμητικῆς βιομηχανικῆς ἀνάδου, συνδεμένη μὲ μεγάλες κερδοσκοπίες καὶ χρηματιστηριακὰς μαγυρίες, καὶ πού εἶχε ἀρχίσει στὴ Γερμανία μετὰ τὸν τερματισμὸ τοῦ γερμανογαλλικοῦ πολέμου τοῦ 1870—1871.

(110) Ἐδῶ ἐννοοῦνται οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ ἀστικοῦ Προοδευτικοῦ Κόμματος πού εἶχε ἰδρυθεῖ τὸν Ἰούνη τοῦ 1861. Τὸ Προοδευτικὸ Κόμμα ζητοῦσε τὴν ἐνοποίηση τῆς Γερμανίας κάτω

ἀπ' τὴν ἡγεμονία τῆς Πρωσίας, τὴ σύγκληση ἑνὸς πανγερμανικοῦ κοινοβουλίου καὶ τὴ δημιουργία μιᾶς ἰσχυρῆς φιλελεύθερης κυβέρνησης, ὑπεύθυνης ἀπέναντι τοῦ κοινοβουλίου. Τὸ 1886, ἀποσπάστηκε ἡ δεξιὰ πτέρυγα τοῦ Προοδευτικοῦ Κόμματος καὶ σχημάτισε τὸ Ἐθνικοφιλελεύθερο Κόμμα, ποῦ συνθηκολόγησε μπροστὰ στὴν κυβέρνηση τοῦ Μπίσμαρκ. Σὲ διάκριση μὲ τοὺς Ἐθνικοφιλελεύθερους, οἱ Προοδευτικοὶ παρουσιάζονταν ἀκόμα καὶ ὕστερα ἀπ' τὴν ἐνοποίηση τοῦ Ράιχ τὸ 1871 ὡς Κόμμα ἀντιπολίτευσης. Ἡ ἀντιπολίτευση ὅμως αὐτὴ ἦταν μόνο μιὰ σκέτη διακήρυξη. Ἀπὸ φόβο μπροστὰ στὴν ἐργατικὴ τάξη καὶ ἀπὸ μίσος ἀπέναντι στὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα τὸ προοδευτικὸ Κόμμα ἀποδέχτηκε τὶς μισοπολυταρχικὲς σχέσεις στὴ Γερμανία καὶ ἔκλεισε εἰρήνῃ μὲ τοὺς Πρώσους γιοδνγκερ. Οἱ ταλαντεύσεις στὴν πολιτικὴ τοῦ Προοδευτικοῦ Κόμματος ἀντανακλοῦσαν τὴν ἀστάθεια τῆς ἐμπορικῆς ἀστικῆς τάξης, τῶν μικροβιομηχάνων καὶ κατὰ ἕνα μέρος ἀκόμα καὶ τῶν χειροτεχνῶν, ποῦ πάνω σ' αὐτοὺς βασιζόταν. Τὸ 1848 οἱ Προοδευτικοὶ συμπτύχθησαν μὲ τὴν ἀριστερὴ πτέρυγα τῶν Ἐθνικοφιλελευθέρων στὸ γερμανικὸ Κόμμα τῶν Ἐλευθεροφρόνων.

(111) Οἱ σοσιαλδημοκράτες ἐργάτες ἦταν διασπαρμένοι στὴ Γενικὴ Γερμανικὴ Ἐργατικὴ Ἐνωσι (Λασσαλικοί), ποῦ εἶχε ἱδρυθεῖ τὸ 1863 καὶ τὸ Σοσιαλδημοκρατικὸ Ἐργατικὸ Κόμμα (Αἰξεναχικοί), ποῦ εἶχε ἱδρυθεῖ τὸ 1869 στὸ Ἄιξεναχ. Ἡ Γενικὴ Γερμανικὴ Ἐργατικὴ Ἐνωσι ἦταν μιὰ πανγερμανικὴ πολιτικὴ ἐργατικὴ ὀργάνωση, παράμενε ὅμως κάτω ἀπ' τὴν ἐπιρροὴ τῶν ὀρπορτουμιστικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Λασσάλ καὶ τῶν διαδόχων του, ποῦ ἐπιδίωκαν νὰ στρέψουν τὸ ἐργατικὸ κίνημα σὲ ρεφορμιστικὸ δρόμο, ἀπόρριπταν τὴν οἰκονομικὴ πάλη καὶ τὶς συνδικαλιστικὲς ὀργανώσεις, ὑποστήριζαν τὴν πολιτικὴ τοῦ Μπίσμαρκ γιὰ τὴν ἀπ' τὰ πάνω ἐνοποίηση τῆς Γερμανίας καὶ ζητοῦσαν νὰ συνασπιστοῦν μαζί του. Τὸ Σοσιαλδημοκρατικὸ Ἐργατικὸ Κόμμα εἶχε δημιουργηθεῖ μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐνγκελς καὶ καθοδηγιόταν ἀπ' τοὺς Μπέμπελ καὶ Βίλελμ Λημπκνεχτ προσχώρησε στὴ Διεθνή Ἐνωσι Ἐργατῶν. Ἄν καὶ τὸ πρόγραμμά του περιεῖχε διάφορες λαθραίνες θέσεις, ὥστόσο τὸ κόμμα ἔσπευξε, σὲ γενικὲς γραμμὲς, στὸ ἔδαφος τοῦ μαρξισμού· ὁ Λένιν τὸ χαρακτήρισε ὡς τὸ «κόμμα τῶν μαρξιστῶν». Τὸ κόμμα αὐτὸ υπεράσπιζε τὴν ἐπαναστατικὴ προλεταριακὴ σκοπιὰ στὸ ζήτημα τῆς ἐνοποίησης τῆς Γερμανίας καὶ σ' ἄλλα ζητήματα καὶ ξεσκέπαζε τὸ ρεφορμισμὸ καὶ ἔθνικισμὸ τῶν λασσαλικῶν ἡγετῶν. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἐνωτικῶν τάσεων τῶν ἐργατῶν καὶ τὴν αὐξανόμενη ἀπογοήτευση ποῦ ἐκίωθε ἡ μάζα τῶν μελῶν τῆς λασσαλικῆς ἑνώσεως γιὰ τὸ δογματισμὸ καὶ τὴν ταχτικὴ τῶν ἡγετῶν της, πραγματοποιήθηκε,

στά 1875, στο συνέδριο της Γκότα ή ένοποίηση των δυο κατευθύνσεων του γερμανικού εργατικού κινήματος, σ' ένα ένιατο Κόμμα. Το Κόμμα αυτό έφερε ως το 1890, το όνομα Σοσιαλιστικό Έργατικό Κόμμα της Γερμανίας (Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands). Έτσι ξεπεράστηκε και ή διάσπαση στις γραμμές της γερμανικής εργατικής τάξης. Το πρόγραμμα που ψηφίστηκε στο ένωτικό συνέδριο του ένοποιημένου Σοσιαλιστικού Έργατικού Κόμματος στη Γκότα, περιείχε σοβαρά λάθη και παραχωρήσεις στο λασσαλισμό. Γι' αυτό και υποβλήθηκε σε δξεία κριτική απ' τον Μάρξ και τον Έγγκελς.

(112) Το Σ υ ν τ η ρ η τ ι κ ό Κ ό μ μ α ήταν το κόμμα των Πρώτων γούγκερ, της στρατιωτικής καιμαρίας, των κορυφών της γραφειοκρατίας και του λουθηρικού κλήρου. Είχε την καταγωγή του στην άκρα δεξιά πτέρυγα της μοναρχικής δμάδας στην πρωσική έθνοσυνέλευση του 1848. Οι συντηρητικοί ήταν για τη διατήρηση των φεουδαρχικών ύπολειμμάτων και του αντιδραστικού πολιτικού συστήματος. Η πολιτική του ήταν διαποτισμένη με το πνεύμα του πολεμόχαρου σωβινισμού και μιλιταρισμού. Μετά την ίδρυση της βορειογερμανικής Όμοσπονδίας και τα πρώτα χρόνια μετά την ίδρυση του Ράιχ, εμφανίστηκε σαν δεξιά αντιπολίτευση ενάντια στην κυβέρνηση του Μπίσμαρκ, γιατί φοβόταν ότι ή πολιτική του Μπίσμαρκ θα «διάλυε» την Πρωσία μέσα στη Γερμανία. Όμως, απ' το 1866 άποσχίστηκε απ' τους συντηρητικούς το λεγόμενο Έλεύθερο Συντηρητικό Κόμμα (έπίσης Κόμμα του Ράιχ), που εκπροσωπούσε τα συμφέροντα των μεγαλογαιοκτημόνων και ενός μέρους των μεγιστάνων της βιομηχανίας. Το κόμμα αυτό ύποστήριξε άνεπιφύλαχτα την πολιτική του Μπίσμαρκ.

(113) Οι Έ θ ν ι κ ο φ ι λ ε λ ε ύ θ ε ρ ο ι ήταν το κόμμα της γερμανικής (σε πρώτη γραμμή της πρωσικής) άστικής τάξης. Συγκροτήθηκε το φθινόπωρο του 1866 μετά τη διάσπαση του άστικού Προσδευτικού Κόμματος (βλπ. σημ. 110). Οι έθνικοφιλελεύθεροι εγκατάλειψαν την αξίωση της άστικής τάξης για πολιτική κυριαρχία και περιορίστηκαν στην ίκανοποίηση των ύλικών συμφερόντων αυτής της τάξης. Θεωρούσαν την ένοποίηση των γερμανικών Κρατών, κάτω από την πρωσική ήγεμονία, σαν τον κύριο σκοπό τους. Η πολιτική τους αντικαθρέφτιζε τη συνθηκολόγηση της γερμανικής φιλελεύθερης άστικής τάξης μπροστά στον Μπίσμαρκ.

Μετά την ένοποίηση της Γερμανίας το έθνικοφιλελεύθερο Κόμμα εξέλιχτηκε τελικά σε Κόμμα της μεγαλοαστικής τάξης και των μεγιστάνων της βιομηχανίας. Η έσωτερική πολιτική

τῶν ἐθνικοφιλελεύθερων γινόνταν ὄλο καὶ πῶς ὑποτελῆς στὸν Μπί-
σμαρκ. Φτάσαν μάλιστα στὸ σημεῖο νὰ παραιτηθοῦν καὶ ἀπὸ πα-
λιότερες φιλελεύθερες διεκδικήσεις, ὅπως λ.χ. τὴν ὑπογραμμι-
σημένη στὸ πρόγραμμα τοῦ 1866 θέση, «νὰ ὑπερασπιστοῦν πρῶτ'
ἀπ' ὅλα τὸ δικαίωμα ν' ἀποφασίζουν πάνω στὸν προϋπολογισμό».

(114) Συμφωνίες μετὰ νοτιογερμα-
νικὰ Κράτη (Βάδη, Χέσση, Βαυαρία, Βυρτεμβέργη),
γὰ τὴν εἰσοδὸς τούς στὴ βορειογερμανικὴ Ὁμοσπονδία κλείστη-
καν τὸ Νοέμβρη τοῦ 1870. Σ' αὐτὲς καθορίζονταν νὰ γίνουν με-
ρικὲς τροποποιήσεις στὸ Σύνταγμα τῆς βορειογερμανικῆς Ὁμο-
σπονδίας, πὺ θὰ διασφάλιζαν, σὲ κάποιον βαθμὸ, μεγαλύτερη ἀ-
νεξαρτησία στὰ Κράτη - μέλη τῆς Ὁμοσπονδίας.

Τὰ ἰδιαιτέρα δικαιώματα, πὺ μερικὰ νοτιογερμανικὰ Κράτη
εἶχαν διασφαλίσει ἀπ' αὐτὲς τὲς συμφωνίες, θεμελιώνονταν στὸ
Σύνταγμα τῆς γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας, πὺ ψηφίστηκε στὲς
16 τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1871. Ἡ Βαυαρία καὶ ἡ Βυρτεμβέργη δια-
τήρησαν μέσα σ' ἄλλα καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιαιτέρης φορο-
λογίας τῆς μύρας καὶ τοῦ οἰνοπνεύματος καὶ ἐξασφάλισαν ἀκό-
μα καὶ ἰδιαιτέρα δικαιώματα στὴ διεύθυνση τῶν ταχυδρομείων
καὶ τηλεγραφείων. Ἡ Βαυαρία διατήρησε ἐξᾶλλου καὶ τὸ δι-
καίωμα τῆς δικῆς τῆς διοίκησης στὸ στρατὸ καὶ στοὺς σιδηρο-
δρόμους.

(115) Σύμφωνα μετὰ Σύνταγμα τῆς βορειογερμανικῆς
Ὁμοσπονδίας, τὰ μέλη τοῦ Ὁμοσπονδία κ ο υ Σ υ μ β ο υ λ ί ο υ
διορίζονταν ἀπ' τὲς κυβερνήσεις ὄλων τῶν γερ-
μανικῶν Κρατῶν, πὺ εἶχαν προσχωρήσει στὴν Ὁμοσπονδία. Τὸ
Ὁμοσπονδικὸ Συμβούλιο ὄφειλε, πλάι στὴν αὐτοκρατορικὴ Βου-
λή, νὰ ψηφίζει τοὺς νόμους καὶ νὰ ἐπιτηρεῖ τὴν ἐφαρμογὴ τους.

(116) Βλέπε τὸ Σύνταγμα τῆς γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας,
πὺ δημοσιεύτηκε στὲς 16 τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1871 στὴν «Ἐφη-
μερίδα τῶν Νόμων τῆς Αὐτοκρατορίας», Βερολίνο, ἀριθ. φύλ. 16,
σελ. 68.

(117) Δικαστήρια Σκαβίνων, — Τὰ δι-
καστήρια τῶν σκαβίνων καθιερώθηκαν σὲ μερικὰ γερμανικὰ
Κράτη ὕστερα ἀπ' τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1848 καὶ ἀπ' τὸ 1871
σ' ὅλη τὴ Γερμανία. Τὰ δικαστήρια αὐτὰ συγκροτιόνταν ἀπὸ ὑ-
παλλήλους δικαστὲς καὶ δύο πολίτες ἰδιοκτῆτες χωρὶς νομικὴ
κατάρτιση (Beisitzern-Schöffen), πὺ συμμετεῖχαν στὴν ἐξα-
κρίδωση τῆς ἐνοχῆς καὶ πὺ σὲ διάκριση μετὰ τὰ ὀρκωτὰ δικα-
στήρια, ὄχι μόνο καθόριζαν τὴν ἐνοχὴ ἀλλὰ καὶ τὸ βαθμὸ τῆς
ποινῆς ἢ ἐτυμηγορία τους ἦταν ἐφεσίδωλη. Ἡ συμμετοχὴ πο-
λιτῶν σ' αὐτὸ τὸ ἀξίωμα ἐπιτρεπόταν σὲ πρόσωπα πὺ ἔχαν
κλείσει τὰ 30 τοὺς χρόνια, κατοικοῦσαν τουλάχιστο δύο χρόνια

στήν κοινότητα και μπορούσαν ν' αποδείξουν τή σταθερή περιουσιακή τους κατάσταση. Στά δικαστήρια αυτά, στά όποια συμμετείχαν πολίτες με έγγεια ιδιοκτησία και χωρίς νά είναι νομικοί, υπαγόταν ή εκδίκαση ελαφρών ποινικών άδικημάτων.

(118) Τό γενικό άστικό δίκαιο για τά πρωσιακά Κράτη στά 1794, πού 'ταν μία σύνοψη του άστικού, του έμπορικού, του συναλλαγματικού, του θαλάσσιου και του άσφαλιστικού δικαίου, άκόμα και του ποινικού, του εκκλησιαστικού, του δημοσίου και του διοικητικού δικαίου, καθήλωνε τον καθυστερημένο χαρακτήρα της φεουδαρχικής Πρωσίας στην άπόδοση της δικαιοσύνης. Ίσχυε στά ούσιαστικά του μέρη ως τό 1900.

(119) Τό Μάρτη του 1888 ύποβλήθηκε άπ' την κυβέρνηση του Ζαλόμπουργκ (1886—1892) τό νομοσχέδιο για μία μεταρρύθμιση της άγγλικής τοπικής διοίκησης, πού ψηφίστηκε άπ' τό Κοινοβούλιο τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς. Σύμφωνα με τή μεταρρύθμιση αυτή τά καθήκοντα του σερίφη αναλαμβάνονταν τώρα άπ' τά Συμβούλια των Κομητειών, πού 'ταν άριμόδια για νά εισπράττουν τους φόρους, για νά καταρτίζουν τον τοπικό προϋπολογισμό κλπ. Στην έκλογή των συμβούλιων των κομητειών, μπορούσαν νά συμμετάσχουν όλα τά άτομα πού 'χαν τό δικαίωμα νά συμμετέχουν στις έκλογές για τό Κοινοβούλιο, καθώς και οι γυναίκες πού 'σαν πάνω άπό τριάντα χρονών. Με αυτή την άστικοδημοκρατική μεταρρύθμιση, ή συντηρητική κυβέρνηση ήθελε νά έδραϊώσει τή θέση της και ν' άποτρέψει την προσοχή των πλατιών λαϊκών στρωμάτων άπ' τις άδξανόμενες δαπάνες για τό στρατό και τό στόλο, καθώς και άπ' την επιθετική έξωτερική πολιτική πού άσκούσε.

(120) Ο ύ λ τ ρ α μ ο ν τ α ν ι σ μ ό ς. Άκρως αντίδραστικό ρεύμα του καθολικισμού, πού άπορρίπτει κάθε έθνικο-εκκλησιαστική τάση και υπερασπίζεται τό παπικό δικαίωμα της ανάμιξης στις έσωτερικές ύποθέσεις κάθε Κράτους. Η άδξανόμενη έπιρροή του Ούλτραμοντανισμού στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, εκδηλώθηκε, άνάμεσα στ' άλλα, και με τή συγκρότηση καθολικών Κομμάτων στα διάφορα ευρωπαϊκά Κράτη και στη διακήρυξη του δόγματος για τό άλάθητο του πάπα άπ' τή σύνοδο του Βατικανού τό 1870.

(121) Στις 20 του Σεπτέμβρη του 1870 τά στρατεύματα του ιταλικού βασιλείου εισέβαλαν στη Ρώμη πού μέχρι τότε δρισκόταν κάτω άπό τήν έξουσία του πάπα. Σ' ένα δημοψήφισμα στο εκκλησιαστικό Κράτος του Βατικανού στις 2 του Όχτώβρη, ή συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων του τάχθηκε για τήν ένσωμάτωσή του στην Ίταλία. Άμέσως μετά ένα βασιλικό διά-

ταγμα κήρυσσε την ένσωμάτωση τής Ρώμης στην Ίατλία. Έτσι είχε συντελεστεί ή πολιτική έννοποίηση τής χώρας και καταργιόταν ή κοσμική έξουσία τοῦ πάπα. Ο λεγόμενος νόμος έγγύθησης πού εκδόθηκε, άφηνε στον πάπα την κρατική κυριαρχία μόνο μέσα στα όρια τοῦ Βατικανού και τοῦ Λατερανού καθώς και τὸ ἀνάκτορο διαμονῆς πού θρισκόταν έξω ἀπ' τήν πόλη. Ο Πάπας άπόρριψε ύστερα ἀπ' αυτό τους υπεύθυνους γιά τήν κατάληψη τής Ρώμης, άπόρριψε τὸ νόμο έγγύθησης και άνακήρυξε τὸν έαυτό του «αίχμάλωτο τοῦ Βατικανού». Η διένεξη ανάμεσα στον πάπα και τήν ιταλική κυβέρνηση διευθετήθηκε μόλις τὸ 1929.

(122) Πρόκειται γιά τίς μικρές ομάδες βουλευτῶν τῶν πολωνῶν και άλσατῶν στὸ Ράιχσταγκ καθώς και γιά τὸ χωριστικὸ Γερμανικὸ - άννοβερανικὸ Κόμμα Δικαιοσύνης, πού σχηματίστηκε στὸ Άννόβερο ύστερ' ἀπ' τὸ 1866 και πού οί άπαδοί του ήταν γιά τήν επανασύσταση τοῦ βασιλείου τοῦ Άννοβέρου κάτω ἀπ' τή δυναστεία τῶν Welfen, πού μέχρι τήν ένσωμάτωση τοῦ Άννοβέρου στην Πρωσία στὰ 1866 κατεΐχαν τὸ θρόνο.

(123) Σχετικὰ με τήν προσβολή τοῦ προσώπου τοῦ Μπίσμαρκ πρόκειται γιά τήν κατηγορία πού διατυπώθηκε ἀπ' τήν πλευρά τοῦ Μπίσμαρκ τὸ 1876—77 ἐναντίον μερικῶν συντηρητικῶν δημοσιογράφων και πολιτικῶν, ὅτι τὸν προσέβαλαν γιὰ τὸν ξεσκέπασαν ἀπ' τὸν τύπο γιά συμμετοχή του στίς χρηματιστηριακές κερδοσκοπίες και στίς τυμπανοκρουσίες γύρω ἀπ' τήν ίδρυση τοῦ Ράιχ. Όλα αυτά ἀντικαθρέφτιζαν τήν ὀξυμένη ένταση ανάμεσα στην κυβέρνηση τοῦ Μπίσμαρκ και τοὺς συντηρητικούς, πού πολεμοῦσαν ἀπ' τὰ δεξιά τήν πολιτική του.

Νόμος ἐνάντια στίς σοσιαλιστίες («Νόμος ἐναντίον τῶν άκρωσ ἐπικινδύων προπαθειῶν τής σοσιαλδημοκρατίας»), πού ψηφίστηκε ἀπ' τὸν Μπίσμαρκ με τήν ὑποστήριξη τής πλειοψηφίας τοῦ Ράιχσταγκ στίς 19 τοῦ Όχτώβρη τοῦ 1878 και δημοσιεύτηκε στίς 21 τοῦ Όχτώβρη. Ο νόμος αυτός ἔθετε «τὴ σοσιαλδημοκρατία ἐκτὸς νόμου. Οί εφημερίδες τῶν ἐργατῶν, πάνω ἀπὸ πενήντα τὸν αριθμὸ, κλείστηκαν, άπαγορεύτηκαν τὰ σωματεία τους και οί λέσχες τους, κατασχέθηκαν τὰ χρήματα και διαλύονταν οί συγκεντρώσεις τους ἀπ' τήν άστυνομία, και ὅν ἐπιστέγασμα ὄλων αὐτῶν εξαγγέλλονταν ὅτι γιά δόκληρες πόλεις και περιοχές μπορούσε νά ἐπιβληθεῖ ή «κατάσταση πολιορκίας...» (Ένγκελς). Άρχισαν νά γίνονται συλλήψεις και μαζικές ἀπελάσεις. Όστόσο ὄλες αὐτές οί διώξεις και τὰ τρομοκρατικά μέτρα δὲ λύγισαν τὸ Σοσιαλδημοκρατικὸ

Κόμμα, πού αναπροσάρμοσε τή δράση του στίς συνθήκες τῆς παράνομης ζωῆς. Τό Κόμμα, μέ τήν ἐνεργητική βοήθεια τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐγγκελς, κατόρθωσε νά ξεπεράσει μέσα στίς γραμμές του τόσο τίς ὀπορτουνοιστικές ὅσο καί τίς «ὑπεραριστεριστικές» τάσεις, συνδυάζοντας τήν παράνομη δουλειά μέ τίς δυνατότητες τῆς νόμιμης δράσης, γιά τό δυνάμωμα τῶν δεσμῶν του μέ τίς μάζες, ἔτσι πού ἡ ἐπιρροή του μεγάλωνε διαρκῶς μέσα σ' αὐτές. Τήν 1 τοῦ Ὀχτώβρη τοῦ 1890, κάτω ἀπ' τήν αὐξανόμενη πίεση τοῦ μαζικοῦ κινήματος τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὁ ἔκτακτος αὐτοῦ νόμος ἐνάντια στούς σοσιαλιστές καταργήθηκε. Μιά ἐκτίμηση αὐτοῦ τοῦ νόμου δίνει ὁ Ἐγγκελς στό ἄρθρο του: «Ὁ Μπίσμαρκ καί τὸ Γερμανικὸ Ἐργατικὸ Κόμμα» (Βλέπε: Κ. Μάρξ — Φ. Ἐγγκελς, Ἄπαντα, τόμ. 19, σελ. 280-282, τῆς γερμ. ἐκδ. Dietg - Verlag - Berlin).

(124) «Πορεία πρὸς τὴν Canossa» ὀνομάζει ὁ Ἐγγκελς εἰρωνικά τίς ἐκτεταμένες παραχωρήσεις, πού εἶχε κάνει ὁ Μπίσμαρκ στὰ χρόνια 1878—1887 στούς κληρικούς κύκλους καί στὸν πάπα Λέο τὸν XIIIο. Οἱ παραχωρήσεις αὐτὲς ἀποτελοῦσαν ταυτόχρονα τὴν ὁμολογία τῆς ἀποτυχίας τοῦ «ἐκπολιτιστικοῦ ἀγώνα» (Kulturkampf) καί τῆς ὀλοκληρωτικῆς χρεωκοπίας του. Ὁ Μπίσμαρκ, πού στὴν ἀρχὴ τῆς σύγκρουσῆς του μέ τὴν καθολικὴ ἐκκλησία δήλωνε τὸ Μάη τοῦ 1872 στὸ Ράιχσταγ: «Ἐμεῖς στὴ Σανόσσα δὲ θά πᾶμε», ἀναγκάστηκε νά τὸ κάνει στὰ τέλη τῆς δεκαετίας 1870—1880, ἔταν χρειάστηκε τὴν ὑποστήριξη τοῦ Καθολικοῦ Κόμματος τοῦ Κέντρου (τὸ παλιὸ του στήριγμα, τὸ Κόμμα τῶν Ἐθνοφιλελεύθερων, ἔχανε ὄλο καί πλεὺς σὲ ἐπιρροή) καί προσπαθοῦσε νά ἀποκτήσει τὴν εὐνοια τοῦ πάπα, ἀναγκάστηκε νά καταργήσει ὄλους σχεδὸν τοὺς ἀντικαθολικούς νόμους, πού εἶχαν ἐκδοθεῖ στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς σύγκρουσης, καί ἐξανάγκασε σὲ παραίτηση ὄλους τοὺς κύριους ἐκπροσώπους τῆς ἀντικαθολικῆς πολιτικῆς.

Ἡ ἔκφραση «ἡ πορεία πρὸς τὴν Canossa» ἀνάγεται στὴν πορεία τοῦ προσκυνήματος τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορα Ἐρίκου τοῦ IVου στὴν Canossa (βόρεια Ἰταλία) τὸ 1077, ὅπου γογαυστὸς παρακάλεσε τὸν πάπα Γρηγόριο τὸν VIIο νά ἄρει τὸν ἀφορισμὸ του.

(125) Septennat (ἀπ' τὸ λατινικὸ «septem»=ἑπτὰ) — Στρατιωτικὸ νομοσχέδιο πού ἀφοροῦσε τὸν «κίνδυνο πολέμου» ἀπ' τὴ Γαλλία καί πού ὑπόβαλλε ὁ Μπίσμαρκ τὸ 1874 στὸ Ράιχσταγ γιά ψήφιση. Τὸ στρατιωτικὸ αὐτὸ νομοσχέδιο πρόβλεπε τὴν ἐγκριση τοῦ στρατιωτικοῦ προϋπολογισμοῦ καί τὴν αὐξηση τῆς ἰσχύος

του γερμανικού στρατού, σὲ καιρὸ εἰρήνης, σὲ 401.000 ἄνδρες γιὰ τὰ προσεχῆ ἐπὶ τὰ χρόνια. (βλ. Φ. Ἐγκελς: «Ἡ στρατιωτικὴ νομοθεσία τῆς Αὐτοκρατορίας». (Κ. Μάρξ — Φ. Ἐγκελς Ἐπαντα, τόμ. 18, σελ. 500—508).

(126) Ἀνάμεσα στὰ κατάλοιπα χειρόγραφα καὶ ὑλικά τοῦ Ἐγκελς γιὰ τὴ μπροσούρα τοῦ «Ὁ ρόλος τῆς βίας στὴν ἱστορία» ἐρέθησαν ἀκόμα καὶ οἱ ἀκόλουθες χρονολογικὲς περικοπὲς ἀπ' τὴ γερμανικὴ ἱστορία τῶν δεκαετιῶν 1870—1880 καὶ 1880—1890, ποὺ εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἀποτελοῦν προεργασίαι τοῦ τελικοῦ μέρους τοῦ τέταρτου κεφαλαίου τῆς ἴδιας μπροσούρας. Πρόκειται κυρίως γιὰ περικοπὲς ἀπὸ τὸ διβλίο τοῦ Constantin Bulle, «Geschichte der neuesten Zeit 1815—1885». Κόνσταντιν Μπούλε: «Ἱστορία τῶν νεώτερων χρόνων. 1815—1885», 2η ἔκδοση, τέταρτος τόμος. 1871—1885. Βερολίνο 1888). Σὲ ὀρισμένους περιπτώσεις ὁ Ἐγκελς σημειώνει ὁ ἴδιος τοὺς ἀντίστοιχους ἀριθμοὺς τῶν σελίδων ἀπ' τὸ ἔργο τοῦ Κόνσταντιν Μπούλε. Ὅπου αὐτὸ δὲν γίνεται, τότε, στὸν παρόντα τόμο οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ τῶν σελίδων δίνονται συμπληρωματικὰ μέσα σὲ ἀγκύλες, δταν ἡ ἀναφορὰ σ' αὐτὲς εἶναι σαφής. Ὅταν πάλι παρουσιάζονται δι-
αφορὲς ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα τοῦ Ἐγκελς καὶ στὰ στοιχεῖα τοῦ Μπούλε, δίνεται τὸ ἀντίστοιχο σημεῖο ἀπὸ τὸν τέταρτο τόμο τῆς «Ἱστορίας τῶν νεώτερων χρόνων» τοῦ Μπούλε μὲ μιὰ ὀποσημείωση, χρησιμοποιοῦντας πάντα τὴν ἔνδειξη: (Μπούλε, IV).

Ἐνα μικρὸ τμῆμα ἀπ' αὐτὲς τὲς χρονολογικὲς περικοπὲς (ἀπ' τὸ μέρος «Ἐκπολιτικὸς ἀγώνας») πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπ' τὸν Μπερνστάιν στὴ «Neue Zeit», ἀριθ. 26, χρόνος XIV, 1895—1896, Πρῶτος τόμος. Τὸ σύνολο τῶν ὑλικῶν αὐτῶν δημοσιεύτηκε στὰ ρούσικα τὸ 1948 στὸ «Ἀρχίβι Μάρξ - Ἐγκελστ», Τόμ. X, καὶ ἔτσι γίνεται ὀλοκληρωμένα γιὰ πρώτη φορὰ προσιτὸ στὸ γερμανὸ ἀναγνώστη.

(127) Optanten ἐδῶ: Ἄλσατο - λωρραῖνοι, ποὺ καὶ ὕστερα ἀπ' τὴν προσάρτηση ἤθελαν νὰ διατηρήσουν τὴ γαλλικὴ τοὺς ἰθαγένεια, (βλ. σημ. 101).

(128) Frères ignorantis (ἀγράμματοι ἀδερφοὺληδες) — παρατσούκλι ἐνὸς θρησκευτικοῦ τάγματος, ποὺ ἰδρύθηκε στὸ Ράμια στὰ 1680 καὶ ποὺ τὰ μέλη του καταγίνονταν μὲ τὴ διδασκαλία τῶν φτωχῶν παιδιῶν. Στὰ σχολεῖα τοῦ Τάγματος οἱ μαθητὲς παίρνουν τὲς πιότερες φορὲς μιὰ θρησκευτικὴ διαπαιδαγώγηση, ἐνῶ τὰ ἄλλα πεδία τῆς γνώσης παραμελιόνταν ιδιαίτερα. Πολυἀριθμοὶ ἀπ' τοὺς μαθητὲς αὐτοὺς, ἀδερφοὶ καὶ ἀδερφές, δίδασκαν ἐπίσης στὰ δημόσια σχολεῖα τῆς Ἄλσατίας — λωρραῖ-

νης, χωρίς οι περισσότεροι απ' αυτούς να έχουν υποστεί κανενός είδους εξετάσεις.

(129) Δ ι α μ α ρ τ υ ρ ό μ ε ν ο ι : 'Οπαδοί του λεγόμενου Κόμματος της Διαμαρτυρίας, που απόρριπτε κατηγορηματικά την ενσωμάτωση της Άλσατίας — Λωρραίνης στο γερμανικό Ράιχ. Αντίθετα οι μετριοπαθείς αυτονομιστές δεν τάσσονταν κατά της ενσωμάτωσης, μα διεκδικούσαν μόνο την εγγύηση μιᾶς εκτεταμένης αυτονομίας για την Άλσατία — Λωρραίνη.

(130) Στὸ συνέδριο τῆς Γκότα (22 - 27 τοῦ Μάη τοῦ 1876) τὸ Σοσιαλδημοκρατικὸ Ἐργατικὸ Κόμμα καὶ ἡ Γενικὴ Γερμανικὴ Ἐνωση συνεννόηθηκαν στὸ Σοσιαλιστικὸ Ἐργατικὸ Κόμμα Γερμανίας. Ἡ ἐνοποίηση αὐτὴ στάθηκε ἓνα σημαντικό γεγονός ἐπὶ τὴν ἱστορία τοῦ γερμανικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ ἔθεσε τέρμα ἐπὶ μακρόχρονη πάλη ἀνάμεσα στοὺς λασσαλιστές καὶ τοὺς αἰξεναχικούς, ἔτσι πού ἡ γερμανικὴ ἐργατικὴ τάξη μποροῦσε τώρα, κάτω ἀπ' τὴν ἡγεσία ἐνός ἐνιαίου Κόμματος πανεθνικοῦ χαρακτήρα, νὰ ὀδηγηθεῖ στὸν ἀγῶνα ἐνάντια στὸ ἐκμεταλλευτικὸ καθεστῶς τῶν γιούγκερ καὶ τῆς ἀστικῆς τάξης, καὶ ἐνάντια στὸν πρωσογερμανικὸ μιλιταρισμὸ. Ὡστόσο τὸ πρόγραμμα τοῦ Κόμματος πού ψηφίστηκε στὸ συνέδριο τῆς Γκότα ἦταν ἔκφραση ἐνός συμβιβασμοῦ χωρὶς ἀρχές ἀνάμεσα στοὺς ἡγέτες τῶν αἰξεναχικῶν καὶ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν λασσαλιστῶν. Τὸ πρόγραμμα αὐτὸ δὲν περιεῖχε τίς μαρξιστικὲς ἀρχές τῶν αἰξεναχικῶν ἀλλὰ τίς ὀπορτουμιστικὲς ἀρχές τῶν λασσαλιστῶν. Ἄποτελοῦσε δηλαδὴ μιὰ πεισοδρόμηση ἀπέναντι στὸ πρόγραμμα τοῦ Ἐξεναχ καὶ θρυσκόταν σὲ ἀντίφαση μὲ τίς μαρξιστικὲς γνώσεις καὶ ἐμπειρίες τῆς ταξικῆς πάλης (Βλπ. Κ. Μάρξ: «Κριτικὴ τοῦ Προγράμματος τῆς Γκότα». Κ. Μάρξ — Φ. Ἐνγκελς, Ἐπαντα, τόμ. 19, σελ. 11—32 τῆς γερμ. ἐκδ.). Παρὰ τὸ συμβιβαστικὸ αὐτὸ πρόγραμμα, τελικὰ ἐγινε κατορθωτὸ ἐπὶ γερμανικὴ ἐργατικὴ τάξη, ἰδιαίτερα στὸ δύσκολο καὶ ἥρωικό τῆς ἀγῶνα ἐνάντια στὸ νόμο κατὰ τῶν σοσιαλιστῶν, (βλπ. σημ. 123) νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ πολλὰς ὀπορτουμιστικὲς λασσαλικὲς θεωρίες καὶ νὰ ἀσκήσει ἀντίθετα μὲ τὸ πρόγραμμα τῆς Γκότα μιὰ ἐπαναστατικὴ ἐργατικὴ πολιτικὴ.

(131) Onus probandi - ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο ἐνοχῆς ἐπὶ δικονομία, δηλαδὴ ἡ ὑποχρέωση νὰ προσκομισθεῖ ἡ νομικὴ ἀπόδειξη. Ἔτσι ἀπ' τὴν ἐκδοση τοῦ «νόμου περὶ εὐθύνης ἀτυχημάτων» (Haftpflichtgesetz) τὰ ἐργοστάσια ὑποχρεώονταν νὰ ἀποζημιώνουν τοὺς ἐργάτες πού τραυματίζονταν ἢ σκοτώνονταν κατὰ τὴν πορεία τῆς παραγωγῆς, καὶ ἐφ' ὅσον οἱ παθόντες ἐργάτες ἢ οἱ ἐπιζῶντες συγγενεῖς τοὺς μπορούσαν ν' ἀποδείξουν, ὅτι

δὲν εὐθύνονταν οἱ ἴδιοι γιὰ τὸ ἀτύχημα. Μὲ τὴ διάταξη αὐτὴ ὁ νόμος γινόταν στὶς περισσότερες περιπτώσεις δίχως περιεχόμενο γιὰ τοὺς ἐργάτες.

(132) Ο Ἰ Ο Ὑ λ τ ρ α μ ο ν τ ἄ ν ο ι (6λπ. σημ. 120) κατηγοροῦσαν τὸν Μπίσμαρκ, ὅτι τὸ 1866 παράσχευε οὐγγαρέζικα καὶ δαλματικά συντάγματα στὴν πτώση τοῦ αὐστριακοῦ αὐτοκράτορα καὶ ὅτι διαπραγματεύθηκε μὲ τὸν Λουδοβίκο Βοναπάρτη τὴν παραχώρηση τῆς ἀριστερῆς ὄχθης τοῦ Ρήνου στὴ Γαλλία.

(133) Δ ἰ κ ε ς γ ι ἄ π ρ ο σ θ ο λ ῆ (6λ. σημ. 123). «Reichsglocke» (Καμπάνα τῆς Αὐτοκρατορίας) — συντηρητικὴ βερολινέζικη ἐφημερίδα, ποὺ ὑπῆρξε μιὰ ἀπ' τὶς πρώτες ποὺ ἐπέστησε τὴν προσοχὴ τοῦ κοινοῦ στὴ συμμετοχὴ τοῦ Μπίσμαρκ στὶς κερδοσκοπικὲς ἐκδηλώσεις γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς Αὐτοκρατορίας.

(134) Στὸ σημεῖο αὐτὸ τελειώνει ἡ πρώτη σελίδα μὲ τὴν ἰδιόχειρη γραφὴ τοῦ Ἐγγέλως πάνω στὴν ἐσωτερικὴ διάρθρωση τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐπόμενη σελίδα ἐπιγράφεται: «Ἐσωτερικὴ διάρθρωση τῆς Αὐτοκρατορίας (συνέχεια)».

(135) Περιφερειακὴ νομοθεσία (Kreisordnung) τῆς 15 τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1872, γιὰ τὶς ἐπαρχίες Πρωσία, Μπράντεμβουργκ, Πομερανία, Πόζεν, Σιλεσία καὶ Σαξωνία. Ἡ νομοθεσία αὐτὴ χρησιμοποιεῖ σὰ βάση γιὰ τὴ διοικητικὴ μεταρρύθμιση στὴν Πρωσία.

Μὲ τὴ νομοθεσία αὐτὴ καταργήθηκε τὸ κληρονομικὸ δίκαιο τῆς ἀστυνομικῆς ἐξουσίας τῶν γαιοκτημόνων στὸ χωριὸ καὶ καθιερώθηκαν ὀρισμένα στοιχεῖα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, ὅπως οἱ αἰρετοὶ κοινοτικοὶ πρόεδροι, οἱ περιφερειακὲς συναλεύσεις τῶν ἀγροτικῶν συμβουλίων ποὺ ἐκλέγονταν σύμφωνα μὲ τὸ σύστημα τῶν τάξεων (Stände). Ἡ μεταρρύθμιση αὐτὴ ἀποσκοποῦσε στὴν ἐδραίωση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καὶ στὸ δυνάμωμα τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας πρὸς τὸ συμφέρον τῶν γαιοκτηνερ. Οἱ γαιοκτηνερ γαιοκτῆμονες διατηροῦσαν στὴν οὐσία τὴν ἐξουσία τους στὶς περιφέρειες καὶ τὶς ἐπαρχίες, κατέχοντας εἴτε προσωπικὰ τὶς περισσότερες ἀπ' τὶς αἰρετέες δημόσιες θέσεις εἴτε μὲ ἐντεταλμένους τους.

(136) Pairschub - ταυτόχρονος διορισμὸς ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ ἀπὸ pair στὸ ἀγγλικὸ Κοινοβούλιο, ποὺ γίνεται κατὰ κανόνα γιὰ τὴν ἀπόκτηση μιᾶς πλειοψηφίας εὐνοϊκῆς στὴν κυβέρνηση. Ὁ ὅρος αὐτὸς χρησιμοποιήθηκε ἐπίσης καὶ στὴν ἀνω

Βουλή, άλλων κρατῶν (στὴν Π.ωσία στὴ Βουλή τῶν Ἀρχόντων Herrenhaus).

(137) Πρόκειται γιὰ τὶς δύο ἀπόπειρες δολοφονίας κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ αὐτοκράτορα Γουλιέλμου τοῦ Ιου, τὸ Μάη καὶ τὸν Ἰούνη τοῦ 1878, ὕστερα ἀπ' τὶς ὁποῖες τὸ Ράιχσταγκ διαλύθηκε καὶ προκηρύχθηκαν νέες ἐκλογές.

(138) Sezession (ἀποσκίρτησις) — τὸ 1880 μερικὰ μέλη τῆς ἀριστερῆς πτέρυγας τῶν Ἐθνικοφιλελεύθερων στὸ Ράιχσταγκ καὶ στὴν πρωσικὴ Βουλή τῶν Ἀντιπροσώπων ἀποσκίρτησαν ἀπὸ τὸ Ἐθνικοφιλελεύθερο Κόμμα. Τὸ Μάρτη τοῦ 1884 οἱ ἀποσκίρτησαντες (Sezessionisten) ἴδρυσαν ὕστερα ἀπὸ τὴ συνένωσή τους μὲ τοὺς Προοδευτικούς, τὸ Κόμμα τῶν Γερμανοελευθεροφρόνων.

(139) Οἱ σημειώσεις πού ἀκολουθοῦν γύρω ἀπ' τὴν ἐξέλιξη τῶν Κομμάτων τῆς Αὐτοκρατορίας εἶναι γραμμένες σὲ μιὰ νέα σελίδα τοῦ χειρογράφου μὲ τὸν τίτλο «Κόμματα τῆς Αὐτοκρατορίας II».

(140) Οἱ ἀκόλουθες σημειώσεις γιὰ τὸν Ἐκπολιτιστικὸ Ἀγῶνα, πρωτοδημοσιεύθηκαν μὲ σημαντικὲς περικοπές καὶ ἀνακρίβειες ἀπὸ τὸν Ἐντουαρντ Μπέρνασταϊν στὸ περιοδικὸ «Neue Zeit», ἀρθ. 26, χρόνος XIV 1895—1896, τόμος πρῶτος καὶ ἀνατυπώθηκαν πολλὲς φορές ἀργότερα στὸ ἴδιο στυλ.

(141) Ἄρθρο νόμου σχετικὸ μὲ κηρύγματα ἀπ' τὸν ἄμβωνα τῆς ἐκκλησίας. Προσθήκη νόμου τοῦ ποινικοῦ κώδικα πού καθιερώθηκε τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1871 καὶ πρόβλεπε ποινὲς μέχρι φυλάκισης δύο ἐτῶν γιὰ κάθε ἱερωμένο, πού τὰ κηρύγματά του περιείχαν ἐχθρικές πρὸς τὴν πολιτεία ἐκφράσεις.

(142) Νόμοι τοῦ Μάη — Πρόκειται γιὰ τοὺς ἀκόλουθους νόμους: 1. Νόμος σχετικὸς μὲ τὴν κατάρτιση καὶ τὸ διορισμὸ ἱερωμένων τῆς 11 Μαΐου 1873. 2. Νόμος σχετικὸς μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πειθαρχικὴ ἐξουσία καὶ τὴν ἴδρυση Βασιλικοῦ Δικαστηρίου γιὰ ἐκκλησιαστικὲς ὑποθέσεις, τῆς 12 Μαΐου 1873. 3. Νόμος σχετικὸς μὲ τὰ ὅρια τοῦ Δικαίου κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν καὶ τιμωριῶν τῆς 13 Μαΐου 1873. 4. Νόμος σχετικὸς μὲ τὴν ἐξοδο ἀπ' τὴν ἐκκλησία, τῆς 14 Μαΐου 1873 (βλ. «Gesetz - Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1873», Βερολίνο, σελ. 191—208).

(143) Τὰ ἄρθρα αὐτὰ τοῦ πρωσικοῦ Συντάγματος τῆς 31 τοῦ Γενάρη τοῦ 1850 ἔχουν ὡς ἐξῆς:

Ἄ ρ θ ρ ο 15: «Ἡ εὐαγγελικὴ καὶ ρωμαιοκαθολικὴ

ἐκκλησία, καθὼς καὶ κάθε ἄλλη θρησκευτικὴ κοινότητα κανονίζει καὶ διευθύνει τὶς ὑποθέσεις τῆς ἀνεξάρτητά, καὶ παραμένει κάτοχος τῆς ἐπικαρπίας ὀρισμένων ἰδρυμάτων, θρησκευτικῶν διδασκητῶν καὶ ἰδρυμάτων εὐεργεσίας, δωρεῶν καὶ ἀποθεμάτων».

Ἄρθρο 16: «Ἡ ἐπικοινωνία τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων μὲ τοὺς ἀρχηγούς τους εἶναι ἀνεμπόδιστη. Ἡ γνωστοποίηση ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων ὑπόκειται μόνο σ' ἐκείνους τοὺς περιορισμούς, στοὺς ὁποίους ὑπόκεινται καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ δημοσιεύματα».

Ἄρθρο 18: «Τὰ δικαιώματα διορισμοῦ, προτάσεων, ἐκλογῆς καὶ ἐπικυρώσεων γιὰ τὴν κατάληψη ἐκκλησιαστικῶν θέσεων, ἐφ' ὅσον ὑπάγονται στὴν ἀρμοδιότητα τοῦ Κράτους καταρτίζονται...». (Βλέπε «Gesetz-Sammlung für die königlichen Preussischen Staaten 1850», Βερολίνο, σελ. 17—35).

(144) Margingen χωρὶς στὴν περιοχή τοῦ Σάαρ. Τὸ 1875) 76 ὑπῆρξε ὄθιθεν τόπος «παρουσίας τῆς Μητέρας τοῦ Θεοῦ».

(145) Ἰσοχρεωτικὴ προαγγελία. — Ἡ ὑποχρέωση ποὺ καθορίζουν οἱ «νόμοι τοῦ Μάη» στοὺς ἐπισκόπους γὰς προαναγγέλλουν στὶς κρατικὲς ἀρχὲς τὰ ὄνόματα τῶν ὑποψηφίων γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα.

(146) Μὲ τὸ νόμο περὶ «ἀπορρήτων ἐξουσιῶν» ἡ κυβέρνησις ἐξουσιοδοτήσθη μὲ τὴν κατάργησις ὀρισμένων νόμων ποὺ εἶχαν ἐκδοθεῖ, ἐναντίον ἐπισκόπων καὶ τοῦ καθολικοῦ κλήρου, ὅπως λ.χ. τὴν ἀπαλλαγὴ τῶν διαχειριστῶν τῶν ἐπισκοπῶν γὰς δίνουν ὄρκο ἢ τὴν ἐπανάληψις τῶν κρατικῶν ἐπιχορηγήσεων πρὸς τὸν κλῆρο, ποὺ εἶχαν περικοπεῖ κ.ά. Ὁ Ἐγγκελς ἀφησε ἀτέλειωτη αὐτὴ τὴν παράγραφος, μὰ καὶ παραπέμπει στὸν ἀριθμὸ σελίδας (σελ. 430) τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Μπούλε, τὴν ἀπαρίθμηση τῶν ἐξουσιῶν ποὺ δίνονταν στὴν κυβέρνησις.

(147) Οἱ ἀκόλουθες σημειώσεις γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ θρῖσκονται σὲ μὴ νέα σελίδα τοῦ χειρογράφου μὲ τὸν τίτλο «Ἐξωτερικά».

(148) Ἐδῶ τελειώνει ἡ σελίδα τοῦ χειρογράφου. Ἡ ἐπόμενη σελίδα ἐπιγράφεται: «Προστατευτικὸς δασμὸς καὶ ὀργάνωσις τῆς Αὐτοκρατορίας. 1879».

(149) Ἐδῶ τελειώνει ἡ σελίδα τοῦ χειρογράφου. Ἡ ἐπόμενη σελίδα ἐπιγράφεται: «Προστατευτικοὶ δασμοὶ καὶ ὀργάνωσις τῆς Αὐτοκρατορίας. 1880».

(150). Ἰγπαινιγμὸς πάνω στὸ ἀπὸ 8 Νοέμβριος τοῦ 1848 διάταγμα τοῦ πρώσου Βασιλιά γιὰ τὴ μεταφορὰ τῆς πρωσικῆς ἐθνοσυνέλευσις ἀπὸ τὸ Βερολίνο στὴν ἐπαρχιακὴ πόλη Μπράντεμ-

πούργκ -(בלעם-γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο «Ἡ ἀντεπανάσταση στὸ Βερολίνο», (Κ. Μάρξ — Φρίντριχ Ἐγκελς — Ἄπαντα, τόμ. 6, σελ. 7—12).

(151) «Κ λ η ρ ο δ ό τ η μ α τ ῶ ν ἀ π ο κ λ ή ρ ω ν». — Τὸν ὄρο αὐτὸ χρησιμοποίησε ὁ χυδαῖος οἰκονομολόγος καθηγητῆς Ἄντολφ Βάγκνερ, ἕνας ἐμπιστος ὁπαδὸς τοῦ Μπίσμαρκ, σ' ἕναν ἐκλογικὸ λόγο του στὰ 1881. Στηριζόμενος σ' ἕνα ἔγγραφο τοῦ κόμητα Χέρμπερτ φὸν Μπίσμαρκ¹ ὁ Βάγκνερ διακήρυχνε ὅτι ὁ Μπίσμαρκ θέλει νὰ χρησιμοποιήσει τὰ ἔσοδα ἀπ' τὸ σχεδιαζόμενο μονοπώλιο τοῦ καπνοῦ σ' ὅλη τὴν ἐπικράτεια τῆς Αὐτοκρατορίας, γιὰ νὰ χρηματοδοτήσει τὶς Ἀσφαλίσεις ἀτυχημάτων, γήρατος καὶ ἀναπηρίας τῶν ἐργατῶν, δημιουργώντας ἔτσι ἕνα «Κληροδότημα τῶν ἀποκλήρων».

(152) Οἱ Ἐθνικοφιλελεύθεροι προσπαθοῦσαν νὰ ἐπιβραδύνουν τὶς συζητήσεις τὶς σχετικὲς μὲ τὸν προϋπολογισμὸ τοῦ ἔτους 1883—84, ἔτος πού εἶχε κιόλας ἀρχίσει, γιὰτι φοβόνταν ὅτι ἡ κυβέρνησις θ' ἀποφάσιζε ταυτόχρονα τὴν ψήφιση τοῦ προϋπολογισμοῦ γιὰ τὸ 1884) 85, καὶ μ' αὐτὸ τὸν πλάγιο τρόπο, νὰ ἐπιβάλλει τὴ συζήτηση τοῦ προϋπολογισμοῦ γιὰ τὰ δύο χρόνια πού εἶχε ἀπορριφθεῖ.

(153) Ὁ διορισμὸς ἐνὸς τρίτου διευθυντῆ στὸ ὑπουργεῖο ἔξωτερικῶν πού ζητοῦσε ὁ Μπίσμαρκ ἀπορριφθῆκε ἀπὸ τοὺς Ἐλευθεροφρόνους ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸ Κέντρο. Ἔστερα ἀπὸ μακρὲς συζητήσεις, καὶ κατὰ ἕνα μέρος κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή πού ἀσκοῦσαν μπισμαρκικοὶ κύκλοι στὴν κοινὴ γνώμη, ἕνα μέρος τῶν Ἐλευθεροφρόνων ψήφισε, κατὰ τὴν τρίτη ἀνάγνωσις στὶς 4 τοῦ Μάρτη τοῦ 1885, ὑπέρ, ἔτσι πού ἡ ἐπικύρωση τοῦ διορισμοῦ τοῦ τρίτου διευθυντῆ πάρθηκε μὲ 172 ψήφους ἐναντίον 153.

(154) Ἡ πρωαικὴ κυβέρνησις εἶχε διατάξει τὴν ἀπέλαση τῶν μὴ Πρώσων Πολωνῶν ἀπ' τὴν Πρωσία. Ὄταν τὴν 1 τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1885 ξανατέθηκε τὸ ζήτημα στὸ Ράιχσταγκ, γιὰ τὸ πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνεργήσῃ ἡ Αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ἀπέναντι σ' αὐτὰ τὰ μέτρα, ὁ Μπίσμαρκ δῆλωσε ἀπερίφραστα ὅτι δὲν πρόκειται νὰ συμβάλλει στὸν ἐκπολιτισμὸ τῶν συνοριακῶν ἐπαρχιῶν καὶ ὅτι δὲν ἔχει παρὰ νὰ δάλει κανέναν λουκέτο στὴν «παράγκα τῆς Αὐτοκρατορίας» καὶ ν' ἀρνηθεῖ γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὸ μισθὸ στὸν καγκελάριο (τὸ ζήτημα ξανατέθηκε στὴ διάρκεια τῆς συζήτησης γιὰ τὸν προϋπολογισμὸ τῆς καγκελαρίας).

(155) Ἀπὸ τὰ 4.463.202.618 μάρκα (μαζὶ μὲ τοὺς τό-

1. Γιὸς τοῦ Μπίσμαρκ.

κους) πού πληρώθηκαν ὡς τὴν 31 τοῦ Μάρτη 1871, τὸ μεγαλύτερο μέρος μοιράστηκε ὡς ἑξῆς: 1.902.285.149 μάρκα πρὸς τὰ Κράτη τῆς πρώην βορειογερμανικῆς Ὁμοσπονδίας, 269.376.391 μάρκα πρὸς τὴ Βαυαρία, 84.964.074 μάρκα πρὸς τὴ Βύρτεμβεργη, 61.009.861 μάρκα πρὸς τὴ Βάδη καὶ 28.730.189 μάρκα στὸ νότιο Χέσεν. (Σύμφωνα μὲ τὸ βιβλίον τοῦ Constantin Bulle: Geschichte der neusten Zeit. 1815—1885. τέταρτος τόμος, Βερολίνο 1888, σελ. 55).

(156) S a m o j e d i s c h — ἔδω πιθανότατα μὲ τὴ σημασία «αὐτοκαταναλισκομαι», μιὰ καὶ τὸ ἀπόθεμα γιὰ τοὺς ἀναπήρους (560 ἑκατομμύρια μάρκα) ἦταν ἕνα καὶ μοναδικὸ καθορισμένο ποσό, πού μαζὶ μὲ τοὺς τόκους θὰ ὄφειλε νὰ αὐτοκαταναλωθεῖ σὲ 50 περίπου χρόνια.

(157) Ὁ Ἐγγκελς παραπέμπει στὶς σελίδες τοῦ χειρογράφου τοῦ τετάρτου κεφαλαίου του, ὅπου ἀναλύει διεξοδικώτερα τὶς σκέψεις αὐτές.

(158) Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Ἐγγκελς ἀναφέρεται στὸ ἄρθρο 5 τῆς προσωρινῆς εἰρήνης τῶν Βερσαλλιῶν (τῆς 26 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1871), σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις ὑποχρεωνόταν νὰ «μὴ φέρνει κανενὸς εἰδους ἐμπόδια στὴν ἐλεύθερη μετανάστευση τῶν κατοίκων τῶν περιοχῶν, πού ἀποσπάστηκαν ἀπ' τὴ Γαλλία» (Ἀλσατία - Λωρραίνη), καὶ νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ κάθε μέτρο πού θὰ στοχεύοταν ἐναντίον τῶν κατοίκων τους ἢ τῆς παρουσίας τους. Στὴ συνθήκη εἰρήνης τῆς Φραγκφούρτης τῆς 10 τοῦ Μάη τοῦ 1871 δὲν περιλαμβανόταν πιά αὐτὴ ἡ ὑποχρέωσις. Ἡ δυνατότητα τῆς μετοίκησης ἀπ' τὴν Ἀλσατία — Λωρραίνη στὴ Γαλλία περιοριζόταν στὸ γρονικὸ διάστημα ὡς τὴν 1 τοῦ Ὀγτώβρη 1872 καὶ ἐξαρτιόταν ἀπὸ μιὰ προηγουμένη δήλωσις πού ἔπρεπε νὰ δίνεται πρὸς τὶς ἀριστερὰς γερμανικὰς ἀρχὰς (τῆς ἐπιθυμίας γιὰ διατήρησις τῆς γαλλικῆς ὑπηκοότητος).

(159) I n d i g e n a t (ὕπηκοότητα, ἰθαγένεια) — Σύμφωνα μὲ τὸ Σύνταγμα τῆς βορειογερμανικῆς Ὁμοσπονδίας οἱ κάτοικοι κάθε ὁμοσπονδιακοῦ Κράτους ἀποκοτοῦσαν ταυτόχρονα μιὰ κοινὴ ὁμοσπονδιακὴ ἰθαγένεια. Ἔτσι πού ὁ πολίτης κάθε ὁμοσπονδιακοῦ Κράτους νὰ θεωρεῖται ὡς ντόπιος σὲ κάθε ἄλλο ὁμοσπονδιακὸ Κράτος.

Στὴν παρούσα περικοπὴ ἀπαριθμοῦνται μέτρα τῆς κυβέρνησις Μπίσμαρκ στὴν περίοδο τῆς βορειογερμανικῆς Ὁμοσπονδίας (1867—1870) καὶ στὰ πρώτα χρόνια τῆς Αὐτοκρατορίας.

(160) Ἀρχικὰ τὸ ἄρθρον αὐτὸ ἀποτελοῦσε ἕνα τμήμα τοῦ χειρογράφου τοῦ IIIου κεφαλαίου τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ Ἄντι -

Ντύρινγκ» και περιλαμβάνει τις σελίδες 20, 21 ως 24 και ένα μεγάλο μέρος της σελίδας 25 του χειρογράφου. Αργότερα ο Ένγκελς αντικατάστησε αυτές τις σελίδες με ένα άλλο συντομότερο κείμενο. Το παλιότερο κείμενο περιείχε τον τίτλο «Τακτική του πεζικού, απόρροια υλικών αιτίων. 1700—1870». Το μέρος αυτό γράφτηκε στα 1877 και μάλιστα ανάμεσα στις άρχες του Γενάρη και τα μέσα Αυγούστου (δταν στο «Φόρβαίρτς» είχε δημοσιευτεί το IIIο κεφάλαιο του δευτέρου μέρους του «Άντι - Ντύρινγκ»). Το άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στη ΜΕΓΑ Φ. Ένγκελς, «Η άνατροπή της επιστήμης άπ' τον κύριο Όουγκεν Ντύρινγκ — Διαλεκτική της Φύσης. 1873—1882». Ειδική έκδοση στα 40χρονα άπό το θάνατο του Φρίντριχ Ένγκελς (Μόσχα - Λένινγκραντ 1935).

(161) Η μάχη στην Ά λ μ π ο υ έ ρ α (Ισπανία) έγινε στις 16 του Μάη του 1811 ανάμεσα στον άγγλικό στρατό, κάτω άπ' τη διοίκηση του στρατηνού Ούίλιαμ Κάρο Μπέρεσφορντ, που πολιορκούσε το κατ'χόμενο όπ' τους Γάλλους όγυρο Μπανταγιόζ και τα γαλλικά στρατεύματα γάτω άπ' τις διαταγές του στρατάρχη Νικλάς - Ζάν ντε Ντιέ Σούλτ, που ήθελε να έσθαι σε βοήθεια του όγυρο. Η μάχη αυτή τερματίστηκε με την ήττα των στρατευμάτων του Ναπολέοντα. Περιγράφεται όέ στον όοθρο του Ένγκελς «Άλμπουέσα» (όλέπε Κ. Μάρξ — Φ. Ένγκελς, «Άπαντα, τόμ. 14, σελ. 50—51, της γεομ. έκδ.).

Η μάχη στο Ί ν κ ε ρ μ α ν στην Κριμαία, ανάμεσα στο ρωσικό στρατό και τα άγγλο - γαλλικά στρατεύματα έγινε στις 5 του Νοέμβρη του 1854. Η μάχη τερματίστηκε με την ήττα των ρωσικών στρατευμάτων. Όστόσο, οι ένεογητικές επιχειρήσεις του ρωσικού στρατού έξανάγκασαν τους Συμιάχους να παραιτηθούν άπό μια άμεση έφοδο κατά της Σεβαστούπολης και να περάσουν σε μια μακροόχρονη πολιορκία του όγυρο. Διεξοδικά περιγράφεται αυτή η μάχη στο άρθρο του Ένγκελς: «Η μάχη του Ίνκεσιμαν». (όλέπε Κ. Μάρξ — Φ. Ένγκελς, «Άπαντα, τόμ. 10, σελ. 545—568, της γερμ. έκδ.).

(162) Όλες οι ένδειξεις που αναφέρονται έδω για την άριθμητική συγκρότηση και τις άπώλειες του γεομανικού στρατού στη μάχη του Σάν - Πριόάτ είναι φανεόό ότι ο Ένγκελς τις έέάγει άπ' την έπαξεργασία των υλικών που δίνονται στην έπίσημη ιστορία του γερμανο - γαλλικού πολέμου, που γράφτηκε άπό το τιήμα πολεμικής ιστορίας του Μελζονος Γενικού Έπιτελείου (όλέπε «Ό Γερμανο - Γαλλικός Πόλεμος 1870—1871», Μέρος Ι, τόμος 2, Βερολίνο 1875, σελ. 669 κ.ά., 197—199 και 233).

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Α

Αίκατερίνη Πα. (1729—1796), Τσαρίνα της Ρωσίας (1762—1796).

Άλέξανδρος δ' Ι. (1777—1825), Τσάρος της Ρωσίας (1817—1825).

Άλέξανδρος δ' ΙΙ. (1818—1881), Τσάρος της Ρωσίας (1855—1881).

Άλέξανδρος δ' ΙΙΙ. (1845—1894), Τσάρος της Ρωσίας (1881—1894).

Άουγκουστενμπουργκ, Φρίντριχ (Φρέντερικ) (1829—1880), δούκας του Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν - Ζόντερμπουργκ - Άουγκουστενμπουργκ, από το 1852 υποψήφιος για το θρόνο του Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν, έγινε το 1863 Δούκας του Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν με το όνομα Φρειδερίκος δ' VIIIος.

Άριστοτέλης (384—322 πρὶν τὴν χρονολογίαν μας) ανάμεσα στους «ἀρχαίους Ἕλληνας φιλόσοφους... τὸ καθολικότερο μυαλό», πού «ἐρευνήσε ἤδη τίς κυριότερες μορφές τῆς διαλεκτικῆς σκέψης» (Έγγκελς). Ταλαντεύεται ανάμεσα στὸν ὕλισμό καὶ ἰδεαλισμό. Στὶς οἰκονομικὲς του ἀντιλήψεις ὑπεράσπιζε τὴ φυσικὴ οἰκονομία τῆς δουλοκτητικῆς κοινωνίας.

Άρνιμ, Χάρρυ, κόμης φόν (1824—1881), συντηρητικὸς διπλωμάτης, έγινε τὸ Μάρτη τοῦ 1871 ἐπίτροπος γιὰ τίς τελικὲς διαπραγματεύσεις τῆς γερμανογαλλικῆς εἰρήνης, πρεσβευτὴς στὰ 1872—1874 στὸ Παρίσι. Πολιτικὸς ἀντίπαλος τοῦ Μπίσμαρκ, ἀνακλήθηκε ἀπ' τὸν τελευταίον ἀπ' τὸ Παρίσι καὶ καταδικάστηκε ἐξαιτίας ἰδιοποίησης διπλωματικῶν ἐγγράφων.

Β

Βάλντερζεϊ, Φρίντριχ Γκούσταβ, Κόμης φόν (1795—1864), Πρώσος στρατηγὸς καὶ στρατιωτικὸς συγγραφέας, ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν (1854—1858).

Βάντερμπιλντ, Δυναστεία τῶν μεγαλύτερων οἰκονομικῶν καὶ βιομηχανικῶν μεγιστάνων τῆς Ἀμερικῆς.

Βάργμπυλερ, Φρίντριχ Γκότλομπ Κάρλ Φράιχερ φον (1809—1899), πολιτικός της Βυρτεμβέργης, ακόμα και στη δεκαετία του 1860 παρτικουλαριστής (όπαδος της ύπαρξης των κρατιδίων). Υπουργός των εξωτερικών της Βύρτεμβέργης (1864—1870), βουλευτής στο Ράιχσταγκ (1872—1881)· προσχώρησε στο Έλεύθερο Συντηρητικό Κόμμα και ήγουνταν της ομάδας των όπαδών της τελωνειακής προστασίας.

Βέερθερος, Γκέοργκ (Weerth) (1822—1856), «ό πρώτος και σημαντικότερος ποιητής του γερμανικού προλεταριάτου» (Ένγκελς), δημοσιολόγος, μέλος της Ένωσης των Κομμουνιστών, στα 1848—1849 υπεύθυνος της φιλολογικής σελίδας της «Νέας Έφημερίδας του Ρήνου», άνηκε στο στενό κύκλο των φίλων του Μάρξ και του Ένγκελς.

Βέκλερ, Κοούρτ Τέοντορ (1790—1869), νομικός άπ' τη Βάδη, φιλεύθερος δημοσιολόγος. Στα 1840-1849 μέλος της έθνοσυνέλευσης της Φρανκφούρτης (δεξιό Κέντρο).

Βέντελ - Μάλχωβ, μέλος του Ράιχσταγκ, υπόβαλε το 1883 την πρόταση για μιá ποσοστιαία φορολογία του χρηματιστηρίου, που ύστερα άπό μακρές συζητήσεις άπορρίφθηκε άπό την έπιτροπή. Το 1884 ψηφίστηκε ό νόμος για τη φορολογία του γρηματιστηρίου.

Βίντχορστ, Λούντβιχ (1812—1891), νομικός, αντιδραστικός πολιτικός. Υπουργός δικαιοσύνης στο Άνόδερο (1862—1865), άργότερα βουλευτής στο Ράιχσταγκ (άπ' τα 1867). Άρχηγός του Καθολικού Κόμματος του Κέντρου, άπό το 1871 του Κόμματος των Ούλτραμοντάνων. Στη διάρκεια του «εκπολιτιστικού άγώνα» οργανωτής της αντιπολίτευσης ενάντια στον Μπίσμαρκ.

Βίρχωφ, Ρούντολφ (1821—1902), γιατρός παθολόγος και άνθρωπολόγος. Ίδρυτής της κυτταρολογικής παθολογίας, αντίπαλος του Δαρβινισμού. Ένας άπ' τους ιδρυτές και ήγέτες του Προοδευτικού Κόμματος. Ύστερα άπ' το 1871 αντίπαλος του εργατικού κινήματος και του έπιστημονικού σοσιαλισμού.

Βονάπαρτης, έλέπε Ναπολέον ό ΙΙΙος.

Γ

Γαριβάλδη Γκιουζέπε (1807—1882), έθνικός ήρωας της Ίταλίας, δημοκράτης, επικεφαλής της πάλης του Ιταλικού λαού για την έθνική άπελευθέρωση και ένοποίηση της Ίτα-

λιας στις δεκαετίες 1850—60 και 1860—70. Προικισμένος στρατηγός, διεύθυνε στο 1860 την επαναστατική εκστρατεία στη νότιο Ίταλία. Πήρε μέρος στους πολέμους ενάντια στην Αυστρία (1848—1849, 1859, 1866).

Γιακομπίνι, Λουντοβίκο (1832—1887), παπικός διπλωμάτης. Άπ' το 1874 αρχιεπίσκοπος, το 1879 καρδινάλιος. Συνέβαλε στον τερματισμό του «έκπολιτιστικού αγώνα» και έφτασε στο σκοπό του στα τέλη του 1880.

Γιέις, Μάξ (1837—1900) Πρώσος αξιωματικός, στρατιωτικός συγγραφέας. ύπηρετούσε στο Γενικό Έπιτελείο και δίδασκε Ιστορία της πολεμικής τέχνης στη Στρατιωτική Άκαδημία του Βερολίνου.

Γκαίτε, Γιόχαν Βόλφγκανγκ φόν (1749—1832), ο σημαντικότερος εκπρόσωπος του γερμανικού κλασικισμού. Μιά άπ' τις επιφανέστερες ποιητικές προσωπικότητες της παγκόσμιας λογοτεχνίας.

Γκερβίνους, Γκέοργκ Γκόττφριντ (1805—1871), άστος Ιστορικός και πολιτικός, καθηγητής στη Χαϊδελβέργη.

Γκοθόνε, Γκιουζέπε (1825—1872), Ίταλός στρατηγός και δημόσιος άνδρας, πήρε μέρος στους πολέμους ενάντια στην Αυστρία (1848—1849, 1859 και 1866), διεξήγαγε τον Άπριλη του 1866 τις διαπραγματεύσεις με τον Μπίσμαρκ. Έπουργός των στρατιωτικών (1869—1870).

Γκόσλερ, Γκούσταφ φόν (1838—1902) Πρώσος πολιτικός. άπ' το 1878 συντηρητικός βουλευτής στο Ράιχσταγκ. 1881 πρόεδρος του Ράιχσταγκ. ύπουργός παιδείας (Ίούνης 1881—1891). Έποστήριξε την κατάργηση των νόμων για τον «έκπολιτιστικό αγώνα».

Γκούλντ, Τζέυ (1836—1832), Άμερικανός εκατομμυριούχος, επιχειρηματίας σιδηροδρόμων και χρηματοδότης.

Γκρίμποβαλ, Ζάν Μπαπτίστ Βακιέτντε (1715—1789), Γάλλος στρατηγός και κατασκευαστής πυροβόλων. Άπ' το 1764 ως το 1789 (με διακοπές) γενικός επιθεωρητής του Πυροβολικού.

Γουλιέλμος Ιος, (1797—1888), πρίγκιπας της Πρωσίας, Διάδοχος (1858—1861), βασιλιάς της Πρωσίας (1861—1888), Γερμανός αυτοκράτορας (1871—1888).

Γουλιέλμος ΙΙος, (1817—1890), Γερμανός αυτοκράτορας των Κάτω Χωρών (1849—1890).

Ε

Ένγκελς, Φρίντριχ (1820—1895), ένας απ' τους θεμελιωτές του επιστημονικού κομμουνισμού, άρχηγός και δάσκαλος του παγκόσμιου προλεταριάτου, φίλος και συναγωνιστής του Κάρλ Μάρξ.

Έρρίκος ό IVος (1553—1610), βασιλιάς της Γαλλίας (1589—1610).

Έρρίκος ό LXXIIος (1797—1853), πρόγκιπας του κρατιδίου Ρόος - Λίμπενσταϊν - Έμπερσβαλντε (1822—1848).

Ζ

Ζάιντεβιτς, Όττο Τέοντορ φ ό ν (1818—1898), Λάντσεχαουπτμαν (κυβερνήτης) της πρωσικής Όμπερλαουζιτς. Συντηρητικός βουλευτής του Ράιχταγκ από τó 1867 (άρχηγός της κοινοβουλευτικής ομάδας), πρόεδρος του Ράιχσταγκ (1879—1880), Όμπερπρεζιντέντ (Ανώτερος κυβερνήτης) της Σιλεσίας (1879—1894).

Ζέτμπεερ, Γκέοργκ Άντολφ (1814—1892), άστος οικονομολόγος και στατιστικός.

Ζύμπελ Χάινριχ φ ό ν (1817—1895), ιστορικός και πολιτικός, έθνικοφιλελεύθερος. Ένας απ' τους ιδεολόγους της ένοποίησης της Γερμανίας «άπ' τά πάνω» κάτω άπ' την ήγεμονία της Πρωσίας. Διευθυντής των κρατικών άρχείων της Πρωσίας.

Θ

Θιέρσορ, Λουί - Άντολφ (1797—1877) Γάλλος ιστορικός και πολιτικός, όρλεανικός. Πρωθυπουργός (1836—1840). Στη διάρκεια της δεύτερης Δημοκρατίας βουλευτής της συντακτικής και νομοθετικής έθνοσυνέλευσης. Τό 1871 άρχηγός της εκτελεστικής εξουσίας (πρόεδρος του ύπουργικού συμβουλίου), πρόεδρος της Δημοκρατίας (1871—1873), δήμιος της Παρισινής Κομμούνας.

Ι

Ιτζενπλιτς, Χάινριχ Άουγκουστ Φρίντριχ, κ ό η ς φ ό ν (1799—1883), Πρώσος πολιτικός,

συντηρητικός. Ἄπ' τὸ Μάρτη τοῦ 1862 ὡς τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1862 ὑπουργὸς γεωργίας, ὕστερα ὑπουργὸς ἐμπορίου τῆς Πρωσίας (1862—1873). Βουλευτὴς στὸ Ράιχσταγκ (1867—1870), ἰσόβιο μέλος τοῦ ἐνοποιημένου Landtag (τοπικῆς Βουλῆς) καὶ τῆς Βουλῆς τῶν Ἀρχόντων (Herrenhaus) ἀπ' τὸ 1854. Ἰ ω σ ἡ φ ὁ Ἴος (1741—1790) γιὸς καὶ ἀντιβασιλείας πλάι στὴν αὐτοκράτειρα Μαρία Θηρεσία (1765—1780), αὐτοκράτορας τῆς Αὐστρίας (1780—1790), αὐτοκράτορας τῆς Ἀγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους (1765—1790).

Κ

Κ ά μ π χ α ο υ ζ ε ν. Λ ο σ υ ν τ ο λ φ (1803—1890), τραπεζίτης στὴν Κολωνία, ἕνας ἀπ' τοὺς ἡγέτες τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξεως τοῦ Ρήνου. Πρῶτος πρωθυπουργὸς (Μάρτης — Ἰούνης 1848), ἀσχῆσε μὲ ἀποδοτικὴ πολιτικὴ συμφωνιῶν μὲ τὶς ἀντεπαναστατικὰς δυνάμεις.

Κ ά ρ λ. ά ρ χ ι δ ο ύ κ α ς, βλέπε Κ ά ρ λ Λ ο ύ ν τ β ι χ Γ ι ό χ α ν.

Κ ά ρ λ Λ ο ύ ν τ β ι χ Γ ι ό χ α ν (1771—1847), ἀρχιδούκας τῆς Αὐστρίας, στρατάρχης καὶ στρατιωτικὸς συγγραφέας, ἀριστράτηγος στὸν πόλεμον κατὰ τῆς Γαλλίας (1796, 1799, 1805 καὶ 1809), ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν (1805—1809).

Κ ά ρ ν τ ο ρ φ, Β ί λ ε λ μ φ ὀ ν (1828—1907), πολιτικός, μέλος τῆς πρῶτικῆς Βουλῆς τῶν ἀντιπροσώπων (1866—1876 καὶ 1888—1907). Μέλος τοῦ Ράιχσταγκ (1868—1906). Συνιδρυτὴς τοῦ Ἐλευθέρου Συντηρητικοῦ Κόμματος (Αὐτοκρατορικὸ Κόμμα), ὁπαδὸς τοῦ προστατευτικοῦ τελωνειακοῦ δασμοῦ, ὑποστηρικτὴς τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Μπίσμαρκ. Τὸ 1875 ἔγραφε κίβλας ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου.

Κ λ ά π κ α, Γ κ ι έ ρ γ κ ι (Γ κ έ ο ρ γ κ) (1820—1892), Οὐγγρος στρατηγός, διοίκησε στὴ διάρκεια τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848—1849 μὲ ὀγγρικὴ στρατιά. Τὸ 1849 κατέφυγε στὸ ἐξωτερικόν. Στὴ δεκαετία τοῦ 1850—1860 διατηροῦσε δεσμούς μὲ βοναπαρτικούς κύκλους. Στὴ διάρκεια τοῦ πρῶτο-αὐστριακοῦ πολέμου τὸ 1866 διοικητὴς μιᾶς ὀγγρικῆς Λεγεώνας, ποὺ συγχροτήθη ἀπ' τὴν πρῶτικὴ κυβέρνησιν στὴ Σιλεσία καὶ προοριζόταν γιὰ συμμετοχὴ σ' αὐτὸν τὸν πόλεμον. Τὸ 1867, ὕστερα ἀπὸ ἀμνηστία ἐπέστρεψε στὴν Οὐγγαρία.

Κ ο ύ λ μ α ν, Ἐ ν τ ο υ α ρ ν τ (1853—1892), χειροτέ-

χνης, πού στις 13 του Ιούλη του 1874 άποπειράθηκε νά δολοφονήσει τόν Μπίσμαρκ σάν τόν πρωταίτιο του «έκπολιτιστικού άγώνα».

Κράουφορντ (Grawford), Έμίλυ (1831—1915), άγγλίδα δημοσιογράφος, άναποκρίτρια μιās σειράς άγγλικών έφημερίδων στό Παρίσι.

Κρέμεντς, Φίλιπ (1819—1899), καρδινάλιος και άρχιεπίσκοπος τής Κολωνίας, 1867 επίσκοπος του Έρμελαντ. Στά χρόνια του «έκπολιτιστικού άγώνα» τάχθηκε ενάντια στους άντικαθολικούς νόμους.

Κρούπ, Άλφρεντ (1812—1887), μεγαλοβιομήχανος, ιδιοκτήτης χυτηρίου άτσάλιου και έργαστάσιου πυροβόλων, πού προμήθευε κανόνια και όπλα σέ πολλά κράτη τής Εύρώπης.

Λ

Λασσάλ, Φέρντιναντ (1825—1864 «ώς τό 1862 στην πράξη έξειδικευμένος πρώτος χυδαίος δημοκράτης με ίσχυρές θοναρκαρτικές τάσεις» (Έγγκελς). Πήρε μέρος στην επανάσταση του 1848—49. Άπό την εποχή αυτή γνωριμία με τόν Μάρξ και τόν Έγγκελς. Η ιστορική ύπηρεσία του Λασσάλ βρίσκεται στό γεγονός ότι σάν ιδρυτής τής Πανγερμανικής Ένωσης των Έργατών του Μάη του 1863 έβρισκε άναπόκρυψη στις τάσεις των προοδευτικών έργατών για όργανωτικό διαχωρισμό άπ' τή φιλελεύθερη άστική τάξη. Ό Λασσάλ ώστόσο δέν πρόσφερε καμιά επαναστατική προοπτική στην εργατική τάξη, μά δημιουργούσε την αΰταπάτη πώς, με τή βοήθεια του γιουγκερικο - πρωσικού κράτους, είναι δυνατή ή ειρηνική μετεξέλιξη στο σοσιαλισμό. Αΰτή ή ιδεολογία του «βασιλευόμενου - πρωσικού κυβερνητικού σοσιαλισμού» δδήγησε τόν Λασσάλ στη σύμπραξη με τόν Μπίσμαρκ και τόν γιουγκερικο - μεγαλοαστικό πρωσικό μιλιταρισμό και έτσι στην τοποθέτησή του για ένοποίηση τής Γερμανίας «άπ' τά πάνω», κάτω άπ' την ήγεμονία του πρωσικού κράτους. Η όπουρτουμιστική πολιτική των λασσαλικών αποτελούσε έμπόδιο στη δράση τής Ιης Διεθνούς και τή δημιουργία πραγματικού εργατικού Κόμματος στη Γερμανία, δυσκόλευε την καλλιέργεια ταξικής συνείδησης στους εργατές. Οι θεωρητικές και πολιτικές άπόψεις των λασσαλικών επικρίθηκαν άδστηρά άπό τό Μάρξ (βλ. Κ. Μάρξ. «Κριτική του προγράμματος τής Γκότα»).

Λάσκερ, Έντουαρντ (1829—1884), ένας άπ' τους

ιδρυτές και ηγέτες του Έθνικοφιλελεύθερου Κόμματος, που υποστήριξε την αντιδραστική πολιτική του Μπίσμαρκ, μέλος στο Ράιχσταγκ.

Λέβε, Βίλελμ (γνωστός με το όνομα Λέβε φον Κάλμπε, για το λόγο ότι είχε εκλεγεί στην εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης απ' την πρωσική περιφέρεια Κάλμπε) (1814—1886), πολιτικός, μικροαστός δημοκράτης, αντιπρόεδρος της εθνοσυνέλευσης της Φρανκφούρτης (άριστερή πτέρυγα), μετά τη μεταφορά του εκλογικού σώματος της εθνοσυνέλευσης το 1849 στη Στουτγάρδη, ο πρόεδρος της. Πολιτικός φυγάς ύστερα απ' την ήττα της επανάστασης, επέστρεψε στη Γερμανία μετά την άμνηστία το 1861 και προσχώρησε στους Προοδευτικούς. Το 1863 μέλος της Βουλής των αντιπροσώπων, βουλευτής στο Ράιχσταγκ (1867—1881). 1874 εξοδος απ' το Προοδευτικό Κόμμα, συγκρότηση της Φιλελεύθερης Ομάδας Λέβε - Μπέργκερ. Άργότερα Έθνικοφιλελεύθερος.

Λεντοχόφσκι, Μίστσισλαβ Χάλκα φον Λεντόχοφ, κόμης (1822—1902), αρχιεπίσκοπος του Πόζεν - Γκνέζεν από το 1866. 1875 καρδινάλιος. Τασόταν υπέρ του δόγματος του αλάθητου. Στη διάρκεια του «εκπολιτιστικού αγώνα», στα 1874 και εξαιτίας της αντίστασής του ενάντια στους νόμους του Μάη, καταδικάστηκε σε δυο χρόνια φυλακή και παύθηκε απ' το αξίωμά του.

Λέων ο ΧΙΠος (1810—1903), Πάπας στη Ρώμη (1878—1903).

Λήμπκνεχτ, Βίλελμ (1826—1900), επιφανής παράγοντας του γερμανικού και διεθνούς εργατικού κινήματος, ένας απ' τους ιδρυτές και ηγέτες του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος. Πήρε ενεργό μέρος στην επανάσταση του 1848—49 στη Γερμανία. Ύστερα απ' την ήττα της κατέφυγε στην αρχή στην Έλβετία και μετά στο Λονδίνο όπου συνδέθηκε με τον Κ. Μάρξ και τον Φ. Ένγκελς. Κάτω από την επίδρασή τους έγινε σοσιαλιστής και το 1862, ύστερα απ' την επιστροφή του στη Γερμανία και την οργάνωση της Ιης Διεθνούς, έγινε ένας απ' τους πιο δραστήριους προπαγανδιστές των επαναστατικών ιδεών της Διεθνούς και οργανωτής των τμημάτων της στη Γερμανία. Από το 1867 ως το τέλος της ζωής του ο Β. Λήμπκνεχτ ήταν μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας και υπεύθυνος συντάκτης της εφημερίδας «Φόρβαϊρτς» («Έμπρός»), κεντρικού όργάνου του Κόμματος. Από το 1867 ως το 1870 είναι βουλευτής του βορειογερμανικού Ράιχσταγκ κι από το 1874 εκλέγεται ε-

πανειλημμένα βουλευτής του γερμανικού Ράιχσταγκ. Στη διάρκεια του γερμανο - γαλλικού πολέμου τάχθηκε ενεργά ενάντια στα πρωσικά σχέδια προσάρτησης και υπέρ της Παρισινής Κομμούνας. Χρησιμοποιεί με τέχνη το Βήμα της Βουλής για να ξεσκεπάσει την αντιδραστική εξωτερική και εσωτερική πολιτική των γιούγκερ της Πρωσίας. Σαν αποφασιστικός αντίπαλος του πρωσικού милитарισμού αγωνίζεται για την ένοποίηση της Γερμανίας με τον επαναστατικό - δημοκρατικό δρόμο.

Λουδοβίκος Βοναπάρτης (Louis Bonaparte).
βλέπε **Ναπολέον ΙΙΙ**.

Λουδοβίκος - Ναπολέον (Louis - Napoleon).
βλέπε **Ναπολέον ΙΙΙ**.

Λουδοβίκος XIV (Louis) (1638—1715 βασιλιάς της Γαλλίας (1643—1715).

Μ

Μασέλα, **Άλντσε Γκαετάνο** (1826—1902, παπικός διπλωμάτης, 1877 νούντιος στο Μόναχο, 1879—1883 νούντιος στη Λισαβόνα, απ' τὸ 1887 καρδινάλιος. Έργάστηκε για τὴν εἰρηνική συνένωση τῆς Βαυαρίας καὶ Πρωσίας με τὴν παπική αὐλή (Kurie).

Μάντουφελ, **Όττο Τέοντορ Φράιχερφόν** (1805—1822), Πρώτος πολιτικός, εκπρόσωπος τῆς αντιδραστικῆς γραφειοκρατίας τῶν εὐγενῶν. Ὑπουργός τῶν ἐσωτερικῶν (1848—1850), πρωθυπουργός καὶ ὑπουργός τῶν ἐξωτερικῶν (1850—1858).

Μάουρερ, **Γκέοργκ Λούντβιχ**, ἱππότης φόν (1790—1872), ἱστορικός. Ἐρεῦνησε τὸ κοινωνικὸ σύστημα τῆς Γερμανίας στὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸ μεσαίωνα. Συνέβαλε σὲ μεγάλο βαθμὸ στὴν ἐξερεύνηση τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας ἀγροτικῆς κοινότητος (Gemeindemark).

Μάρξ, **Κάρλ** (1818—1883), θεμελιωτὴς τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ, μεγαλοφυῆς στοχαστής, κορυφαίος τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιστήμης, ἀρχηγός καὶ δάσκαλος τοῦ παγκόσμιου προλεταριάτου.

Μέλχερς, **Πάουλος** (1813—1895), καρδινάλιος, 1857 ἐπίσκοπος τοῦ Ὁσναμπρυκ, 1866 ἀρχιεπίσκοπος Κολωνίας, ἀντίπαλος τῆς ἀντικαθολικῆς τοποθέτησης τοῦ Μπίσμαρκ στὰ χρόνια τοῦ «ἐκπολιτιστικοῦ ἀγώνα».

Μέτερνιχ, Κλέμενς Βέντσελ Λόταρ, πρίγκιπας φόν (1773—1859), Αυστριακός πολιτικός και διπλωμάτης. Υπουργός των εξωτερικών (1809—1821) και καγκελάριος (1821—1848). Ένας απ' τους δημιουργούς της Έρσης Συμμαχίας.

Μικιέλ, Γιοχάννες φόν (1828—1901), δικηγόρος και τραπ-ζίτης, ως το 1852 μέλος της Ένωσης των Κομμουνιστών, προσχώρησε αργότερα στο πλευρό της αστικής τάξης. Στα 1859 συνιδρυτής της Έθνικής Ένωσης και απ' το 1867 ένας απ' τους ηγέτες του Έθνικοφιλελεύθερου Κόμματος. Βουλευτής στο Ράιχσταγκ (1867—1877 και 1880—1890), υπουργός οικονομικών της Πρωσίας (1890—1901) και απ' το 1897 αντιπρόεδρος του υπουργικού Συμβουλίου.

Μίλντε, Κάρολ Άουγκουστ (1805—1861), εργοταξιαρχής ύφασμάτων απ' το Μπρέσλαου, φιλελεύθερος. Απ' το Μάη ως τον Ιούνη του 1848 πρόεδρος της πρωσικής έθνοσυνέλευσης (δεξιά πτέρυγα). Υπουργός έμπορίου (Ιούνης — Σεπτέμβρης 1848).

Μινιέ, Κλόντ-Έτιέν (1804—1879), Γάλλος αξιωματικός, έφευρτής ενός θπλου που πήρε το όνομά του.

Μιντζέντι, Μάρκο (1818—1886), Ιταλός δημοσιογράφος και φιλελεύθερος πολιτικός. Υπουργός έσωτερικών (1860—1861), υπουργός οικονομικών (από το 1862), πρωθυπουργός (1863—1864 και 1873—1876), υπουργός Γεωργίας (1869).

Μόρε (Μόρους) Σίρ Τόμας (1478—1535), Άγγλος πολιτικός, λόρδος καγκελάριος του Έρρίκου VIIIου, απαγχονίστηκε εξαιτίας της άρνησής του να δώσει τον θρνο που είχε καθιερώσει ο Έρρίκος ο VIIIος για όλους τους υπαλλήλους του Κράτους, να αναγνωρίζουν τον άγγλο βασιλιά σαν ανωτάτη πνευματική και κοσμική αρχή. Ούμανιστής συγγραφέας, εκπρόσωπος του ούτοπικού κομμουνισμού, δημοσίευσε το 1516 την «Ουτοπία», όπου περιέγραψε, με μία κοινωνική κριτική, τα κακά του νεαρού καπιταλισμού.

Μόρνυ, Σάρλ-Άουγκουστ-Λουί-Γιοζέφ, δούκας ντ'έ (1811—1865), έτεροθαλής αδερφός του Ναπολέοντα IIIου, Γάλλος πολιτικός, Βοναπαρτιστής, βουλευτής της νομοθετικής έθνοσυνέλευσης (1849—1851), ένας απ' τους οργανωτές του πραξικοπήματος της 2 του Δεκέμβρη του 1851. Υπουργός έσωτερικών (Δεκέμβρης 1851 — Γενάρης 1852). Πρόεδρος του corps legislatif, (νομοθετικού σώματος) (1854—1856, 1857—1865).

Μ π ά μ π ε ρ γ κ ε ρ, **Λ ο ύ ν τ β ι χ** (1813—1899), δημοσιολόγος, δημοκράτης, πήρε μέρος το 1849 στην εξέγερση της Βάδης - Παλατινάτου. Άμέσως μετά πολιτικός φυγάς. Γύρισε στη Γερμανία στη δεκαετία του 1860—70. Άργότερα μέλος του Κόμματος των Γερμανοελευθεροφρόνων, εθνικοφιλελεύθερος βουλευτής του Ράιχσταγκ (1871—1893).

Μ π α μ π έ φ, **Φ ρ α ν σ ο υ ά - Ν ο έ λ** (Γ ρ ά κ χ ο ς), (1760—1797), Γάλλος επαναστάτης, ούτοπικός κομμουνιστής, οργανωτής της «Συνωμοσίας των Ίσων», που ή ανακάλυψή της τον δόγησε στη λαιμητόμο.

Μ π έ μ π ε λ, **Ά ο υ γ κ ο υ σ τ** (1840—1913), μαρξιστής, συνιδρυτής και ένας απ' τους σημαντικότερους ηγέτες της γερμανικής Σοσιαλδημοκρατίας, φίλος και μαθητής του Μάρξ και του Έγγκελς. Σάν αποφασιστικός αντίπαλος του πρωσικού μιλιταρισμού, τασσόταν υπέρ του επαναστατικού - δημοκρατικού δρόμου για την ένοποίηση της Γερμανίας. Άπό το 1878—1890 ό Μπέμπελ καθοδηγούσε τη Σοσιαλδημοκρατία ένάντια στο νόμο κατά των σοσιαλιστών. «Έγινε ό ίκανότερος κοινοβουλευτικός άνδρας της Εύρώπης, ό πιο ταλαντούχος οργανωτής και τακτικός, ό πιο πλούσιος σ' επιρροή ηγέτης της διεθνούς σοσιαλδημοκρατίας, που έστειλε έχθρικά άπέναντι στο ρεφορμισμό και τον όπορτουνισμό», (Λένιν).

Μ π ε ν ε ν τ έ τ ι, **Β ι ν τ σ έ ν τ**, **κ ό ν τ ε γ έ** (1817—1900), Γάλλος διπλωμάτης, πρσβευτής στο Βερολίνο (1864—1870).

Μ π έ ν ν ι γ χ σ ε ν, **Ρ ο ύ ν τ ο λ φ φ ό ν** (1824—1902), πολιτικός, όπαδός της ένοποίησης της Γερμανίας κάτω απ' την ήγεμονία της Πρωσίας. Πρόεδρος της Έθνικής Ένωσης (1859—1867), άργότερα άρχηγός της δεξιάς πτέρυγας του Έθνικοφιλελεύθερου Κόμματος άπό το 1887, έκπροσωπούσε τα συμφέροντα της μεγαλοαστικής τάξης. Βουλευτής του Ράιχσταγκ (1871—1883 και 1887—1898), Oberpräsident (άνώτατος πρόεδρος του Άνωδέρου (1888—1898)).

Μ π έ ρ ν σ τ α ί ν, **Έ ν τ ο υ α ρ ν τ** (1850—1932), σοσιαλδημοκράτης, δημοσιολόγος, συντάκτης της έφημερίδας «Ό Σοσιαλδημοκράτης» (1881—1890). Άντιπρόσωπος στο Διεθνές σοσιαλιστικό Συνέδριο του 1889. Ίστερα άπ' το θάνατο του Έγγκελς προσπάθησε να αναθεωρήσει το μαρξισμό και έγινε ένας άπ' τους ηγέτες της όπορτουνιστικής πτέρυγας της γερμανικής Σοσιαλδημοκρατίας και της Πας Διεθνούς.

Μπίσμαρκ, Όττο, πρίγκιπας φόν (1815—1898), δημόσιος άνδρας και διπλωμάτης, εκπρόσωπος των συμφερόντων των Πρώσων γιουνκερ, Πρώσος πρωθυπουργός (1862—1872 και 1873—1890) και καγκελάριος της Αυτοκρατορίας (1871—1890). Πραγματοποίησε την ένοποίηση της Γερμανίας «άπο άντεπαναστατικό δρόμο, με τον γιουνκερικό τρόπο» (Λένιν), με τη βοήθεια δυναστικών πολέμων (1866 ενάντια στην Αύστρια και τα συνασπισμένα μ' αυτήν μικρά γερμανικά κράτη καθώς και το 1870—71 ενάντια στη Γαλλία). Με τα έσωτερικά πολιτικά του μέτρα διασφάλισε τη συμμαχία των γιουνκερ με τη μεγαλοαστική τάξη, προάγοντας έτσι το δυνάμωμα του πρωσογερμανικού μιλιταρισμού. Σάν έχθρός του έργατικού κινήματος επέβαλε το 1878 το νόμο ενάντια στους σοσιαλιστές, που καταργήθηκε στά 1890 με την πάλη της έργατικής τάξης. Αυτό ήταν και ή κύρια αιτία της πτώσης του.

Μπλάιχρεντερ, Γκέρσον φόν (1822—1895), διοικητής γερμανικού τραπεζικού οίκου στά Βερολίνο, προσωπικός τραπεζίτης του Μπίσμαρκ, άνεπίσημος σύμβουλος του σέ χρηματιστικά ζητήματα, μεσάζων στις διάφορες κερδοσκοπικές μηχανοραφίες.

Μπλούμ, Πέτερ, Γιόζεφ (1808—1884), δικάριος καθεδρικού ναού και άπ' το 1842 έπίσκοπος του Λίμπουργκ. Παύθηκε το 1876 στή διάρκεια του έκπολιτιστικού αγώνα, άμνηστεύθηκε το 1883.

Μπορό (Beaurau), Γάλλος πρεσβευτής στήν Αδλή του Φρειδερίκου του Ηου.

Μπουρμπακί, Σάρλ - Ντενίς Σοτέ (1816—1897), Γάλλος στρατηγός, πήρε μέρος στόν Κριμαϊκό πόλεμο 1853—1856, διοικητής μεραρχίας στόν Ιταλικό πόλεμο 1859. Στό γερμανογαλλικό πόλεμο του 1870—71 διοικούσε στήν άρχή τη φρουρά (Garde) και ύστερα το 18ο Σώμα και την άνατολική Στρατιά.

Μπυγκό ντέ λά Πικοννερι, Τομάς Ρομπέρτ (1784—1849), στρατάρχης της Γαλλίας, όρλεανικός, συγγραφέας πολλών στρατιωτικών έργασιών. Έλαβε μέρος στόν πόλεμο της Πυρηναικής χερσονήσου (1808—1814).

Μύλερ, Χάινριχ φόν (1813—1874), 1849 μέλος του Άνωάτου Έκκλησιαστικού Συμβουλίου, ύπουργός παιδείας της Πρωσίας (1862—1872).

Ν

Ν α μ σ τ σ α ν ό φ σ κ ι, επίσκοπος in partibus της Ἀγαθούπολης, πρωθιερέας τοῦ στρατοῦ. Τὸ 1872 παύθηκε ἀπ' τὸ ἀξίωμα του ἀπ' τὸν ὑπουργὸ τῶν στρατιωτικῶν.

Ν α π ο λ έ ω ν Ι ο ς Β ο ν α π ά ρ τ η ς (1769—1821), Αὐτοκράτορας τῶν Γάλλων (1804—1814 καὶ 1815).

Ν α π ο λ έ ω ν Ι Ι Ι ο ς Λ ο υ δ ο β ί κ ο ς Β ο ν α π ά ρ τ η ς (1808—1873), ἀνεψιὸς τοῦ Ναπολέοντα Ιου, πρόεδρος τῆς Δεύτερης Δημοκρατίας (1848—1852), αὐτοκράτορας τῶν Γάλλων (1852—1870).

Ν ι κ ό λ α ο ς Ι ο ς (1796—1855), Τσάρος τῆς Ρωσίας (1825—1855).

Ν ό μ π ι λ ι ν γ κ, **Κ ά ρ λ Ἔ ν τ ο υ α ρ ν τ** (1848—1878), ἀναρχικός. Τὸ 1878 ἔκανε μιὰ ἀπόπειρα κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ αὐτοκράτορα Γουλιέλμου τοῦ Ιου, ποὺ στάθηκε σὴν πρόσχημα γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ νόμου ἐνάντια στοὺς σοσιαλιστές.

Ν τ ε λ β ί ν (Delvigne), **Χ έ ν ρ ι Γ κ ο ύ σ τ α θ** (1799—1876), Γάλλος ἀξιωματικὸς καὶ ἐφευρέτης στὸν τομέα τῆς ὀπλοουργίας.

Ν τ έ λ λ ι ν γ κ ε ρ, **Γ ι ό χ α ν Γ ι ό ζ ε φ Ἰ γ κ ν α τ ς φ ό ν** (1799—1890), θεολόγος, κατὰ καιροὺς ἐπικεφαλῆς τοῦ κινήματος τῶν παλαιοκαθολικῶν ποὺ ἀρνιόνταν νὰ ἀναγνωρῶσιν τὸ δόγμα γιὰ τὸ ἀλάθητο τοῦ πάπα.

Ν τ έ λ μ π ρ υ κ, **Ρ ο ύ ν τ ο λ φ φ ό ν** (1817—1903), Πρῶτος πολιτικὸς, πρόεδρος τῆς δημοσπονδιακῆς καγκελαρίας (1867—1871) καὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς καγκελαρίας (1871—1876). Βουλευτὴς τοῦ Ράιχσταγκ (1879—1881). Ὡς τὰ 1876 ὁπαδὸς τοῦ Μπίσμαρκ, τάχτηκε ὕστερα στὸ Ράιχσταγκ ἐνάντια στὴν πολιτικὴ τῶν προστατευτικῶν δασμῶν τοῦ Μπίσμαρκ.

Ν τ ύ ρ ι ν γ κ, **Ὁ υ γ κ ε ν Κ ά ρ λ** (1833—1921), Ἐκλεκτικὸς φιλόσοφος, χυδαῖος οἰκονομολόγος, ἐκπρόσωπος τοῦ ἀντιδραστικοῦ μικροαστικοῦ σοσιαλισμοῦ, συνένωνε στὴ φιλοσοφία του τὸν ἰδεαλισμὸ, τὸ χυδαῖο ὕλισμὸ καὶ τὸν θετικισμὸ. Μεταφυσικὸς. Ἀπ' τὸ 1863—1867 ἰδιωτικὸς ὑφηγητὴς στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Βερολίνου.

Ο

Ὁ ρ σ ί ν ι, **Φ ε λ ί τ σ ε** (1819—1858), Ἴταλὸς ἀστὸς δημοκράτης, συμμετείχε στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση

και ένοποίηση της 'Ιταλίας. Τò 1858 έκανε απόπειρα κατά της ζωής του Ναπολέοντα του ΙΙΙου και γι' αυτό καρατομήθηκε. Ο υέλιγκτον, Άρτουρ Ούελεσλέυ Δούκας του (1769—1852), Βρετανός στρατηγός και δημόσιος άνδρας, τόρυ. Στά 1808—1814 και 1815 διοικούσε τὰ άγγλικά στρατεύματα στους πολέμους ενάντια στον Ναπολέοντα Ι. Άρχιστράτηγος πυροβολικού (1818—1827), άρχιστράτηγος του στρατού (1827—1828, 1842—1852), πρωθυπουργός (1828—1830), ύπουργός των έξωτερικών (1834—1835).

Π

Πάλεμερστον, Χένρυ Τζών Τέμπλε Βίσκουντ, Λόρδος (1784—1865), Βρετανός πολιτικός. Στην άρχή τόρυς, από τò 1830 μιá από τις δεξιές πτέρυγες των Whigs, ύπουργός των στρατιωτικών (1808—1828), ύπουργός των έξωτερικών (1830—1834, 1835—1841, 1846—1851), ύπουργός έσωτερικών (1852—1855), πρωθυπουργός (1855—1858 και 1859—1865).

Πέτρος Ιος. (1672—1725), Τσάρος της Ρωσίας (1682—1725).

Πίος ΙΧος (1792—1878). Πάπας της Ρώμης (1846—1878). Κατά τη διάρκεια της θητείας του, ή από μακροϋ προετοιμασμένη Σύνοδος του Βατικανού άνήγαγε τò άλάθητο και την παγκοσμιότητα του πάπα σέ δόγμα, γεγονός που συνέβαλε στον «Έκπολιτιστικό άγώνα» στη Γερμανία.

Πλίνιος '(Γκάγιους Πλίνιους Σεκούντους), ó Άρχαιότερος (23—79) Ρωμαίος φυσιοδίφης, συγγραφέας μιáς 'Ιστορίας της Φύσης σέ 37 βιβλία.

Πούτκαμερ, Ρόμπερτ Βίχτωρ (1828—1900), Πρώσος αντίδραστικός πολιτικός, ύπουργός των έσωτερικών (1881—1888). Όργανωτής των διώξεων των σοσιαλδημοκρατών στη διάρκεια του νόμου ενάντια στους σοσιαλιστές.

Ρ

Ράιχενσπεργκερ, Πέτερ Φράντς (1818—1895), δικαστικός ύπάλληλος, καθολικός πολιτικός. 1848 μέλος του Προκοινοβουλίου και βουλευτής της πρωσιακής έθνοσυνέλευσης (δεξιά πτέρυγα). Άπό τò 1849 στην πρωσιακή Βουλή των

άντιπροσώπων. Τò 1870 έδωσε τήν πρώτη και άποφασιστική ώθηση στήν ίδρυση του Κόμματος του Κέντρου. Βουλευτής στο Ράιχσταγκ από τò 1867, έκπροσωπούσε τήν πολιτική τής τελωνειακής προτασίας.

Ρ α σ ί ν Ζ ά ν (1639—1699), Γάλλος δραματικός, εκπρόσωπος του γαλλικού κλασικισμού.

Ρ ά σ σ ε λ, Λ ό ρ ν τ Τ ζ ώ ν (1792—1878), Βρετανός πολιτικός, άρχηγός των Whigs, πρωθυπουργός (1846—1852 και 1865—1866), ύπουργός των έξωτερικών (1852—1853 και 1859—1865).

Ρ ι σ ε λ ι έ, Ά ρ μ ά ν τ - Ζ ά ν ν τ ù Π λ έ σ ι ς, δ ο ύ κ α ς (1585—1642), Γάλλος πολιτικός στήν περίοδο τής Άπολυταρχίας, καρδινάλιος.

Ρ ί χ τ ε ρ, Ό υ γ κ ε ν (1838—1906), άριστερός φιλελεύθερος πολιτικός. Ός τò 1864 κρατικός υπάλληλος τής Πρωσίας, άπ' τò 1867 μέλος του Ράιχσταγκ. Άρχηγός του Γερμανικού Προοδευτικού Κόμματος. 1884 συνιδρυτής και με μεγάλη επιρροή ήγέτης του Κόμματος των Γερμανοελευθεροφρόνων. Άντίπαλος τής μπισμαρκινής πολιτικής για τελωνειακή προτασία, συνασπίστηκε μαζί του στή διάρκεια του «έκπολιτιστικού άγώνα», σφοδρός πολέμιος τής Σοσιαλδημοκρατίας.

Ρ ο μ α ν ώ φ, Μ ί χ α ή λ Φ ι ο ν τ ό ρ ο β ι τ ς (1596—1646), Τσάρος τής Ρωσίας (1613—1645).

Ρ ό ο ν, Ά λ μ π ρ ε χ τ Τ έ ο ν τ ο ρ Έ μ ι λ, Κ ό μ η ς φ ό ν (1803—1879, πολιτικός και στρατιωτικός. Άπό τò 1873 στρατάρχης, εκπρόσωπος τής πρωσικής στρατιωτικής καμαρίλας, ύπουργός των στρατιωτικών (1859—1873) και ύπουργός των ναυτικών (1861—1871), άναδιοργανωτής του πρωσικού στρατού. Πρωθυπουργός τής Πρωσίας (Γενάρης — Νοέμβρης 1873).

Ρ ό τ ε κ, Κ ά ρ λ Β έ ν τ σ ε ν λ α ο υ ς Ρ ό ν τ ε κ ε ρ φ ό ν (1775—1840), Ιστορικός και πολιτικός, φιλελεύθερος

Σ

Σ λ έ τ σ ε ρ, Κ ο ù ρ ν τ φ ό ν (1822—1894), Πρώσος διπλωμάτης, πρόξενος στο Βατικανό (1882—1892).

Σ λ ό σ ε ρ, Φ ρ ί ν τ ρ ι χ Χ ρ ί σ τ ο φ (1776—1861), Ένας άπ' τούς σημαντικότερους Ιστορικούς τής έποχής του, που τά έργα του είναι διαποτισμένα από τις ιδέες του διαφωτισμού

της επαναστατικής αστικής τάξης του 18ου αιώνα και τα όποια πραγματεύονται, — σε μία περίοδο της πιδ μαύρης αντίδρασης, — με εθρό και κατανοητό πνεύμα, τὰ πεπρωμένα τῶν λαϊκῶν μαζῶν ἀπ' τῆ σκοπιά τοῦ δημοκρατισμοῦ καὶ φιλελευθερισμοῦ. Ἐγραφε ἀκόμα τὴν 18τομῃ «Παγκόσμια Ἱστορία γιὰ τὸ γερμανικὸ ἔθνος».

Σ τ ὀ υ φ ε ν μ π ε ρ γ χ , Φ ρ ἄ ν τ ς (1834—1901), Ἐθνικοφιλελεύθερος βουλευτὴς τοῦ Ράιχσταγκ (1871—1893).

Σ τ ἔ κ ε ρ , Ἄ ν τ ο λ φ (1835—1909), κληρικὸς καὶ ἀντιδραστικὸς πολιτικός, Ἰδρυτὴς (1878) καὶ ἀρχηγὸς τοῦ Χριστιανοκοινωνικοῦ Κόμματος, πὸ στεκόταν πολὺ κοντὰ στὴν ἀκραία δεξιὰ πτέρυγα τοῦ Συντηρητικοῦ Κόμματος. Ἐχθρὸς τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ ὑπερασπιστὴς τοῦ ἀντισημιτισμοῦ. Ἀπὸ τὸ 1881 μέλος τοῦ Ράιχσταγκ.

Σ τ ὀ λ μ π ε ρ γ χ , Ὅ τ τ ο (1837—1896), πολιτικός, στὰ 1878, ἀντικαγκελάριος τοῦ γερμανικοῦ Ράιχ.

Σ τ ὀ ς , Ἄ λ μ π ρ ε χ τ φ ὀ ν (1818—1896), στρατηγός, Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς στὸ γερμανο-γαλλικὸ πόλεμο, πρῶτα γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ, ἔπειτα ἀρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου στὴ διοίκηση στρατοῦ τοῦ μεγάλου δούκα τοῦ Μέλκλενμπουργκ - Σβερίν. 1871 ἀρχηγὸς ἐπιτελείου τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων κατοχῆς στὴ Γαλλία. 1872—1883 ἐπὶ κεφαλῆς τῆς διοίκησης τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ καὶ ὑπουργὸς καὶ πληρεξούσιος στὸ δημοσπονδιακὸ Συμβούλιο.

Σ τ ο ὕ μ , Φ ἔ ρ ν τ ι ν α ν τ Φ ρ ἄ ι χ ε ρ φ ὀ ν (1843—1925), Πρῶτος ἀξιωματικός, ἀπ' τὸ 1869 στὴ διπλωματικὴ ὑπηρεσία. Συμμετεῖχε στὸ γερμανο - γαλλικὸ πόλεμο τοῦ 1870—71. Ἐπιτραπέζιος στὴν Ἁγία Ἐδρα (1871), ἀνακλήθηκε τὸ 1872.

Σ τ ο ὕ μ - Χ ἄ λ μ π ε ρ γ χ . Κ ἄ ρ λ Φ ἔ ρ ν τ ι ν α ν τ Φ ρ ἄ ι χ ε ρ φ ὀ ν (1836—1901), ἀδερφὸς τοῦ προηγούμενου, μεγαλοβιομήχανος, σὺν «βασίλειᾳ Στοῦμ» προσωπικότητα μεγάλῃς ἐπιρροῆς στὴν περιοχὴ τοῦ Σάαρ, βουλευτὴς στὸ Ράιχσταγκ τοῦ Γερμανικοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Κόμματος (Reichspartei) (ἀπ' τὸ 1889), στὴν πρῶσικὴ Βουλὴ τῶν ἀντιπροσώπων (1867—1881), στὴν πρῶσικὴ Βουλὴ τῶν ἀρχόντων (ἀπ' τὸ 1882). Ὑποστηρικτὴς τῆς πολιτικῆς τῆς τελωνειακῆς προστασίας καὶ τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Μπίσμαρκ. Θανάσιμος ἐχθρὸς τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ τῆς Σοσιαλδημοκρατίας.

Τ

Τίλε, Κάρλ Χέρμαν φόν (1812—1889), Πρώσος διπλωμάτης. Υπο-υπουργός στο υπουργείο Εξωτερικών της Πρωσίας (1862—1871), υφυπουργός της υπηρεσίας εξωτερικών του γερμανικού Ράιχ (1871—1873).

Τουθενίν, Λουί - Έτιέν (1791—1882), Γάλλος αξιωματικός και εφευρέτης στον τομέα της τεχνικής των όπλων (εφεύρε το 1840 το όπλο με τον επικρουστήρα (Dornbüchse).

Τράιτσκε, Χάινριχ Γκόττχαρντ φόν (1834—1896), αντιδραστικός ιστορικός και δημοσιολόγος. Από το 1886 ιστοριογράφος του πρωσικού Κράτους. Μέλος του Ράιχσταγκ (1871—1888). Ίδεολόγος και προπαγανδιστής του αντιδραστικού πρωσισμού, σωβινιστής, εξέχων αντίσημίτης και υπερασπιστής του γερμανικού εξαπλωτισμού.

Τσέχ, Χάινριχ Λούντβιχ (1789—1884), Πρώσος υπάλληλος, δήμαρχος του Στόρκοβ (1832—1841), δημοκράτης. Εκτελέστηκε για την απόπειρα δολοφονίας κατά του βασιλιά Φρειδερίκου Γουλιέλμου ΙVου.

Φ

Φάλακ, Άνταλμπερτ (1827—1900), Πρώσος φιλελεύθερος υπουργός παιδείας της Πρωσίας (1872—1879. Έπεξεργάστηκε τους νόμους του Μάη, που περιόριζαν τα δικαιώματα της εκκλησίας. Βουλευτής στο Ράιχσταγκ (1873—1882), μέλος της πρωσικής Βουλής (1858—1882).

Φραγκίσκος ο Ιος (1768—1835), αυτοκράτορας της Αυστρίας (1804—1835), ο αν Φραγκίσκος ο Ηος, αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του γερμανικού έθνους (1792—1806).

Φραγκίσκος Ίωσηφ ο Ιος (1830—1916), αυτοκράτορας της Αυστρίας (1848—1916).

Φράιχερ φόν (1825—1890), πολιτικός, βουλευτής στο Ράιχσταγκ από το 1872, αρχηγός της κοινοβουλευτικής ομάδας του Κόμματος του Κέντρου, αντιπρόεδρος του Ράιχσταγκ (1879—1887), από τα 1881 πρόεδρος του αυτοκρατορικού Συμβουλίου.

Φράνκενσταϊν, Γκέοργκ, Άρμπογκαστ, Φρειδερίκος Γουλιέλμος. (1620—1688), ήγεμόνας του Μπράντενμπουργκ (1640—1688).

Φρειδερίκος ο Πος (ὁ Μέγας) (1712—1786), βασιλιάς τῆς Πρωσίας (1740—1786).

Φρειδερίκος Γουλιέλμος ος IIIος (1770—1840), βασιλιάς τῆς Πρωσίας (1797—1840).

Φρειδερίκος ος VIIος (1808—1863), βασιλιάς τῆς Δανίας (1848—1863).

Φρίντενταλ, Κάρλ Ροϋντολφ (1827—1890), μεγαλογαιοκτήμονας καὶ διομήχανος, πολιτικός. Βουλευτὴς στὸ Ράιχσταγκ (1867—1881), μέλος τοῦ Κόμματος τοῦ Κέντρου, ἀργότερα πέρασε στοὺς Ἐλεύθερους Συντηρητικούς. Ἀπ' τὸ 1870 μέλος τῆς πρωσικῆς Βουλῆς τῶν Ἀντιπροσώπων, ἀπ' τὸ 1879 τῆς πρωσικῆς Βουλῆς τῶν Ἀρχόντων. Ὑπουργὸς γεωργίας τῆς Πρωσίας (1874—1879).

Φόρκενμπεχ, Μάχφον (1821—1892), πολιτικός, νομικός, συνιδρυτὴς τοῦ Προοδευτικοῦ Κόμματος (1861) καὶ τοῦ Ἐθνικοφιλελεύθερου Κόμματος (1866). Μέλος τῆς πρωσικῆς Βουλῆς τῶν Ἀντιπροσώπων ἀπ' τὸ 1858, πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἀντιπροσώπων (1866—1873), βουλευτὴς στὸ Ράιχσταγκ ἀπ' τὸ 1867, πρόεδρος τοῦ Ράιχσταγκ (1874—1879). Ἀντίπαλος τῆς μπισμαρκινῆς πολιτικῆς τῶν προστατευτικῶν δασμῶν.

Φούλντ, Ἀχίλλε (1800—1867), Γάλλος τραπεζίτης καὶ δημόσιος ἄνδρας, ὀρλεανικός, ἀργότερα θοναπαρτιστής. Ἀπὸ τὸ 1849 ὡς τὸ 1867 ἀρκετὲς φορές ὑπουργὸς τῶν οικονομικῶν, ὑπουργὸς πολιτείας καὶ ὑπουργὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς (1852—1860).

X

Χάινε, Ἐρρίκος (1797—1865), ἐπιφανὴς ποιητὴς καὶ ἐνθουσιώδης πατριώτης, ἐχθρὸς τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ καὶ τῆς φεουδαρχο - κληρικῆς ἀντίδρασης, πρωταγωνιστὴς μιᾶς δημοκρατικῆς γερμανικῆς φιλολογίας, στενὸς φίλος τῆς οἰκογένειας Μάρξ.

Χάνζεμαν, Ντάβιντ Γιούστους (1790—1864), μεγαλοκεφαλαιοῦχος, ἡγετικὸς ἐκπρόσωπος τῆς παραρτήσιας φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξης. Ἀπ' τὸ Μάρτη ὡς τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1848 ὑπουργὸς οικονομικῶν τῆς Πρωσίας. Ἀσκούσε πολιτικὴ προδοτικῶν συμφωνιῶν μὲ τίς ἀντεπαναστατικὰς δυνάμεις.

Χέγχελ, Γκέοργκ, Γουλιέλμος, Φρειδερίκος (1770—1831), ὁ σημαντικότερος ἐκπρόσωπος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας (ἀντικειμενικός ἰδεαλιστής), ποὺ βρίσκει τὸ ἀποκορύφωμά της στὸ χεγκελιανὸ σύστημα, «δοῦναι γιὰ πρώτη φορὰ — κι' αὐτὴ εἶναι ἡ μεγαλύτερή του ὑπηρεσία, — συνέλαβε δλόκληρο τὸ φυσικὸ, ἱστορικὸ καὶ πνευματικὸ κόσμον ὡς ἓνα προτσές, δηλαδὴ ὡς μίαν διαρκῆ κίνηση, ἀλλαγὴ, μετασχηματισμὸ καὶ ἐξέλιξη, καὶ ἔκανε τὴν προσπάθεια ν' ἀποδείξει τὴν ἐσωτερικὴ συνάρτηση, μέσα σ' αὐτὴν τὴν κίνηση καὶ ἀνέλιξη» ("Ἐνγκελς).

Χέντελ, Μάξ (1857—1878), χειροτέχνης κάλπας ἀπ' τὴ Λειψία. Τὸ 1878 ἀποπειράθηκε νὰ δολοφονήσει τὸν αὐτοκράτορα Γουλιέλμο τὸν Ἰο, γεγονός ποὺ χρησιμοποίησε ὡς πρόσημα γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ νόμου ἐνάντια στοὺς σοσιαλιστές.

Χόενλδέε, Γκοττσταβ - Άντολφ, Πρίντς (1823—1896), καρδινάλιος (1866), ἀντίπαλος τοῦ δόγματος τοῦ παπικοῦ ἀλάθητου. Τὸ 1872 ὁ Μπίσμαρκ τὸν διόρισε πρεσβυτὴ στὸ Βατικανό, πράγμα ὡστόσο ποὺ ἀπότυχε γιὰτὶ σκόνταψε στὴν ἀντίστασιν τοῦ πάπα.

Χόεντζολλερν, δυναστεία ἡγεμόνων τοῦ Μπράντενμπουργκ (1415—1701), Πρώτων βασιλιάδων (1701—1918) καὶ Γερμανῶν αὐτοκρατόρων (1871—1918).

Χόεντζολλερν, Λέοπολντ Πρίντς, (ἀπὸ τὸ 1885) ἡγεμόνας (Fürst) (1835—1905), ἓνας ἀπ' τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ οἴκου τῶν Χόεντζολλερν, 1870 ὑποψήφιος τοῦ ἰσπανικοῦ θρόνου.

Χόενσταουφεν, δυναστεία αὐτοκρατόρων τῆς Ἁγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους (1138—1254).

Χόμπρεχτ, Ἄρθρορ (1824—1912), ἓνας ἀπ' τοὺς ἡγέτας τῶν Ἐθνικοφιλελεύθερων, μέλος τῆς πρωσικῆς Βουλῆς τῶν Ἀρχόντων (Herrenhaus) (ἀπ' τὰ 1872) καὶ τῆς πρωσικῆς Βουλῆς τῶν Ἀντιπροσώπων (1879—1893), βουλευτῆς στὸ Ράιχσταγκ (1881—1893). Ἐμπουργός τῶν οἰκονομικῶν τῆς Πρωσίας (1878—1879).

Χόουσερ, Λούντβιχ (1818—1867), ἱστορικὸς καὶ πολιτικὸς, φιλελεύθερος, καθηγητὴς στὴ Χαϊδελβέργη.

Χριστιανὸς (Christian) Δούκας φὸν Γλύξμπουργκ (1818—1906), ἀπ' τὸ 1852 δανὸς διάδοχος τοῦ θρόνου, βασιλιάς τῆς Δανίας μετὰ τὸ ὄνομα Χριστιανὸς ὁ ΙΧος, (1863—1906).

Χύνε, Κά ρ λ, Φ ρ ά ι χ ε ρ φ ò ν Χ ό ι ν ι γ κ ε ν
(1837—1900), Π ρ ώ σ σ ο ς π ο λ ι τ ι κ ό ς, ή γ γ έ τ η ς τ ή ς σ υ ν τ η ρ η τ ι κ ή ς -
ά ρ ι σ τ ο κ ρ α τ ι κ ή ς π τ έ ρ υ γ α ς τ ο υ Κ ό μ μ α τ ο ς τ ο υ Κ έ ν τ ρ ο υ. Μ έ λ ο ς τ ή ς
π ρ ω σ ι κ ή ς Β ο υ λ ή ς τ ω ν Ά ν τ ι π ρ ο σ ώ π ω ν ά π ' τ ό 1877, β ο υ λ ε υ τ ή ς
σ τ ό Ρ ά ι χ σ α γ κ (1884—1893).

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Φρειδερίκου *Εγγκελς. Ὁ ρόλος τῆς βίας στὴν ἱστορία		
[Σχέδιο προλόγου στὴ μπροσούρα: «Ὁ ρόλος τῆς βίας στὴν ἱστορία»]	Σελ.	7
I	»	9
II	»	20
III	»	32
IV	»	47
Παράρτημα		
1 [Σχεδιάγραμμα τῶν πρώτου δευτέρου καὶ τρίτου κεφαλαίων σχετικῶν μὲ τὴ «Θεωρία τῆς βίας»]	»	117
2 [Ταξινομήση τοῦ τετάρτου κεφαλαίου τῆς μπροσούρας «Ὁ ρόλος τῆς βίας στὴν ἱστορία»]	»	119
3 [Ταξινομήση τοῦ τελικοῦ μέρους τοῦ τετάρτου κεφαλαίου τῆς μπροσούρας «Ὁ ρόλος τῆς βίας στὴν ἱστορία»] ⁽¹²⁶⁾	»	121
4 [Χρονολογικὰ ἀποσπάσματα γιὰ τὸ τέταρτο κεφάλαιο τῆς μπροσούρας «Ὁ ρόλος τῆς βίας στὴν ἱστορία»] ⁽¹²⁶⁾	»	123
5 [Ξεχωριστὲς θέσεις καὶ σημειώσεις γιὰ τὸ τέταρτο κεφάλαιο τῆς μπροσούρας «Ὁ ρόλος τῆς βίας στὴν ἱστορία»]	»	159
6 Τακτικὴ τοῦ πεζικοῦ ποὺ πηγάζει ἀπὸ ὀλικῆς αἰτίες. 1700—1870	»	161
Σημειώσεις		169
Ἐδρετήριο ὀνομάτων		215

